

Samantapāsādikāya Vinayaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantasāriputtatherena katā

Sāratthadīpanīṭikā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1981

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 01

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၵ = ā ၵ = i ၵ = ī ၵ - ၵ = u ၵ - ၵ = ū - = e -၁ ၵ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကိ kī	ကု ku	ကု kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခိ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပာ	ဣ လာ
ကွ kka	ဠ cca	ဏ္ဍ န္ဓa	ဠ သ္ဃa	ဠ ပာ	လျ လာ
ကျ kya	ဠ ccha	ဏ္ဍ န္ဓa	ဠ န္ဓa	ဠ ဗ္ဃa	လှ လာ
ကြ kri	ဠ jja	ဏ္ဍ န္ဓa	ဠ န္ဓa	ဠ ဗျာ	ဂှ ဖာ
ကလ kla	ဠ jjha	တ္တ	ဠ န္ဓa	ဠ ဗြာ	ဠ န္ဓa
ကွ kva	ည န္ဏa	တ္တ	ဠ န္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ချ khya	ည န္ဏa	တ္တ	ဠ န္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ခွ khva	ည န္ဏa	တ္တ	ဠ န္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ဂွ gga	ည န္ဏa	တြာ	ဠ န္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ဠ ggha	ည န္ဏa	ဠ သ္ဓa	ဠ န္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ဂျ gya	ည န္ဏa	ဠ သ္ဓa	ဠ န္ဓa	ဠ မျာ	ဠ န္ဓa
ဂြ gra	ဠ တ္တa	ဠ သ္ဓa	ဠ ပ္ဓa	ဠ မ္ဗာ	ဠ န္ဓa
ကံ ṅka	ဠ တ္တa	ဠ သ္ဓa	ဠ ပ္ဓa	ဠ ယျာ	ဠ န္ဓa
ခံ ṅkha	ဠ သ္ဓa	ဠ သ္ဓa	ဠ ပျာ	ဠ ယျာ	ဠ န္ဓa
ဂံ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññūtānāvarenaṇādiñṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyaṭṭipattipattipattivedhavasena vibhatesu tīsu saddhammesu pariyaṭṭisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanatṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmim itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.
Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyam ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamṣati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyaṭṭisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakāṃ Buddhavacanāṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanāṃ samrakkhimsu, taṅkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesāṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyam **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesāṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnāṃ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahashehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniḅbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkāḁīpe Vaṭṭagāmaṇirāḁino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasāṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasāṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarāḁino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṁvāsītipīṭakadharabhadantaḁāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke “selakkharāropanasāṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudāṃ Buddhassa Bhagavato sāsanāṃ iddhañceva hoti phītañca vitthārikāṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanaṃ lekhaṣaramparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhatāṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādīsāṅgītimāropitākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññaḁatthu paṇādhunikapotthakesu saṃvijamāṇehi kehici paṃādalekhādīsāñḁatakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetāṃ, tathā hi nāñadesiyapotthakesu aññaṃaññaṃ saṃsandiyaṃāṇesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvācanaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvācanapotthakesu aññaṃaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissāṃsayāṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesāṃ yuttisampanno, tadañño pana paṃādalekhaṭṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvācanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāṇe.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḁiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃāṇā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthāṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetāṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ ti.

Yaṃnūna mayāṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṛājūnāmanuggahenā” ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaratṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayīṃsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayāṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayāṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhāniye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsanāṃ anuggaṇheyyāmā” ti, atha te sabbepi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sir U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī*yeva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti Marammaraṭṭhebbhipākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyūṃ, vissatthāva bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā pamādalekhaṇā ca nirākarīyissanti, visodhitaṅca suparisuddhaṃ pāvacaṇamūlaṃ labhitvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādīkā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ abhūtapubbapaggaḡahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṅca sabbaṃ bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādīkiccaṃ tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṭṭhānikānaṃ mahātherānaṃ chandaṅca ruciṅca samādāya ovādaṅca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapariniṭṭhānato catussatādhīkānaṃ dvinnaṃ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃvassasahassānamupaḍḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃyeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃmandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhasannisaṃjattamaṃ sannipātaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃmandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguḥāvesena kārapitaṃ tibhūmakāṃ pāyaso silā-iṭṭhakāyomaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasaṃvacchareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṅca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃmiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṅca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātumaṃ bhavitabbamettha ovādadāyakaṃsaṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyaṃghanāyakaṃsabhaṃ” nāmekāṃ padhānamahāsaṅghasabhāṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃmatte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammantitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṃvidahitumaṃ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajaṃmahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā āsītivassikam upasampadāya saṭṭhivassam “Bhadantarevatam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosatam Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanam suparisuddhattam paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṃsu yathā tam porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca samvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānam sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino samvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānam nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyypattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāram parisodhitam osānasodheyypattam paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunam saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānam Aṭṭhakathānam saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadawti** abhipākaṭam “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitam jātiyā chasattativassikam upasampadāya chappaññāsavassam “Bhadantasūriyābhivaṃsam” nāma mahātheravaram sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi

saṅgama paṭhanatthāya samārabhiṃsu yathā taṃ
chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-samapaṭhanesu
karīyamānesu raṭṭhissaraḡaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
sāsanatṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Icevemetāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
accantanimmalāñānavārīnā paridhovitā saṅgama ca paṭhitā, tā
vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakam pariyaṭṭiva, sāsanassa Mahesino.
Pariyaṭṭipamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīhiti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasatturājino**.
Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyam** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatīyam** pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
Anuggahena Buddhassa, sāsanam abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vatṭagāmaṇirājino**.
Kālamhi potthakārulham, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaratṭhepi, **Mindonnāma** narādhipam.
Rajjam samanussāntam, ratanattayamāmakam.

8. Sannissāya mahātherā, thirasilā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.
9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakam.
Vāyāmena mahantena, pālayum Jinasāsanam.
10. Ittham purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesum, jīvitam viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipetakam.
Vuccamānanayenevam, cintesum mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṅkam gantha-suddhikam sāsanaṅyukam.
Yamṇūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayam” iti.
14. Etamattham suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṅyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṅca therānam, sampūrentā manoratham.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayam.
Samrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppaṭiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsanasaṅgama**m.
18. Mahātherānamādāya, chandam idha nivāsinam.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinam.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karam daḷhaparakkamam.
20. **Sirīmaṅgala**vikhyaṭe, thalasmim pavare subhe.
Cetiyaṣāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiram.
Āvāsādiṅca bhikkhūnam, kāresi muddaṇālayam.

22. Ganthasaṃsodhanam dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunam.
23. Muddāpente ca passivā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyypattamosānam, nimmalattam supāpitam.
24. Katvā suvisadam Buddha-bhāsitam Piṭakattayam.
Yathā muddāpitam āsi, sāsanaṭṭham Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunam.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Sāratthadīpanīṭikā

Paṭhamabhāga

Mātikā		Piṭṭhānka
Ganthārambhakathā	...	1
Bāhiraṇidānakathā		
Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā	...	26
Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	111
Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā	...	116
Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā	...	149
Vinayānisamsakathāvaṇṇanā	...	189
Verañjakaṇḍavaṇṇanā		
Paṭhamajjhānakathā	...	354
Dutiyajjhānakathā	...	364
Tatīyajjhānakathā	...	369
Catutthajjhānakathā	...	376
Pubbenivāsakathā	...	380
Dibbacakkhuñṇakathā	...	395
Āsavakkhayañṇakathā	...	407
Desanānumodanakathā	...	411
Pasannākārakathā	...	413
Saraṇagamanakathā	...	415
Saraṇagamanaphalakathā	...	419
Saraṇagamanasamkilesabhedakathā	...	421

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Upāsakattapaṭivedanākathā	422
Dubbhikkhakathā	426
Mahāmogallānassa sīhanādakathā	435
Vinayapaññattiyācanakathā	438
Buddhāciṅṅakathā	452

Sāratthadīpanīṭikāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Vinayaṭaka

Sāratthadīpanīṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikam **buddham**, **dhammañca** vimalam varam.
Vande **ariyasamghañca**, dakkhiṇeyyam niraṅgaṇam.

Uḷārapuññatejena, katvā sattuvimaddanam.
Pattarajjābhisekena, sāsanujjotanatthinā.

Nissāya sīhaḷindena, yaṁ **parakkamabāhunā**.
Katvā nikāyasāmaggim, sāsanam suvisodhitam.

Kassapaṁ taṁ mahātheram, samghassa pariṇāyakam.
Dīpasmim tambapañnimhi, sāsanodayakārakam.

Paṭipattiparādhīnam, sadāraññanivāsīnam.
Pākaṭam gagane canda-maṇḍalam viya sāsane.

Samghassa pitaram vande, vinaye suvisāradam.
Yaṁ nissāya vasanto'ham, vuddhippatto'smi sāsane.

Anutheram mahāpuññam¹, **sumedham** sutivissutam².
Avikhaṇḍitasilādi-parisuddhaguṇodayam.

Bahussutam satimantam, dantam santam samāhitam.
Namāmi sirasā dhīram, garuṁ me gaṇavācakam.

1. Mahāpuññam (Syā)

2. Sūtivissutam (Sī, Syā)

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu.
 Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitam.
 Vinayaṭṭhakathāyā’ham, **līnasāratthadīpanim**.
 Karissāmi suviññeyyaṃ, paripuṇṇamanākulam.
 Porāṇehi kataṃ yaṃ tu, līnatthassa pakāsanam.
 Na taṃ sabbattha bhikkhūnam, atthaṃ sādheti sabbaso.
 Duviññeyyasabhāvāya, sīhaḷāya niruttiyā.
 Gaṇṭhipadesvanekesu, likhitaṃ kiñci katthaci.
 Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci.
 Bhāsantarehi sammissaṃ, likhitaṃ kiñcideva ca.
 Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati.
 Ākulañca kataṃ yattha, suviññeyyampi atthato.
 Tato aparipuṇṇena, tādisenettha sabbaso.
 Kathamatthaṃ vijānanti, nānādesanivāsino.
 Bhāsantaram tato hitvā, sāramādāya sabbaso.
 Anākulam karissāmi, paripuṇṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasamvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa
 visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṃ “**yo kappakoṭṭhipī**”ti-ādimāha.
 Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā
 yathādhippetamatthaṃ sādheti. Ettha ca samvaṇṇanārambhe
 ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti
 ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti—

“Samvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā samvaṇṇetabbassa
 dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana
 dhammasamvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ
 sammadeva tesāṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya
 sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā

maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam diṭṭhānugati-āpajjanato ca samvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā”ti.

Mayaṃ pana idhādhippetameva payojanaṃ dassayissāma. Tasmā samvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva hi payojanaṃ ācariyena idhādhippetam. Tathā hi vakkhati—

“Icevamaccantanamassaneyyaṃ,
Namassamāno ratanattayaṃ yaṃ.
Puññābhisandaṃ vipulaṃ alatthaṃ,
Tassānubhāvena hatantarāyo”ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato¹, tāya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato². Vuttañhetam—

“Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti”ti-ādi³.

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṃ—

“Evaṃ ujugatacitto kho mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti³.

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti⁴. Tato evaṃ⁵ paṭubhūtāya paññāya

1. Paññāpāṭavato (Sī, Syā) 2. Rāgādimalavigamanato (Sī, Syā) 3. Am 3. 531 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 302; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

5. Tato eva (Ka)

paṭiññāmahattakataṃ¹ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati. Tena vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanatthan”ti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetam—

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino.

Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ balan”ti².

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanatthan”ti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāravam. Vuttañhetam—

“Sattime bhikkhave aparihāniyā dhammā. Katame satta?

Satthugāravatā dhammagāravatā saṃghagāravatā sikkhāgāravatā samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā”ti³.

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa puññātisayattam—

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake.

Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye.

Na sakkā puññaṃ saṅkhātum, imettamapi kenacī”ti⁴.

Puññātisayo ca yathādhīppetaparisamāpanupāyo. Yathāha—

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi.

Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī”ti⁵.

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti

1. Mahattagataṃ (Syā)

2. Khu 1. 29 piṭṭhe.

3. Am 2. 420 piṭṭhe.

4. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 10 piṭṭhe.

bahuvidhantarāyepi lokasannivāse
 antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādi-
 upaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṃ “saṃvaṇṇanārambhe
 ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena
 parisamāpanatthanti veditabban”ti.

Evam pana sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattu kāmo paṭhamam
 tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **“yo kappa
 -pa- mahākāruṇikassa tassā”**ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ
 kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhānā, na suttantadesanā viya
 karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā
 karuṇāppadhānameva bhagavato thomanam āraddham. Esā hi ācariyassa
 pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomanā. Teneva suttantadesanāya
 saṃvaṇṇanārambhe “karuṇāsītalahadayam, paññāpajjotavihatamohataman”ti
 karuṇāpaññāppadhānaṃ, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇā
 viya sattesu, paññā yassa mahesino”ti paññāppadhānañca thomanam
 āraddham. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesam tesam sattānaṃ
 āsayānusayādhimutticariyādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu
 ca mahākāruṇāya tattha sātisyappavattito. Suttantadesanāya hi
 mahākāruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsāyānulomena
 gambhīramatthapadaṃ patiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalam
 paññāppadhānā paramatthadhammaṃ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya
 paññāya tattha sātisyappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkham kevalam karuṇāya
 pākātikasattenapi asotabbārahaṃ suṇanto apucchitabbārahaṃ pucchanto
 avattabbārahañca vadanto bhagavā sikkhāpadaṃ paññāpesīti
 karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā
 lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni “sikharaṇīsī”ti-ādīni vacanāni
 yathāparādhañca garahavacanāni vinayapaṭakadesanāya
 mahākāruṇāsañcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi,
 taṃtaṃsikkhāpadapaññāttikāraṇāpekkhāya verañjādīsu sārīrikañca
 khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantara-
 kathānaṃ viya vinayapaññāttiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya
 atisayakiccavatī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi

adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāppadhānameva ettha thomaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Mahākāruṇāya vā chasu asādhāraṇāñāṇesu aññatarattā taṃsahacaritasesāsādhāraṇāñāṇānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo yadidaṃ nayaggāho. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha—

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamaṇo.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassa”¹.

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati-anuyuttana “no hetam bhante”²ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”²ti vuttaṃ. Tasmā “yo kappakoṭhipī”²ti-ādinā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññugūṇehi bhagavantaṃ abhitthavīti daṭṭhabbaṃ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho—yoti aniyamavacanaṃ. Tassa “nātho”²ti iminā sambandho. “Kappakoṭhipī”²ti-ādinā pana yāya karuṇāya so “mahākāruṇiko”²ti vuccati, tassā vasena kappakoṭigaṇanāyapi appameyyaṃ kālāṃ lokahitatthāya atidukkaraṃ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṃ pahāya saṃsārapaṅke nimuggaṃ sattanikāyaṃ tato samuddharaṇatthaṃ cintetumpi asakkuṇeyyaṃ nayanajīvitaputtabhariyadānādikaṃ atidukkaramakāsi. **Kappakoṭhipi appameyyaṃ kālanti** kappakoṭigaṇanāyapi ‘ettakā kappakoṭiyo’²ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālāṃ, kappakoṭigaṇanavasenapi paricchinditumasakkuṇeyyattā aparicchinnāni

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289 piṭṭhādīsu.

2. Dī 2. 70 piṭṭhe.

kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṃ hoti. Kappakoṭivaseneva hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinnoyeva. “Kappakoṭīhipī”ti **apisaddo** kappakoṭivasenapi tāva pametuṃ na sakkā, pageva vassagaṇanāyāti dasseti. “Appameyyaṃ kālan”ti accantasamyoge upayogavacanāṃ “māsamadhīte, divasaṃ caratī”ti-ādīsu viya. **Karonto atidukkarānīti** pañcamahāpariccāgādīni atidukkarāni karonto. Evamatidukkarāni karonto kim vindīti ce? **Khedam̄ gato**, kāyikaṃ khedamupagato, pariśamaṃ pattoti attho, dukkhamanubhavīti vuttaṃ hoti. Dukkhañhi khijjati sahitumasakkuṇeyyanti “khedo”ti vuccati. **Lokahitāyāti** “anamataḡge saṃsāre vaṭṭadukkhena accantapīḷitaṃ sattalokaṃ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāgiyaṃ karissāmī”ti evaṃ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca “atidukkarāni karonto”ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṃ gatoti yojanāyapi natthi doso. **Mahāgaṇṭhipadepi** hi “atidukkarāni karonto khedaṃ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā”ti vuttaṃ.

Yaṃ pana evaṃ yojanaṃ asambhāventena **kenaci** vuttaṃ “na hi bhagavā lokahitāya saṃsāradukkhamanubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṃ lokassa upakāraṃ āvahaṭī”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Evaṃ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ lokahitakaraṇatthāyāti ayamattho viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamaṃ vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṃ karonto kañci sattaṃ maggaphalādīsu patiṭṭhāpeti, atha kho tādisaṃ atidukkaraṃ katvā sabbaññubhāvaṃ sacchikatvā niyyānikadhammadesanāya maggaphalādīsu satte patiṭṭhāpento lokassa hitaṃ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetattā taṃvisayasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni taṃvipāko cāti “loko”ti vuccati. Katthaci pana “sanarāmaralokagaruṇ”ti-ādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti.

Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “iminā sattalokaṅca jātilokaṅca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitam, atikkantaparalokānam vā ucchinnalokasamudayānam idha jātiloke okāsaloke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātāṅca hitam sampiṇḍetvā lokassa, lokānam, loke vā hitanti sarūpekasesam katvā lokahitamiccevāhā”ti, na tam sārato paccetabbam diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātahitassapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnamūlānam khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

Sabbattha “**kenaci**”ti vutte “**vajirabuddhiṭṭhākārenā**”ti gahetabbam. “**Mahāgaṇṭhipade**”ti vā “**majjhimagāṇṭhipade**”ti vā “**cūlagaṇṭhipade**”ti vā vutte “**sīhagaṇṭhipadesū**”ti gahetabbam. Kevalam “**gaṇṭhipade**”ti vutte “**māgadhabhāsāya** **likhite gaṇṭhipade**”ti gahetabbam.

Nātho lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttam hoti. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam ekapaṭisaraṇo paṭiṭṭhā. Atha vā nāthatīti **nātho**, veneyyānam hitasukham mettāyanavasena āsīsati patthetīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthatīti vā yācatīti attho. Bhagavā hi “sādhubhikkhave bhikkhu kālena kālam attasampattim paccavekkheyyā”ti-ādinā¹ sattānam tam tam hitapaṭipattim yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā “nātho”ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitattam atidukkarakiriyāya anekappakāram tādīsam samsāradukkhamanubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha

1. Am 3. 9 piṭṭhe.

kiratīti **karuṇā**, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Dukkhitesu vā kirīyati pasāriyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ himsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādḥūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamīti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkḥāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kāruṇiko yathā “dovāriko”ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti “dovāriko”ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti “kāruṇiko”ti vuccati. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitattameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kāruṇikoti mahākāruṇiko. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā “mahāveyyākaraṇo”ti. Evañca katvā “mahākāruṇikassā”ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākāruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati etassāti **kāruṇiko**, pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusaṇādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabbhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesam purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvatāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākāruṇā**. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādḥāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākāruṇāya niyuttoti **mahākāruṇikoti** sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākāruṇiko. Pūjāvacaṇo hettha mahantasaddo “mahāpuriso”ti-ādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākāruṇāsamāpattivasenapi pavattito anaññasādḥāraṇāttāti

Evam karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuṅṅehi bhagavantam thometvā idāni saddhammam thometum “**asambudhan**”ti-ādimāha. Tattha **asambudhanti** pubbakālakiriyāniddeso, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttam hoti. Hetu-attho hettha antasaddo “paṭhanto nisīdati”ti-ādīsu viya. **Yanti** pubbakālakiriyāya aniyamato kammaniddeso. **Buddhanisevanti** tassa visesanam. Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhita saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”ti-ādinā niddesanayena¹ attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasiabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhamśitaniravasesakilesa mahākaruṇāsabbaññutaññādi-aparimeyyaguṇagaṇadhāro khandhasantāno buddho. Yathāha “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmam saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutam patto balesu ca vasībhāvan”ti². Tena evam nirupamappabhāvena buddhena nisevitam gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathāraham nisevitam anubhūnti attho.

Tattha nibbānam gocarāsevanāvaseneva nisevitam, maggo pana attanā bhāvito ca bhāvanāsevanāvasena sevito, parchi uppāditāni pana maggaphalāni cetopariyaññādinā yadā parijānāti, attanā uppāditāni vā paccavekkhaṇañāṇena paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenapi sevitāni hontiyeva. Ettha ca pariyattidhammassapi pariyāyato dhammaggaṇena gahaṇe sati sopi desanāsammasaññāgocarātāya gocarāsevanāya sevitoti sakkā gahetum. “Abhidhammanayasamuddam adhigacchati, tīni piṭakāni sammasī”ti ca aṭṭhakathāyam vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāya sammasanapariyāyo labbhatīti yam asambudham asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavato sopi idha vutto evāti daṭṭhabbam.

1. Khu 7. 363 piṭṭhe.

2. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṃ gacchati, pariññātadhammavinayo pana tadatthapaṭipattiyā sammāpaṭipanno na cirasseva dukkhassantaṃ karissati. Vuttañhetam—

“Yo imasmim dhammavinaye, appamatto vihassati.

Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”¹.

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccekabuddhabuddhasāvakehipi gocarāsevanādīnā sevītāni honti, tathāpi ukkaṭṭhaparicchedavasena “buddhanisevitan”^{ti} vuttaṃ. **Kenaci** pana buddhasaddassa sāmaññato buddhānubuddhapaccekabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyāya kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā **bhavābhavanti** sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati “asekkhā dhammā”^{ti} ādīsu viya. Tasmā **abhavoti** mahābhavo vuccati. Atha vā **bhavoti** vuddhi, **abhavoti** hāni. **Bhavoti** vā sassatadiṭṭhi, **abhavoti** ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo. Tam bhavābhavaṃ. **Gacchatīti** aparakālakiriyāniddeso. **Jivalokoti** sattaloko. Jīvaggaṇena hi saṅkhārabhājanalokaṃ nivatteti tassa bhavābhavagamanāsambhavato. Namo atthūti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajalavidhamsinoti dhammavisesanaṃ. Tattha avindiyam vindaṭīti **avijjā**. Pūretum ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyam nāma, tam vindiyam na vindaṭīti vā avijjā, khandhānaṃ rāsaṭṭham, āyatanānaṃ āyatanatṭham, dhātūnaṃ suññataṭṭham, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭham, saccānaṃ tathaṭṭham aviditaṃ karotīti vā avijjā, dukkādinam pīlanādivasena vuttaṃ catubbidham attham aviditaṃ karotītipi avijjā, antivarahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇatṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato avijjamānesupi itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ te avijjādayo,

1. Dī 2. 101; Saṃ 1. 158 piṭṭhesu.

bheyeva kilissanti etehi sattāti **kilesā**, teyeva ca sattānaṃ bandhanaṭṭhena jālasadisāti **jālaṃ**, taṃ viddhaṃseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālaviddhaṃsī. Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhaṃseti, netareti ce? Vuccate. Maggassapi nibbānamāgamma kilesaviddhaṃsanato nibbānampi kilese viddhaṃseti nāma, maggassa kilesaviddhaṃsanakiccaṃ phalena nipphannanti phalampi “kilesaviddhaṃsī”ti vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhaṃsanassa paccayattā “kilesaviddhaṃsī”ti vattumarahaṭṭi na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**.

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmim.

Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripuṇṇantaṃ”ti¹—

hi vuttaṃ. Saṃsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo maggaphalupattiyā sattakkhattuparamatādivasena saṃsārasa paricchinnattā. Apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanañcetta dhāraṇaṃ. Evañca katvā ariyamaggo tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāreti, ariyaphalaṃ pana taṃsamucchinnakilesapaṭippassambhanaena tadanuṇatāya, pariyattidhammo tadadhigamahetutāyāti ubhayaṃ pariyāyato dhāretīti veditabbaṃ. Vuttappakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti **dhammavaro**, tassa dhammavarassa namo atthūti sambandho. Ettāvata cettha amhehi sāratto pakāsito. Yaṃ panettha **kenaci** papañcitaṃ, amhehi ca idha na dassitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Ito paresupi evameva daṭṭhabbaṃ. Tasmā ito paṭṭhāya ettakampi avatvā sārathameva dassayissāma. Yattha pana **kenaci** accantaviruddhaṃ likhitaṃ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca “avijjādikilesajālaviddhaṃsino”ti etena svākkhātātādīhi dhammaṃ thometi, “dhammavarassā”ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanato paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ.

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu.

Evam saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyaśaṅghaṃ thometum **“guṇehi”**ti-ādimāha. “Guṇehi”ti padassa “yutto”ti iminā sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento **“sīlasamādhi”**ti-ādimāha. Tattha catupārisuddhisīlādi **“sīlan”**ti vuccati. **Samādhi**ti paṭhamajjhānādi. Samādhisīsenā hi paṭhamajjhānādayo vuttā. **Paññāti** maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇaṅca vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena “vimuttiñāṇan”ti vuttaṃ. Ādi-saddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha **vimutti**ti phalaṃ. **Vimuttiñāṇanti** paccavekkhaṇaṅgaṃ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca sīlādayo guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṃ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ “sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṃ labbhanti, tathāpi ante ‘ariyaśaṅghan’ti vacanato sīlādayo cattāro dhammakhandhā lokuttarāvā”ti, taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ariyaśaṅghassa lokiyaguṇehi thomaṇāya koci doso dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomaṇā hoti, kimaṅgaṃ pana ariyaśaṅghassāti.

Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññassa vuddhiyā khettsadisattā khetanti āha **“khettaṃ janānaṃ kusalatthikānaṃ”**ti. Khittaṃ bijaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi khettaṃ, pubbaṇṇāparaṇṇa-viruhanabhūmi, taṃsadisattā ariyaśaṅghopi “khettaṃ”ti vuccati. Iminā ariyaśaṅghassa anuttarapuññakkhettabhāvaṃ dīpeti. “Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā”ti hi vuttaṃ. **Tanti** pubbe “yo”ti aniyamena vuttassa niyamavacanaṃ. **Ariyaśaṅghanti** ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇiyato upagantabbato upagatānaṅca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ śaṅgho samūhoti **ariyaśaṅgho**. Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena śaṅgho ca diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvatoti ariyaśaṅgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṃ ariyaśaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo śaṅgharatanādhīnoti ariyaśaṅghassa bahūpakārataṃ dassetum idheva **“sīrasā namāmi”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento āha “**iccevam**”iccādi. Iccevaṃ yathāvuttanayena **accantaṃ** ekantena **namassaneyyaṃ** namassitabbaṃ ratanattayaṃ **namassamāno** kāyavācācitteti vandamāno ahaṃ vipulaṃ yaṃ puññābhisandaṃ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijanaṇṭhena **rataṇaṃ**. Tesaṃhi “itipi so bhagavā”ti-ādinā yathābhūtaguṇe āvajjentaṃ amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha—

“Yasmim mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittaṃ hoti, ujugatacitto kho pana mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī”ti-ādi¹.

Cittikabhādhībhāvo vā ratanaṇṭho. Vuttaṇhetam—

“Cittikataṃ mahaggaṇa, atulaṃ dullabhadassanaṃ.
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī”ti².

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsuyeva labbhantīti.

“Puññābhisandanti puññarāsīm puññappavattaṃ vā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Majjhimaṇṭhipade** pana **cūlagaṇṭhipade** ca “puññābhisandanti puññābhinisaṃsaṃ”tipi attho vutto. **Puññābhisandanti** puññanadiṃ, puññappavāhanti evaṃ panettha attho veditabbo. Avicchedena pavattiyamānaṃhi puññaṃ abhisandanaṇṭhena “puññābhisando”ti vuccati. Teneva sārattapakāsiniyā saṃyuttanikāyaṇṭhakathāya³—

“Cattārome bhikkhave puññābhisandā kusalābhisandā sukhasāhārā. Katame cattāro? Idha bhikkhave ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti

1. Am 3. 531 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35 piṭṭhe.

3. Saṃ-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

‘itipi so bhagavā -pa- Buddho bhagavā’ti, ayaṃ paṭhamo
puññābhisando kusalābhisando sukhasāhāro”ti¹—

evamādikāya pāliyā atthaṃ dassento “puññābhisandā kusalābhisandāti
puññanadiyo kusalanadiyo”ti vuttaṃ. Yaṃ pana **gaṇṭhipade** vuttaṃ
“puññābhisandanti puññaphalan”ti, taṃ na sundaraṃ. Na hi ratanattayaṃ
namassamāno tasmim̄ khaṇe puññaphalaṃ alattha, kintu anappakaṃ
puññarāsīm̄ tadā alabhi, tassa ca phalaṃ paralokabhāgi², diṭṭhadhamme tu
antarāyavighāto tassa ca puññassa ānisaṃsamattakaṃ, “tassānubhāvena
hatantarāyo”ti ca vuttaṃ, na ca puññaphale anuppanne tassānubhāvena
hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetam̄ tasmim̄yeva khaṇe
diṭṭhadhammavedanīyaṃ ahosi. Tasmā tassa mahato puññappavāhassa
ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya
janitattā puññameva puññaphalanti tassādhippāyo siyā, evaṃ sati yujjeyya.
So ca puññappavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha
“**vipulan**”ti, mahantaṃ anappakanti vuttaṃ hoti. **Alatthanti** alabhim̄,
pāpuṇinti attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena
balena. **Hatantarāyoti** taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa
antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho.
Paṇāmapayojane vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti
hatantarāyo. Assa “vaṇṇayissaṃ vinayan”ti iminā sambandho, hatantarāyo
hutvā vinayaṃ vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Etena tassa puññappavāhassa
attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettatāvasampattiyā
atthasaṃvaṇṇanāya upaghātaka-upaddavānaṃ hanane samatthataṃ dīpeti.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakāraḥ payojanaṃ dassetvā idāni yassa
vinayapiṭakassa atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanaṃ
mūlapatiṭṭhānabhāvaṃ dassetvā tampi thomento āha “**yasmim̄ thite**”ti-ādi.
Atṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ

1. Saṃ 3. 341 piṭṭhe.

2. Paralokabhāve (Si), paralokabhāvi (Syā)

yasmiṃ ṭhite patiṭṭhitam hotīti yojetabbaṃ. Tattha **yasminti** yasmiṃ vinayapiṭake. **Ṭhiteti** pāḷito ca atthato ca anūnam hutvā lajjipuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhiteti attho. **Sāsananti** adhisīla-adhicitta-adhipaññāsāṅkhātasikkhattayasaṅgahitam sāsanam. **Aṭṭhitassāti** kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. “Appatiṭṭham khvāham āvuso anāyūham oghamatarin”¹ ti hi vuttam. Ayañcattho tīsupi **sīhaḷagaṇṭhipadesu** vuttoyeva. **Gaṇṭhipade** pana “aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato” ti vuttam.

Patiṭṭhitam hotīti tesuyeva lajjipuggalesu pavattanaṭṭhena patiṭṭhitam hoti. **Susaṅṭhitassāti** etthatāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idam vuttam “dvattimsamahāpurisalakkhaṇa-asīti-anubyañjanehi samannāgamanavasena susaṅṭhānassāti attho. Anena assa rūpakāyasampattiṃ nidassetī” ti. **Gaṇṭhipade** pana “yathāṭṭhāne patiṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṅṭhito, kāyavaṅkādirahitattā tādilakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenapī” ti vuttam. **Kenaci** pana “catubrahmavihārasena sattesu suṭṭhu sammā ca ṭhitassāti atthavasena vā susaṅṭhitassa. Susaṅṭhitattā hesa kevalam sattānam dukkham apanetukāmo hitam upasamharitukāmo sampattiyā ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayam deseti. Tasmā imasmiṃ vinayasamvaṇṇanādhikāre sārūppāya thutiyā thomento āha ‘susaṅṭhitassā’ ti” vatvā “**gaṇṭhipadesu** vuttattho adhippetādhikārānurūpo na hotī” ti vuttam. Ayam panettha amhākam khanti—yathāvuttakāma-sukhallikādi-antadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭipadāya sammā ṭhitattā susaṅṭhitassāti evamattho gahetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomanā katā hoti yathāvutta-antadvayam vivajjetvā majjhimāya paṭipadāya vinayapaññattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe “yasmin” ti aniyamtvā vuttassa niyamavacanam, tassa “vinayan” ti iminā sambandho. **Asammissanti** bhāvanapūmsakaniddeso, nikāyantaraḷaddhīhi asammissam katvā anākulam katvā vaṇṇayissanti vuttam hoti. Sikkhāpadapaññattiyā anurūpassa kalamattassapi dhammasenāpatisāriputtattherasadisenapi duviññeyyabhāvato kevalam buddhavisayam vinayapiṭakam

1. Sam 1. 1 piṭṭhe.

attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā “**nissāya pubbācariyānubhāvan**”ti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṁvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeva ca “pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā”ti sabbattha **gaṇṭhipadesu** vuttam. Tasmā pubbācariyehi saṁvaṇṇitam aṭṭhakatham nissāya vaṇṇayissam, na attanoyeva balaṁ nissāyāti vuttam hoti.

Atha “porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasamvaṇṇanāya kiṁ payojanan”ti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṁ attano ca saṁvaṇṇanāya payojanam dassento “**kāmañcā**”ti-ādimāha. **Kāmanti** ekantena, yathicchakam vā, sabbasoti vuttam hoti, tassa “saṁvaṇṇito”ti iminā sambandho. Kāmaṁ saṁvaṇṇitoyeva, no na saṁvaṇṇitoti attho. Kahi pana so vinayo saṁvaṇṇitoti āha “**pubbācariyāsabhehi**”ti.

Mahākassapattherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyāsabhehīti vuttam hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha “**ñāṇambū**”ti-ādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena **ambunā** salilena **niddhotāni** nissesato āyatim anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālītāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñāṇambuniddhotamalāsavā**, tehīti attho. Iminā ca na kevalam etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāgādimalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakā, atha kho evarūpehipi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha “**visuddhavijjāpaṭisambhedehi**”ti. Visuddhā accantaparisuddhā vijjā catasso ca paṭisambhidā yesam te visuddhavijjāpaṭisambhidā, tehi. Ekadesena paṭisambhidam appattānam ariyānameva abhāvato etehi adhigatapaṭisambhidā paṭutaraladdhappabhedāti dassetuṁ **visuddhaggaṇaṇam** katam. **Vijjāti** tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkuñāṇam pubbenivāsañāṇam āsavakkhayañāṇañcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana—

“Vipassanāñāṇamanomayiddhi,
 Iddhippabhedopi ca dibbasotaṃ.
 Parassa cetopariyāyañāṇaṃ,
 Pubbenivāsānugatañca ñāṇaṃ.
 Dibbañca cakkhāsavasāṅkhayo ca,
 Etāni ñāṇāni idhaṭṭha vijjā”ti—

evaṃ vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saddhiṃ pariggahitā¹ cha abhiññāyeva. Atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuhetuphalānurūpaṃ vohāresu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, idaṃ ñāṇaṃ imamatthaṃ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttesu tīsu ñāṇesu pavattañāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Etāsaṃ pana vitthārakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṃ saddhammesu chekabhāvato āha “**saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī**”ti.

“Paṭisambhidāppattānampi dhammesu abhiyogavasena viseso hotīti laddhapaṭisambhidāsu sāsisaṃyataṃ dassetuṃ āhā”tipi vadanti.

Saddhammasaṃvaṇṇanakovidehīti piṭakattayasāṅkhātassa saddhammassa saṃvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṃ parikkhārabāhullaṃ vā saṃlikhati tanuṃ karotīti **sallekho**. Idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca **gaṇṭhipade** “sallekhiye parimitaparikkhāravuttiyā”ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo **sallekhiyaṃ**, tasmim̐ sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṃ hoti. **Nosulabhūpamehī**ti asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesaṃ upamāya anucchavikapuggalānaṃ dullabhattā natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. **Mahāvihārassāti** cittalapabbata-abhayagirisesanikāyadvayaṃ² paṭikkhipati. **Dhajūpamehī**ti rathassa sañjānanahetukaṃ rathe baddhadhajaṃ viya ajānantānaṃ “asukehi ca asukehi ca therehi

1. Pariggaṇitā (Sī, Syā)

2. Mahāvihārassāti sesanikāyadvayaṃ (Sī, Syā)

nivāsito mahāvihāro nāmā”ti evaṃ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. **Samvaṇṇitoti** sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Samvaṇṇito ayaṃ vinayoti padacchedo kātabbo. **Cittehi nayeḥīti** anekappabhedanayattā vicittehi nayeḥi. **Sambuddhavaravayehīti** sabbaññubuddhavaraṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayeḥīti vuttaṃ hoti. Atha vā buddhavaraṃ anugatehi pubbācariyāsabheḥīti sambandho kātabbo.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano samvaṇṇanāya payojanavisesaṃ dassetuṃ “**samvaṇṇanā**”ti-ādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttagaṇavisiṭṭhehi ayaṃ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesāṃ esā samvaṇṇanā sīhaḷadīpavāsīnaṃ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḷadīpato aññadīpavāsīno bhikkhugaṇassa kiñci atthaṃ payojanaṃ yasmā nābhisambhuṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṃ samvaṇṇanaṃ pāḷinayānurūpaṃ katvā buddhasiritttherena ajjhiṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha samvaṇṇiyati attho etāyāti **samvaṇṇanā**, aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamāṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva buddhavacanassa atthasamvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi¹ mahātherehi nikāyantaraḷaddhīhi saṅkarapariharaṇatthaṃ sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Tenāha “**sīhaḷadīpakenā**”ti-ādi. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo**, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḷabhāvo veditabbo, tasmim sīhaḷadīpe bhūtattā **sīhaḷadīpakena vākyena** vacanena, sīhaḷabhāsāyāti vuttaṃ hoti.

Pāḷinayānurūpanti pāḷinayassa anūrūpaṃ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti² vuttaṃ hoti. **Ajjhesananti** garuṭṭhāniyaṃ payirupāsivā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, taṃ ajjhesanaṃ, āyācananti attho. Tassa “samanussaranto”ti iminā sambandho. Kassa

1. Tambapaṇṇidīpehi (Ka)

2. Parivattetvāti (Sī, Syā)

ajjhesananti āha “**buddhasirivhayassa therassā**”ti. Buddhasirīti avhayo nāmaṃ yassa soyaṃ **buddhasirivhayo**, tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṃ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dassento “**saṃvaṇṇanaṃ tañcā**”ti-ādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahā-aṭṭhakathāya idha gahetabbato mahā-aṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ apariccajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā “**dukkhassa pīḷanaṭṭho**”ti-ādīsu¹ viya. **Mahāpaccariyanti** ettha **paccarīti** uḷumpaṃ vuccati, tasmim̄ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātāṃ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā **kurundīti** nāmaṃ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakatṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. **Vissutāsūti** sabbattha patthaṭṭāsu, pākaṭṭāsūti vuttam̄ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva **majjhimagāṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttam̄ “yuttamatthanti saṃvaṇṇetabbaṭṭhānassa yuttamattham̄, na pana tattha ayuttampi atthīti vuttam̄ hotī”ti. **Mahāgaṇṭhipade** panettha na kiñci vuttam̄. **Kenaci** pana “mahā-aṭṭhakathānāyena vinayayuttīyā vā yuttamatthan”ti vuttam̄, taṃ vuttam̄ viya dissati mahāpaccari-ādīsūpi katthaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato. “Aṭṭhakathāmyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmi”ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo “**antogadhatheravādan**”ti āha, theravādepi antokatvāti vuttam̄ hoti. **Saṃvaṇṇananti** aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttam̄ tu “saṃvaṇṇanan”ti vacanaṃ tattheva “samārabhanto”ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṃ. **Sammāti** vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti veditabbo.

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu.

Evam karaṇappakāraṃ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dassento **“taṃ me”**ti-ādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti—idāni vuccamānaṃ taṃ mama saṃvaṇṇanaṃ dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṃ sāsana-dhammaṃ pāḷidhammaṃ vā sakkaccaṃ paṭimānayaṇtā pūjenta thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, acirapabbajittā navā, tesāṃ majjhe bhavattā majjhimā ca bhikkhū pasannacittā yathāvuttanayena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha **dhammapadīpassāti** dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāra-vidhamanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya āgamavisuddhiṃ dassetvā pamāṇabhāvaṃ dassento **“buddhenā”**ti-ādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi dhammasenāpati-ādīhi tatheva ñāto, tesāṃ buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akāṃsūti ayamettha sambandho. Tattha **dhammoti** suttābhidhamme saṅgaṇhāti, **vinayoti** sakalaṃ vinayapaṭikāṃ. Ettāvata ca sabbampi buddhavacanaṃ niddiṭṭhaṃ hoti. Sakalañhi buddhavacanaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ hoti. **Vuttoti** pālito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, sabbesaṃyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamopi bhāsītoti daṭṭhabbaṃ. **Tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tatheva ñātoti** yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyaṇca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesaṃ matimaccajantāti** tesāṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akāṃsūti** aṭṭhakathāyo akāṃsu. Katthaci **“aṭṭhakathāmakāṃsū”**ti pāḷho dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo. **“Aṭṭhakathā”**ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṃ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesāṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā akāṃsu, tasmāti attho. **Hīti** nipātamattaṃ

hetu-atthassa “tasmā”ti imināyeva pakāsitattā. Yadi aṭṭhakathāsu vuttam̐ sabbampi pamāṇam̐, evam̐ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇam̐ siyāti āha “**vajjayitvāna pamādalekhan**”ti. Tattha **pamādalekhanti** aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattam̐ pamādapāṭham̐. Idam̐ vuttam̐ hoti—pamādena satim̐ apaccupaṭṭhapetvā adinnādānassa pubbapayoge “saccepi alikepi dukkaṭan”ti vuttavacanasadisam̐ yaṃ likhitam̐, tam̐ vajjayitvā apanetvā sabbam̐ pamāṇanti. Vakkhati hi tattha—

“Mahā-aṭṭhakathāyam̐ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttam̐, tam̐ pamādalikhanti veditabbam̐. Na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyaṭṭhāne dukkaṭam̐ nāma atthī”ti¹.

Kesam̐ pamāṇanti āha “**sikkhāsu sagāravānam̐ idha paṇḍitānan**”ti. **Idhāti** imasmim̐ sāsane. Puna “yasmā”ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva **mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade** ca na kiñci vuttam̐, **majjhimagāṇṭhipade** pana **cūlagaṇṭhipade** ca idam̐ vuttam̐ “yasmā pamāṇam̐, tasmā nisāmentu pasannacittā”ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo². Yasmā aṭṭhakathāsu vuttam̐ pamāṇam̐, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesam̐ katvā **vajirabuddhitthero** vadati. Tattha **idhāti** imissā samantapāsādikāyāti attho gahetabbo.

Tattha “yasmā”ti vacanassa paṭhamam̐ vuttasambandhavasena aṭṭhakathāsu vuttam̐ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi samvaṇṇanā kevalam̐ vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevāti dassetum̐ “**tato ca bhāsantamevā**”ti-ādimāha. Pacchā vuttasambandhavasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattam̐ ṭhapetvā esāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetum̐ “**tato ca bhāsantamevā**”ti-ādimāha. Evamākulam̐ dubbhiññeyyasabhāvañca katvā **gaṇṭhipadesu** sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulam̐ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetamatthamanākulam̐ suviññeyyañca katvā yathāṭṭhitassa sambandhavaseneva dassayissāma. Katham̐? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttam̐ pamāṇam̐, tasmā sakkaccam̐ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttam̐ pamāṇam̐, ayam̐

1. Vi-Ṭṭha 1. 270 piṭṭhe.

2. Daṭṭhabboti (Sī, Syā)

pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti āha “**tato ca bhāsantarameva hitvā**”ti-ādi. Idam vuttam hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttam pamāṇam, yasmā ca ayam samvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhā, atthato pana abhinnāva, tato yeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṃ ādaram katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānam pamāṇabhāvo, imissā ca samvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbam. Na hi kevalam porāṇaṭṭhakathānam satipi pamāṇabhāve ayam samvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā samvaṇṇanāya tato abhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānam asati pamāṇabhāve ayam samvaṇṇanā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vuttum yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbam.

Tatoti aṭṭhakathāto. Bhāsantarameva hitvāti kañcukasadisam sīhaḷabhāsam apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsayingvāti** porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitam “ñatticatutthena kammaena akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū”ti¹ ettha apalokanādīnam catunnampi kammānam vitthārakathā viya tādisam vitthāramaggaṃ sañkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati—

“Ettha ca ñatticatutthakammaṃ ekameva āgataṃ, imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri sanghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabba-aṭṭhakathāsu vuttam, tāni ca ‘apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ’ti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārāvasāne kammavibhaṅgato ca pāḷim āharitvā kathitāni. Tāni mayam parivārāvasāne kammavibhaṅgeyeva vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamapārājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭṭhitāya ca pāḷiyā vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissanti, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā”ti².

1. Vi 1. 28 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 1. 207 piṭṭhe.

Vinicchayaṃ sabbamasesayitvāti taṃtaṃaṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi vinicchayaṃ asesayitvā sesaṃ akatvā, kiñcimattampi apariccajitvāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇitum yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pāliṃ apariccajitvā samvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva samvaṇṇanato ca vuttaṃ “**tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā**”ti, kiñci pālikkamaṃ anatikkamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti suttantapāḷiyaṃ āgatānampi vacanānamatthaṃ. Sīhaḷaṭṭhakathāsu “suttantikānaṃ bhāro”ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādīsu jhānakathā-ānāpānassatisamādhī-ādīnaṃ suttantavacanānamatthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmāti adhippāyo. **Hessatī**ti bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmim atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmim atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādīnaṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. **Vaṇṇanāpīti** ettha **apisaddaṃ** gahetvā “tasmāpi sakkaccaṃ anusikkhitabbāti yojetabban”ti **cūḷaganṭhipade** vuttaṃ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṃ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. **Majjhimagāṇṭhipade** pana “tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāpī”ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṃ ayaṃ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamatthaṃ sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭṭhitavaseneva apisaddassa attho gahetabboti amhākaṃ khanti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhīranidānakathā

Idāni “taṃ vaṇṇayissaṃ vinayan”ti paṭiññātattā
yathāpaṭiññātavinayasamvaṇṇanaṃ kattukāmo
samvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvidhattā idha
samvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavatthapetabboti dassento
āha “**tatthā**”ti-ādi. Tattha **tatthā**ti tāsū gāthāsū. **Tāva**-saddo paṭhamanti
imasmim atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamam vinayam vavatthapetvā pacchā
tassa vaṇṇanaṃ karissāmīti dīpeti. **Vavatthapetabboti** niyametabbo. **Tenetam**
vuccatīti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ “vinayo nāmā”ti-ādikam
niyamakavacanaṃ vuccatīti attho. **Assāti** vinayassa. **Mātikā**ti uddeso. So hi
niddesapadānam jananiṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamattham mātikam ṭhapetvā dassento āha “**vuttam**
yenā”ti-ādi. Idam vuttam hoti—etaṃ “tena samayena buddho bhagavā
veraṅjāyam viharatī”ti-ādinidānavacanapaṭimaṇḍitam vinayapiṭakam yena
puggalena vuttam, yasmim kāle vuttam, yasmā kāraṇā vuttam, yena
dhāritam, yena ca ābhataṃ, yesu paṭiṭṭhitam, etaṃ yathāvuttavidhānam
vatvā tato “tena samayenā”ti-ādipāṭhassa attham anekappakāro dassayanto
vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti. Ettha ca “vuttam yena yadā yasmā”ti
idam vacanam “tena samayena buddho bhagavā”ti-ādinidānavacanamattham
apekkhitvā vattukāmopi visum avatvā “nidānena ādikalyāṇam,
‘idamavocā’ti nigamanena pariyosānakalyāṇam”ti ca vacanato
nidānanigamanānipi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti
nidānassapi vinayapāḷiyamyeva antogadhattā “vuttam yena yadā yasmā”ti
idampi vinayapiṭakasambandhamyeva katvā mātikam ṭhapeti. Mātikāya hi
“etan”ti vuttam vinayapiṭakamyeva sāmāññato sabbattha
sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visum nīharitvā dassento “**tattha vuttam yenā**”ti-
ādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanam
sandhāya vuttanti āha “**idañhī**”ti-ādi. **Idanti** “tena samayena buddho

bhagavā”ti-ādivacanaṃ. **Hi**-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti.

Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attano¹ paccakkhaṃ katvā vuttavacanaṃ na hoti, bhagavatā vuttavacanaṃ na hotīti adhippāyo.

“Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti āhacca bhāsitaṃ na hotīti adhippāyo”ti

kenaci vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attano dharamānakāle vuttavacanaṃ na hotī”ti likhitaṃ. Tadubhayampi atthato samānameva.

Idāni pañhakarāṇaṃ vatvā anukkamena

yathāvuttapañhavissajjanaṃ karonto “**āyasmata**”ti-ādimāha. Iminā puggalaṃ niyameti, “**tañcā**”ti-ādinā kālaṃ niyameti. Tañca upālittherena vuttavacanaṃ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetukāmo tassā tanti-āruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “**paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā -pa- veditabbā**”ti āha. **Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti ca**-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṃ veditabbāti vuttaṃ hoti. Upaññāsatto vā **ca**-saddo. **Upaññāsoti** ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna paraṃ vattumārabhantānaṃ casaddappayogo. Yaṃ pana **kenaci** vuttaṃ “paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī”ti. Tadeva tassa ganthakkame akovidataṃ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṃ sati na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṃ dutiyādisaṅgītinampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṃ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādiṃ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippariṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanāṃ **saṅgīti**. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ

1. Attanā (Syā)

saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**, paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**.

Nidānakosallatthanti nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallaṃ nidānakosallaṃ, tadatthanti attho.

Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyyan”ti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakkanti āha **“dhammacakkappavattanañhi ādirū katvā”**ti. Tattha saddhindriyādiddhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha—

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakkaṃ”ti-ādi¹.

Katabuddhakkicceti kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakkiccaṃ yena, tasmim katabuddhakkicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakkattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Tatoyeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ buddhavacanaṃ vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesāṃ vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha—

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinītā visāradā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggaḥetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”ti-ādi².

“Kusinārāyan”ti-ādinā bhagavato parinibbutadesakālavisessadassanaṃ, “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ

1. Khu 9. 343 piṭṭhe.

2. Dī 2. 87 piṭṭhe.

loke jātasaṃvaḍḍhabhāvadassanattañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhava dārapariggahādīnipi karontīti. **Kusinārāyanti** evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetam bhummavacanaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavaneti** tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṃ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvarena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapananti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattanan”ti vuccati. **Yamakasālānamantareti** yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa ekā sālapananti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttam. Api ca “yamakasālā nāma mūlakhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbetvā ṭhitasālā”tipi **mahā-aṭṭhakathāyaṃ** vuttam.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādiyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyāṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nisesitoti ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. **Nibbānadhātūti** cettha nibbutimattaṃ adhippetam, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Parinibbāneti** parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhummavacanaṃ, parinibbānāhetusannipatitānanti attho. Saṃghassa thero **saṃghatthero**. So pana saṃgho kimparimāṇoti āha “**sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ**”ti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā “devadattassa garukulan”ti. **Sattannaṃ bhikkhusatasahassānanti** ca saṃghattherānaṃyeva sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ. Tadā hi “sannipatitā bhikkhū ettakā”ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya “na cirena bhagavā parinibbāyissatī”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi, tasmā gaṇanaṃ vītivatto saṃgho ahoṣi.

Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattham bhikkhūnam ussāham janesīti sambandho.

Tattha **mahākassapoti** mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheram upādāya ayaṃ mahāthero “mahākassapo”ti vuccati. Atha kimattham āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanattham ussāham janesīti āha “**sattāhāparinibbute**”ti-ādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāham, sattāham parinibbutassa assāti **sattāhāparinibbuto**, bhagavā, tasmim sattāhāparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānādivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttam hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanam samanussarantoti sambandho. Tattha **subhaddoti** tassa nāmam, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **vuḍḍhapabbajitoti** vuccati. “**Alam āvuso**”ti-ādinā tena vuttavacanam nidasseti. So hi sattāhāparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhim pāvāya kusināram addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭha-ājīvakassa santikā bhagavato parinibbānam sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāram paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kira so **khandhake**¹ āgate ātumāvatthusmim nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhapitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhim ātumā gacchante “bhagavā āgacchatī”ti sutvā āgatakāle “yāgudānam karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyam ḷhite dve putte etadavoca “bhagavā kira tātā ātumā āgacchati mahatā bhikkhusamghena saddhim aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍam ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakam anugharakam āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha, bhagavato āgatassa yāgudānam karissāmī”ti. Te tathā akaṃsu. Atha bhagavati ātumā āgantvā bhusāgārakam pavīṭṭhe subhaddo sāyanhasamayam gāmadvāram gantvā manusse āmantetvā “hatthakammamattam me dethā”ti hatthakammam yācitvā “kim

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

bhante karomā”ti vutte “idañcidañca gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārūpitvā “idaṃ karoṭha, idaṃ karoṭhā”ti sabbarattim vicārento sataśahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi.

Bhojjayāgu nāma bhūñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pavisati, kīlitukāmānaṃ sīsamakḥanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijaggaṇaṃ katvā bhikkhusaṃghaparivuto piṇḍāya caritum ātumābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesum “bhagavāpiṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbīñca kaṭacchuñca gahetvā brāhmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vanditvā “paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā yāgun”ti āha. Tato “jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti **khandhake**¹ āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmim vatthusmim akappiyasamādāpanasikkhāpadam khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā “bhikkhave anekakappakoṭiyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ, adhammena uppannabhojanaṃ imaṃ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā “ayaṃ ‘sabbaṃ jānāmi’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā ārocetabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa, sabbaṃ kena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhan”ti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattum nāsakkihi. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessatī”ti. Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhim āgacchanto “parinibbuto bhagavā”ti sutvā

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya matthake patitasukkāsaniṃ viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattapariniḃbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako¹ uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe saḥāye labhitvā sāsanaṃ osakkāpetuṃ”ti.

Tato thero cintesi “sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakaṃ vivadanti’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsisaḍiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko dve pañhavārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāmi, evaṃ sati dalhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tiṇi gāvutāni paccuggamaṇaṃ akāsi, tihi ovādehi upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse paṇiṃ cāletvā candopamaṭāṭipadaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanaṇaṇaṃ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alatthu, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhīyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhīyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissati”ti. Cintetvā so “evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannaṃ”ti kassaci

1. Pāpakasaṭakaṇṭako (Sī)

anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Tena vuttaṃ “āyasmā mahākassapo sattāhāparinibbute -pa-dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi”ti.

Tattha **alanti** paṭikkhepavacanaṃ. **Āvusoti** paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthā**ti citte uppannalavasokena mā socittha. **Māparidevitthā**ti vācāya mā paridevittha “paridevanaṃ vilāpo”ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṃ dassento “**sumuttā mayan**”ti-ādimāha. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo. **Homāti** vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṃvegavasenaṃ adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappañānaṃ dhammasaṃvego. **Vuttañhetam**—

“Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṅghitaṃ.

Ñāṇamohitabhārānaṃ, dhammasaṃvegasaññitaṃ”ti.

Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, hetu. **Khoti** avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kim taṃ kāraṇanti āha “**yaṃ pāpabhikkhū**”ti-ādi. Ettha **yanti** nipātamaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. **Pāpabhikkhū**ti pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto sathā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ**, pāvacaṇaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvacaṇaṃ**, dhammavinayanti vuttaṃ hoti. **Pakkhaṃ labhitvāti** alajjīpakkhaṃ labhitvā. **Na cirassevāti** na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetam bhagavatāti parinibbānamañcake nipannena bhagavatā bhikkhū ovaḍantena etaṃ vuttanti attho. **Desito paññattoti** dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhiddhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ vineyyasantāne ṭhapanam paññāpanaṃ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto

cāti vutto. **Paññattoti** ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisaṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṃ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ paññāpanaṃ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena sathā. Idaṃ vuttaṃ hoti—mayā vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekiccaṃ, idaṃ atekiccaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ. Ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhāti”ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamaṇīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvīnayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabbaṃ”ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsayanurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatiṃdriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā अपariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā”ti ime dhamme vibhajitvā abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheṣṣati, khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā sathārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṃ nipphādeṣṣati. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ, tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā navaṅgāni caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃsaṃnīti evaṃ mahappabhedāni hoti. Iti imāni

caturāsīti dhammakhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi, ahañca panidāni ekova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti ovaḍānusāsānikiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividham sāsanaṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniyanti** addhānamaggagāmīti addhaniyaṃ, addhānakkhamanti attho. **Ciraṭṭhitikanti** cīraṃ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṃ, sāsanaṃ, **assa** bhaveyyāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā yena pakārena idaṃ sāsanaṃ dīghamaddhānaṃ pavattitum samatthaṃ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṃ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha “**yañcāhaṃ bhagavatā**”ti-ādi. Tattha “yañcāhan”ti etassa “anuggahito”ti etena sambandho. Tattha **yanti** yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito”ti ettha anuggaṇhanaṃ parāmasati. **Dhāressasīti**-ādikaṃ pana bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamūle mahākassapattherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinno taṃ cīvaraṃ vikasitapadumapupphavaṇṇena pāṇinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetam **kassapasamyutte**¹ mahākassapatthereneva ānandattheraṃ āmantetvā kathentena—

“Atha kho āvuso bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkamaṃ, atha khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññāpetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha bhante bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho āvuso bhagavā paññatte āsane nisajja kho maṃ āvuso bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’ti. Paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyāti. Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānīti. Dhāressāmahaṃ bhante bhagavato sāṇāni

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

paṃsukūlāni nibbasanānīti. So khvāhaṃ āvuso paṭapilotikānaṃ saṅghāṭim bhagavato pādāsīm, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajjin”ti¹.

Tattha² **mudukā kho tyāyanti** mudukā kho te ayam. Kasmā bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theram attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kimsāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi “ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, ‘so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅghaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālaṃ pavattanakaṃ karissatī”ti attano naṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissanti”ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite “imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā”ti cārittameva, tasmā “paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā”ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṃ kassapā**ti kassapa tvaṃ imāni paribhogajjñāni paṃsukūlāni pārupitum sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo—ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsīm pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahā-ariyavaṃse ṭhatvā aggahesīm, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāravaṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhuḷkāraṃ adamsu “imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jāti-āraññikena jāti-ekāsanikena jātisapadānacārikena bhavitum vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātum sakkhissasī”ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. So taṃ atakkayitvā “ahametaṃ paṭipattim pūressāmī”ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo “dhāressāmahaṃ bhante”ti āha. **Paṭipajjinti** paṭipannosiṃ³. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmim samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

1. Saṃ 1. 420 piṭṭhe.

2. Saṃ-Ṭṭha 2. 184 piṭṭhe.

3. Paṭipannosmi (Sī, Syā)

Sāṇāni paṃsukūlānīti matakalevaram pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamate kimī pappoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikasusānasaṅkarakūṭādīnam yattha katthaci paṃsūnam upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti **paṃsukūlam**. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanakiccāni, paribhogajijñānīti attho. Ettha “kiñcāpi ekameva taṃ cīvaram, anekāvayavattā pana bahuvacanam katan”ti **majjhimaggaṅṭhipade** vuttam. **Cīvare sādharmaṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādharmaṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmācārattā¹ “attanā”ti na vuttam. “Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlānī”ti hi vuttattā attanāva sādharmaṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalam saddatoyeva sabbattha atthanicchayo bhavissati atthapakaraṇādīnāpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. **Ācariyadhammapālattherena** panettha idaṃ vuttam “cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddam ānetvā cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenāti yojetabbam.

Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ.

Atthato hasamānānam, āsannatta’makāraṇam”ti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojanīyam ekassapi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha “**ācariyadhammapālattherenā**”ti vutte suttantaṭṭikākārenāti gahetabbam. Samānam dhāraṇametassāti **sādharmaṇo**, paribhogo. Sādharmaṇaparibhogena ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni²—

“Aham bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicca kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāram vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamam jhānam upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave

1. Kāmāharattā (Syā)

2. Sam 1. 412 piṭṭhe.

yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītusukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhataṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vitakkavicārānaṃ vūpasamā -pa- dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati -pa- tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā -pa- ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākāśānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇaṃ’ti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati sabbaso ākāśānañcāyatanaṃ samatikkamma -pa- viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇaṅcāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati -pa- nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanam samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharāmi. Kassapopi -pa- saññāvedayitanirodham upasampajja viharati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitam iddhividham paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭam tiropākāram tiropabbatam asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujjam karomi seyyathāpi udaye, udaye abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyam, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakuṇo, imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasam vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitam iddhividham paccanubhoti -pa- yāva brahmalokāpi kāyena vasam vatteti.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dībhāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dībhāya sotadhātuyā -pa- ye dūre santike ca.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāmi, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāmi, sadosaṃ vā cittaṃ -pa- vītadosaṃ vā cittaṃ -pa- samohaṃ vā cittaṃ -pa- vītamohaṃ vā cittaṃ -pa- saṃkhittaṃ vā cittaṃ -pa- vikkhittaṃ vā cittaṃ -pa- mahaggataṃ vā cittaṃ -pa- amahaggataṃ vā cittaṃ -pa- sauttaraṃ vā cittaṃ -pa- anuttaraṃ vā cittaṃ -pa- samāhitaṃ vā cittaṃ -pa- asamāhitaṃ vā cittaṃ -pa- vimuttaṃ vā cittaṃ -pa- avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ cittaṃ’ti pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhāti parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ cittaṃ’ti pajānāti -pa- avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ cittaṃ’ti pajānāti.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe ‘amutrāsīṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ, tatrāpāsīṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sa-uddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhāti anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ -pa-. Iti sākāraṃ sa-uddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

Ahaṃ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantaṃ mānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne

hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

Ahaṃ bhikkhave āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayāṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi bhikkhave āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayāṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatīti—

evaṃ navānupubbavīhāraḥ abhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasāmyutte āgataṃ pāḷimimaṃ peyyālamukhena ādiggaḥaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha “**ahaṃ bhikkhave**”ti-ādi.

Tattha yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimaggaṅṭhipade cūḷagaṅṭhipade** ca “yāvadeti yāvadevāti vuttaṃ hotī”ti likhitaṃ. **Samyuttanikāyaṭṭhakathāyampi**¹ “yāvade

1. Sam-Ṭṭha 1. 162 piṭṭhe.

ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī”ti attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyam **ācariyadhammapālathereneva** vuttam “yāvadevāti iminā samānattham yāvadeti idam padan”ti. Potthakesu pana katthaci “yāvadevā”ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito param “viviceva kāmehī”ti-ādinā nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, “sabbaso rūpasaññanam samatikkamā”ti-ādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, “sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhan”ti-ādinā nayena nirodhasamāpatti, “anekavihitam iddhividhan”ti-ādinā nayena abhiññā ca vuttā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, tam anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvīdhanena ca saddhim **visuddhimagge**¹ sabbaso vitthāritam. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṃ vattabbaṃ, tam tattheva vaṇṇayissāma.

Navānupubbavīhāraḥlabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavīhārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiya saha aṭṭha samāpattiyo. **Chalabhiññā** nāma āsavakkhayaññena saddhim pañcābhiññāyoti evaṃ lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. **Uttarimanussadhammeti** uttarimanussānam jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma dasakusalakammapathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato manussattabhāvāvahato vā “manussadhammo”ti vuccati, tato uttari pana jhānādīni “uttarimanussadhammo”ti veditabbāni. **Attanā samasamaṭṭhapanenā**ti aham yattakaṃ kalam yattake vā samāpattivihāre abhiññāyo ca vaḷaṅjemi, tathā kassapopīti evaṃ yathāvutta-uttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena. Idañca navānupubbavīhāraḥlabhiññādibhāvasāmaññena pasaṃsāmatam vuttanti daṭṭhabbam. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatiḷasatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷaṅjeti. Ettha ca “uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā”ti idam nidassanamattanti veditabbam Tathā hi—

1. Visuddhi 1. 135; Visuddhi 2. 37 piṭṭhādīsu.

“Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā”¹.

Evampi attanā samasamaṭṭhāne ṭhapetiyeva, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati aññaṃ dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha “tassāti tassa anuggahassā”²ti **majjhimagāṇṭhipade** vuttaṃ. Tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi katthaci “tassa me”³ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasaṅgāyanānaṃ ṭhapetvā aññaṃ kinnāma tassa me āṇaṇyaṃ āṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. “**Nanu maṃ bhagavā**”⁴ti-ādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavaca-issariyānuppādānenāti** ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ. **Kulavaṃsappatiṭṭhāpakanti** kulavaṃsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakaṃ. “Me saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako”⁵ti nīccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṃsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttaṃ hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggahesīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāliyaṃ vibhāvento āha “**yathāhā**”⁶ti-ādi. Tattha **ekamidāhanti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. **Ekam samayanti** ca bhummatthe upayogavacanānaṃ, ekasmiṃ samayeti vuttaṃ hoti. **Pāvāyāti** pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusiṇāraṃ gamissāmīti addhānamaggappaṭipannoti vuttaṃ hoti. **Addhānamaggoti** ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti** guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnaṃ saṅghena bhikkhusaṅghena, samaṇaṇaṇena saddhiṃ ekatoti attho. “**Pañcamattehī**”⁷ti-ādinā saṅkhyāmahattaṃ vibhāveti. **Matta-saddo** cettha pamāṇavacano ‘bhojane mattaññutā’⁸ti-ādīsu viya. **Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabbanti** sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

1. Sam 1. 406 piṭṭhe.

“Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajanato paran”ti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. **Mahāgaṇṭhipade** pana “tato paranti subhaddakaṇḍato paran”ti vuttaṃ. Idamevettha sārato paccetabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajananaṃ appakāro, yadidaṃ “handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dīpaṭi”ti-ādi, tasmā ussāhajanato paranti na vattabbaṃ heṭṭhā ussāhajananaṃ appakārassa pāḷiyaṃ avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo—

“Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāhaṃ āvuso samayaṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṃghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāhaṃ āvuso maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdiṃ.

Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusinārāya mandāravapupphaṃ gahetvā pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Addasaṃ kho-ahaṃ āvuso taṃ ājīvakaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna taṃ ājīvakaṃ etadavocaṃ “apāvuso amhākaṃ satthāraṃ jānāsī”ti. Āma āvuso jānāmi, ajja sattāhapaṇinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṃ mandāravapupphaṃ gahitanti. Tatrāvuso ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bhāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, “atikhippaṃ bhagavā paṇinibbuto, atikhippaṃ sugato paṇinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahitaṃ”ti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti “aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā”ti.

Atha khvāhaṃ āvuso te bhikkhū etadavocaṃ “alaṃ āvuso mā socitta mā paridevittha, nanvetaṃ āvuso bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo, taṃ kutettha āvuso labbhā, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujji”ti netamaṅghānaṃ vijjati”ti.

Tena kho pana samayena āvuso subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassam̐ parisāyam̐ nisinno hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca “alam̐ āvuso mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayam̐ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca mayam̐ homa ‘idam̐ vo kappati, idam̐ vo na kappatī’ ti, idāni pana mayam̐ yam̐ icchissāma, tam̐ karissāma, yam̐ na icchissāma, na tam̐ karissāmā” ti. Handa mayam̐ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dippati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontīti.

Tena hi bhante thero bhikkhū uccinatūti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañca-arahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantam̐ mahākassapam̐ etadavocum̐ “ayam̐ bhante āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatim̐ gantum̐, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto, tena hi bhante thero āyasmantampi ānandam̐ uccinatū” ti-ādi¹.

Tasmā **tato paranti** ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. “Sabbam̐ subhaddakaṇḍam̐ vitthārato veditabban” ti hi iminā “yam̐ na icchissāma, na tam̐ karissāmā” ti etam̐ pariyantam̐ subhaddakaṇḍapāḷim̐ dassetvā idāni avasesam̐ ussāhajanappakkārappavattam̐ pāḷimeva dassento “**handa mayam̐ āvuso**” ti-ādimāha.

Tattha **pure adhammo dippatī**ti ettha adhammo nāma dasakusalakammapathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammam̐ paṭibāhitum̐ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne hi anāgate² ayam̐ puresaddo.

1. Vi 4. 480 piṭṭhādīsu. 2. Anadhippeto (Sī, Syā, Ka) Vajirabuddhiṭikā passitabbā.

Dippatīti dippissati. Puresaddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā “purā vassati devo”ti. Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti “pureti pacchā anāgate yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo ‘pure’ti vuccati, tathā idha daṭṭhabban”ti. **Avinayoti** pahānavinayasamvaravinayānaṃ paṭipakkhabhūto avinayo. “Vinayavādino dubbalā hontī”ti evaṃ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, “tato paraṃ āhā”ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, pāḷiyam pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṃ mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu. **Bhikkhū uccinatūti** saṅgītiyā anurūpe bhikkhū-uccinitvā gaṇhātūti attho. “Sakalanavaṅga -pa- pariggahesī”ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahūpakāratam dasseti. Tattha **sakalanavaṅgasatthusāsana-pariyattidharetī** sakalam suttageyyādi navaṅgam ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgam, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādīpurisattapariyattabhāvato ca pariyattīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsanasāṅkhātānaṃ pariyattim dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsana-pariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyaditṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesam khandhadhātu-āyatanādīsū uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesam tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha “puthujjanā”ti adhippetā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadharetī tiṇṇam piṭakānaṃ samāhāro tipīṭakam, tipīṭakasāṅkhātānaṃ navaṅgādivasena anekadhā bhinnam sabbapariyattippabhedam dhārentīti tipīṭakasabbapariyattippabhedadhārā, tādiseti attho. Anu anu taṃsamaṅgīnaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo,

anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo¹. Mahanto ānubhāvo yesaṃ te **mahānubhāvā. Tevijjādibhedeti** tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ anekappakārā bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjo, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ yesaṃ khīṇāsavānaṃ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. **Ye sandhāya idaṃ vuttanti** ye bhikkhū sandhāya idaṃ “atha kho āyasmā”ti-ādivacanaṃ **saṅgītikkhandaḥke²** vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho**, atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccassa apariyosittā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo. Assāti** anena. **Asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthīti** nanu ca—

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto.

Caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino”ti³—

vuttattā kathametam yujjati? Dve sahasāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṃ virodho. **Bahukārattāti** bahu-upakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. **Assāti** bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. **Nanti** ānandattheraṃ, “ovadati”ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha “**na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**”ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṃghassa majjhe

1. Patāpo (Sī, Syā)

2. Vi 4. 480 piṭṭhe.

3. Khu 2. 347 piṭṭhe.

nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanattham pañcasate bhikkhū uccinitvā “āvuso rājagahe vassam vasantā dhammavinayam saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodham pacchinditvā rājagahe sannipatathā”ti vatvā attanā rājagaham gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanam saññāpento sāvattim gantvā tato nikkhamma rājagaham gacchanto dakkhiṇagirismim cārikam cari. Tasmim samaye ānandattherassa timsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamimsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamimsūti? Tesam kira mātāpitaro cintesum “ānandatthero satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānam satthāram gahetvā gantum sakkoti, amhākam dārake etassa santike pabbājessāma, so satthāram gahetvā āgamissati, tasmim āgate mayam mahāsakkāram katum labhissāmā”ti iminā tava kāraṇena nesam nātakā te pabbājesum. Satthari pana parinibbute tesam sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesum.

Atha ānandattheram dakkhiṇagirismim cārikam caritvā rājagahamāgatam disvā mahākassapatthero evamāha “na vāyam kumārako mattamaññāsī”ti. Vuttañhetam kassapasamyutte—

“Atha kiñcarahi tvaṃ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyam ananuyuttehi saddhim cārikam carasi, sassaghātam maññe carasi, kulūpaghātam maññe carasi, olujjati kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyam kumārako mattamaññāsīti.

Api me bhante kassapa sirasmim palitāni jātāni, atha ca pana mayam ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṃ āvuso ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyam ananuyuttehi saddhim cārikam carasi, sassaghātam maññe carasi, kulūpaghātam maññe carasi, olujjati

kho te āvuso ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti¹.

Tattha² **sassaghātaṃ maññecarasī**ti sassam ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti āvuso evaṃ ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**ti ayam kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmā**ti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvanti** idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanattam vuttam. Ayañhettha adhippāyo—yasmā tvaṃ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasamvararahitehi saddhīm vicarasi, tasmā kumārakehi saddhīm caranto “kumārako”ti vattabbatam arahasīti.

“Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti ettha **vā**-saddo padapūraṇe. **Vā**-saddo hi upamānasamuccayasamsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu³ upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Tam vāpi dhīrā muni vedayantī”ti-ādīsu⁴ samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”ti-ādīsu⁵ samsaye. “Ayam vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”ti-ādīsu⁶ vavassagge. “Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā”ti-ādīsu⁷ vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca **ācariyadhammapālatherena** vuttam “vāsaddassa atthuddhāram karontena ‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’ti-ādīsu⁸ padapūraṇe”ti. Aṭṭhakathāyampi⁹ ettakameva vuttam “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayam kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āhā”ti. Etthāpi **vatā**ti vacanasiliṭṭhatāya vuttam. Yam panettha **kenaci** vuttam “na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti

1. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

2. Saṃ-Ṭṭha 2. 166 piṭṭhe.

3. Khu 1. 22 piṭṭhe.

4. Khu 1. 309 piṭṭhe.

5. Vi 1. 197 piṭṭhe.

6. Dī 1. 55 piṭṭhe.

7. Ma 1. 122; Saṃ 1. 255 piṭṭhesu.

8. Saṃ 1. 418 piṭṭhe.

9. Saṃ-Ṭṭha 2. 166 piṭṭhe.

attho”ti. Tam tassa matimattanti daṭṭhabbam. Na hettha ayamattho sambhavati, tasmā attano pamāṇam nāññāsīti evamattho veditabbo. **Tatrāti** evam sati. **Chandāgamanam viyāti** ettha chandā āgamanam viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamanam pavattanam viyāti attho, chandena akattabbakaraṇam viyāti vuttam hoti. Chandam vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamanam, tathā pavatto apāyagamaniyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpam gamanam agamanam, chandena agamanam chandāgamanam, chandena sinehena ananurūpam gamanam pavattanam akattabbakaraṇam viyāti vuttam hoti.

Asekkhapaṭisambhidāppatteti asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, tam patte, paṭiladdha-asekkhapaṭisambhideti attho. **Anumatiyāti** anuññāya, yācanāyāti vuttam hoti.

“Kiñcāpi sekkho”ti idam na sekkhānam agatigamanasabbhāvena vuttam, asekkhānamyeva pana uccinitattāti daṭṭhabbam. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandam uccinatūti evamettha sambandho veditabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatim gantunti yojetabbam. “Abhabbo”ti-ādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvam dassentā vijjamāne guṇe kathenti. Tattha **chandāti** chandena, sinehenāti attho. **Agatim gantuntī** agantabbam gantum, akattabbam kātuntī vuttam hoti. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānam bhikkhūnam amanāpe bhaṇḍe sampatte tam parivattitvā manāpam dento chandāgatim gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānam manāpe bhaṇḍe sampatte tam parivattitvā amanāpam dento dosāgatim gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavattuṅca ṭhitikaṅca ajānanto mohāgatim gacchati nāma. Mukharānam vā rājādinissitānam vā “ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anattham kareyyun”ti bhayena parivattitvā manāpam dento bhayāgatim gacchati nāma. Yo pana evam na gacchati, sabbesam tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yam yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayam catubbidhampi agatim na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattim lahukāpattim katvā kathento chandāgatim gacchati nāma. Itarassa lahukāpattim

garukāpattim katvā kathento dosāgatim gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakañca ajānanto mohāgatim gacchati nāma. Mukharassa vā rājavūjitassa vā “ayaṃ me garukaṃ katvā āpattim kathentassa anathampi kareyyā”ti garukameva lahukāpattim kathento bhayāgatim gacchati nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtaṃ katesi, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamaṇānaṃ paṭhamamaggeneva pahīnattā, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayampi vinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtaṃ kathetīti vuttaṃ “**abhabbo -pa- agatim gantun**”ti. **Pariyattoti** adhīto, uggahitoti attho.

Uccinītenāti uccinivā gahitena. **Etadahosī**ti etaṃ parivattakkaṇaṃ ahoṣi. **Rājagahaṃ kho mahāgocaraṇi** ettha “rājagahanti rājagahasāmaṇaṃ gahetvā vuttaṃ”ti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagāṇṭhipade** ca vuttaṃ. Gāvo caranti etthāti gocarō, gocarō viya gocarō, bhikkhācāraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. **Thāvarakammanti** ciraṭṭhāyikammaṃ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasādiso. **Ukkoteyyāti** nivāreyyāti attho. **Ñattidutiyena kammaṇa sāvesī**ti—

“Suṇātu me āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, esā ñatti.

Suṇātu me āvuso saṅgho, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti ‘rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabban’ti, so tuṅghassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

Sammatāni saṅghena imāni pañca bhikkhusatāni ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe

vassaṃ vasitabban'ti, khamati saṅghassa, tasmā tuṅhī, evametaṃ dhārayāmi”ti¹—

evaṃ ñattidutiyena kammaena sāveti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ saṅgītikkhandhake vuttanayeneva ñātabban”ti.

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Vuttañhettaṃ **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ**² “ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ gandhamālādīhi pūjayiṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhuṅgānādivasā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṃ sattipaṇjaraṃ katvā santhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ karimāsūti ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃ pana dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṅghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinitvā ayaṃ kammavācā katā. Imañca pana kammavācaṃ katvā therō bhikkhū āmantesi ‘āvuso idāni tumhākaṃ cattālīsadivasā okāso, tato paraṃ ayaṃ nāma no palibodho atthīti vattaṃ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogapalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṃ vā pana pacitabbaṃ cīvaraṃ vā kātabbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā karaṇīyaṃ karotū’ti. Evañca pana vatvā therō attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṃ gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattaṣaṭṭhapaṇṇāsaṃ parivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmi’ti kusinārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā”ti. Tasmā tathāgatassa

1. Vi 4. 481 piṭṭhe.

2. Di-Ṭṭha 1. 7 piṭṭhe.

parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatime divase imaṃ kammavācam sāvetvā thero rājagahaṃ pakkantoti veditabbaṃ.

Yadi evaṃ kasmā pana idha **maṅgalasuttaṭṭhakathāyañca** “sattasu sādhuḷānadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū”ti vuttaṃ? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṃ na vuttaṃ viya dissati. Yadi evaṃ atha kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyāḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyaṃ doso. Appakaṃ² hi ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañca divase “aḍḍhamāso atikkanto”ti vuttaṃ “dvāsītikhandhakavattānaṃ katthaci asītikhandhakavattānī”ti vacanaṃ viya. Tathā appakena ūnopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā “diyāṭṭhamāsato ūnēpi pañca divase diyāḍḍhamāso seso”ti ca vuttaṃ.

Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ³ hi chamāsato ūnēpi aḍḍhamāse “cha māse sajjhāyo kātabbo”ti vuttavacanaṃ viya. Tattha hi tacapañcakādīsu catūsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu ekekasmim anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhaṃ, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhim anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāyanti evaṃ visuṃ tipañcāhaṃ ekato tipañcāhañca sajjhāyaṃ katvā chamāsaṃ sajjhāyo kātabboti vacanaṃ viya. Tattha hi vakkapañcakādīsu tīsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu visuṃ heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannaṃ pañcannaṃ⁴ pañcakānaṃ vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṃ tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyevako labbhatīti aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṃ sati yathā tattha aḍḍhamāse ūnēpi māsaparicchena paricchijjamāne sajjhāye cha māsa paricchadakā hontīti paricchijjamānassa sajjhāyassa sattamāsādimāsantaragamanānivāraṇatthaṃ chamāsaggahaṇaṃ kataṃ, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanatthaṃ, evamidhāpi māsavasena kāle paricchijjamāne ūnēpi pañcadivase diyāḍḍhamāso paricchedako hotīti

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 79 piṭṭhe.

2. Appakena (Sī)

3. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe.

4. Channaṃ channaṃ (Sī, Syā)

paricchijjamānassa kālassa dvimāsādimāsantaragamananivāraṇattham
 “diyaḍḍhamāso seso”ti diyaḍḍhamāsaggahaṇam katanti evamettha attho
 gahetabbo. Aññathā ca aṭṭhakathāvacanānam aññamaññavirodho āpajjati.
 Ekāhameva vā bhagavato sarīram citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānam
 adhippāyoti gahetabbam. Evañhi sati parinibbānato sattasu
 sādhuḷānadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyam citakāya bhagavato sarīram
 jhāpetvā tato param sattasu divasesu dhātupūjam akamsūti aḍḍhamāso
 atikkanto, gimhānam diyaḍḍho ca māso seso hoti.

Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāham na āgataṃ,
 dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṃ ruccati, taṃ
 gahetabbam. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇam
 pariyesitabbam. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “aḍḍhamāso atikkantoti ettha
 eko divaso naṭṭho. So pāṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na
 gahito”ti. Tam na sundaram parinibbānasuttantapāḷiyam
 pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca
 parinibbānadivasenapi saddhim tiṇṇam sattāhānam gahitattā. Tathā hi
 parinibbānadivasena saddhim tiṇṇā sattāhānam gahitattā
 jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatiṃ divaso hoti.

Sattasu sādhuḷānadivasesūti ettha sādhuḷānam nāma
 samvegavatthum kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaṃyuttāni gītāni gāyitvā
 pūjāvasena kīlanato sundaram kīlananti **sādhuḷānam**. Atha vā
 sapaṇḍitasādhanatṭhena sādhu, tesam samvegavatthum kittetvā kittetvā
 kīlanam sādhuḷānam, uḷārapuññapasavanato
 samparāyikatthāvirodhikīlāvihāroti attho. Ettha ca purimasmiṃ sattāhe
 sādhuḷāyā ekadesena katattā sādhuḷānadivasā nāma te jātā. Visesato pana
 dhātupūjadivasesu sādhuḷānam¹ akamsu. Tatoyeva ca
 mahāparinibbānasuttantapāḷiyam²—

“Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāham
 santhāgāre sattipaṇjaram karitvā dhanupākāram

1. Sādhuḷānam (Ka)

2. Dī 2. 135 piṭṭhe.

parikkhipāpetvā naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu
garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesuṃ”ti.

Etassa aṭṭhakathāyaṃ¹ vuttaṃ—

“Kasmā panete evamakāmsūti? Ito purimesu dvīsu sattāhesu te
bhikkhusaṃghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyabhojanīyādīni
saṃvidahantā sādhuḷīkāya okāsaṃ nalabhimsu. Tato nesaṃ ahosi
‘imaṃ sattāhaṃ sādhuḷītaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati,
yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo
gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāmā’ti, tena te
evamakāmsū”ti.

Tasmā visesato sādhuḷīkā dhātupūjādivasesuyevāti daṭṭhabbaṃ. Te pana
dhātupūjāya katattā “dhātupūjādivasā”ti pākaṭā jātāti āha “**sattasu ca
dhātupūjādivasesū**”ti. **Upakaṭṭhāti** āsannā. Vassaṃ upanenti upagacchanti
etthāti **vassūpanāyikā. Ekam maggaṃ gatoti** cārikaṃ caritvā mahājanaṃ
assāsetuṃ ekena maggena gato. Evaṃ anuruddhattherādayopi tesu tesu
janapadesu cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṃ. **Yena
sāvatti, tena cārikaṃ pakkāmīti** yattha sāvatti, tattha cārikaṃ pakkāmi,
yena vā disābhāgena sāvatti pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṃ
pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṃ sāvattiyāṃ. **Sudanti** nipātamattaṃ.

Aniccatādiṭṭhisamūttāyāti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinayappavattāya.
Asamucchinnataṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhatena kammunā
bhāvayonigatiṭṭhisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātāṃ attabhāvaṃ janeti
abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti
mahājano, taṃ mahājanaṃ, bahujananti attho. **Saññāpetvāti** samassāsetvā.
Gandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvāti paribhogacetiabhāvato gandhakuṭim
vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarīti veditabbaṃ. Teneva
dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ² “gandhakuṭim vanditvā”ti vuttaṃ. Milātaṃ
mālākacavaraṃ³ **milātamālākacavaraṃ. Yathāṭhāne ṭhapetvāti**
paṭhamaṭṭhitaṭṭhānaṃ

1. Dī-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe.

3. Malā eva kacavaraṃ (Sī)

anatikkamitvā yathāṭṭhitaṭṭhāneyeva ṭhapetvāti attho. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vatthaṃ sabbamakāsīti** senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttaṃ. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjana-udakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭim gantvā “nanu bhagavā ayaṃ tumhākaṃ nhānakālo, ayaṃ dhammadesanākālo, ayaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, ayaṃ sīhaseyyaṃ kappanakālo, ayaṃ mukhadhovanakālo”ti-ādinā nayena paridevamānova akāsi. Tamenāṃ aññatarā devatā “bhante ānanda tumhe evaṃ paridevamānā kathaṃ aññe assāsayissathā”ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabhulātāya ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ khīravirecanaṃ pivi. Idāni taṃ dassento “**atha thero**”ti-ādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādihātukaṃ kāyaṃ. **Samassāsetunti** santappetuṃ. **Dutiyadivaseti** devatāya saṃvejitadivasato. “Jetavanavihāraṃ pavitṭhadivasato vā dutiyadivase”ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ, osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti **khīravirecanaṃ**. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṃ laddhanāmattā **subhena māṇavena**. **Pahitaṃ māṇavakanti** “satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano ca taṃ dassanāya upasaṅkamatī”ti sutvā “vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ dhammakathaṃ vā sotuṃ, gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmi”ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṃ māṇavakaṃ. **Etadavocāti** etaṃ “akālo kho”ti-ādikaṃ ānandatthero avoca. **Akālo khoti** ajja gantuṃ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha “**atthi me ajjā**”ti-ādi. **Bhesajjamattāti** appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattāsaddo “mattā sukhapariccāgā”ti-ādīsu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanaṃ pītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenāti** cetiyaraṭṭhe jātattā “cetako”ti evamladdhanāmena. **Subhena māṇavena puṭṭhoti** “yesu dhammesu bhavaṃ gotamo imaṃ

lokaṃ patiṭṭhāpesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṃ pucchāmī”ti evaṃ cintetvā “yesaṃ so bhavaṃ gotamo dhammānaṃ vaṇṇavādī ahoṣi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi, katamesānaṃ kho bho ānanda dhammānaṃ so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahoṣi”ti-ādinā¹ subhena māṇavena puṭṭho. Athassa thero tīṇi piṭakāni silakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento “tiṇṇaṃ kho māṇava khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī”ti-ādinā¹ subhasuttamabhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**dīghanikāye subhasuttaṃ nāma dasamaṃ suttamabhāsi**”ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti ettha **khaṇḍanti** chinnaṃ. **Phullanti** bhinnaṃ. Tesāṃ **paṭisaṅkharāṇaṃ** puna sammā pākatikakaraṇaṃ, abhinavakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Rājagahanti** evaṃnāmakāṃ nagaraṃ. Tañhi mandhābhumaḥagovindādīhi pariggahitattā “rājagahaṇ”ti vuccati. **Chaḍḍitapatita-uklāpāti** chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—bhagavato parinibbānaṭṭhānaṃ gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesunti. Imamevattham dassento āha “**bhagavato hī**”ti-ādi. Paricchedavasena veṇiyati² dissatīti **pariveṇaṃ**. **Tatthāti** tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti iminā sambandho. **Paṭhamaṃ māsaṃ** vassānassa paṭhamaṃ māsaṃ, accantaśamyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ paññattattā **senāsanakkhandhake** ca senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ vacanato “bhagavatā -pa- vaṇṇitaṇ”ti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti “khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsālhipuṇṇamāya uposathaṃ katvā pāṭipade sannipatitvā vassaṃ upagantvā evaṃ cintesuṃ. **Ajātasattu rājāti** ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti “ajātasattū”ti laddhavohāro rājā. Tasmim kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji “aho vatāhaṃ rañño dakkhiṇabāhuto lohitaṃ

1. Dī 1. 189 piṭṭhe.

2. Vedyati (Sī, Syā)

piveyyan”ti. Atha tassā kathetuṃ asakkontiyā kisabhāvaṃ dubbaṇṇabhāvaṃca disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhuṃ phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṃ sutvā “esa gabbho raṅṅo sattu bhavissati, iminā rājā haññissati”ti byākarimṃsu, tasmā “ajātoyeva raṅṅo sattu bhavissati”ti nemittakehi niddiṭṭhattā ajātasattu nāma jāto. **Kinti** kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. **Paṭivedesunti** nivedesum, jānāpesunti attho. **Vissatthāti** nirāsaṅkacittā. **Āṇācakkanti** āṇāyeva appaṭihatavuttīyā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇācakkam. **Sannisajjaṭṭhānanti** sannipatitvā nisīdanaṭṭhānam.

Rājabhavanavibhūtiti rājabhavanasampattim. **Avahasantamivāti** avahāsam kurumānam viya. **Siriyā nīketamivāti** siriyā vasanaṭṭhānamiva. **Ekanipātattitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgānanti** ekasmim pānīyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesam jānānam cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti devamanussānam nayanasaṅkhātavihaṅgānam ekanipātattitthamiva ca. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitanti** ekattha sampiṇḍitaṃ rāsikataṃ loke ramaṇīyabhāvaṃ viya. Yadi loke vijjamānam ramaṇīyattaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, taṃ viyāti vuttaṃ hoti. “Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāram viya kasaṭavinimuttaṃ pasannabhūtaṃ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhuṃ araharūpesu sārabhūtaṃ pasannabhūtaṅcā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanam alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo**, maṇḍapoti evamettha attho gahetabboti amhākaṃ khanti, upaparikkhitvā yuttataram gahetabbaṃ. Maṇḍam sūriyarasmim pāti nivāretīti **maṇḍapo**. **Vividha -pa- cāruvitānanti** ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāma-olambakāni. Ettha ca visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanam vitānam etthāti **vividhakusumadāma-olambakaviniggalantacāruvitāno**, maṇḍapo, taṃ alaṅkaritvāti yojetabbaṃ. **Ratanavicītramaṇikoṭṭimatalamivāti** nānāpuppūphārahāvicittasupariniṭṭhitabhūmikammattāyeva

nānāratanehi vicittabhūtaṃ maṇikoṭṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanavicittaggahaṇaṃ nānāpupphūpahāraviccittatāya nidassanaṃ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṃ supariniṭṭhitabhūmiparikammaṭṭāyāti veditabbaṃ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṃ. **Nanti** maṇḍapaṃ. **Pupphūpahāro** pupphapūjā. **Uttarābhimukhanti** uttaradisābhimukhaṃ. **Āsanārahanti** nisīdanārahaṃ. **Dantakhacitanti** dantehi racitaṃ, dantehi katanti vuttaṃ hoti. **Etthāti** āsane. **Niṭṭhitaṃ bhante mama kiccanti** mayā kattabbakiccaṃ niṭṭhitanti attho.

Tasmiṃ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ sandhāya evamāhaṃsu “imasmiṃ bhikkhusaṃghe eko bhikkhu vissagandhaṃ vāyanto vicarati”ti. Thero taṃ sutvā “imasmiṃ bhikkhusaṃghe añño vissagandhaṃ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṃ sandhāya vadanti”ti saṃvegaṃ āpajji. Ekacce naṃ āhaṃsuyeva “sve āvuso sannipāto”ti-ādi. Idāni taṃ dassento āha “**bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsū**”ti-ādi. **Tenāti** tasmā. **Āvajjesīti** upanāmesi. **Anupādāyāti** taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesāṃ lesamattampi agahetvāti attho. **Āsavehīti** bhavato ābhavaggaṃ dhammato vā āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavasaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṃ āsavehīti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehi kilesehi, sabbehi pāpadhammehi cittaṃ vimuccatiyeva. **Cittaṃ vimuccīti** cittaṃ arahattamaggakkaṇe āsavehi vimuccamānaṃ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. **Caṅkamenāti** caṅkamanakiriyāya. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti **katapuñño**, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjāti** vīriyaṃ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṃ karohīti attho. **Kathādosonāma natthīti** kathāya aparajjhaṃ¹ nāma natthi. **Accāraddhaṃ vīriyanti** ativiya āraddhaṃ vīriyaṃ. **Uddhaccāyāti** uddhatabhāvāya. **Vīriyasamataṃ yojemīti** caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojemi.

1. Asaccaṃ (Sī, Syā)

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivasato dutiyadivase.

Dhammasabhāyaṃ sannipatitāti pakkhassa pañcamiyaṃ sannipatimsu. **Attano arahattappattim̃ ñāpetukāmoti** “sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṃ ayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā”ti cintetvā nisinnānaṃ therānaṃ “idāni arahattappatto”ti somanassuppādanatthaṃ “appamatto hohī”ti dinna-ovādassa saphalatādīpanatthaṃ attupanāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā samvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattim̃ ñāpetukāmo ahoṣīti veditabbaṃ. **Yathāvuḍḍhanti** vuḍḍhapaṭipāṭim̃ anatikkamitvā. **Eketi** majjhimatāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimatāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā¹ panettha evaṃ vadanti—

“Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi. Kathaṃ agamāsi? ‘Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho’ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya paṇḍukambale nikkhattajātimaṇi viya vigatavalāhake nabhe samuggatapunṇacando viya bālātapasamphassavikasitareṇupin̄jaragabbhaṃ padumaṃ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattim̃ ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapaṃ etadahosi ‘sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhuḅkāraṃ dadeyya, handa imassāhaṃ idāni satthārā dātabbaṃ sādhuḅkāraṃ dadāmi’ti tikkhattuṃ sādhuḅkāramadāsī”ti.

Ākāsenā āgantvā nisīdītipi eketi ettha pana tesāṃ tesāṃ tathā tathā gahetvā āgatamattaṃ ṭhapetvā visuṃ visuṃ vacane aññaṃ visesakāraṇaṃ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha “sattamāsaṃ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṃ nimujjitvā āgakattā taṃ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāsenā āgatattā taṃ gahetvā eke² vadantī”ti.

1. Dī-Ṭṭha 1. 11 piṭṭhe.

2. Keci (Sī, Syā)

Bhikkhū āmantesiti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha “āmantayāmi vo bhikkhave”¹ paṭivedayāmi vo bhikkhave”ti². Pakkosanepi dissati. Yathāha “ehi tvam bhikkhu mama vacanena sāriputtam āmantehi”ti³. **Āvusoti** āmantanākārādīpanam. **Kam dhuram katvā**ti kam jeṭṭhakam katvā. **Kim ānando nappahoti**ti atthakathācariyehi ṭhapitapucchā. **Nappahoti**ti na sakkoti. **Etadagganti** eso aggo. Liṅgavipallāsenā hi ayam niddeso. **Yadidanti** ca yo ayanti attho, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbam. **Sammannīti** sammataṃ akāsi. **Upāliṃ vinayam puccheyyanti** pucchadhātussa dvikammakattā vuttam. **Bijanim gahetvā**ti ettha bījanīgahaṇam dhammakathikānam dhammatāti vedītabbam. Bhagavāpi hi dhammakathikānam dhammatādassanattameva vicittabījanim gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtam paramukkaṃsagatasikkhāsāmyamānam buddhānam mukhacandamaṇḍalam paṭicchādetabbam hoti. “Paṭhamam āvuso upāli pārājikam kattha paññattan”ti kasmā vuttam, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbam. **Kismim vatthusmim methunadhammeti** ca nimittatthe bhumavacanam.

Vatthumpi pucchīti-ādi “kattha paññattan”ti-ādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttam. Kim panettha paṭhamapārājikapāliyam kiñci apanetabbam vā pakkhipitabbam vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsīte apanetabbam nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakam vadanti, sāvakānam pana devatānam vā bhāsīte apanetabbampi hoti, tam dhammasaṅgāhakattherā apanayimsu, pakkhipitabbam pana sabbatthāpi atthi, tasmā yam yattha pakkhipitum yuttam, tam tattha pakkhipimsuyeva. Kim pana tanti ce? “Tena samayenā”ti vā “tena kho pana samayenā”ti vā “atha kho” iti vā “evam vutte”ti vā “etadavocā”ti vā evamādikam sambandhavacanamattam. Evam pakkhipitabbayuttam pakkhipitvā pana idam paṭhamapārājikanti

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

2. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Am 3. 181 piṭṭhe.

ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājike saṅghamārulhe pañca arahantasatāni saṅghaṃ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṃsu. “Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī”ti ca nesam sajjhāyārambhakāleyeva sādhuḅkāram dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā kampittha. Te eteneva nayena sesapārājikānīpi saṅghaṃ āropetvā “idaṃ pārājikakaṇḁan”ti ṭhapesuṃ. Evaṃ terasa saṃghādisesāni “terasakan”ti-ādīni vatvā vīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni “mahāvibhaṅgo”ti kittetvā ṭhapesuṃ. Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni “pārājikakaṇḁaṃ nāmā”ti-ādīni vatvā tīṇi sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni “bhikkhunivibhaṅgo”ti kittetvā “ayaṃ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro”ti ṭhapesuṃ. Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇaṃ khandhakaṃ pañcavīsatibhāṇavāraparimāṇaṃ parivāraṅca saṅghaṃ āropetvā “idaṃ vinayapiṭakaṃ nāmā”ti ṭhapesuṃ. Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Taṃ āyasmantaṃ upālīttheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso idaṃ tuyhaṃ nissitake vācehi”ti evamettha avuttopi viseso veditabbo.

Evaṃ vinayapiṭakaṃ saṅghamāropetvā suttantapiṭakaṃ saṅgāyimsu. Idāni taṃ dassento āha “**vinayaṃ saṅgāyitvā**”ti-ādi. **Mahākassapatthero ānandattheraṃ dhammaṃ pucchī**ti ettha ayamanukkamo veditabbo— ānandatthere dantakhacitaṃ bījanaṃ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā mahākassapatthero bhikkhū pucchi “katarāṃ āvuso piṭakaṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā”ti. Suttantapiṭakaṃ bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsu paṭhamaṃ katarāṃ saṅgītinti. Dīghasaṅgītiṃ bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṃ catuttīṃsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamaṃ katarāṃ vagganti. Sīlakkhandhavaggaṃ bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamaṃ katarāṃ suttanti. Brahmajālasuttaṃ nāma bhante tividhasīlālaṅkataṃ nānāvīdhamicchājīvakuhanalapanādividdhamsanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahasilokadhātupakampanaṃ, taṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmāti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “brahmajālaṃ āvuso ānanda kattha bhāsitaṃ”ti.

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nālandanti ettha antarāsaddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi “tadantaram ko jāneyya aññatra tathāgatā”¹ ca, “janā saṅgama mantenti, mañca tañca kimantaran”² ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. “Addassa maṃ bhante aññatarā itthi vijjantarikāya bhājanam dhovanti”³ ti-ādīsu³ khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”⁴ ti-ādīsu⁴ citte. “Antarā vosānamāpādī”⁵ ti-ādīsu⁵ vemajjhe. “Api cāyam tapodā dvinnam mahānirayānam antarikāya āgacchati”⁶ ti-ādīsu⁶ vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nālandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttatā upayogavacanam kataṃ. Īdisesu ca thānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yāti”⁷ ti evam ekameva antarāsaddam payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojyamāne upayogavacanam na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evam vutto. **Rājāgāraketi** tattha rañño kīlanattham paṭibhānacittavicitram agāram akaṃsu, tam rājāgārakanti pavuccati, tasmim. **Ambalaṭṭhikāti** rañño uyyānam. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, tam ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikātveva saṅkhyam gataṃ “varuṇānagarān”⁸ ti-ādīsu viya.

Suppiyañca paribbājakanti ettha suppiyoti tassa nāmam, **paribbājakoti** sañjayassa antevāsī channaparibbājako. **Brahmadattañca māṇavakanti** ettha **brahmadattoti** tassa nāmam. **Māṇavoti** sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi—

“Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā.

Te dīgharattam socanti, hīnakāyūpagā narā”⁹—

ādīsu satto māṇavoti vutto. “Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipi”¹⁰ ti-ādīsu¹⁰ coro. “Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo”¹¹ ti-ādīsu¹¹ taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi

1. Aṃ 2. 308; Aṃ 3. 367 piṭṭhesu. 2. Saṃ 1. 203 piṭṭhe. 3. Ma 2. 112 piṭṭhe.
4. Khu 1. 100 piṭṭhe. 5. Ma 1. 251 piṭṭhe. 6. Vi 1. 149 piṭṭhe.
7. Ma 3. 225; Aṃ 1. 141 piṭṭhesu. 8. Ma 2. 112 piṭṭhe. 9. Dī 1. 84, 116 piṭṭhesu.

ayameva adhippeto. Idam vuttam hoti “brahmadattam nāma taruṇapurisam ārabbhā”ti. **Jīvakambavaneti** jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha “kam ārabbhā”ti avatvā “kena saddhin’ti kasmā vuttam? Na etam suttam bhagavatā eva vuttam, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanāni”ti-ādinā kiñci kiñci vuttam atthi, tasmā evam vuttanti daṭṭhabbam.

Vedehiputtanāti ayam kosalarañño dhītāya putto, na videharañño, “vedehī”ti pana paṇḍitādhivacanametam. Vidanti etenāti vedo, ñāṇassetam adhivacanam. Vedena ihati ghaṭati vāyamatīti vedehī, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo vedītabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakamsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampo ahosi. Evam brahmajalam saṅgāyivā tato param “sāmaññaphalam panāvuso ānanda kattha bhāsitan”ti-ādinā pucchāvisajjanānukkamena saddhim brahmajālena terasasuttantam saṅgāyivā “ayam silakkhandhavaggo nāmā”ti kittetvā ṭhapesum. Tadanantaram mahāvaggam, tadanantaram pāthikavagganti evam tivaggasaṅgaham catuttimsasuttantapaṭimaṇḍitam catusaṭṭhibhānavāraparimāṇam tantim saṅgāyivā “ayam dīghanikāyo nāmā”ti vatvā āyasmantam ānandattheram paṭicchāpesum “āvuso imam tuyham nissitake vācehī”ti. Tato anantaram asītibhānavāraparimāṇam majjhimanikāyam saṅgāyivā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesum “imam tumhe pariharathā”ti. Tadanantaram bhānavārasataparimāṇam saṃyuttanikāyam saṅgāyivā mahākassapattheram paṭicchāpetum “bhante imam tumhākam nissitake vācethā”ti. Tadanantaram vīsātibhānavārasataparimāṇam aṅguttaranikāyam saṅgāyivā anuruddhattheram paṭicchāpesum “imam tumhākam nissitake vācethā”ti.

Tadanantaram—

“Dhammasaṅgaṇim vibhaṅgañca, kathāvatthuñca puggalam.

Dhātuyamakam paṭṭhānam, abhidhammoti vuccatī”ti—

evaṃ saṃvaṇṇitaṃ sukhumaññāgocaraṃ tantiraṃ saṅgāyitvā “idaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāma”ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva pathavīkampā ahoṣi. Tato paraṃ jātaṃ mahāniddeso paṭisambhidāmaggo apadānaṃ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṃ udānaṃ itivuttakaṃ vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṃ tantiraṃ saṅgāyitvā “khuddakagantho nāma ayaṃ”ti ca vatvā abhidhammapiṭakasmiṃyeva saṅgahaṃ āropayimsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimbhāṇakā pana “cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhiraṃ sabbampi taṃ khuddakaganthaṃ suttantapiṭake pariyāpannaṃ”ti vadanti. Ayametta adhippāyo—jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā “jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgahoti”ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcettha aggahaṇaṃ jātakagatikattā. Majjhimbhāṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane abhidhammapiṭaketi jātakādīnaṃ suttapariyāpannataṃ vadanti. Tattha yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṃ viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṃ pākaṭaṃ katvā dassento “**tattha khuddakanikāyo nāma**”ti-ādimāha. **Tatthāti** tesu nikāyesu. **Tatthāti** khuddakanikāye.

Evaṃ nimittapayojanakāladesaṅgākarakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānapakāraṅkosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ “**tadetaṃ sabbampi**”ti-ādimāha. Tattha **anuttaraṃ sammāsambodhanti** ettha anāvarenaññāpadaṭṭhānaṃ maggaññānaṃ maggaññāpadaṭṭhānañca anāvarenaññānaṃ “sammosambodhi”ti vuccati. **Paccavekkhantena vāti** udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. **Vimuttirasanti** arahattaphalassādaṃ vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavaṇṇanaṃ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapataṇādito dhāraṇena dhammo ca

hoti, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretum “**tattha vinayapaṭṭhānaṃ**”ti-ādimāha. Khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato āha “**avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo**”ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayo pariyatti-ādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāno¹ abhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo vinayatantiviparītaṃ tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhāro, gobalībaddan”ti-ādi.

Anekajātisaṃsāraṇi ayam gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ arahattappattim paccavekkhantena ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāñāṇassa anantaraṃ bhāsita. Tenāha “**idam paṭhamabuddhavacanaṃ**”ti. Idam kira sabbabuddhehi avijahita-udānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho²—aham imassa attabhāvagehassa kāraṇaṃ taṇhāvaḍḍhakim gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhum sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādāmūle katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ anekajātisaṃsāraṇaṃ anekajātisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṃ **anibbisam** anibbisanto taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissam** saṃsariṃ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantuṃ dukkhā, na ca sā tasmim aditthe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.

Ditṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna gehanti** puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ **na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** anavasesā kilesa**phāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭam** avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhatam** viddhamsitam. **Visaṅkhāram** nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭham idāni mama **cittam**, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti attho. **Gaṇṭhipadesu** pana “visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato patto”ti evampi attho vutto. Ayam manasā pavattitadhammānaṃ ādi. “Yadā have pātubhavanti dhammāti ayam pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādī”ti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisaṃsāraṇaṃ”ti-ādimāha.

1. Vinayasaddasannidhāne (Syā) 2. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamam vutto pana dhammapadabhāṇakānam adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti “dhammapadabhāṇakānam gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṃ pana gāthā vacībhedaṃ katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacanan”ti. Dhammapadabhāṇakā pana “desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṃ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṃ paṭhamabuddhavacanan”ti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṃ viruddhaṃ na hotīti veditabbaṃ. Nanu ca yadi “anekajātisaṃsāraṇaṃ”ti manasā desitaṃ, atha kasmā dhammapada-aṭṭhakathāyaṃ¹ “anekajātisaṃsāraṇanti imaṃ dhammadesanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesī”ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā² manasāva desitanti evaṃ gahaṇe kiṃ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṃ katvā desitaṃ siyā, udānapāḷiyaṃ āruḷhaṃ bhavēyya, tasmā udānapāḷiyaṃ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṃ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha itisaddo ādi-attho. Tena “ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kaṅkhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamman”ti-ādigāthāttayaṃ saṅgaṇhāti. **Udānagāthanti** pana jātiyā ekavacanaṃ, tatthāpi paṭhamagāthāmyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Ettha pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ khandhake āvi bhavissati. **Pāṭipadadivaseti** idaṃ “sabbaññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti. **Somanassamayaññānenāti** somanassasampayuttaññāṇena. **Āmantayāmīti** nivedayāmi, bodhemīti attho. **Vayadhammāti** aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti³ vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ.

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe.

2. Atha taṃ (Sī, Syā)

3. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

Idāni tatha sammāpaṭipattiyāṃ niyojeti “**appamādena sampādeṭhā**”ti. Atha vā “vayadhammā saṅkhārā”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “appamādena sampādeṭhā”ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattim dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasāṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsaṇaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti. **Antareti** antarāḷe, vemajjheti attho.

Suttantapaṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. **Asaṅgītanti** saṅgītikkhandaḥakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana “subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītan”ti vadanti, taṃ na yujjati. “Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desitaṃ”ti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. Subhasuttaṃ pana “evaṃ me sutāṃ ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme acirapariniḥbute bhagavatī”ti-ādinā¹ āgataṃ. Tatha “evaṃ me sutān”ti-ādivacanaṃ paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmatā ānandatthereneva vattuṃ yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā “evaṃ me sutān”ti-ādīni vadati. Evaṃ pana vattabbaṃ siyā “ekamidāhaṃ bhante samayaṃ sāvatthiyaṃ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti, tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārahehi “evaṃ me sutān”ti-ādinā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Atha **ācariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā “ānandatthereneva vuttampi subhasuttaṃ paṭhamasaṅgītim āropetvā tantim ṭhapetukāmehi mahākassapattherādīhi aññesu suttasu āgatanayeneva ‘evaṃ me sutān’ti-ādinā tanti ṭhapitā”ti, evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṃ sayāṃ desentopi sāmāññaphalādīsū bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ attani adahanto² “evaṃ me sutān”ti-ādimāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhāniti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. **Dve vibhaṅgāni**ti bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. **Dvāvīsati khandhakāni**ti mahāvaggacūḷavaggesu āgatāni dvāvīsati khandhakāni. **Soḷasaparivārāni**

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Āharanto (Ka)

soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāḷiyam “yam tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamam pārajikam kattha paññattan”¹ti-ādinā¹ paññattivāro, tato param “methunam dhammam paṭisevanto kati āpattiyo āpajjati”²ti-ādinā² katāpattivāro, “methunam dhammam paṭisevantassa āpattiyo catunnam vipattīnam kati vipattiyo bhajanti”³ti-ādippabhedo³ vipattivāro, “methunam dhammam paṭisevantassa āpattiyo sattannam āpattikkhandhānam katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā”⁴ti-ādippabhedo⁴ saṅgahavāro, “methunam dhammam paṭisevantassa āpattiyo channam āpattisamuṭṭhānānam katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti”⁴ti-ādinā⁴ samuṭṭhānavāro, “methunam dhammam paṭisevantassa āpattiyo catunnam adhikaraṇānam katamam adhikaraṇam”⁵ti-ādinā⁵ adhikaraṇavāro, “methunam dhammam paṭisevantassa āpattiyo sattannam samathānam katihi samathehi sammantī”⁵ti-ādippabhedo⁵ samathavāro, tadanantaram samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato param “methunam dhammam paṭisevanapaccayā pārajikam kattha paññattan”⁶ti-ādinā⁶ nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evam aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānipi aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato param teneva nayena bhikkhunivibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci “parivāro”⁶ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyam adhidhammaṭṭhakathāyaṅca “soḷasaparivārā”⁶ti evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto.

Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttimsasuttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttimsasutthasaṅgaho. Vuttappamāṇānam vā suttānam saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgahoti. Evam sesesupi vedītabbam.

1. Vi 5. 1 piṭṭhe.

2. Vi 5. 55 piṭṭhe.

3. Vi 5. 79 piṭṭhe.

4. Vi 5. 80 piṭṭhe.

5. Vi 5. 81 piṭṭhe.

6. Vi 5. 83 piṭṭhe.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṃ vibhāvento āha “**vividhā hī**”ti-ādi. **Dalḥīkammasithilakaraṇappayojanā**ti yathākkamaṃ lokavajjesu sikkhāpadesu dalḥīkammappayojanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayojanāti veditabbaṃ. **Ajjhācāranisedhanatoti** saññamavelaṃ abhibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo, tassa nisedhanatoti attho. **Tenā**ti vividhanayatthādihetunā. **Etanti** “vividhavisesanayattā”ti-ādigāthāvacanaṃ. **Etassā**ti vinayassa. **Itaraṃ panā**ti suttaṃ.

Idāni **atthānaṃ sūcanatoti**-ādigāthāya atthaṃ pakāsento āha “**tañhī**”ti-ādi. **Attatthaparattḥādibhedeti** yo taṃ suttaṃ sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅghaṇḍito sīlādi-attho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato¹ parassapi hotīti tadubhayaṃ² taṃ suttaṃ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiya lokuttaratthe cāti evamādibhede atthe ādisaddena saṅghāṇhāti. **Atthasaddo** cāyaṃ hitapariyāya vacano, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti parassapīti ayamatto vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsito, so tasseva hoti, na tena parattho sūcito hotīti. Tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggahaṇaṇca³ na kattabbaṃ. Attatthaparattḥavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādigghahaṇaṇca na kattabbaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparattḥā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā “na ha’ññadattha’tthi pasamsalābhā”ti etassa padassa **niddese**⁴ vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṃ sūcetīti

1. Sāvetabbato (Sī)

3. Atthagghahaṇaṇca (Sī)

2. Tadubhayatthaṃ (Sī)

4. Khu 7. 131 piṭṭhe.

attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suttanirapekkham attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttana dīpetabbatam nātikkamati, tasmā te atthe suttam sūcetīti vuccati. Imasmiñca atthavikappe **attha**-saddoyam bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvo gambhīro, na vivaṭo guḷho, mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādīnā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo, yathārutavasena veditabbo nīto. Anavaḷḷanikkilesavodānā pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyadhammasavasena vā. Paramattho nibbānam, dhammānam aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attattham, appicchākathañca paresam kattā hotīti parattham sūceti. Evam “attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādīni suttāni¹ yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya atthahitaparāhitādīni sātīsayam pakāsītāni honti tappadhānabhāvato, na āṇādhhammasabhāvavasappavattāyāti idameva atthānam sūcanato suttanti vuttam. Evañca katvā “ettakam tassa bhagavato suttāgatam suttapariyāpannam”ti² ca “sakavāde pañca suttasātāni”ti³ ca evamādīsu suttasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttasu āṇādhhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayaṃ āṇādhhammasabhāve, tasmā veneyyānam ekantahitapaṭilābhasamvattanikā suttantadesanā hotīti “**suvuttā cettha atthā**”ti-ādī vuttam. “Ekantahitapaṭilābhasamvattanikā suttantadesanā”ti idampi veneyyānam hitasampāpane suttantadesanāya tapparabhāvāmyeva sandhāya vuttam. Tapparabhāvo ca veneyyajjhāsayaṃ anulomato daṭṭhabbo. Tenevāha “**veneyyajjhāsayaṃ anulomena**

1. Am 1. 412 piṭṭhe.

2. Vi 2. 272 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 5 piṭṭhe.

vuttattā”ti. Vinayadesanaṃ viya issarabhāvato āṇapatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayaṇulomena cariyānurūpaṃ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbasikkhādivasena kālantare abhinipphattim dassento āha **“sassamiva phalan”**ti. **Pasavatīti** phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nipphajjanabhāvaṃ dassento **“dhenu viya khīran”**ti-āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṃyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṃ dhenum dohanto kālepi vā visāṇaṃ gahetvā dohanto neva khīraṃ paṭilabhati. **“Suttāṇā”**ti etassa atthaṃ pakāsetum **“suṭṭhu ca ne tāyati”**ti vuttaṃ.

Suttasabhāganti suttasadisam. Suttasabhāgataṃyeva dassento āha **“yathā hī”**ti-ādi. **Tacchakānaṃ** suttanti vaḍḍhakīnaṃ kālasuttam. **Pamāṇaṃ hotīti** tadanusārena tacchanato. **Evametampi viññūnanti** yathā kālasuttam pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṃ vissajjetabbaṃca paññāyati, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte **“idaṃ gahetabbaṃ, idaṃ vissajjetabban”**ti viññūnaṃ pākaṭattā vivādo vūpasammatīti etampi suttam viññūnaṃ pamāṇaṃ hotīti attho. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṃ dassento āha **“yathā cā”**ti-ādi. Suttam viya pamāṇattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttanti vuttaṃ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamāṇabhāvo attatthādivīnaṃyeva ca saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattaṃca¹ pubbe vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Etanti** **“atthānaṃ sūcanato”**ti-ādikam atthavacanaṃ. **Etassāti** suttassa.

Yanti yasmā. **Etthāti** abhidhamme. **Abhikkamantīti** ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpetīti āha **“abhikkamantīti-ādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato”**ti. **Abhiññātāti** aḍḍhacandādinā kenaci saññāṇena ñātā paññātā² pākaṭāti attho. Aḍḍhacandādivhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena saññāṇaṃ³ hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā atṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo,

1. Visesanaṃca (Sī, Syā)

2. Saññātā (Ka)

3. Paññāṇaṃ (Sī)

tasmā pannarasīti. **Abhilakkhitā**ti etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha “**abhiññātā abhilakkhitā-ādīsu lakkhaṇe**”ti¹. Ettha ca vācakasaddantarassannidhānena nipātānaṃ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe² vattatīti vutto. **Rājābhirājā**ti rājūhi pūjetuṃ araho rājā. **Pūjiteti** pūjārahe.

Abhidhammeti “supinantena sukkavissatṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī”ti-ādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. “Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṃyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme”tipi vadanti. “Pāṇātipāto akusalan”ti evamādīsu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṃ, na pāṇasaṅkhātājīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānasaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṃviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinayeti** ettha “jātarūparaajataṃ na paṭiggahetabban”ti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha “evaṃ paṭiggaṇhato pācittiyāṃ, evaṃ dukkaṇṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāmā”ti vadanti. Tasmā jātarūparaajataṃ theyyacittena parasantakāṃ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṇṭesu aññatarāṃ, bhaṇḍāgārikasīsenā gaṇhantassa pācittiyāṃ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyāṃ pācittiyāṃ. Kevalāṃ lokatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṇṭaṃ, rūpiyachaddakassa sammatassa anāpattīti evaṃ aññamaññasaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho veditabbo. **Abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattāṃ abhisaddo dīpetīti āha “**adhike**”ti.

Nanu ca “abhikkamantī”ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, “abhiññātā abhilakkhitā”ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭattā visesaṃ, “abhikkantenā”ti ettha kantiyā adhikattāṃ visiṭṭhataṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa, “abhirājā abhivinayo”ti pana pūjitaricchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametāṃ yujjeyyāti ce? Idhāpi

1. Saṃlakkhaṇeti (Syā), salakkhaṇeti (Ka)

2. Salakkhaṇe (Sī), saṃlakkhaṇe (Syā)

natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyāṃ vadatīti abhirāja-abhivinayasaddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyāṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbāṃ.

Ettha cāti abhidhamme. **Bhāvetīti** cittassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Pharivvāti** ārammaṇassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Vuḍḍhimantoti** bhāvanāpharaṇavuḍḍhihi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti attho. **Ārammaṇādīhi** ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇiyattāti**¹ sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṃyeva pūjārahattā “sekkhā dhammā”ti-ādinā lokuttarāyeva pūjitāti dassitā. **Sabhāvaparicchinnattāti** phusanādisabhāvena paricchinnattā. **Adhikāpi dhammā vuttāti** ettha kāmavacarehi mahantabhāvato mahaggaṭā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhim adhikā dhammā vuttā.

Yaṃ panettha avisiṭṭhamnti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññavisīṭṭhesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṃ asādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādāhāraṇattā avisiṭṭhoti vuccati. **Mā piṭakasampadānenāti** pālisampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṃ hoti. Kudālaṅca piṭakaṅca **kudālapīṭakam**. Tattha ku vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṃ nāma, tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakam nāma, taṃ ādāya gahetvāti attho. **Yathāvuttenāti** “evaṃ duvidhatthenā”ti-ādinā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedaṃ ettha kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā**. Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādīnā sāsītābbabhāvena anusāsanam vinayanaṃ

1. Sallakkhaṇiyattāti (Sī, Syā)

sāsanam. Kathetabbassa samvarāsamvarādino atthassa kathanam vacanapaṭibaddhatākaraṇam **kathāti** vuccati. Tasmā desitāram bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsitabbapuggalavasena sāsanam, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnam nānākaraṇam veditabbam. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādi-adhīnāti taṃtaṃvisesayogavasena desanādīnam bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānam visesato āṇārahādīnam tattha kosallayogato. Evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā.

Aparādhajjhāsayanurūpaṃ viya dhammānurūpampi sāsanam visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsitabbapuggalavasena sāsanam vuttaṃ. Samvarāsamvaranāmarūpānam viya viniveṭhetabbāya diṭṭhiyāpi kathanam sati vācāvattusmiṃ nāsatiṭi visesato tadadhīnanti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo visum visum yojetabbo “desanābhedaṃ sāsanabhedaṃ kathābhedaṃca yathārahaṃ paridīpaye”ti. **Bhedanti** ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvaṃ, taṃca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedaṃca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyaṇanābhedanti attho. **Yahinti** yasmim vinayādike piṭake. Yaṃ sampattiṃca vipattiṃca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiṃca vipattiṃcāpi yaṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbam. Ettha **yathāti** yehi upārambhādihetupariyaṇanādippakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇahetupariyaṇanānam suppaṭipattiduppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṃ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva. **Āṇārahenāti** āṇam ṭhapetum arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇam paṇetum arahati, vohāraparamatthānampi sambhavato āha “**āṇābhullato**”ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapīṭakam. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato “**pacurāparādhā**”ti vuttā. Pacuro bahuko¹ bahulo aparādhō doso vīṭikkamo yesam te pacurāparādhā. **Anekajjhāsayāti**-ādīsu āsayova **ajjhāsayo**. So ca atthato diṭṭhi nāṇaṇca, pabhedato pana catubbidham hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatim sati paccaye uppajjamānārahā sassatucchedasaṅkhātā micchādiṭṭhi saccānulomikañāṇakammassakataññāṇasaṅkhātā sammādiṭṭhi ca “**āsayo**”ti vuccati. Vuttañhetam—

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtaṇca yaṁ nāṇam, etaṁ āsayasaññitan”ti².

Idaṇca catubbidham āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. **Anusayā** kāmarāgabharāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānavijjāvasena satta. Mūsikavisam viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atītā paccuppanā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṁ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyāti** rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṁsaggavasena pana tesaṭṭhi hontī. Atha vā cariyāti caritam, taṁ sucaritaduccaritavasena duvidham. “Adhimutti nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṁ gaṇhissāmi’-ti-ādinā tanninnabhāvena pavattamānaṁ sannīṭhānaṁ”ti **gaṇṭhipadesu** vuttam. **Ācariyadhammapālattherena** pana “sattānaṁ pubbacariyavasena abhiruci”ti vuttam. Sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. **Yathānulomanti** ajjhāsayādīnaṁ anurūpaṁ. **Aham mamāti saññīnoti** diṭṭhimānataṇhāvasena aham mamāti evaṁ pavattasaññīno. **Yathādhammanti** natthettha atthā attaniyaṁ vā, kevalam dhammamattametanti evaṁ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Samvarāsamvaroti ettha samvaraṇam samvaro, kāyavācāhi avīṭikkamo. Mahanto samvaro asamvaro. Vuḍḍhi-attho hi ayaṁ a-kāro yathā “asekkhā dhammā”ti, tasmā khuddako mahanto ca samvaroti attho.

Diṭṭhiviniveṭhanāti diṭṭhiyā vimocanam. Adhisīlasikkhādīnaṁ vibhāgo parato paṭhamapārājikasamvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapāḷiyam “vivicceva

1. Pahūto (Sī)

2. Āsayasaṅṭhitanti (Sī, Syā)

kāmehi”ti-ādinā samādhidesanābāhullato “**suttantapiṭake adhicittasikkhā**”ti vuttam. **Vītikkamappahānam kilesānanti** saṃkilesadhammānam kammakilesānam vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānam. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamitum na labhantīti¹ āha “**vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā**”ti. **Pariyuṭṭhānappahānanti** okāsādānavasena kilesānam citte kusalappavattim pariyādiyitvā uṭṭhānam pariyuṭṭhānam, tassa pahānam cittasantānesu uppattivāsena kilesānam pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttam hoti. **Anusayappahānanti** appahānabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppatti-arahā anusayā. Te pana anurūpaṃ kāraṇam laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesam pahānam anusayappahānam. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha “**anusayapaṭipakkhattā paññāyā**”ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādipuññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānam “tadaṅgappahānan”ti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānam “tadaṅgappahānan”ti veditabbam. **Vikkhambhanasamucchedappahānānīti** ettha upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahārenea jalatale sevālassa tesam tesam nīvaraṇānam dhammānam² vikkhambhanavasena pahānam **vikkhambhanappahānam**. Catunnam ariyamaggānam bhāvitattā taṃtaṃmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantam appavattisaṅkhātasamucchedavasena pahānam **samucchedappahānam**. **Duccaritasamkilesassa pahānanti** kāyaduccaritādi duṭṭhu caritam, kilesehi vā dūsitam caritanti duccaritam. Tadeva yattha uppannam, tam santānam sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṃkilesa, tassa pahānam, kāyavacīduccaritavasena pavattasamkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttam hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake **taṇhāsamkilesassa pahānam** vuttam.

Attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake **dīṭṭhisamkilesassa pahānam** vuttam.

1. Na labhantīti (Sī)

2. Nīvaraṇādiddhammānam (Syā)

Ekamekasmīñcethāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmīm piṭaketi attho daṭṭhabbo. **Dhammoti pālī**ti ettha pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ silādi-atthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsittā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālīti pāḷi, pariyattidhammo. “Dhammoti pālīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pāḷi nāmā”ti **ganṭhipadesu** vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhalaṅganṭhipade** pana idaṃ vuttaṃ—sabhāvattassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavattāpitā paṇṇatti pālīti vuccati. Yadi saddoyeva pāḷi siyā, pāḷiyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ. Manasā vavattāpitāya ca pāḷiyā vacībhedakaraṇamattaṃ ṭhapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavattāpitāya pāḷiyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṃ vinā pāḷiyā saha desanāya anaññathā vuttā. Tathā ca upari “desanāti paññattī”ti vuttattā desanāya anaññabhāvena pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāḷiyā aññāyeva desanā siyā, “pāḷiyā ca pāḷi-atthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho”ti vattabbaṃ siyā, evaṃ pana avatvā “pāḷiyā ca pāḷi-atthassa ca yathābhūtāvabodho”ti vuttattā pāḷiyā desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari “desanā nāma paññattī”ti dassentena desanāya anaññabhāvato pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca “saddoyeva pāḷi nāmā”ti imasmīm pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko visesoti ce? Tesam tesam atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto uggahaṇādivasena ca pubbe vavattāpito saddappabandho **dhammo**, pacchā paresam avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo **desanā**ti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** “desīyati samuṭṭhāpiyati saddo etenā”ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddena voharīyati.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pāḷi-attho pāḷidesanā pāḷi-atthapaṭivedho cāti ime tayo pāḷivisayā

hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāliyojevāti tesāṃ dhammassa ādhārabhāvo kathāṃ yujjeyyāti ce? Pālisamudāyassa avayavapāliyā ādhārabhāvato¹. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā “rukkhe sākhā”ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametāṃ sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesāṃ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhāgāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā taṃvisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhāgāhatā veditabbā. Dukkheṇa ogayhantīti **dukkhogāhā**. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi paṭiṭṭhā laddhuṃ na sakkāti āha “**alabbhaneyyapaṭiṭṭhā cā**”ti. **Ekamekasminti** ekekasmim piṭake. **Etthāti** etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetāṃ bhummavacanaṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṃ vasenapi gambhīrabhāvaṃ dassento āha “**aparo nayo**”ti-ādi. **Hetūti** paccayo. So hi attano phalaṃ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathāṃ viññāyatīti āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Nanu ca “**hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā**”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathāṃ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadatthāṃ dassentena “hetumhi ñāṇan”ti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthāṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhidā”ti etassa atthāṃ dassentena “ñāṇan”ti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthāṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo. **Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti** etena vacanena sādhitō atthassa hetuphalabhāvopi evameva datṭhabbo. Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Tañca yasmā

1. Ādheyya-ādhārabhāvato (Si)

hetu-anusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammanti ettha **dhammasaddo** hetum hetuphalañca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhammanti** yo yo avijjādisaṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati.

Dhammābhilāpoti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Ettha ca abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati. Etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā”¹ti ettha vuttaṃ dhammaniruttim dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāliyaṃ**¹ vutto.

Aṭṭhakathāyañca² “taṃ sabhāvaniruttim saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”²ti-ādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṃ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā taṃtaṃvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. **Adhippāyoti** etena “desanāti paññattī”²ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattim sandhāyāti adhippāyaṃ dasseti. Desīyati attho etenāti hi **desanā**, pakārena ñāpīyati etena, pakārato ñāpetīti vā **paññattīti** dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṃ “desanā nāma saddo”²ti imasmim pakkhe ayamatto veditabbo. “Desanāti paññattī”²ti ettha paññattivādino pana evaṃ vadanti—kiñcāpi “dhammābhilāpo”²ti ettha abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā “dhammābhilāpoti attho”²ti avatvā “dhammābhilāpoti adhippāyo”²ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṃ niddisanto āha “**paṭivedhoti abhisamayo**”²ti. Paṭivijjhatīti ñāṇaṃ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

paṭivedho, abhisametīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākaṭaṃ kātuṃ “**so ca lokiyalokuttaro**”ti-ādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tattha **visayato** atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma avijjādīdhammārammaṇo saṅkhārādi-atthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. **Asammohato** atthādi-anurūpaṃ dhammādīsu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṃsano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi “ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṃ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṃ pana hetuhetuphalādīsu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. **Atthānurūpaṃ dhammesūti** avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa sampayutta-avijjā paccayo, itaresaṃ yathānurūpanti-ādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhoti attho. **Dhammānurūpaṃ atthesūti** “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā kāraṇānurūpaṃ kāriyesu avabodhoti attho. **Paññattipathānurūpaṃ paññattīsūti** paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paññattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ “**idāni yasmā etesu piṭakesū**”ti-ādimāha. **Dhammajātanti** kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajātanti** kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. **Yo cetthāti** etāsu taṃtaṃpiṭakagatāsu dhammattadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Dukkhogāhanti** ettha avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesāṃ paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayīkaraṇānaṃ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampīti pisaddo** pubbe vuttappakārantaraṃ sampiṇḍeti. **Etthāti** etesu tīsu piṭakesu. **Vuttatthāti** vutto samvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha “ekekasmim”ti adhikārato pakaraṇato vā veditabbaṃ. **Pariyattibhedoti** pariyāpuṇanaṃ pariyatti. Pariyāpuṇanavācako hettha pariyattisaddo, na pāḷipariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “tīsu piṭakesu ekekasmim pariyāpuṇanappakāro daṭṭhabbo ñātabbo”ti. Tatoyeva ca “pariyattiyo pariyāpuṇanappakārā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā pāḷiyo eva pariyattīti vuccanti, tatoyeva ca “pariyattiyo pāḷikkamā”ti abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhalaṅgaṇṭhipade** vuttaṃ. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇanayogato alagaddūpamā pariyattīti pāḷipi sakkā vuttuṃ, evaṅca katvā “duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā”ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pāḷiyeva duggahitā pariyāpuṭāti vuttuṃ vaṭṭati. **Alagaddūpamāti** alagaddo alagaddaggahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṇaṃ hettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Āpūpiko”ti ettha apūpasaddena apūpakhādanaṃ viya alagaddaggahaṇena gahitapariyatti upamīyati, na pana alagaddena. “Alagaddaggahaṇūpamā”ti vā vattabbe majjhe padalopaṃ katvā “alagaddūpamā”ti vuttaṃ “oṭṭhamukho”ti-ādisu viya. Alagaddoti cettha āsīviso vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṃ. Taṅca tassa alaṃ paripuṇṇaṃ atthi, tasmā alaṃ pariyatto paripuṇṇo gado assāti anuṇāsikalopaṃ dakārāgamaṅca katvā “alagaddo”ti vuccati. Atha vā alaṃ jīvitaharaṇe samattho gado assāti alagaddo. **Nissaraṇatthāti** vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ attho payojanaṃ etissāti nissaraṇatthā. **Bhaṇḍāgārikapariyattīti** ettha bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ attham anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvameva vibhāvento āha “**upārambhādihetu pariyāpuṭā**”ti, upārambhā itivādappamokkhādihetu ugghahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetam alagaddasuttaṭṭhakathāyaṃ¹—

1. Ma-Ṭṭha 2. 13 piṭṭhe.

“Yo hi buddhavacanaṃ ‘evaṃ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṃ jānissanti’ti lābhasakkārādihetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti alagaddapariyatti nāma. Evaṃ pariyāpuṇanato hi buddhavacanaṃ apariyāpuṇitvā niddokkamaṇaṃ varataran”ti.

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyatti alagaddūpamāti vattum vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāḷiyam vuttattā. Vuttañhetam—

“Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenam ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇhetvā gīvāya suggahitaṃ gaṇheyya. Kiñcāpi so bhikkhave alagaddo tassa purisassa hatthaṃ vā bāhaṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu, suggahitattā bhikkhave alagaddassa, evameva kho bhikkhave idhekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ geyyan”ti-ādi¹.

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayaṃ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṇā alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametaṃ, idaṃ pana pārisesañāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnaṃ visum gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti viññāyati. Suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti bhaṇḍāgārikapariyatti vā, tasmā suvuttametaṃ “duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṇā alagaddūpamā”ti. **Yaṃ sandhāyāti** yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya. **Vuttanti** alagaddasutte vuttaṃ.

Alagaddatthikoti āsīvisattiko. Alagaddaṃ gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī**. **Alagaddapariyesanaṃ caramānoti** alagaddapariyesanattaṃ caramāno. **Bhogeti** sarīre. **Hatthe vā**

1. Ma 1. 187 piṭṭhe.

bāhāya vāti ettha maṇibandhako yāva agganakhā “hattho”ti veditabbo, saddhim aggabāhāya avasesā “bāhā”ti. Katthaci pana “kapparato paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho”ti vuccati. **Aññatarasmim vā aṅgapaccaṅgeti** vuttalakkhaṇam hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesam sarīram “aṅgapaccāṅgan”ti veditabbam. **Tatonidānanti** taṇnidānam, taṅkāraṇāti vuttam hoti. Purimapade hi vibhatti-alopam katvā niddeso. Tam hatthādīsu ḍaṃsanam nidānam kāraṇam etassāti taṇnidānanti hi vattabbe “tatonidānan”ti purimapade paccatte nissakkavacanam katvā tassa ca lopam akatvā niddeso. **Tam kissa hetūti** yam vuttam hatthādīsu ḍaṃsanam taṇnidānañca maraṇādi-upagamanam, tam kissa hetu kena kāraṇenāti ce. **Idhāti** imasmim sāsane. **Ekacce moghapurisāti** ekacce tucchapurisā. **Dhammanti** paḷidhammam. **Pariyāpuṇantīti** uggaṇhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārenti cāti vuttam hoti. **Atthanti** yathābhūtam bhāsitattham payoJanatthañca. **Na upaparikkhantīti** na pariggaṇhanti na vicārenti. Idam vuttam hoti—“imasmim ṭhāne sīlam kathitam, idha samādhi, idha paññā kathitā, mayañca tam pūressāmā”ti evam bhāsitattham payoJanatthañca “sīlam samādhissa kāraṇam, samādhi vipassanāyā”ti-ādinā na pariggaṇhantīti. **Anupaparikkhatanti** anupaparikkhantānam. **Na nijjhānam khamantīti** nijjhānapaññam nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamattham dīpeti “tesam paññāya attham anupaparikkhantānam te dhammā na upaṭṭhahanti, ‘imasmim ṭhāne sīlam, samādhi, vipassanā, maggo, phalam, vaṭṭam, vivaṭṭam kathitan’ti evam jānitum na sakkā hontī”ti.

Te upārambhānisamsā cevāti te paresam vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisamsācāti** iti evam etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā, attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammam pariyāpuṇantīti attho. Idam vuttam hoti—parehi sakavāde dose āropite tam dosam evañca evañca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisamsa etesanti itivādappamokkhānisamsā, taṅtamvādappamocanānisamsā cāti

attho. **Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇantīti** yassa ca silādīpūraṇassa maggaphalanibbānassa vā atthāya imasmim̐ sāsane kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti. **Tañcassa atthaṃ nānubhontīti** tañca assa dhammassa silādīparipūraṇasañkhātāṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi “ayamattho na hotī”ti vutte duggahitattāyeva soyevatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṃ āropetuṃ attano vādā taṃ mocetuñca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. **Dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantīti** tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti vuttam̐. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṃmūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisabbhāvato “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti kāraṇe phalavohārena vuttam̐. **Taṃ kissa hetūti** ettha **tanti** yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇanaṃ tesañca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasati.

Sīlakkhandhādīpārīpurīmyevāti ettha ādisaddena samādhivipassanādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Yo hi buddhavacanaṃ uggaṇhitvā silassa āgataṭṭhāne silaṃ pūretvā samādhino āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvessāmi, phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yaṃ sandhāya vuttanti** yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ sandhāya alagaddasutte vuttam̐. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti** silādīnaṃ āgataṭṭhāne silādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato dosaṃ harantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Tathā

hi na kevalam suggahitapariyattim nissāya
 maggabhāvanāphalāsacchikiriyādīneva,
 paravādaniggahasakavādapatitthāpanānīpi ijjhanti. Tathā ca vuttam
 “uppannam parappavādam sahadhammena suniggahitam niggahetvā”ti-ādi¹.

Pariññātakkhandohi dukkhaparijānanaena pariññātakkhando.
Pahīnakilesoti samudayappahānena pahīnakilesa. **Paṭividdhākuppoti**
 paṭividdha-arāhattaphalo. Na kuppattīti **akuppanti** hi arāhattaphalassetam
 nāmam. Satipi hi catunnam maggānam catunnañca phalānam akuppasabhāve
 sattannam sekkhānam sakasakanāmapariccāgena uparūpari
 nāmantarappattito tesam maggaphalāni “akuppāni”ti na vuccanti, arāhā pana
 sabbadāpi arāhāyeva nāmāti tasseva phalam “akuppan”ti vuttam. Iminā ca
 imamattham dasseti “khīṇāsavassevāpariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā”ti.
 Tassa hi apariññātam appahīnam abhāvitam asacchikatam vā natthi, tasmā
 buddhavacanam pariyaṇṇanto tantidhārako pavenīpālako vaṁsānurakkhako
 ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha “**pavenīpālanatthāyā**”ti-ādi. Tattha **pavenīti**
 dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho.
Vaṁsānurakkhaṇatthāyāti buddhassa bhagavato vaṁsānurakkhaṇattham.
 Tassa vaṁsopi atthato pavenīyevāti veditabbam.

Nanu ca yadi pavenīpālanatthāya buddhavacanassa pariyaṇṇanam
 bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavo”ti visesetvā vuttam. Ekaccassa
 puthujjanassapi hi ayam nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu
 chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṁ thāne vasitum asakkontesu sayam
 bhikkhācārena akilamamāno atimadhuram buddhavacanam mā nassatu,
 tantim dhāressāmi, vaṁsam thapessāmi, pavenim pālessāmīti pariyaṇṇāti,
 tasmā tassapi pariyaṇṇati bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti?
 Vuccate—evam santepi puthujjanassa pariyaṇṇati bhaṇḍāgārikapariyatti nāma
 na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano “pavenim pālessāmī”ti ajjhāsayena
 pariyaṇṇāti, attano² pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa pariyaṇṇati
 nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyaṇṇati alagaddūpamā vā
 hoti nissaraṇatthā vā, sattannam sekkhānam nissaraṇatthāva, khīṇāsavanam
 bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbam.

1. Dī 2. 87 piṭṭhe.

2. Attanā (Sī)

Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampaṭicchitvā mokkhādhigamassa bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṃ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha “**vinaye paṇā**”ti-ādi. **Sīlasampattiṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇā**tīti-ādīsu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena kammassakataññāṇabalena ca saṅkilesamalato visujjhati, pāripūriṇca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ ṇāṇabalaṇca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātaññānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi, vītikkamābhāvena saṅkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayaññānūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī”ti¹ vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. “Yogā ve jāyati bhūrī”ti² vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca “sīlasampattiṃ nissāyā”ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tāsāṃ paṭilabhitabbato. Evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā

1. Saṃ 2. 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 53 piṭṭhe.

upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhighameneva tāsāṃ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhighamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhighamāti.

Tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanatotī ettha **tāsāmyevāti** avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutiye **tāsāmyevāti** avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. **Tāsañcāti** ettha **ca**-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṃ tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṃ akatvā **“tatthevā”**ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhapesi.

Idāni “vinaye duppaṭipanno ‘mudukānaṃ attharaṇādīnaṃ samphasso viya itthisamphassopi vaṭṭatī’ti methunavītikkame dosaṃ adisvā sīlavipattim pāpuṇātī”ti dassento āha **“vinaye pana duppaṭipanno”**ti-ādi. Tattha sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni**, attharaṇapāvuraṇādīni.

Upādinnaphasso itthiphasso, methunadhammoti vuttaṃ hoti. **Vuttampi hetanti** ariṭṭhena bhikkhunā vuttaṃ. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipāka-upavāda-āṇavītikkamavasena pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi “ime agārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuvīññeyyāni rūpāni passanti -pa- kāyavīññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantī”ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasāṃ saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhim atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhim sineruno sadisatāṃ

upasaṃharanto viya pāpakam diṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikam paññattaṃ, natthi ettha doso”ti sabbaññutaññāṇena saddhim paṭivirujjhanto vesārajaññaṃ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇḍakādīni pakkhipanto “methunadhamme doso natthī”ti jinassa āṇacakke pahāramadāsi. Tenāha “**tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī**”ti-ādi.

Tattha **antarāyikā**ti taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādi-anattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmim antarāye niyuttā, antarāyam vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tesam vitthārakathā parato **ariṭṭhasikkhāpade**¹ āvi bhavissati. Ayam panettha padatthasambandho—ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇatthaṃ nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārenāhaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātī**ti tato anavajjasaññībhāvahetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattārome bhikkhaveti-ādinā—

“Cattārome bhikkhave puggalā santo saṃvijjamānā lokasmim.

Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca”ti²—

ādinā puggaladesanāpaṭisaṃyuttasuttantapāḷim nidasseti. **Adhippāyam ajānantoti** “ayam puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato”ti evaṃ bhagavato adhippāyam ajānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā

1. Vi 2. 175 piṭṭhe.

2. Am 1. 408; Abhi 3. 109 piṭṭhesu.

desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo satto itthi puriso khattiyō brāhmaṇo devo māro”ti evarūpā **sammutidesanā**. “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā”ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantum samatthā, tesam sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhivā mohaṃ pahāya visesamadhigantum samatthā, tesam paramatthadesanaṃ deseti.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇako ācariyo ye dāmiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesam dāmiḷabhāsāya ācikkhati, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesam tāya bhāsāya, evaṃ te māṇavā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgama khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve (hitāni tīni piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa dāmiḷabhāsādi-ācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasenapi desanā veditabbā. Āha cettha—

“Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo.
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṃ saccāṃ, lokasammutikāraṇā.
Paramatthavacanaṃ saccāṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno.
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti¹.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti—
hirottappadīpanatthaṃ kammassakatādīpanatthaṃ
paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ
brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthaṃ
dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ lokasammutiyā appahānattañcāti. “Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti”ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu

1. Ma-Ṭṭha 1. 142; Am-Ṭṭha 1. 74 piṭṭhesu.

hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti. “Itthī hiriyati ottappati, puriso khattiyō brāhmaṇo devo māro”ti vutte mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **kammassakatādīpanattham** puggalakatham katheti. “Veḷuvanādayo mahāvihāro khandhehi kārāpitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā mātaram jīvitā voropenti, pitaram arahantam, ruhiruppādakammaṃ saṃghabhedam karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyadīpanattham** puggalakatham katheti.

“Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **brahmavihāradīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā pubbenivāsam anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **pubbenivāsadīpanattham** puggalakatham katheti. “Khandhā dānam paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti silavanto kalyāṇadhammā”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanattham** puggalakatham katheti. Lokasammutiṇca buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammam desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakatham katheti, tasmā iminā ca adhippāyena bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evam adhippāyam ajānantoti vuttam hoti.

Duggahitam gaṇhātī “tathāham bhagavatā dhammam desitam ajānāmi, yathā tadevidam viññānam sandhāvati saṃsarati, anaññan”ti-ādinā duggahitam katvā gaṇhāti, viparītam gaṇhatīti vuttam hoti. **Duggahitanti** hi bhāvanapuṃsakaniddeso. **Yam sandhāyāti** yaṃ duggahitagāham sandhāya. Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso veditabbo. Atha vā duggahaṇam duggahitam. **Attanāti** ca sāmi-atthe karaṇavacanam, tasmā attano

duggahaṇena viparītagāhenāti vuttaṃ hoti. **Amhe ceva abbhācikkhatī**ti amhākaṅca abbhācikkhaṇaṃ karoti. **Attānaṅca khanatī**ti attano kusalamūlāni khaṇanto attānaṃ khaṇati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānaṃ. **Atidhāvanti**ti ṭhātabbamarīyādāyaṃ atṭhatvā “cittuppādamattena dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbam cittaṃ asabhāvadhammārammaṇaṃ”ti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. **Cattārī**ti buddhavisaya-iddhivisayakammavipākalokavisayasaṅkhātāni cattārī. Vuttaṅhetam—

“Cattārimāni bhikkhave acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattārī? **Buddhānaṃ** bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgī assa. **Jhāyissa** bhikkhave jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo -pa-. **Kammavipāko** bhikkhave acinteyyo na cintetabbo -pa-. **Lokacintā** bhikkhave acinteyyā na cintetabbā -pa-. **Imāni** bhikkhave cattārī acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti¹.

Tattha “acinteyyāni”ti tesam sabhāvanidassanaṃ. “Na cintetabbāni”ti tattha kattabbatānidassanaṃ. Tattha **acinteyyāni**ti cintetumasakkuṇeyyāni, cintetum araharūpāni na hontīti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmaṃ acinteyyānipi cha asādhāraṇādīni anussarantassa kusaluppattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni pana evaṃ na hontīti aphaḷabhāvato na cintetabbāni adhippāyo. Tenevāha “**yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā**”ti. **Tesanti** tesam piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavaṇaṃ. **Tivaggasaṅgahāni**ti sīlakkhandhavaggamahāvaggapāthikavaggasaṅkhātehi tihi vaggehi saṅgaho etesanti tivaggasaṅgahāni. **Catuttimseva suttantā**ti gāthāya evamatthayojanā veditabbā—

1. Am 1. 392 piṭṭhe.

yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttimseva ca suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttam hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattamyeva vibhāvetum “**kasmā panā**”ti-ādimāha. **Ekanikāyampīti** ekasamūhampi. **Evam cittanti** evam vicittam. **Yathayidanti** yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyoti** vuccati. **Evamādīni cettha sādhakāni sāsano ca lokato cāti** evamādīni udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānam vācakabhāve sāsano ca vohārato ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇam sāsano sādhakavacanam, dutiyam lokatoti veditabham.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. **Diyaḍḍhasatam dve ca suttānīti** aḍḍhena dutiyam diyaḍḍham, ekaṁ satam dve paññāsasuttāni cāti attho. **Yatthāti** yasmim nikāye. **Pañcadasavaggapariggahoti** pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti attho.

Suttantānam sahasāni sattasuttasatāni cāti pāthe suttantānam satta sahasāni satta satāni cāti yojetabham. Katthaci pana “sattasuttasahasāni satta suttasatāni cā”tipi pāḥo. **Samyuttasaṅgahoti** samyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā dassetum “**ṭhapetvā cattāro nikāye avasesam buddhavacanam**”ti vuttam. **Sakalam vinayapiṭakanti**-ādinā niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā vuttam. Tenevāha “**ṭhapetvā caturopete**”ti-ādi. **Tadaññanti** tehi catūhi nikāyehi aññam avasesanti attho.

Sabbameva hidanti sabbameva idam buddhavacanam. **Navappabhedanti** ettha katham panetam navappabhedam hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavattHITEHI aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabham, tathā ca satī asuttasabhāvāneva

geyyaṅgādīni siyūṃ, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti visūṃ suttāṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgaṃ sāsanti āpajjati. Apica¹ “sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Suttaṅca nāma sagāthakaṃ vā siyā niggāthakaṃ vāti aṅgadavayeneva tadubhayaṃ saṅgahitanti tadubhayavinimuttaṅca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttāṅgaṃ siyā, athāpi kathaṅci visūṃ suttāṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasāṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasāṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare.

Sanimittā niruḥhattā, sahatāññena² nāññato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṃ.

Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sāvattihīyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī”ti-ādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ³ āha “navavidhasuttantapariyēṭṭhī”ti. Tattha hi suttādīvasena navaṅgassa sāsanaṃ pariyēṭṭhī pariyesaṇā atthavicāraṇā “navavidhasuttantapariyēṭṭhī”ti vuttā. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ “geyyaṃ”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchāṃ katvā visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvisajjanañhi “byākaraṇaṃ”ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnaṃpi pucchāṃ katvā visajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati. Geyyādīsaññānaṃ anokāsabhāvato sa-okāsato anokāsavidhi balavāti “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā

1. Atha vā (Sī)

2. Saṅgatāññena (Sī), Netti-Ṭṭha 13 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

3. Khu 10. 1 piṭṭhe.

hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu “vuttañhetan”ti-ādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udānaitivuttaka-abbhutadhammasaññā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññantaranimittayoge anokāsasaññānaṃ balavabhāveneva gāthādīsaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā patiṭṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādīsaññā patiṭṭhitāti visesavidhāyo suttāṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyāṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttāṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato.

Nanu ca evaṃ santepi sagāthakaṃ suttāṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttāṃ veyyākaraṇanti suttāṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā. Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttāṃ “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, niruḷhattāti. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ suttanāmakanti nāmaggaṇaṃ katāṃ. Yaṃ pana vuttāṃ “sagāthakattā geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi natthi. Yasmā sahatāññena. Sahabhāvo hi nāma atthato¹ aññena hoti, saha gāthāhīti ca sagāthakaṃ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo gāthāhī añño hoti, tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā vattunti? Taṃ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi. Yampi vuttāṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyāṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādīpariyāpanattā. Atho na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyāṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

1. Attano (Sī)

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha “**tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā**”^{ti}-ādi. Tattha **niddeso** nāma suttanipāte—

“Kāmaṃ kāmayaṃānassa, tassa cetam̃ samijjhati.
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”^{ti}¹—

ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

“Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito.)
Kenassu nappakāsati.
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhayan”^{ti}²—

ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesam̃.
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”^{ti}³—

ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena sathukappena āyasmatā dhammasenāpati **sāriputtattherena** kato niddeso mahāniddeso cūḷaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa suttāṅgasaṅgaho **bhadantabuddhaghosācariyena** dassitoti veditabbo. Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttāṅgasaṅgaho eva dassito. **Ācariyadhammapālattherenapi** nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṃ evametassa suttāṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam̃ niddesa-aṭṭhakathāyaṃ **upasenattherena**—

“Tadetam̃ vinayaṭṭhakaṃ suttantapiṭhakaṃ abhidhammapiṭhakaṃ tīsu piṭhakesu suttantapiṭhakarīyāpannam̃, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannam̃, suttam̃ geyyam̃

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.

2. Khu 1. 434 piṭṭhe.

3. Khu 1. 284 piṭṭhe.

veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ
vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ
gāthāveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitaṃ”ti¹.

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa
veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthaṅgasaṅgaho pana kathaṃ
yujjeyyāti idamettha vīmaṃsitabbaṃ. Dhammapadādīnaṃ viya hi kevalaṃ
gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṃ. Dhammapadādīsu hi
kevalaṃ gāthābandhesu gāthāsamaññā paṭiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo
gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsītānaṃyeva hi
aṭṭhakavaggādisaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattaṃ dhammasenāpatinā
kataṃ. Atthavibhajanatthaṃ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā
niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na
niddesasaṅkhyāṃ gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatabhāvepi taṃ vohāraṃ
alabhamāno jātakādīgāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā
kāraṇantaramettha gavesitabbaṃ yuttataraṃ vā gahetabbaṃ.

Nālakasuttatuvaṭṭakasuttānīti ettha **nālakasuttaṃ** nāma padumuttarassa
bhagavato sāvakaṃ moneyyapaṭipadaṃ paṭipannaṃ disvā tadatthaṃ
abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā
āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena
dhammacakkappavattitadivasato sattame divase “aññātametan”ti-ādīhi dvīhi
gāthāhi moneyyapaṭipadaṃ puṭṭhena bhagavatā “moneyyaṃ te
upaññissan”ti-ādinā² nālakattherassa bhāsitaṃ moneyyapaṭipadāparidīpakaṃ
suttaṃ. **Tuvaṭṭakasuttaṃ**¹ pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu
devesu “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ
devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ “pucchāmi taṃ ādiccabandhū”ti-ādinā⁴
nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā “mūlaṃ papañcasaṅkhāyā”ti-ādinā⁵
bhāsitaṃ suttaṃ. Evamidhasuttanipāte āgatānaṃ maṅgalasuttādīnaṃ
suttaṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṃ asuttanāmikānaṃ
suddhikagāthānaṃ gāthaṅgasaṅgahañca dassayissati, evaṃ sati
suttanipātaṭṭhakathārambhe⁶—

1. Mahāniddeśa-Ṭṭha 8 piṭṭhe.

2. Khu 1. 388 piṭṭhe.

3. Tuvaṭṭakasuttaṃ (Sī)

4. Khu 1. 420 khu 7. 263 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 421 piṭṭhe.

6. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

“Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyaveyyākaraṇaṅkito.

Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce”ti—

sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasāṅgaho kasmā coditoti? Nāyaṃ virodho. Kevalañhi tattha codakena sagāthakattaṃ katthaci pucchāvisajjanamattaṅca gahetvā codanāmattaṃ katanti gahetabbaṃ. Aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasāṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti yojetabbaṃ. “Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ nāma paṭisambhidādī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana paṭisambhidāmaggassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam **paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ**¹ “navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitaṃ”ti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsu **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tattha **vatthugāthā**ti—

“Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ.

Ākiṅcaññaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū”ti²—

ādinā pārāyanavaggassa nidānaṃ āropentena āyasmatā ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññaṃ ca gāthāyo, ānandatthereneva saṅgītikāle nālakasuttassa nidānaṃ āropentena vuttā—

“Ānandajāte tidasagaṇe patīte,

Sakkañca indaṃ sucivasane ca deve.

Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante,

Asito isi addasa divāvihāre”ti³—

ādikā vīsatiṃ vuttā gāthāyo ca vuccanti. Tattha “nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttasaṅkhyāmyeva gacchantī”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vuttañhetam **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ**⁴—

“Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṃ karontena āyasmatā mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadaṃ

1. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe.

3. Khu 1. 385 piṭṭhe.

2. Khu 1. 429 piṭṭhe.

4. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 202 piṭṭhe.

puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantam puccā, tam sabbam pākātam katvā dassetukāmo ‘ānandaajāte’ti-ādikā vīsati vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Tam sabbampi nālakasuttanti vuccatī’ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaggahaṇeneva saṅgahitāti pārāyanikavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbam. Tattheva panassa pārāyaniyavagge ajitamāṇavakādīnam soḷasannam brāhmaṇānam puccāgāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha suddhikagāthāti evampi vattum yujjati. Tāpi hi pāḷiyam suttanāmena avatvā “ajitamāṇavakapucchā tissamettayyamāṇavakapucchā”ti-ādina¹ āgatattā cuṇṇiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vattum vaṭṭati.

Idāni udānam sarūpato vavatthapento āha “**somanassañānamayika gāthāpaṭisaṃyuttā**”ti-ādi. Kenaṭṭhena² panetaṃ “**udānan**”ti vuccati? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānam nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānam gahetum na sakkoti vissanditvā gacchati, tam “avaseko”ti vuccati, yañca jalam taḷakam gahetum na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, tam “mahogho”ti vuccati, evameva yaṃ pītivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāram hadayaṃ sandhāretum na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṅṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “**udānan**”ti vuccati. Dhammasaṃvegavasenapi ayamākāro labbhateva. Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Tathā hi—

“Tena kho pana समयena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahamseti. Tedha bhikkhū aṭṭhim katvā manasi katvā sabbam cetasā samannāharitvā ohitasotā dhammam suṇanti. Atha kho bhagavā etamattham veditvā tāyam velāyam imam udānam

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Udāna-Ṭṭha 2 piṭṭhādīsupi passitabbam.

udānesi ‘atthi bhikkhave tadāyatanam, yattha neva pathavī na āpo’ti’¹—

ādīsu somanassañāṇasamuṭṭhitavākyavasena pavattam.

Nanu ca udānam nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito dhammasamvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesi? Tesam bhikkhūnam saññāpanattham. Nibbānapaṭisamyuttañhi bhagavā tesam bhikkhūnam dhammam desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānam udānento “idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayam pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhati”ti tesam bhikkhūnam cetoparivitakkamaññāya tesam nāpetukāmo “atthi bhikkhave tadāyatanam”ti² ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbam.

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyam.

Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho”ti³—

evamādikaṃ pana dhammasamvegavasappavattam udānanti veditabbam.

“Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati.

Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhan”ti⁴—

idampi dhammasamvegavasappavattam udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṃ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvattim antarā ca jetavanam ahim daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvattim piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahim daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imam ahim daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “daṃsanabhayena bhante”ti ca vutte “ime ‘attano sukham karissāmā’ti imam paharantā nibbattaṭṭhāne dukkham anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosallan”ti dhammasamvegam uppādesi. Teneva ca dhammasamvegena imam udānam udānesi. Evametaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci

1. Khu 1. 177 piṭṭhe Udāne.

3. Khu 1. 137 piṭṭhe.

2. Khu 1. 177 piṭṭhe.

4. Khu 1. 33, 89 piṭṭhesu.

dhammasaṃvegavasena pavattanti veditabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ
 “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttānī”ti yaṃ udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ,
 taṃ yebhuyyavasena vuttanti gaḥetabbaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ
 gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitaṃca.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ
 sāvakabhāsitanti tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ—

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
 Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesan”ti—

ādinā **khaggavisāṇasutte**¹ āgatameva. Sāvakaḥāsitānīpi—

“Sabbo rāgo pahīno me,
 Sabbo doso samūhato.
 Sabbo me vihato moho,
 Sītibhūtosmi nibbuto”ti—

ādinā **theragāthāsu**²,

“Kāyena saṃvutā āsiraṃ, vācāya uda cetasā.
 Samūlaṃ taṇhamabbhuyha, sītibhūtāmi nibbutā”ti—

therigāthāsu³ ca āgatāni. Aññānīpi sakkādīpi devehi bhāsītāni “aho dānaṃ
 paramadānaṃ kassape supatīṭṭhitan”ti-ādīni⁴, soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi
 manussehi ca bhāsītāni “namo tassa bhagavato”ti-ādīni⁵ tisso saṅgītiyo
 āruḥhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana
 sammāsambuddhena sāmaṃ āhaccabhāsītāni jinavacanabhūtāni, tāneva ca
 dhammasaṅgāhakehi “udānaṃ”ti saṅgītaṃ. Etānīyeva ca sandhāya bhagavato
 pariyattidhammaṃ navavidhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāraṇ”ti-ādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle
 udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ
 udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā

1. Khu 1. 284 piṭṭhe.

2. Khu 2. 237 piṭṭhe.

3. Khu 2. 379 piṭṭhe.

4. Khu 1. 111 piṭṭhe.

5. Dī 2. 230; Ma 1. 235 piṭṭhesu.

desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā
 dhammapade saṅgahitā. Yañca “aññāsi vata bho koṇḍañño”ti udānavacanaṃ
 dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ
 pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi
 paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ
 sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayimsu vata maṃ bhikkhū
 ekaṃ samayaṃ”ti-ādivacanaṃ¹ viya
 dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā
 adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu
 sabbapaṭhamāṃ therena adhigatattā attano parissamassa
 saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ pītisomanassajanitaṃ udāhāramattaṃ,
 na “yadā have pātubhavanti dhammā”ti-ādivacanaṃ² viya pavattiyā
 nivattiyā vā pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti
 daṭṭhabbaṃ.

Udānapāḷiyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā
 asītiyeva suttantā saṅgītā, tatoyeva ca **udānaṭṭhakathāyaṃ**³
ācariyadhammapālattherena vuttam—

“Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato.

Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

Aḍḍhūnanavamattā⁴ ca, bhāṇavārā pamāṇato.

Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhaya.

Ekavīsasahassāni, satameva vicakkhaṇo.

Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise.

Gāthāpādato pana—

Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca.

Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

Akkharānaṃ sahasāni, saṭṭhi satta satāni ca.

Tīni dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Idha pana “dvāsīti suttantā”ti vuttam, taṃ na sameti, tasmā “asīti suttantā”ti
 pāṭhena bhavitabbaṃ.

1. Ma 1. 175 piṭṭhe.

3. Udāna-Ṭṭha 4 piṭṭhe.

2. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu.

4. Aḍḍhanavamamattā (Sī, Syā)

Vuttaṃ hettaṃ bhagavatā “vuttamarahatāti me suttaṃ. Ekadhammaṃ bhikkhave pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katammaṃ ekadhammaṃ? Lobhaṃ bhikkhave ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti evamādinā ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṃ¹ saṅghamāropitāni dvādasuttarasatasuttantāni **itivuttakaṃ** nāmāti dassento āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. **Dasuttarasatasuttantā**ti etthāpi “dvādasuttarasatasuttantā”ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Tathā hi ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṃ āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṃ—

“Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamaṃ.
Māno sabbaṃ puna māno,
Lobho dosena terasa.

Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamaṃ.
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

Pasannā ekamābhāyi, puggalaṃ atītena pañcamaṃ.
Evañce opadhikaṃ puññaṃ, sattavīsa pakāsītā”ti—

evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni teneva ca **aṭṭhakathāyampi**²—

“Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati,
tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti
dvādasādhikasatasuttasaṅghaṇaṃ”ti—

vuttaṃ. Kāmañcetha appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā “dvāsīti khandhakavattānī”ti vattabbe “asīti khandhakavattānī”ti vuttavacanaṃ viya “dvādasuttarasatasuttantā”ti vattabbe “dasuttarasatasuttantā”ti vuttantipi

1. Khu 1. 195 piṭṭhe.

2. Itivuttaka-Ṭṭha 2 piṭṭhe.

sakkā vattum, tathāpi īdise thāne pamāṇam dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti “dvādasuttarasatasuttantā” icceva pāḥena bhavitabbam.

Jātam bhūtam purāvuttham bhagavato pubbacaritam kāyati katheti pakāsetīti **jātakam**.

“Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace bhikkhave bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṅhī bhavati. Sace bhikkhunīparisā -pa- upāsakaparisā -pa- upāsikā parisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṅhī bhavati. Ime kho bhikkhave cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande”¹ti¹ evamādinayappavattā sabbepi acchariya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **abbhutadhammaṃ** nāmāti dassento āha “**cattārome bhikkhave**”ti-ādi.

Cūḷavedallādīsu² visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṃ suttaṃ **cūḷavedallanti** veditabbam.

Mahāvedallaṃ³ pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. **Sammādiṭṭhisuttampi**⁴ bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapañham**⁵ pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbam.

Mahāpunṇamasuttampi⁶ tadahuposathe pannarase punṇamāya rattiyā aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbam. **Vedanti** ñāṇam. **Tuṭṭhinti** yathābhāsitaḍhammadesanaṃ viditvā “sādhū ayye, sādāvuso”ti-ādinā abbhanumodanasappavattaṃ pītisomanassaṃ. **Laddhā laddhāti** labhitvā labhitvā, punappunam labhitvāti vuttaṃ hoti.

1. Am 1. 448 piṭṭhe.

2. Ma 1. 373 piṭṭhe.

3. Ma 1. 365 piṭṭhe.

4. Ma 1. 57 piṭṭhe.

5. Dī 2. 211 piṭṭhe.

6. Ma 3. 66 piṭṭhe.

Evam aṅgavasena sakalampi buddhavacanaṃ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha “**kathaṃ dhammakkhandhavasenā**”ti-ādi. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsīti sahasāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha **buddhato gaṇhinti** sammāsambuddhato uggaṇhiṃ, dvesahasādhikāni asīti dhammakkhandhasahasāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. **Dve sahasāni bhikkhutoti** dve dhammakkhandhasahasāni bhikkhuto uggaṇhiṃ, dhammasenāpati-ādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā adhigaṇhiṃ. Sāriputtattherādīhi bhāsītaṃ sammādiṭṭhisuttantādīnaṃ vasena hi “dve sahasāni bhikkhuto”ti vuttaṃ. **Caturāsīti sahasānī**ti tadubhayaṃ samodhānetvā catusahasādhikāni asīti sahasāni. **Ye me dhammā pavattinoti** ye dhammā mama pavattino pavattamānā paguṇāvācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakhasahasānīti vuttaṃ hoti. Keci pana “ye ime”ti padacchedaṃ katvā “ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnaṃca pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṃ dvāsīti sahasāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahasāni bhikkhutoti evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasahasānī”ti evamettha sambandhaṃ vadanti.

Ettha ca **subhasuttaṃ**¹ **gopakamoggallānasuttaṃ**² parinibbute bhagavati ānandattherena vuttatā caturāsītidhammakkhandhasassetu antogadhaṃ hoti, na hotīti? Tattha **paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṃ vuttaṃ “sayam vuttadhammakkhandhānaṃ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabban”ti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsītā sayam vuttadhammakkhandhānampi “buddhato gaṇhin”ti ettha saṅgahaṃ katvā vuttanti evamettha vuttaṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvaka dhammaṃ desenti. Teneva hi tatiyaṅgītiyaṃca moggaliputtatissattherena bhāsītampi kathāvathuppakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsītampi subhasuttādi saṅgītiṃ āropentena āyasmata ānandattherena “evaṃ me sutan”ti vuttaṃ.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasenāti gopakamoggallānena brāhmaṇena “tvam bahussutoti buddhasāsane pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsītā, tayā dhāritā”ti pucchite tassa paṭivacanaṃ dentena

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

2. Ma 3. 58 piṭṭhe.

āyasmatā ānandattherena evaṃ “dvāsīti buddhato gaṇhin”ti-ādinā paridīpitadhammakkhandaṇaṃ vasena. **Ekānusandhikam suttaṃ** satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttaṃhi “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā”ti-ādinā¹ cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesāmyeva vibhāgadassanavasena pavattattā “ekānusandhikan”ti vuccati.

Anekānusandhikanti nānānusandhikam parinibbānasuttādi.

Parinibbānasuttaṃhi nānāṭṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattattā “anekānusandhikan”ti vuccati. **Gāthābandhesu pañhapucchananti**—

“Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye.

Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghaṭiṇṇo’ti vuccati”ti²—

evamādinayappavattaṃ pañhapucchanam eko dhammakkhandaṇo attho.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye.

Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghaṭiṇṇo’ti vuccati”ti²—

evamādinayappavattaṃ visajjananti veditabbaṃ. **Tikadukabhājanam** nikkhepakaṇḍa-aṭṭhakathākaṇḍavasena veditabbaṃ. Tasmā “kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā”ti evamādīsu tikesu kusalattikassa vibhājanavasena yaṃ vuttaṃ nikkhepakaṇḍe³—

“Katame dhammā kusalā. Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṃsampayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Ime dhammā kusalā.

Katame dhammā akusalā. Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṃsampayutto vedanākkhandho -pa-manokammaṃ. Ime dhammā akusalā.

Katame dhammā abyākatā. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca kammavipākā sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā”ti,

ayameko dhammakkhando. Evaṃ sesattikānampi ekekassa tikassa vibhajanāṃ ekeko dhammakkhando veditabbaṃ.

Tathā “hetū dhammā”ti evamādikesu dukassa ekekassa dukassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ—

“Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti¹—

ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajanāṃ ekeko dhammakkhando. Puna aṭṭhakathākaṇḍe²—

“Katame dhammā kusalā. Catūsu bhūmīsu kusalaṃ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā. Dvādasa akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā. Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā”ti—

evamādinā kusalattikādivibhajanavasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa bhājanāṃ ekeko dhammakkhando. Tathā—

“Katame dhammā hetū. Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū”ti³—

ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṃ dukabhājanāṃ ekeko dhammakkhando evamettha tikadukabhājanavasena dhammakkhandhavibhāgo veditabbo.

Ekamekañca cittavārabhājananti ettha pana—

“Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā -pa-. Tasmīṃ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti⁴—

1. Abhi 1. 214 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 274 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 266 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṃ cittavārabhājanam ekeko dhammakkhandhoti gahetabbaṃ. **Eko dhammakkhandhoti** ettha “ekekaticadukabhājanam ekamekaṃ cittavārabhājanam”ti vuttattā ekeko dhammakkhandhoti attho veditabbo. “Ekeko”ti avuttepi hi ayamattho atthato viññāyamānova hotīti “eko dhammakkhandho”ti vuttaṃ. **Atthi vatthūti-**ādīsu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikāti** “yo pana bhikkhu bhikkhūnam sikkhāsājīvasamāpanno”ti-ādinā¹ tasmim tasmim ajjhācāre paññattasikkhāpadam. **Padabhājanīyanti** tassa tassa sikkhāpadassa “yo panāti yo yādiso”ti-ādinayappavattam² vibhajanam. **Antarāpattīti** “paṭilātam ukkhipati, āpatti dukkaṭassā”ti³ evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Anāpattīti** “anāpatti ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā”ti-ādinayappavatto⁴ anāpattivāro. **Tikacchedoti** “dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyam pācittiyam, dasāhātikkante vematiko nissaggiyam pācittiyam, dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyam pācittiyam”ti⁵ evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭāḍibhedo tikaparicchedo.

Idāni **evametam abhedato rasavasena ekavidhanti**-ādinā “ayam dhammo, ayam vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti buddhavacanam dhammavinayāḍibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena mahākassapapamukhena vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa vinayabhāvo majjhimabuddhavacanāḍibhāvo ca vavatthāpitoti dasseti. Na kevalam imamevimassa yathāvuttappabhedam vavatthapetvā saṅgītam, atha kho aññampīti dassento āha “**na kevalañca imamevā**”ti-ādi. Tattha **uddānasaṅgaho** paṭhamapārājikādisu āgatānam vinītavatthu-ādinam saṅkhepato saṅghadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā—

“Makkaṭi vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā.

Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve”ti⁶—

1. Vi 1. 28 piṭṭhe.

2. Vi 1. 28 piṭṭhādisu.

3. Vi 2. 154 piṭṭhe.

4. Vi 1. 41 piṭṭhādisu.

5. Vi 1. 296 piṭṭhe.

6. Vi 1. 41 piṭṭhe.

ādikā gāthāyo. Silakkhandhavaggaṃūlapariyāyavaggādivasena saṅgaho
vaggasaṅgaho.

Uttarimanussadhammapeyyālanīlacakkapeyyālādivavattāpanavasena
peyyālasaṅgaho. Aṅguttaranikāyādīsu **ekakanipātādisaṅgaho.**

Samyuttanikāye devatāsamyuttādivasena **samyuttasaṅgaho.**

Majjhimanikāyādīsu mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsakasaṅgaho.**

Assa buddhavacanassa saṅgītipariyosāne sādhuḅkārāṃ dadamānā viyāti sambandho. **Saṅkampīti** uddham uddham gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampīti** uddham adho ca gacchantī sampakampi. **Sampavedhīti** catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu pavedhi. Accharāṃ paharituṃ yuttāni **acchariyāni**, pupphavassacelukkhepādīni. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcāhi satehi yena katā saṅgītā, tena pañcasatāni etissā atthīti **“pañcasatā”**ti ca, therehevakatattā therā mahākassapādayo etissā atthīti **“therikā”**ti ca loke vuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadattham sā idha nidassitā, tam nigamanavasena dassento **“imissā”**ti-ādimāha. **Āyasmatā upālithereṇa vuttanti** “tena samayenā”ti-ādi vakkhamānaṃ sabbaṃ nidānavacanaṃ vuttaṃ. Kimattham panettha dhammavinayasaṅgahe kathiyamāne¹ nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu ca bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātābhoti? Vuccate—desanāya ṭhiti asammosasaddheyyabhāvasampādanattham. Kāladedesakaparisāpadesehi upanibanditvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattuhetunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena “paṭhamapārājikaṃ āvuso upāli kattha paññattan”ti-ādinā desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ visajjanaṃ karontena āyasmatā upālithereṇa “tena samayenā”ti-ādinā paṭhamapārājikassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica sāsanasampattipakāsanattham nidānavacanaṃ. Ñāṇakarūṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitathā vā,

1. Kariyamāne (Syā)

tasmā paresañyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ dīṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabbaracānā. Tayidaṃ satthuracitaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ “buddho bhagavā”ti iminā padadvayena vibhāvitanti veditabbaṃ. **Buddhoti** hi iminā tathāgatassa anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, **bhagavāti** ca iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccarītādidossappahānadīpanena, tato eva ca sabbasattuttamabhāvādīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmiṃ jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paramparā pavenī paṭipāṭi. **Upāli dāsakoti**-ādīsu **upālitthero** pākaṭoyeva, **dāsakattherā**dayo pana evaṃ veditabbā. Vesāliyaṃ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṃ antevāsikasakānaṃ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṃ uggaṇhanto dvādasavassikoyeva tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahosi. So ekadivasaṃ antevāsikaparivuto dhammavinayaṃ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṃ āyasmantaṃ upālittheraṃ upasaṅkamitvā attano vesesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni therāṃ pucchi. Theropi sabbāṃ byākāritvā sayampi ekaṃ pañhaṃ pucchanto nāmaṃ sandhāya imaṃ pañhaṃ pucchi “ekadhammo kho māṇava sabbesu dhammesu anupatati, sabbepi māṇava dhammā ekadhammasmiṃ osaranti, katamo nu kho so māṇavaka dhammo”ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṃ ajānanto “kimidaṃ bho pabbajitā”ti āha. Buddhamantoyaṃ māṇavāti. Sakkā panāyaṃ bho mayhampi dātunti. Sakkā māṇava amhehi gahitapabbajjaṃ gaṇhantassa dātunti. “Sādhu kho bho pabbajitā”ti māṇavo sampañcchitvā attano mātaraṃ pitaraṃ ācariyañca anujānāpetvā tīhi antevāsikasatehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā paripuṇṇavāsativasso

upasampadam labhivā arahattam pāpuṇi. Thero tam dhuram katvā khīṇāsavasahassassa piṭakattayam vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto hutvā pañcadasavassusiko ekam samayam mātāpitūhi saddhim vāṇijjāya giribbajam gato. Tato pañcapaññāsādārakehi saddhim veḷuvanam gantvā tattha dāsakattheram saporisam disvā ativiya pasanno pabbajjam yācitvā therena mātāpitaro anujānāpetvā “pabbajhī”ti vutto mātāpitusantikam gantvā tamattham ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatto hutvā mātāpitaro anujānāpetvā pañcapanñāsāya dārakehi saddhim therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado arahattam pāpuṇi. Tam thero sakalam buddhavacanam uggaṇhāpesi. Sopi gaṇapāmokkho hutvā bahūnam dhammavinayam vācesi.

Siggavathero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahosi. So kira pāṭaliputte siggavo nāma amaccaputto hutvā tiṇṇam utūnam anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattim anubhavamāno ekadivasam attano sahāyena caṇḍavajjinā seṭṭhiputtana saddhim saporivāro kukkuṭārāmam gantvā tattha soṇakattheram nirodhasamāpattim samāpajjitvā nisinnam disvā vanditvā attanā saddhim anālapantam ṇatvā gantvā tam kāraṇam bhikkhusamgham pucchitvā bhikkhūhi “samāpattim samāpannā nālapanti”ti vutto “katham bhante samāpattito vuṭṭhahanti”ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi “satthuno ceva samghassa ca pakkosanāya yathāparicchinnakālato āyusaṅkhayā ca vuṭṭhahanti”ti vatvā tassa saporivārassa upanissayam disvā samghassa vacanena nirodhā vuṭṭhāpitam soṇakattheram disvā “kasmā bhante mayā saddhim nālapitthā”ti pucchitvā therena “bhuñjitabbakam kumāra bhuñjimhā”ti vutte “sakkā nu kho bhante amhehipi tam bhojetun”ti pucchitvā “sakkā kumāra amhādise katvā bhojetun”ti vutte tamattham mātāpitūnam ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjinā tehi ca pañcahi purisasatehi saddhim soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanno ahosi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca

dve upajjhāyasseva santike dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṃ.

Tissassa pana **moggaliputtassa** anupubbakathā parato āvi bhavissati. **Vijitāvinoti** vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Paramparāyāti** paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṃ hoti. **Jambusirivhayeti** jambusadisanāme, jambunāmaketi vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkhena abhilakkhitattā dīpopi “jambū”ti vuccati. **Acchijjamānaṃ** avinassamānaṃ katvā.

Vinayavaṃsanti-ādīhi tīhi vinayapāḷiyeva kathitā pariyāyavacanattā. **Pakataññutanti** veyyattiyam, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. **Dhuraggāho** ahosīti padhānaggāhī ahosī, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo**, samaṇagaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyam

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

“Yadā nibbāyimsū”ti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhīti** tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. “Jutimanto”ti vattabbe gāthābandhavasena “**jutimanto**”ti vuttaṃ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā, mahānubhāvāti vuttaṃ hoti. **Nibbāyimsūti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṃ katthaci ālayo taṇhāti **anālayā**, vītarāgāti vuttaṃ hoti.

Vassasataparinibbute bhagavatīti vassasataṃ parinibbutassa assāti vassasataparinibbuto, bhagavā, tasmim parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṃ hoti. **Vesālikāti** vesālīnivāsino. **Vajjiputtakāti** vajjiraṭṭhe vesāliyam kulānaṃ puttā. **Kappati siṅgiloṇakappoti** siṅgena loṇaṃ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhim bhuñjitum kappati, na sannidhim karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappoti**

dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanam̐ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappoti** “gāmantaram̐ gamissāmī”ti pavāritena anātirittabhojanam̐ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati āvāsakappoti** ekasīmāyān nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṃghakammāni kātuṃ vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappoti** “anāgatānam̐ āgatakāle anumatiṃ gahessāmī”ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṃghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetuṃ kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṇṇakappoti** ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammiko ti veditabbo. **Kappati amathitakappoti** yaṃ khīram̐ khīrabhāvam̐ vijahitaṃ dadhibhāvam̐ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anātirittaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati jalogim̐¹ pātunti** ettha **jalogīti** taruṇasurā. Yaṃ majjasambhāram̐ ekato kataṃ majjabbhāvamasampattaṃ, taṃ pātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajatanti** sarasato vikāram̐ anāpajjivā sabbadā jātam̐ rūpameva hotīti jātam̐ rūpametassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇam̐. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajatam̐, rūpiyam̐. **Susunāgaputtoti** susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. **Vajjisūti** janapadavacanattā bahuvacanam̐ kataṃ. Ekopi hi janapado ruḥhīsaddattā bahuvacanena vuccati. **Yena vesālī, tadavasariṭi** yena disābhāgena vesālī avasaritabbā, yasmim̐ vā padese vesālī, tadavasari, taṃ pattoti attho. **Mahāvane kūṭāgārasālāyanti** ettha **mahāvanam̐** nāma sayam̐jātamaropimam̐ saparicchedam̐ mahantaṃ vanam̐. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanam̐ himavanteṃ saha ekābaddham̐ aparicchedam̐ hutvā mahāsamuddam̐ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti saparicchedam̐ mahantaṃ vananti mahāvanam̐. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanam̐ nissāya kate ārāme kūṭāgāram̐ anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena haṃsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha **tadahūti** tasmim̐ ahani, tasmim̐ divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**, upavasitabbadivaso. **Upavasantiṭi** ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena

anasanena vā khīrapānamadhupānādimmattena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa divaso aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Katthaci pana pātimokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa “āyāmāvuso kappina uposatham gamissāmā”¹ti-ādīsu pātimokkhuddese āgato. “Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”²ti-ādīsu¹ sīle. “Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā”³ti-ādīsu² upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”³ti-ādīsu³ paññattiyañca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlam. Asanādisamāyamādirim vā upecca vasantīti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthi-assavisesse uposathoti samaññāmmattato uposatho paññatti. Idha pana “na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”⁴ti-ādīsu viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmim uposathadivaseti attho. **Kaṃsapātinti** suvaṇṇapātīm. **Kahāpaṇampīti**-ādīsu kahāpaṇassa samabhāgo **aḍḍho**. **Pādo** catutthabhāgo. Māsakoyeva **māsakarūpaṃ**. **Sabbaṃ tāva vattabbanti** iminā sattasatikakkhandhake⁵ āgatā sabbāpi pāḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha “yāva imāya pana vinayasaṅgitiyā”⁵ti-ādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyimsūti sambandho.

Pubbe kataṃ upādāyāti pubbe kataṃ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā paṇāyaṃ saṅgīṭīti sambandho. **Tesūti** tesu saṅgīṭikārakesu theresu. **Vissutāti** gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākaṭā. Tasmīñhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkhā mahātherā ahesum, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Etena pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṃ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha “sabbakāmī cā”⁵ti-ādi. **Sāṇasambhūtoti** sāṇadesavāsī

1. Am 3. 84 piṭṭhe.

2. Ma 1. 48 piṭṭhe.

3. Dī 2. 142; Ma 3. 212 piṭṭhesu.

4. Vi 3. 187 piṭṭhe.

5. Vi 4. 491 piṭṭhe.

sambhūtatthero. Dutiyo saṅgahoti sambandho. **Pannabhārāti** patitakkhandhabhārā. “Bhārā have pañcakkhandhā”¹ti hi vuttam. **Katakiccāti** catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāsankhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato. **Gaṇṭhipade** pana “abbudam gaṇḍo”²ti vuttam. **Imanti**² vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā **sammukhā**. **Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamagganti** uparibrahmaloke upapattiyā uppāditajjhānaṃ. Jhānañhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha “maggo”³ti vuttam. Upāyo hi “maggo”³ti vuccati. Vacanattho panettha—taṃ taṃ upapattim maggati gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṃ veditabbo. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetanāpi hoti cetanāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. “Nirayañcāham sārīputta jānāmi nirayagāmiñca maggan”³ti hi ettha cetanā maggo nāma.

“Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā.
Etaṃ hi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devalokaṃ”⁴—

ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ bhikkhave maggo ayaṃ paṭipadā”⁵ti **saṅkhārūpapattisuttā**dīsu⁵ cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmim ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gahetabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmabrāhmaṇassa. Nanu ca kathametaṃ nāma vuttam “moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhim gahessatī”⁶ti. Kim uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattīnampi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṃ mahāpuññānaṃ cetopañdhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbam. Atha mahaggatassa garukakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu**

1. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

2. Idanti (Sī, Syā)

3. Ma 1. 106 piṭṭhe.

4. Aṃ 3. 68; Abhi 4. 255 piṭṭhesu.

5. Ma 3. 141 piṭṭhe.

idaṃ vuttaṃ “nikantibaleneva jhānā parihāyati, tato parihīnajjhānā nibbattanti”ti. Keci pana “anīvaraṇāvathāya nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā”ti vatvā evamettha kāraṇaṃ vadanti “satipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve ‘ijjhati bhikkhave silavato cetopaṇidhi visuddhattā’¹ti vacanato kāmabhāve cetopaṇidhi mahaggatakammasa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṃ karotī”ti.

Sādhū sappurisāti ettha **sādhūti** āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmāti attho. **Haṭṭhapahaṭṭhoti** cittapīṇanavasena punappunaṃ santuṭṭho. **Udaggudaggoti** sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggo. Pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati. **Sādhūti paṭissuṇivāti** “sādhū”ti paṭivacanaṃ datvā. **Tīretvāti** niṭṭhapetvā. **Puna paccāgamimsūti** puna āgamimsu. **Tena kho pana samayenāti** yasmim samaye dutiyasaṅgītim akāmsu, tasmim samayeti attho. **Navakāti** vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ “**daharabhikkhū**”ti vuttaṃ. **Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇimsūti** taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇimsu nāgamimsu. No ahuvatthāti sambandho. **Idaṃ daṇḍakammanti** idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ. Yāvatāyukaṃ thatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṃ, tāva thatvā parinibbutāti attho.

Kim pana katvā te therā parinibbutāti āha “**dutiyam saṅgham katvā**”ti-ādi. Anāgatepi saddhammavuḍḍhiyā hetuṃ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni “tepi nāma evaṃ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṃ gatā, kimaṅgaṃ pana aññe”ti saṃvejetvā ovadanto āha “**khīṇāsava**”ti-ādi. **Aniccatāvasanti** aniccatāvasattaṃ, aniccatāyattabhāvaṃ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṃ hoti. **Jammim** lāmakam **durabhisambhavam** anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccatam evaṃ ṇatvāti sambandho. Keci pana “durabhisambhavan”ti ettha “pāpuṇituṃ asakkuṇeyyan”ti imamatthaṃ gahetvā “yaṃ durabhisambhavam niccaṃ amataṃ padaṃ, taṃ pattuṃ vāyame dhīro”ti

1. Dī 3. 214; Am 3. 71; Saṃ 2. 491 piṭṭhesu.

sambandham vadanti. **Sabbākārenā**ti sabbappakārena vattabham kiñcīpi asesetvā dutiyasaṅgīti samvaṇṇitāti adhippāyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyam
Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkadḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkham pariyesamānā attano attano anurūpaṃ dubbalapakkham labhitvā visuṃ mahāsaṅghikam ācariyakulam nāma akaṃsu, tato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā¹ ca. Gokulikanikāyato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesamīyeva nāmaṃ, tesamīyeva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṅghikehi saddhim cha honti.

Tasmimīyeva dutiye vassasate theravādato bhijjivā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā² ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjivā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikā³. Puna tasmimī yeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjivā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjivā kassapikā nāma jātā, kassapikesupi bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjivā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādena saddhim dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṅghikānañca cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye

1. Ekabbohārikā (Sī) 2. Mahimsāsakā (Sī) 3. Sammitiyāti (Sī), sammatiyāti (Syā)

vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi
 etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādoveko
 asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetam dīpavaṃse¹—

“Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā.
 Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.
 Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ.
 Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.
 Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane.
 Bhanditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.
 Aññaṃtra saṅgahitaṃ suttaṃ, aññaṃtra akariṃsute.
 Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.
 Pariyāyadesitañcāpi, atho nipariyāyadesitaṃ.
 Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.
 Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te.
 Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.
 Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhiraṃ.
 Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ² karīṃsute.
 Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ.
 Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesaṃ jātakaṃ.
 Ettakaṃ vissajjetvāna, aññaṃ akariṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.
 Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.
 Tato aparakālamhi, tasmim bhedo ajāyatha.
 Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

1. Pañcamapariçchede ācariyavāde passitabbaṃ.

2. Tantiṅca (Syā)

Gokulikānaṃ dve bheda, aparakālamhi jāyatha.
 Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Cetiya ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.
 Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.
 Atthaṃ dhammañca bhindimsu, ekadesaṅca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesaṅhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.
 Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.
 Dhammatturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samitī.
 Mahisāsakānaṃ dve bheda, aparakālamhi ajāyatha.
 Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca.
 Saṅkantikānaṃ suttavādī¹, anupubbena bhijjatha.
 Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato.
 Atthaṃ dhammañca bhindimsu, ekadesaṅca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesaṅhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako.
 Sabbevaṭṭhārasa hontī, bhinnavādena te saha.
 Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.
 Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasānaṃ.
 Kaṅṭakā² viya rukkhamaṃhi, nibbattā vādasesakā.

1. Saṅkantiyā suttavādo (Sī)

2. Santakā (Syā, Abhi-Ṭṭha 3. 109 piṭṭhepi.)

Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare.

Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane”ti.

Aparāparam̐ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti¹ aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṅghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjathāya satasahassanti pañca satasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi titthiyehi uppāditaṃ anekappakāraṃ sāsanaṃ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipīṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahasamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyimsu, evameva saṅgāyanto tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Idāni taṃ tatiyasaṅgītiṃ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha “**tissopi kho mahābrāhmā brāhmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ aggahesī**”ti-ādi.

Tattha **gehe paṭisandhiṃ aggahesī**ti moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesīti attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohāravasena “gehe paṭisandhiṃ aggahesī”ti vuttaṃ yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti, sabbo gāmo āgato”ti. **Sattavassānī**ti accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Aticchathā**ti atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti adhippāyo. “**Bho pabbajitā**”ti-ādi brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṃ anicchanto āha. **Paṭiyāditabhattatoti** sampādetvā ṭhapitabhattato. **Tadupiyanti** tadanurūpaṃ. **Upasamaṃ disvāti** therassa kāyacitta vūpasamaṃ punappunaṃ disvā, ñatvāti attho. Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cittassa yoniso pavatti-upasamopi viññāyati. **Bhiyyoso mattāya**

pasīditvāti punappunam visesato adhikaram pasīditvā.

Bhattavissaggakaraṇatthāyāti bhattakiccakaraṇatthāya. **Adhivāsetvā**ti sampañcchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitabboti soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbatam arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttam hoti. **Tiṇṇam vedānam pāragū**ti iruvedayajurvedasāmavedasāṅkhātānam tiṇṇam vedānam paṇṇakaraṇavasena pāram gatoti pāragū. Pāragūti cettha nīccasāpekkhatāya samāsādikam veditabbam. **Laggetvā**ti olambetvā. **Na ca kācī**ti ettha ca-saddo avadhāraṇe, kācī kathā neva uppajjatīti attho. **Pallaṅkanti** nisīditabbāsanam. **Uppajjissatī**ti etthāpi “kathā”ti idam ānetvā sambandhitabbam. **Kupito anattamanoti** kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacittoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittatā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkam, thaddhabhāvoti attho. Idha pana “caṇḍikkabhāve”ti vuttatā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbam, tena “caṇḍikkabhāve”ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. **Kiñci mantanti** kiñci vedam. **Aññe ke jānissantī**ti na keci jānissantīti adhippāyo. **Pucchitvā sakkā jānituntī** attano padesaññe ṭhitattā thero evamāha. Sabbaññubuddhā eva hi “puccha māṇava yadākaṅkhasī”ti-ādīnā paccekabuddhādīhi asādhāraṇam sabbaññupavāraṇam pavārentī. Sāvakā pana padesaññe ṭhitattā “sutvā vedissāmā”ti vā “pucchitvā sakkā jānitun”ti vā vadanti.

Tisu vedesūti-ādīsu tayo vedā pubbe vuttanayā eva. **Nighaṇḍū**ti nāma nighaṇḍurukkhādīnam vevacanappakāsakam sattham, **vevacanappakāsakanti** ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa

anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṃ hoti. Nidassanamattañcetaṃ anekesaṃ atthānaṃ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṅca nikhaṇḍeti bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha khakārassa ghakāraṃ katvā nighaṇḍūti vutto. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca **kiriyākappavikappoti** vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idaṅca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satahassaparimāṇo nayādicariyādikaṃ pakaraṇaṃ. Vacanatthato pana kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā**, tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭutesu. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabheda**, tesu sākkharappabhedesu. **Itihāsapañcomesūti** atthabbanavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa itita āsā”ti idisavacanapaṭiṣaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tayo vedā. Tesu itihāsapañcomesu. **Neva attanā passatīti** neva sayāṃ passati, neva jānātīti attho. **Puccha, byākarissāmīti** “sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā”ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittanti-ādipaṇhadvayaṃ cuticittasamaṅgino khīṇāsavassa cuticittassa uppādakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapaṇhe **uppajjatīti** uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatīti** nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittanti** tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Yassa vā panāti**-ādike pana dutiyapaṇhe **nirujjhissatīti** yassa cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati. **Nuppajjissatīti** bhaṅgato parabhāge sayāṃ vā aññaṃ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchati. Imesaṃ pana paṇhānaṃ paṭhamo paṇho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī”ti¹

1. Abhi 6. 301 piṭṭhe.

evaṃ puṭṭhena satā evamayam pañho ca vissajjetabbo “pacchimacittassa¹ uppādakkhaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresam cittaṃ uppādakkhaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti². Yesañhi paricchinnavaṭṭadukkhānaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇe³ vattati, tesam tadeva cuticittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti. Uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā taṃ tesam cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ na uppajjissati. Thapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavaṃ itaresam sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgicittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmim vā aññasmim vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyō pana pañho arahato cuticittassa uppādakkhaṇe niyमितattā ekaṃsabyākaraṇiyo, tasmā “yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati”ti puṭṭhena “āmantā”ti vattabbaṃ. Khīṇāsavassa hi uppādakkhaṇasamaṅgicuticittaṃ bhaṅgaṃ patvā nirujjhissati nāma, tato paraṃ nuppajjissati. Uppādakkhaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayam pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātāṃ pāpuṇi, tasmā vuttaṃ “**māṇavo uddham vā adho vā harituṃ asakkonto**”ti-ādi. Tattha **uddham vā adho vā harituṃ asakkonto**”ti uparimapade vā heṭṭhimapadaṃ, heṭṭhimapade vā uparimapadaṃ atthato samannāharituṃ asakkontoti attho, pubbenāparaṃ yojetvā pañhassa atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti vuttaṃ hoti. **Dvattimsākārakammaṭṭhānaṃ tāva ācikkhīti** “atthi imasmim kāye”ti-ādikaṃ dvattimsākārakammaṭṭhānaṃ “mantassa upacāro ayan”ti paṭhamāṃ ācikkhi. Sotāpannānaṃ sīlesu paripūrakāritāya samādinnaṣīlato natthi parihānīti āha “**abhabbo dāni sāsanato nivattitun**”ti. **Vaḍḍhetvāti** uparimaggaṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. **Appossukko bhavēyya buddhavacanaṃ gahetunti** arahattappattiyā

1. Arahantānaṃ pacchimacittassa (Sī, Syā, Ka)

2. Abhi 6. 301 piṭṭhe.

3. Uppādakkhaṇo(Sī, Syā)

katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāravidhimhi¹ chekabhāvatthaṃ “**upajjhāyo maṃ bhante tumhākaṃ santikaṃ pahīṇī**”ti-ādi vuttaṃ.

Udakadantaponam upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti dantaponam vuccati dantakaṭṭham. Guṇavantānam saṅghetabbabhāvato thero sāmaṇerassa ca khantivīriya-upaṭṭhānādiguṇe paccakkhakarāṇattham vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṃsamāno puna sammajjanādim akāsi. “Sāmaṇerassa cittadamanattham akāsi”tipi vadanti. **Buddhavacanam paṭṭhapesī**ti buddhavacanam uggaṇhāpetum ārabhi. **Ṭhāpetvā vinayapiṭakanti** ettha “sāmaṇerānam vinayapariyāpuṇanam cārittam na hotīti ṭhāpetvā vinayapiṭakam avasesam buddhavacanam uggaṇhāpesī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Avassikova samānoti** upasampadato paṭṭhāya aparipuṇṇa-ekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye paṭiṭṭhāpitampi buddhavacanam vohāravasena tassa hatthe paṭiṭṭhāpitam nāma hotīti katvā vuttaṃ “**hatthe sakalam buddhavacanam paṭiṭṭhāpetvā**”ti. **Yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsūti** moggaliputtatissattherassa hatthe sakalasāsanapaṭiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikārakāropitadaṇḍakammato muttā hutvā yāvatāyukam ṭhatvā parinibbāyimsu.

Bindusārassa rañño ekasataputtāti ettha **bindusāro** nāma sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño vutto. Tathā hi viṭaṭūbhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhantasakyaputtehi māpīte moriyanagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā ahoṣi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā ekasataputtakānam janako ahoṣi. **Ekasatanti** ekañca satañca ekasatam, ekenādhikam satanti attho. Ekāva mātā assāti **ekamātikam**, attanā² sahodaranti vuttaṃ hoti. Na tāva ekarajjam katanti āha “**anabhisittova rajjam kāretvā**”ti. **Ekarajjābhisekanti** sakalajambudīpe ekādhīpaccavasena kariyamānam abhisekam. Puññappabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo arahattamaggena āgatā

1. Upacāravidhimhi (Sī, Syā)

2. Attano (Sī, Syā)

paṭisambhidādayo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā
abhisekānubhāveneva āgatāti āha “**abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo
āgatā**”ti.

Tattha **rājiddhiyoti** rājabhāvānugatapabhāvā. **Yatoti** yato
soḷasaghaṭato. **Sāsane uppannasaddhoti** buddhasāsane paṭiladdhasaddho.
Asandhimittāti tassāva nāmaṃ. Tassā kira sarīre sandhāyo na paññāyanti
tasmā evaṃnāmikā jātātipi vadanti. Devatā eva divase divase āharantīti
sambandho. **Devasikanti** divase divase. **Agadāmalakanti** appakeneva
sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṇaṃ osadhāmalakam.
Agadaharītakampi tādisameva harītakam. Tesu kira dvīsu yathākāmamekam
paribhuñjati. **Chaddantadahatoti** chaddantadahasaṃpe ṭhitadevavimānato
kapparukkhatō vā. “Chaddantadahe tādisā rukkhaṃviseṣā santi, tato
āharantī”tipi vadanti. **Dibbañca pānakanti** dibbaphalarasapānakañca.
Asuttamayikanti kapparukkhatō nibbattadibbadussattā suttehi na katanti
asuttamayikam. **Sumanapupphapaṭanti** sabbattha sukhumaṃ hutvā
uggatapupphānaṃ atthitāya sumanapupphapaṭaṃ nāma jātaṃ. **Uṭṭhitassa
sālīnoti** sayamañjātasālino. Samudāyāpekkhañcetha ekavacanaṃ, sālīnanti
attho. **Nava vāhasahassānīti** ettha “catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro
kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ,
cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhārī, vīsati khārīyo eko vāho,
tadeva ekaṃ sakaṭaṇ”ti suttanipātaṭṭhakathādīsū¹ vuttaṃ. Idha pana “dve
sakaṭāni eko vāho”ti vadanti. **Nitthusakaṇe karontīti** thusakuṇḍakarāhite
karonti. **Madhum karontīti** āgantvā samīpaṭṭhāne madhum karonti.
Balikammaṃ karontīti sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya
madhurasamaṃ vikūjantā balim karonti. “Āgantvā ākāseyeva saddaṃ katvā
attānaṃ ajānāpetvā gacchantī”ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeva bandhanaṃ **suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ**.
Catunnaṃ buddhānanti kakusandhādīnaṃ catunnaṃ buddhānaṃ.
Adhigatarūpadassananti paṭiladdharūpadassanaṃ. Ayaṃ kira kappāyukattā
catunnampi buddhānaṃ rūpasampattim paccakkhatō addakkhi. **Kāḷaṃ**

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 197; Saṃ-Ṭṭha 1. 200; Am-Ṭṭha 3. 329 piṭṭhesu.

nāma nāgarājānam ānayitvāti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyaṃ nikkhittasuvaṇṇasaṅkhalikāya gantvā attano pādesu patitasaññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇā heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānam yojanaparicchedato heṭṭhā patitṭhitam, tasmā katham ayaṃ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānam yojanaparicchedato heṭṭhā patitṭhitam, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇam akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīliyamānā tesam tesam āṇāya pavattanti, evaṃsampadamidanti vadanti.

Āpātham karohīti sammukham karohi, gocaram karohīti attho. Tena nimmitam buddharūpaṃ passantoti sambandho. Kīdisam tam buddharūpanti āha “**sakalasarīravippakiṇṇā**”ti-ādi. Tattha **puññappabhāvanibbatta**ggahaṇam tena nimmitānampi asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitānam dvattimsamahāpurisalakkhaṇānam bhagavato puññappabhāvanibbatta-asīti-anubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbam. Na hi tena tadā nimmitam anekākārāparipuṇṇam buddharūpaṃ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattum. **Asīti-anubyañjanam** tambanakhatuṅganāsādi. **Dvattimsamahāpurisalakkhaṇam** suppatiṭṭhitapādatādi. **Vikasita -pa- salilatalanti** sūriyasmisamphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kam alaṅkarotīti “kamalan”ti laddhanāmehi rattapadumehi niluppālādībhedehi uppalehi ceva setapadumasāṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitam samantato sajjitam jalatalamiva. **Tārāgaṇa -pa- gaganatalanti** sabbattha vippakiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavisadehi¹ vipphuritāya bhāsamānāya sobhāya kantiyā samujjalam sammā bhāsamānam gaganatalamiva ākāsatālamiva. **Sañjhāppabhā -pa- kanakagirisikharanti** sañjhākālasañjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulātāhi ca parikkhittam samantato parivāritam kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. **Vimalaketumālā**ti ettha “ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsī”ti vadanti. “Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadantī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. Yasmā pana

1. Rasmijālavisarehi (Sī, Syā)

asiko dhammarājā sañjātapītisomanasso sattāhaṃ nirāhāro hutvā
yathāṭṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaram
buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha
“**akkipūjam nāma akāsī**”ti. Atha vā cakkhūnam tādisassa iṭṭhārammaṇassa
upaṭṭhāpanena akkhīnam pūjā katā nāma hotīti vuttam “akkipūjam nāma
akāsī”ti.

Iddhivibhāvanādhikārapasaṅgena cetam vatthu vuttam, nānukkamena.
Ayam hettha anukkamo—asoko kira mahārājā upari
vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokento nigrodhasāmaṇeram
iriyāpathasampannam nāgarajanayanāni ākaḍḍhantam yugamattam
pekkhamānam disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno¹ āmantāpetvā
setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse
dissamānam dasabalassa dhammakāyam disvā ratanattaye pasīditvā sapaṇiso
saraṇasīlesu patīṭṭhāya tato paṭṭhāya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe
bhojyamānāni tīthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnam
saṭṭhisahassānam suvakāhataśālisampāditabhattam paṭṭhapetvā
devatopanītam anotattasalilam nāgalatādantakaṭṭhañca upanāmetvā
nīccasamghupaṭṭhānam karonto ekadivasam suvaṇṇasaṅkhalikabandhanam
vissajjetvā kālam nāgarājānam ānayitvā tena nimmitam vuttappakāram
sirīsobhaggasampannam buddharūpam passanto
dīghaputhulanīccalanayanappabhāhi sattāhaṃ akkipūja makāsī.

Idāni pana yathānusandhim ghaṭetvā anukkamena tassa sāsanāvatarānam
dassento āha “**rājā kira abhisekam pāpuṇitvā**”ti-ādi. **Bāhirakapāsaṇḍanti**
bāhirakappaveditam samayavādam. Bāhirakappaveditā hi samayavādā
sattānam taṇhāpāsam dīṭṭhipāsañca denti oḍḍentīti “pāsaṇḍā”ti vuccanti.
Pariggaṇhīti vīmaṃsamāno pariggaṇhesi. **Bindusāro brāhmaṇabhatto** ahoṣīti
attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhāya brāhmaṇesu sambhatto ahoṣi.
Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena
dīnānaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsī, tasmā tasmim brāhmaṇe
sañjātabahumānavasena candaguttakālato paṭṭhāya saṭṭhisahassamattā
brāhmaṇajātikā tasmim

1. Sambahumāno (Syā)

rājakule niccabhattikā ahesum. **Brāhmaṇānanti** paṇḍaraṅgaparibbājakādibhāvamanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājakādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha “**brāhmaṇajātiyapāsaṇḍānan**”ti. Ettha pana diṭṭhipāsādīnam oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova “pāsaṇḍā”ti vuttā. **Siḥapañjareti** mahāvātapāne. **Upasamaparibāhirenāti** upasamato paribāhirena, upasamarahitenāti attho. **Antepuram atiharathāti** antepuram pavesetha, ānethāti vuttam hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā**, rajjakiccavosāpanakā. **Devāti** rājānam ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmagaṇehi kīlanti, tesu vā viharanti vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetum icchanti, issariyaṭhānādisakkāradānagahaṇam taṃ taṃ atthānusāsanaṃ vā karonti voharanti, puññānubhāvappattāya jutiya jotantīti vā “devā”ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavattūhi janam rañjentā sayam yathāvuttehi visesehi rājanti dippanti sobhantīti “rājāno”ti ca vuccanti. **Nigaṇṭhādayoti** ettha **nigaṇṭho** nāma “amhākam gaṇṭhanakilesa saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikilesa khettavattuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṇṭhirahitā mayan”ti evam vādītāya “nigaṇṭhā”ti laddhanāmā titthiyā.

Uccāvaccānīti uccāni ca avaccāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā viṣiṭṭhāni ceva lāmakāni cāti attho. **Bhaddapīṭhakesūti** vettamayapīṭhesu. **Sāroti** silādiguṇasāro. **Rājaṅgaṇenāti** rājanivesanadvāre vivaṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti “rāgo aṅgaṇan”ti-ādīsu¹. Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgīpuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti aṅgaṇānīti vuccanti. Katthaci malaṃ vā paṅko vā “tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”ti-ādīsu². Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇam, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso “cetiyaṅgaṇam bodhiyaṅgaṇan”ti-ādīsu. Añjati tattha ṭhitam atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇam, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. **Dantanti**-ādīsu kilesavipphandarahitacittatāya **dantaṃ**, niccam paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṃ**,

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Ma 1. 144 piṭṭhe.

cakkhādi-indriyānaṃ santatāya **santindriyaṃ**, pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā **sampanna-iriyāpathaṃ**. Idāni nigrodhasāmaṇeraṃ sarūpato vibhāvetukāmo āha “**ko panāyaṃ nigrodho nāmā**”ti-ādi.

Tatrāyaṃ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtesu moriyavaṃsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṃ dvinnāṃ puttānaṃ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṃ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsajjanamatthake viṭaṭṭubhabhayāgatānaṃ sākiyānamāvāsāṃ veṭṭiyaṃ¹ nāma nagaraṃ patvā tatha veṭṭisaṃ¹ nāma seṭṭhidhītaraṃ ādāya ujjenīrājadhāniyaṃ rajjaṃ karonto mahindaṃ nāma kumāraṃ saṃghamittaṃ kumārikaṃ labhitvā tehi saddhim rajjasukhamaṇubhavanto pituno gilānabhāvaṃ sutvā ujjeniṃ pahāya sīghaṃ pāṭaliputtaṃ upagantvā pitu upaṭṭhānaṃ katvā tassa accayena rajjaṃ aggahesi. Taṃ sutvā yuvarājā sumanābhiddhāno kujjhitvā “ajja me maraṇaṃ vā hotu rajjaṃ vā”ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṃvaṭṭasāgare jalataraṅgasaṅghāto viya ajjhottharanto upagacchati. Tato asoko ujjenīrājā saṅgāmaṃ pakkhanditvā sattumaddanaṃ karonto sumanaṃ nāma rājakumāraṃ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṃ “**bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjenīrajjaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanaṃ nāma rājakumāraṃ aggahesi**”ti.

Paripuṇṇagabbhāti paripakkagabbhā. **Ekamaṃsālanti** sabbaparicchannaṃ ekaṃ pāsādaṃ. “Devatāya pana ānubhāvena tasmim pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsāṃ kappesi”ti vadanti. **Nibaddhavattanti** “ekassa divasassa ettakan”ti niyāmetvā ṭhapitavattaṃ. **Hetusampadanti** arahattūpanissayapuññasampadaṃ. **Khuraggeyevāti** khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropanāya samakārameva ca arahattaṃ pāpuṇīti vuttaṃ hoti. **Sarīraṃ jaggitvāti** dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṃ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatīti sīhapañjarasamīpe aparāparaṃ caṅkamati. **Taṅkhaṇaṇṇevāti** tasmim khaṇeyeva. **Ayaṃ janoti** rājaṅgaṇe caramānaṃ janaṃ

disvā vadati. **Bhantamigappaṭibhāgoti** anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiso. Ativiya sobhatīti sambandho.

Ālokitavilokitanti ettha **ālokitam** nāma puratopekkhanam.

Abhimukholokanañhi “ālokitan”ti vuccati. **Vilokitanti** anudisāpekkhanam, yaṃ disābhimukham oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. **Samiñjanam** pabbasaṅkocanam. **Pasāraṇaṅca** tesamyeva pasāraṇam. **Lokuttaradhammoti** sesajanesu avijjamāno viṣiṭṭhadhammo. **Pemaṃ saṅṭhahīti** pemaṃ patiṭṭhāsi, uppajjatīti attho. **Vāṇijako ahoṣīti** madhuvāṇijako ahoṣi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāṇijakā ahesuṃ. Tesu kaniṭṭho madhum vikkiṇāti, itare araṇṇato āharanti. Tadā eko paccekabuddho paṇḍukarogāturo¹ ahoṣi. Aparo pana paccekabuddho tadattham madhubhikkhāya caramāno nagaram pāvisi. Paviṭṭhaṅca taṃ ekā kumbhādāsī udakaharaṇattham tittham gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇaṅca ñatvā “ettha bhante madhuvāṇijakā vasanti, tattha gacchathā”ti hattham pasāretvā madhu-āpaṇam dassesi. So ca tattha agamāsi. Taṃ disvā kaniṭṭho madhuvāṇijo sañjātapītisomanasso “kenāgatāttha bhante”ti pucchitvā tamattham viditvā pattam gahetvā madhuno pūretvā dadamāno pattapuṇṇam madhum uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyam patamānam disvā pasannamānaso “imināham bhante puñṇakammena jambudīpe ekarajjam kareyyam, āṇa ca me ākāse pathaviyaṅca yojanappamaṇe ṭhāne pharātū”ti patthanamakāsi. Paccekabuddho ca “evam hotu upāsakā”ti vatvā gandhamādanam gantvā paccekabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāṇijo madhum datvā gehe nisinno itare araṇṇato āgate disvā evamāha “tumhākam bhātaro cittam pasādettha, mamaṅca tumhākaṅca madhum gahetvā īdisassa nāma paccekabuddhassa pattam pūretvā adāsin”ti. Tesu jeṭṭho kujjhivā evamāha “caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhum paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissatī”ti. Majjhimo pana kujjhivā “tava paccekabuddham gahetvā parasamudde nikkhipāhī”ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena

vuccamānaṃ dānānisamsapaṭisaṃyuttakathaṃ sutvā anumodimsuyeva. Sāpi ca kumbhadāsī “tassa madhudāyakassa aggamaheṣī bhaveyyan”ti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asiko dhammarājā ahoṣi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamaheṣī ahoṣi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmiṃyeva tambapaṇṇidīpe devānaṃpiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahoṣi. Jeṭṭho pana caṇḍālavādītāya caṇḍālagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahoṣi. Tena vuttaṃ “**pubbe hi¹ kira puññakaraṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāṇijako ahoṣī**”ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha² gāthābandhavasena **vā-saddassa** rassattaṃ katanti veditabbaṃ, pubbe sannivāsenā vāti vuttaṃ hoti. Tattha **pubbeti** atitajātiyaṃ. **Sannivāsenāti** sahaṃvāsenā. Sahasaddattho hi ayaṃ saṃsaddo. **Paccuppannahitena vāti** paccuppanne vattamānabhava hitacaraṇena vā. Etaṃ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasaṅkhātāṃ pemaṃ jāyate uppajjati. Idaṃ vuttaṃ hoti—pemaṃ nāmetāṃ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhava mātā vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhiṃ ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāsenā bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmiṃ attabhāve katena paccuppannena hitena vāti evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ pemaṃ nāma jāyatīti. Kiṃ viyāti āha “**uppalaṃ va yathodake**”ti. Etthāpi **vā-saddassa** vuttanayeneva rassattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avuttasampiṇḍanattho cettha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. **Yathā**—saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā uppalañca sesañca padumādi udake jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṃ jāyatīti.

Rañño hattheti santikaṃ upagatassa rañño hatthe. **Rañño anurūpanti** ekūnasatabhātukānaṃ ghātītattā caṇḍapakatītāya rajje ṭhitattā ca “pamādavihārī ayan”ti maññamāno tadanurūpaṃ dhammapade appamādavaggaṃ

1. Pubbepi (Sī, Syā)

2. Jātaka-Ṭṭha 2. 215 piṭṭhepi passitabbaṃ.

desetum ārabhi. Tattha¹ **appamādoti** satiyā avippavāso, niccam upaṭṭhitāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. **Amatapadanti** amataṃ vuccati nibbānaṃ. Tañhi ajātattā na jīyati na mīyati, tasmā “amataṃ”ti vuccati. Amatassa padaṃ amatapadaṃ, amatassa adhigamupāyoti vuttaṃ hoti. **Pamādoti** pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassetāṃ nāmaṃ. **Maccunoti** maraṇassa. **Padanti** upāyo maggo. Pamatto hi jātiṃ nātivattati, jāto pana jīyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṃ nāma hoti, maraṇaṃ upaneti vuttaṃ hoti.

Aññataṃ tāta, pariyoṣāpehīti iminā “sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṃ, tumhe dhammadesanaṃ niṭṭhapethā”ti tasmim dhamme attano paṭipajjitukāmataṃ dīpento dhammadesanāya pariyoṣānaṃ pāpetvā kathane ussāhaṃ janeti. Keci pana “abhāsīti ettha ‘bhāsissāmi vitakkemī’ti atthaṃ gahetvā ‘sabbaṃ appamādavaggaṃ bhāsissāmi’ti sallakkhitattā abhāsīti vuttaṃ, raññā pana aḍḍhagāthaṃ sutvāva ‘aññataṃ tāta, pariyoṣāpehī’ti vuttattā ‘upari na kathesī’ti”vadanti. “Taṃ pana yuttaṃ na hotī”ti tīsupi **ganṭhipadesu** vuttaṃ. **Dhuvabhattānīti** niccabhattānī². **Vajjāvajjaṃ** upanijjhāyatīti upajjhāyoti āha “**vajjāvajjaṃ disvā codetā sāretā cā**”ti. Tattha **vajjāvajjanti** khuddakaṃ mahantaṃca vajjaṃ. **Codetāti** “idaṃ tayā dukkaṭaṃ, idaṃ dubbhāsitaṃ”ti-ādīni vatvā codetā. **Sāretāti** attano vajjaṃ assarantassa satim uppādetā, sammāpaṭipattiyāṃ vā sāretā, pavattetāti attho.

“Evaṃ tayā buddhavacanaṃ sajjhāyitabbaṃ, evaṃ abhikkamitabbaṃ, evaṃ paṭikkamitabbaṃ”ti-ādīnā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha “**imasmim sāsane sikkhitabbakadhammesu paṭiṭṭhāpetā**”ti. Tattha **sikkhitabbakadhammo** nāma sakalaṃ buddhavacanaṃ sīlādayo ca dhammā. “**Pabbajjā ca upasampadā cā**”ti idaṃ labbhamānavasena

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Dhurabhattānīti niccabhattānī, paṇītatāya viṣiṭṭhānī bhattānī dhurabhattānī, taṃ padhānaṃ katvā dātābbabhattānīti vā dhurabhattānī, tumhe dhuraṃ katvā aṭṭha bhattānī dammīti vuttaṃ hoti (Sī, Syā)

vuttaṃ¹. **Ācariyupajjhāyānanti** iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, **mama cāti** iminā pana pabbajjāva. Tadā sāmaṇerabhūmiyaṃ t̥hitattā nigrodhassa bhāvinim̄ vā upasampadaṃ sandhāya ubhayampi yojetabbaṃ. Saraṇagamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṃghassapi pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasenapi nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbaṃ. **Divase divase vaḍḍhāpentoti** vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇaṃ katvā vaḍḍhāpento. **Pothujjanikenāti** puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikārattā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha “**puna rājā asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kāretvā**”ti-ādi. **Cetiyaapaṭimaṇḍitānī** ettha cayitabbaṃ pūjetabbanti **cetiyaṃ**, iṭṭhakādīhi citattā vā cetiyaṃ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitānī cetiyaapaṭimaṇḍitāni. **Dhammenāti** dhammato anapetena.

Vuttamevatthaṃ vitthārato vibhāvento āha “**ekadivasaṃ kirā**”ti-ādi. **Asokārāme mahādānaṃ datvāti** ettha kate ārāme pacchā kārāpakassa rañño nāmasasena niruḷhaṃ nāmapaṇṇattim̄ sandhāya vuttaṃ “**asokārāme**”ti. Keci pana “tasmim̄ divase rājā attano ghareyeva sabbaṃ bhikkhusaṃghaṃ nisīdāpetvā bhojetvā imaṃ pañhaṃ pucchī”ti vadanti. **Mahādānaṃ datvāti** bhojetvā sabbaparikkhārādānavasena mahādānaṃ datvā. Vuttañhetam̄ **dīpavaṃse**²—

“Nivesanaṃ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane.

Yāguṃ nānāvidhaṃ khajjaṃ³, bhojanañca mahārahaṃ.

Adāsi payatapāṇi, yāvadatthaṃ yadicchakaṃ.

Bhuttāvibhikkhusaṃghassa, onītapattapāṇino.

Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭakaṃ.

Pāda-abbhañjanaṃ telaṃ, chattañcāpi upāhanaṃ.

Sabbaṃ samaṇaparikkhāraṃ⁴, adāsi phāṇitaṃ madhumaṃ.

1. Gahetabbaṃ (Sī, Syā)

2. Chaṭṭhaparicchede.

3. Yāgudānaṃ pūvakhajjaṃ (Sī, Syā)

4. Sāmaṇakaṃ parikkhāraṃ (Syā)

Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati.

Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṅghassa paccayaṃ.

Yāvatā bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṃ.

Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye.

Tato apucchi gambhīraṃ, dhammakkhandaṃ sudesitaṃ”ti.

Āngato mahārāja nava āṅgānī-ādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. **Navakammādhiṭṭhāyakam adāsī**ti caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakam vidhāyakam katvā adāsī.

Ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamimsūti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadivase navakammaṃ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadivaseyeva niṭṭhāpesuṃ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamimsūti vadanti. **Aṭṭha sīlaṅgānī**ti aṭṭha uposathaṅgasīlāni.

“**Sabbālaṅkāravibhūsitāyā**”ti idaṃ asamādinuuposathaṅgānaṃ vasena vuttam. **Amaravatiyā rājadhāniyāti** tāvatimsadevanagare.

Alaṅkatapaṭiyattanti alaṅkatakaraṇavasena sabbasajjitam.

Adhikaṃ kāraṃ **adhikāraṃ**, adhikaṃ kiriyanti vuttam hoti.

Lokavivaraṇam nāma pāṭihāriyam akaṃsūti ettha anekasahassasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsatlokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyam lokavivaraṇam nāma. Tam pana karonto iddhimā andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭam, anāpātham vā āpātham karoti. Katham? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā pākaṭam kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokajātam hotū”ti vā “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭam hotū”ti vā “idaṃ anāpātham āpātham hotū”ti vā āvajjetvā puna pādakajjhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidhammadesanaṃ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṃ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṃ lokadhātum olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni vivaṭāni viya hutvā

ekaṅgaṇaṃ viya hutvā pakāsiṃsu¹. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanam, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddham ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhasammukhāva aññamaññaṃ passanti, taṃ divasaṃ lokavivaraṇaṃ nāma ahoṣi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī² dhammadinnattheropi imaṃ pāṭihāriyaṃ akāsi. So kira ekadivasaṃ tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇamhi nisīditvā “tīhi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hotī”ti **apaṇṇakasuttaṃ**³ kathento heṭṭhāmukhaṃ bījanaṃ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṃ ahoṣi, tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahoṣi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṃ tasmim divasepi lokavivaraṇaṃ nāma ahoṣi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṃ jambudīpaṃ passati, caturāsīti ca vihārasahassāni uḷārāya vihāramahapūjāya virocamaṇāni evaṃ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasaṅkhātāya pūjāya. **Vibhūti**ti sampattiṃ. **Evarūpaṃ pītipāmojjanti** īdisaṃ pariccāgamūlakaṃ pītipāmojjaṃ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsīti** therassa mahānubhāvattā “uttaripi ce kathetabbaṃ atthi, tampi soyeva kathessatī”ti maññaṃāno bhikkhusaṃgho rañña pucchitapañhassa visajjanaṃ therassa bhāramakāsi. **Sāsanassa dāyādo homi, na homīti** sāsanassa ñātako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṃ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na te sāsane kattabbakiccaṃ attano bhāraṃ katvā vahantīti imamatthaṃ sandhāya thero evamāha “**na kho mahārāja ettāvātā sāsanassa dāyādo hotī**”ti. **Kathañcarahi bhante sāsanassa dāyādo hotīti** ettha carahīti nipāto

1. Pakāsayiṃsu (Sī, Ka)

2. Vāḷaṅgaravāsī (Ka)

3. Am 1. 111 piṭṭhe.

akkhantiṃ dīpeti. Idam vuttam hoti—yadi evarūpaṃ pariccāgaṃ katvāpi sāsanaṃ dāyādo na hoti, aññaṃ kiṃ nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabbutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca kāraṇena pabbajito, taṃ sabbaṃ vitthārato uttari āvi bhavissati. **Sakkhasīti** sakkhissasi. **Pāmojjajātoti** sañjātapāmojjo. **Puttānaṃ manam labhitvāti** ettha puttīpi sāmāññato puttasaddena vuttāti veditabbā, putto ca dhītā ca puttāti evaṃ ekasesanayena vā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dhītusaddena saha payujjamāno hi puttasaddo ekova avasissati, dhītusaddo nivattatīti saddasatthavidū vadanti. **Sikkhāya patiṭṭhāpesunti** tasmimīyeva sīmamaṇḍale sikkhāsammutiṃ datvā paṇātipātāveramaṇi-ādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu samādapanavasena sikkhāya patiṭṭhāpesuṃ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriyā “paṇātipātāveramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyāmi”¹ti-ādinā¹ cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve vassāni asikkhitasikkham sāmaṇeriṃ upasampādetuṃ vaṭṭati. Cha vassāni abhisekassa assāti **chabbassābhiseko**, abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti vuttam hoti.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷiyevettha “theravādo”²ti veditabbā. Sā hi mahākassapapabbutīnaṃ mahātherānaṃ vādattā “theravādo”²ti vuccati. **Kontaputtatissattheroti**² ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. “Tāsu ekissā kucchiyaṃ sayito manussajātiko raññā posito kontaputtatissatthero nāmā”³ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. **Mahāvamsepi**³ cetam vuttam—

“Pure pāḷaliputtamhā, vane vanacaro caraṃ.

Kontakinnariyā⁴ saddhiṃ, saṃvāsam kira kappayi.

Tena saṃvāsamanvāya, sā putte janayī duve.

Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.

1. Vi 2. 420 piṭṭhe.

3. Pañcamaparichede.

2. Kuntaputtatissattheroti (Sī)

4. Kuntakinnariyā (Sī)

Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike.

Arahattaṃ pāpuṇiṃsu, chaḷabhiññāguṇaṃ ubho”ti.

Keci pana evaṃ vadanti “kontā¹ nāma kaṭṭhavāhanarañño vaṃse jātā ekā rājadhītā. Taṃ garuḷayantena araññagataṃ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṃ saṃvāsāṃ kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyi. Tatrāyaṃ jeṭṭhako mātunāmena kontaputto nāma jāto”ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā nadīpabbatakīḷādīsu garuḷasakuṇasadisāṃ yantaṃ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya garuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭīkammatthaṃ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsi. Taṃ² bālāhāya dukkhavedanāya pīḷitaṃ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā “kimettha bhante laddhum vaṭṭatī”ti pucchi. Tissatthero “āvuso pasatamattaṃ sappiṃ laddhum vaṭṭatī”ti vatvā rañño nivedanaṃ³ tassa gilānapaccayaṃ pacchābhattaṃ sappi-atthāya caraṇaṃca paṭikkhipivā “bhikkhācāraṇameva piṇḍāya carantena tayā yadi sakkā laddhum, evaṃ vicarivā yaṃ laddhaṃ, taṃ āharā”ti āha. Kaniṭṭhopi vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṃ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappighaṭasatenapi vūpasametum̐ asakkuṇeyyo ahoṣi. Thero teneva byādhibalena kālamakāsi. Keci pana “vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṃ vūpasametum̐ vuttanayeneva pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvā parinibbuto”ti vadanti. Vuttañhetāṃ **mahāvāṃse**—

“Pāse kīṭavisenāti, ḍaṭṭho⁵ jeṭṭho savedano.

Āha puṭṭho kaniṭṭhena, bhesajjāṃ pasatāṃ ghaṭāṃ.

Rañño nivedanaṃ³ thero, gilānapaccayepi ca⁶.

Sappi-atthaṅca caraṇaṃ, pacchābhattaṃ paṭikkhipi.

1. Kuntā (Sī)

2. Taṅkhaṇaṅṅeva (Sī)

3. Nivesanaṃ (Ka)

4. Pañcamaparichede.

5. Phuṭṭho (Sī)

6. Gilānavattatopi ca (Sī)

Piṇḍāya ce caram sappim, labhase tvaṃ tamāhara.

Iccāha tissatthero so, sumittam theramuttamam.

Piṇḍāya caratā tena, na laddham pasatam ghatam.

Sappikumbhasatenāpi, byādhi jāto asādhiyo.

Teneva byādhinā thero, patto āyukkhayantikam.

Ovaditvappamādena, nibbātuṃ mānasam akā.

Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so.

Yathārucci adhiṭṭhāya, sarīram parinibbuto.

Jālā sarīrā nikkhamma, nimaṃsachārikam ḍahi.

Therassa sakalam kāyam, aṭṭhikāni tu no ḍahī'ti.

Appamādena ovaditvāti “amhādisānampi evaṃ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammam karothā”ti evaṃ appamādena ovaditvā. **Pallaṅkenāti** samantato ūrubaddhāsanena. Itthambhūtalakkhaṇe cātam karaṇavacanam. **Tejodhātuṃ samāpajjitvāti** tejodhātukasīṇārammaṇam jhānam samāpajjitvā. **Therassa sakkāram katvāti** therassa dhātusakkāram katvā. **Catūsu dvāresu pokkharāṇiyo kārāpetvā bhesajjassa pūrāpetvāti** ekasmiṃ dvāre catasso pokkharāṇiyo kārāpetvā tattha ekaṃ pokkharāṇim sappissa pūrāpetvā ekaṃ madhuno, ekaṃ phāṇitassa, ekaṃ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārāpesīti vadanti.

Sabhāyam sataśahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyam sataśahassam. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitam āyam nidasseti. **Pañcasataśahassāni rañño uppajantīti** ca raṭṭhato¹ uppajjanakam āyam ṭhapetvā vuttam. **Tatoti** yathāvuttapañcasataśahassato. **Nigrodhattherassa devasikam sataśahassam visajjesīti** katham pana therassa sataśahassam visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sātāke parivattento “therassa cīvaram nītan”ti pucchitvā “āma nītan”ti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattuṃ ticīvaram parivatteti. Tassa hi ticīvaram hathikkhandhe ṭhapetvā pañcahi

ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyañca. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahamcārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṃghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṃ cīvaraṃ ahoṣi. Evaṃ therassa divase divase satahassaṃ visajjesi. **Uḷāro lābhasakkāro**ti ettha labbhati pāpuṇīyatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ katabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā “sakkāro”ti vuccanti. Atha vā parehi katabbagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagataṃ¹, saṅkhāragataṃ”ti-ādīsu² viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ, diṭṭhibhedoti vuttaṃ hoti. Lokiyā hi vidhayuttagatappakārasadde samānatthe icchanti. **Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametunti** tesaṃhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Tadā tasmim̄ ṭhāne vasantassa sukhavihārābhāvato taṃ pahāya icchitabbasukhavihāramattaṃ gahetvā vuttaṃ “**attanā phāsukavihārena viharitukāmo**”ti. **Ahogaṅgapabbatanti**³ evaṃnāmakaṃ pabbataṃ. **Dhammena vinayena satthusāsānenā**ti ettha **dhammoti** bhūtaṃ vatthu. **Vinayoti** codanā sāraṇā ca. **Satthusāsānanti** ṇattisampadā anusāvanasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ṇattisampadāya anusāvanasampadāya ca ukkhepanīyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttaṃ hoti. **Abbudarṃ** thenanaṭṭhena, **malarṃ** kiliṭṭhabhāvakaraṇaṭṭhena, **kaṇṭakam̄** vijjhanaṭṭhena. **Aggim̄ paricarantī**ti aggihuttakā viya aggim̄ pūjanti. **Pañcātape tappantī**ti catūsu ṭhānesu aggim̄ katvā majjhe ṭhatvā sūriyātapena tappanti. **Ādiccam̄ anuparivattantī**ti udayakālato pabhuti sūriyaṃ olokayamānā yāvattaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti paggaṇhimsū**ti vināsessāmāti ussāhamakamsu. **Avisahantoti** asakkonto.

1. Ma 2. 87 piṭṭhe.

2. Khu 7. 96 piṭṭhe.

3. Adhogaṅgaṃ pabbatanti (Syā)

Sattadivasena rajjam sampatiṅchāti sattadivase rajjasukham tāva anubhava. **Tamattham saññāpesīti** kukkucāyitamattham bodhesi. Katham saññāpesīti āha “so kirā”ti-ādi. **Cittarūpanti** cittānurūpam, yathākāmaṅti vuttam hoti. **Kissāti** kena kāraṇena. **Are tvam nāma paricchinna maraṇanti** sattaḥi divasehi paricchinna maraṇam. **Vissatthoti**¹ nirāsankacitto, maraṇasaṅkārahito nibbhayoti vuttam hoti. **Assāsapassāsānibaddham**² **marañam pekkhamānāti** “aho vatāham tadantaram jīveyyam, yadantaram assasitvā passasāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṅ manasi kareyyam, bahu vata me kataṅ assā”ti evam marañassatiyā anuyuñjanato assāsapassāsappavattikālapaṭibaddham marañam pekkhamānā. Tattha **assāsoti** bahinikkhamaṅnāsavāto. **Passāsoti** antopavisaṅavāto. Vuttavipariyāyēnapi vadanti.

Migavam nikkhamitvāti migamāraṇatthāya “araññe migapariyēsaṅam carissāmi”ti nikkhamitvā. (Tattha **migavanti** migānaṅ vānaṅato hesanaṅto bādhanato “migavaṅ”ti laddhasamaññaṅ migavaṅ.)³

Yonakamahādhammarakkhitattheranti yonakavisaye jātaṅ idhāgantvā pabbajitaṅ dhammarakkhitaṅamadheyyaṅ mahātheraṅ. **Hatthināgenāti** mahāhatthinā. Mahantaṅpariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visēsaṅattham “hatthināgenā”ti vuttam. **Tassāsayaṅ** tassa ajjhāsayaṅ. **Tassa passantassevāti** anādare sāmivacaṅam, tasmim passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvāti** ettha ayaṅ vikubbaniddhi na hotīti gihissapi imaṅ iddhipāṭihāriyaṅ dassesi. Sā hi “pakativaṅṅam vijahitvā kumāraṅkavaṅṅam vā dasseti nāgavaṅṅam vā, vividhampi senābyūhaṅ dasseti”ti evam āgatā iddhi pakativaṅṅavijahaṅavikāraṅvasena pavattattā vikubbaniddhi nāma. Adhiṭṭhānidhīyā pana paṭikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati **khuddakavatthukkhandhakavaṅṅanāyaṅ**⁴ “iddhipāṭihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṭihāriyaṅ paṭikkhittaṅ, adhiṭṭhānidhīyā pana appaṭikkhittāti veditabbā”ti. **Laggetvāti** ākāse kāyabandhanaṅ pasāretvā tattha cīvaraṅ laggetvā.

1. Vissatthoti (Ka)

3. () natthi Syāma-potthake.

2. Assāsapassāsānibaddham (Sī, Syā)

4. Vi-Ṭṭha 4. 46 piṭṭhe.

Chanavesanti tuṭṭhijananavesam, ussavavesanti attho. **Paṭiyādesunti** “āgatakāle cīvarādīnam pariyesanam bhāriyan”ti paṭhamameva pattacīvarāni sampādesum. **Padhānagharanti** bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpam vivittasenāsanam. **Sopīti** rañño bhāgineyyam sandhāya vuttam. **Anupabbajitoti** uḷāravibhavana khattiyajanena anugantvā pabbajito. **Gantvāti** iddhiyā gantvā. **Kusalādhippāyoti** manāpajjhāsayo. **Dveḷhakajātoti** “ime bhikkhū na ekamaggena kathentī”ti saṃsayamāpanno. **Ekekam bhikkhusahassaparivāranti** ekekassa ekekasahassaparicchinnam bhikkhuparivāraṇca. **Gaṇhitvā āgacchathāti** vuttepi “sālanam paggaṇhitum samattho”ti vuttattā therā bhikkhū “dhammakamman”ti maññamānā gatā. Īdisesu hi ṭhānesu kukkucam na kātabbam. Kappiyasāsanañhetam na gihikammaṭṭisamvuttam. **Thero nāgacchīti** kiñcāpi “rājā pakkosati”ti vuttepi dhammakammatthāya āgantum vaṭṭati, dvikkhattum pana pesitepi na āgato kira. Thero hi¹ sabbattha vikhyātavasena sambhāvanuppattito sambhāvitassa ca uddham kattabbakiccasiddhito asārūppavacanalesena na āgacchīti. **Mahallako nu kho bhante theroti** kiñcāpi rājā theram diṭṭhapubbo, nāmam pana sallakkhetum asakkonto evam pucchīti vadanti. **Vayhanti** upari maṇḍapasadisam padaracchannam, sabbapaliguṇṭhimam vā chādetvā katam sakaṭavisesam vayhanti vadanti. **Nāvāsaṅghātam bandhitvāti** ettha nāvāti potto. So hi orato pāram patati gacchatīti potto, satte netīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅghatītā nāvā nāvāsaṅghātam, tathā tam bandhitvāti attho.

Sāsanapaccatthikānam bahubhāvato āha “**ārakkham saṃvidhāyā**”ti. **Yanti** yasmā, yena kāraṇenāti attho. “Āgum na karotīti nāgo”ti² vacanato pāpakaraṇābhāvato samaṇo idha nāgo nāmāti maññamāno “**eko tam mahārāja samaṇanāgo dakkhiṇahatthe gaṇhissati**”ti byākarimsu. **Abbāhimsūti** ākaḍḍhimsu. “Rañño hatthaggaṇam liḷāvasena katam viya hotīti kasmāti-ādicodanam katan”ti vadanti. **Bāhīratoti** uyyānassa bāhīrato. Passantānam atidukkaram hutvā paññāyatīti āha “**padesapathavīkampanam dukkaran**”ti. Adhiṭṭhāne panettha visum dukkaratā nāma natthi. **Sīmam akkamitvāti** antosīmam

1. Kira theroti (Sī)

2. Khu 8. 83 piṭṭhe.

sīmāya abbhantaram akkamitvā. **Abhiññāpādakanti** abhiññāya patiṭṭhābhūtaṃ. Vikubbaniddhiyā eva paṭikkhittatā pathavīcalanaṃ adhiṭṭhahi. **Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calīti** ettha **pādoti** rathacakkaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi rathassa gamanakiccaśādhanato pādasadisattā idha “pādo”ti vuttaṃ. **Sakkhatīti** sakkhissati. **Etamatthanti** vinā cetanāya pāpassa asambhavaśāṅkhātaṃ atthaṃ. **Cetanāhanti** ettha “cetaṇaṃ ahan”ti padacchedo kātabbo. **Cetayitvāti** cetanaṃ pavattayitvā. **Dīpakatittiroti** attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmo tittiro. Yaṃ araññaṃ netvā sākuṇiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti.

Tāpasam pucchīti atīte kira ekasmim paccantagāme eko sākuṇiko ekaṃ dīpakatittiraṃ gahetvā suṭṭhu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṭijaggati. So taṃ araññaṃ netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti. Tittiro “maṃ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, mayhetam pāpan”ti nissaddo ahosi. So tassa nissaddabhāvaṃ ñatvā veḷupesikāya taṃ sīse paharati. Tittiro dukkhāturatāya saddaṃ karoti. Evaṃ so sākuṇiko taṃ nissāya tittire gahetvā jīvikaṃ kappesi. Atha so tittiro cintesi “ime marantūti mayhaṃ cetanā natthi, paṭicca kammaṃ pana maṃ phusati. Mayi saddaṃ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṃ gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpesi, atthi nu kho ettha mayhaṃ pāpaṃ, natthī”ti. So tato paṭṭhāya “ko nu kho me imaṃ kaṅkhaṃ chindeyyā”ti tathārūpaṃ paṇḍitaṃ upadhārento carati. Athekadivasaṃ so sākuṇiko bahuke tittire gahetvā pacchim pūretvā “pānīyaṃ pivissāmi”ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhiññāyo nibbattetvā araññe vasantassa assamaṃ gantvā taṃ pañjaraṃ bodhisattassa santike ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā vālikātale nipanno niddaṃ okkami. Tittiro tassa niddamokkantaḥhāvaṃ ñatvā “mama kaṅkhaṃ imaṃ tāpasam pucchissāmi, jānanto me kathessatī”ti pañjare nisinnoyeva—

“Ñātako no nisinnoti, bahu āgacchate jano.

Paṭicca kammaṃ phusati, tasmim me saṅkate mano”ti¹—

1. Khu 5. 102 piṭṭhe Jātaka.

tāpasam pucchi. Tassattho¹—bhante sacāham saddam na kareyyam, ayam tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddam karonte “nātako no nisinno”ti ayam bahunano āgacchati, tam āgatāgataṃ luddo gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpento maṃ paṭicca maṃ nissāya etaṃ pāṇātipātakammaṃ phusati paṭilabhati vindati, tasmim maṃ paṭicca kate pāpe “mama nu kho etaṃ pāpan”ti evaṃ me mano saṅkati parisāṅkati kukkucam āpajjatīti.

Na paṭicca kammaṃ phusatīti—ādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamatto—yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappono na hoti, evaṃ sante luddena tam paṭicca katampi pāpakammaṃ tam na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadrassa parisuddhassa sato tava pāṇātipātacetanāya abhāvā tam pāpaṃ na upalimpati, tava cittaṃ na allīyatīti.

Samayaṃ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhim uggaṇhāpesi. **Sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvāti** ettha **sāṇipākāraṃ** karaṇatthe upayogavacanam, attānaṅca therāṅca yathā te bhikkhū na passanti, evaṃ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṃ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. **Sāṇipākāraṃ** etti sāṇipākāraṃ abbhantare. **Ekaladdhiketi** samānaladdhike. Kim vadati sīlenāti **kimvādī**. Atha vā ko katamo vādo kimvādo, so etassa atthīti **kimvādī**. Sassatam attānaṅca lokaṅca vadanti paññapenti sīlenāti **sassatavādino**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṃ adhivacanam. Sassato vādo sassatavādo, so etesam atthīti **sassatavādino**, sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṃ, tesaṅhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacaranti”ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataram attāti ca lokoti ca gahetvā tam sassatam amataṃ niccam dhuvaṃ paññapenti, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttaṅhetam **niddese² paṭisambhidāyaṅca²**—

1. Jātaka-Ṭṭha 3. 60 piṭṭhepi passitabbam.

2. Gavesitabbam.

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti.

Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attānaṃ”ti-ādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññapenti ayañca attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto lokoti, sasantaṭṭhitā vā khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññapenti evamettha attho veditaṭṭhitā. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthiṭṭhi **ekaccasassatikā**, ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. “Nicco brahmā, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditaṭṭhitā. “Paramāṇavo niccā, dvi-aṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kaṇḍavādādayo¹. “Cakkhādayo aniccā, viññāṇaṃ niccaṃ”ti evaṃvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditaṭṭhitā.

Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmim vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti? Ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassanaṃ”ti, asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsite saṃsaṭṭhabhāvato², visasaṃsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo³ sakiccakaraṇāsamatthatāya

1. Kaṇḍā (Sī), aññāṇavādā (Syā), kāṇḍi (Ka) uparipaṇṇāsake pañcattayasuttaṭṭhikāyaṃ passitaṭṭhitā.

2. Asaṃsaṭṭhabhāvato (Sī, Ka)

3. Sappiṇḍo (Sī, Ka)

sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Evañca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampañjātibhāvato. Kāmañcetta purimasassatavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ sassatāti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana sassatāti gāho na micchādassanaṃ yathāsbhāvavaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecideva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā. Na cettha samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatīti sakkā vattuṃ vādītābbisayavisesavasena¹ vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa paṭibhāganimitādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti-ādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. “Antavā ayaṃ loko, ananto ayaṃ loko, antavā ca ayaṃ loko ananto ca, nevāyaṃ loko antavā na panānanto”ti evaṃ antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabba pavattavādāti attho.

1. Vādītābbisayavisesavasena (Ka), vādino tabbisayavisesavasena (?)

Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittam cakkavāḷapariyantam avaḍḍhetvā tam “loko”ti gahetvā antasaññī lokasmim hoti.

Cakkavāḷapariyantam katvā vaḍḍhitakasine pana anantasaññī hoti.

Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyaṃ anantasaññī hoti. Koci pana yasmā lokasaññīto attā adhigatavisesehi mahesihi kadāci ananto sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evam nevantanānantasaññī lokasmim hoti. Keci pana yadi panāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavāca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosaśamāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evam takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttam tāva purimānam tiṇṇam vādīnam antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā antānantikattam, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā katham antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva tam ārabba pavattattā. Etadatthameva hi ārabba “pavattavādā”ti heṭṭhā vuttam, evam santepi yuttam tāva pacchimavādadvayassa antānantikattam, antānantānam vasena ubhayavisayattā etesaṃ vādassa, purimavādadvayassa pana katham visum antānantikattanti? Upacāravuttīyā. Samuditesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekam aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na marati na upacchijjatīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”¹ti evam pavattavādavasena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. “Evantipime no”ti-ādinā vividho nānappakāro khepo paravādīnam khipanam vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā

vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamatthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepi no eva **amarāvikkhepikā**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko “idaṃ kusalan”ti vā “akusalan”ti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. “Idaṃ kusalan”ti vā puṭṭho “evantipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ akusalan”ti vutte “tathātipi me no”ti vadati. “Kiṃ ubhayato aññathā”tipi vutte “aññathātipi me no”ti vadati. Tato “tividhenapi na hoti, kiṃ te laddhī”ti vutte “notipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ no no te laddhī”ti vutte “no notipi me no”ti vadati. Evaṃ vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato “atthi paro loko”ti-ādinā puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṃ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamatthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asampaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā ca vuttaṃ “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇāmyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visumyeva cesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tatoyeva ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti.

Adhiccāsamuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ vinā samuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccāsamuppannaṃ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṃ adhiccuppatti-ākārārammaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccāsamuppannanti vuccati yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacarantī”ti ca. Tam etesamatthīti adhiccāsamuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesamatthīti saññīvādā “buddhaṃ assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṃ te saññīvādā. “Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānantasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamaṇasaññī attā hoti. Ekantasukhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti”ti¹ evaṃ soḷasavidhena vibhattavādānametaṃ adhivacanaṃ.

Asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā ca saññīvāde vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhi “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ vasena saññīvādā vuttā, “asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ vasena asaññīvādā ca nevasaññīnāsaññīvādā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti”ti evaṃ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvādāpi evameva “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṃ paññapenti”ti-ādinā² aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

1. Dī 1. 29 piṭṭhe.

2. Dī 1. 30 piṭṭhe.

Ucchedavādāti “ayaṃ attā rūpī cātumahābhūṭiko mātāpettikasambhavo kāyassa bheda ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā”¹ti¹ evamādinā nayena pavattaṃ ucchedadassanaṃ ucchedo sahacaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṃ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesamatthīti ucchedavādā, ucchedaṃ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassettaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmimīyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana “yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvataṃ kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti”²ti² evamādinā nayena diṭṭheva dhame nibbānaṃ paññapenti. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānusake kāmaguṇe, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇe upagatānaṃ diṭṭheva dhamme nibbānappattiṃ vadanti.

Vibhajjavādīti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādibhāvaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī. Tattha hi bhagavatā “ahañhi brāhmaṇa vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā”³ti-ādiṃ vatvā “no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī”³ti-ādinā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṃ³ cīvarādīnaṃca sevitaḥḥāsevitabbabhāvaṃ vibhajja vadatīti **vibhajjavādī**, sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, “sassato attā ca loko cā”³ti-ādinānaṃ ṭhapanīyānaṃ pañhānaṃ ṭhapanato rāgādikhayasaṅkhātassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādi-ucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupagamma majjhimaṭṭhapaṭipadābhūtaṃ paṭiccasamuppādaṃ desanato vibhajjavādī, bhagavā. **Parappavādaṃ maddantoti** tasmimīti tatiyasaṅgītikāle uppannaṃ vādaṃ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatimīti uppajjanakavādaṃca sandhāya vuttaṃ. Tasmimīhi samāgame ayaṃ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatimīti uppajjissanti, sabbesampi tesamīti

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

2. Dī 1. 33 piṭṭhe.

3. Apica kho manussādīnaṃ (Sī), apica so manussādīnaṃ (Syā)

paṭibāhanattham sathhārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikam vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassam āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanam āyatim uppajjanakavādānam paṭisedhanalakkhaṇabhāvato āyatim paṭisedhalakkhaṇam¹ kathāvathhuppakaraṇam akāsi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyam

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

“Kenābhatan”ti imam pañham visajjentena jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatīyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparam dassetuṃ “**tatīyasaṅgahato pana uddhan**”ti-ādi āraddham. **Imam dīpanti** imam tambapaṇṇidīpaṃ. **Kañci kālanti** kismiñci kāle. **Porāṇāti** aṭṭhakathācariyā. **Bhaddanāmoti** bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati “devadatto datto”ti yathā. Āgum na karontīti **nāgā**. Vinayaṭṭhakam vācayimsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyāti** bhummavacanam. **Nikāye pañca vācesunti** vinayābhidhammavajje dīghanikāyādike pañca nikāye ca vācesum. **Satta ceva pakaraṇeti** dhammasaṅgaṇāvibhaṅgādike satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippam gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti **medhāvī**. **Tipeṭakoti** tīpi ṭṭakāni etassa atthīti tipeṭako, teṭakoti vuttam hoti, tipeṭakapariyattidharoti attho. Tārakānam rājāti **tārakarājā**, candimā. **Atirocathāti** ativiya virocittha. **Pupphanāmoti** mahāpadumatthero. **Saddhammavaṃsakovidoti** saddhammatantiyā kovidō. **Pupphanāmoti** sumanatthero. **Jambudīpe patiṭṭhitoti** sumanatthero kira ekasmiṃ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṃ gantvā uggaṇhitvā sāsanam anurakkhanto tattheva patiṭṭhāsi. **Maggakovidāti** saggamaggamokkhamaggesu kovidā.

1. Uppajjanalakkhaṇam (Syā)

Bhāraṃ katvāti tesam tesam bhikkhūnam sāsanaṃ bhāraṃ katvā, paṭibaddham katvāti attho. “**Te te bhikkhū tattha tattha pesesī**”ti saṅkhepato vuttamevattham vitthāretvā dassento āha “**majjhantikatheraṃ kasmīragandhāraṭṭhaṃ pesesī**”ti-ādi. **Mahimsakamaṇḍalanti**¹ andhakarattṭhaṃ vadanti. **Vanavāsinti** vanavāsiraṭṭhaṃ. Attā pañcamo etesanti **attapañcamā**, taṃ taṃ disābhāgam pañca pañceva bhikkhū agamaṃsūti vuttam hoti.

Idāni tattha tattha gatānam therānam kiccānubhāvaṃ dassetukāmo majjhantikatherassa gataṭṭhāne kiccaṃ tāva dassento “**tena kho pana samayena kasmīragandhāraṭṭhe**”ti-ādimāha. **Karakavassanti** himapātanakavassam. **Harāpetvāti** udakoghena harāpetvā. **Aravāḷadahapiṭṭhiyanti** aravāḷadahassa udakapiṭṭhiyam. **Chinnabhinnapaṭadharoti** sathakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ vaṇṇavikāramāpannaṃ paṭaṃ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā sathakena chinnānaṃ gihivatthavisabhāgānaṃ kāsāvānaṃ dhāraṇato **chinnabhinnapaṭadharo**. **Bhaṇḍūti** muṇḍako. **Kāsāvavasanoti** kāsāvavatthani vattho. **Makkaṃ asahamānoti** theram paṭicca attano santāne uppannaṃ paresam guṇamakkhanalakkhaṇam makkaṃ asahamāno sandhāretum adhisahitum vūpasametum asakkonto. **Bhimsanakānīti** bheravārammaṇāni. Tāni dassetum “**tato tato bhusā vātā vāyanti**”ti-ādimāha. **Bhusā vātāti** rukkhahedanapabbatakūṭanipātanasamatthā balavavātā. **Asaniyo phalantīti** asaniyo bhijjanti, patantīti vuttam hoti. **Paharaṇavutṭhiyoti** anekappakārā āvudhavutṭhiyo. **Niddhamathāti** gahetvā apanetha. **Bhimsanakanti** nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittam vippakāram.

Me bhayabheravam janetum paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha **bhayabheravam** nāma khuddānukhuddakam bhayam. Atha vā **bhayanti** cittutrāsabhayam, paṭighabhayassetam adhivacanam. **Bheravanti** bhayajanakamārammaṇam. **Sacepi tvam mahim sabbanti** sacepi tvam mahānāga sabbam mahim samuddena saha **sasamuddam** pabbatena saha **sapabbatam** ukkhipitvā **mamūpari** mayham sīsoparikhipeyyāsīti attho. Me bhayabheravam janetum neva sakuṇeyyāsīti sambandho. **Aññadatthūti** ekaṃsena. **Tavevassa vighāto uragādhipāti**

1. Mahisakamaṇḍalanti (Syā)

uragānaṃ nāgānaṃ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṃ vihiṃsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvāti-ādīsu taṅkhaṇānurūpāya¹ dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme **samādapetvā** gaṇhāpetvā tattha ca naṃ **samuttejetvā** sa-ussāhaṃ katvā tāya ca sa-ussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** tosetvāti attho. Therena kataṃ nāgānusāsanaṃ dassento “**athāyasmā**”ti-ādīmāha. Tattha **ito uddhaṃ yathā pureti** yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṃ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṃ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṃ sabbavināsamūlakaṃ sassaghātañca mā karitthāti attho. **Sukhakāmā hi pāṇinoti** ettha **hi**-saddo kāraṇopadeso, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukha-upacchedakaraṃ sassaghātañca mā karoṭhāti vuttaṃ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṃ yaṃ anusiṭṭhaṃ yathānusiṭṭhaṃ, anusiṭṭhaṃ anatikkamma vā yathānusiṭṭhaṃ, therena dinnovādaṃ anatikkammāti vuttaṃ hoti. **Dhammābhisamayo ahoṣīti** paṭhamamaggaphalādhigamo ahoṣīti vadanti. **Kulasatasahassanti** iminā purisānaṃ satasahassaṃ dasseti. **Kasmīragandhārāti** kasmīragandhāraṭṭhavāsino. **Kāsāvapajjotāti** bhikkhūnaṃ nivatthapārutakāsāvavattehi obhāsītā. **Isivātapatiṭvātāti** bhikkhūnaṃ nivāsanapārūpanavātena ceva hatthapādānaṃ samīñjanapasāraṇādivātena ca samantato bījyamānā² ahesuṃ. **Duṭṭhanti** kupitaṃ. **Bandhanāti** saṃsārabandhanato.

Dhammacakkhanti heṭṭhāmaggattaye ñāṇaṃ. Keci panettha “paṭhamamaggañāṇameva te paṭilabhiṃsū”ti vadanti. **Codetvā devadūtehi**³ **devadūtasuttantadesanā**vasena⁴ daharakumāro jarājiṇṇasatto⁵ gilānasatto kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṃvegaṃ uppādetvāti attho.

1. Tassānurūpāya (Sī)

3. Ma-Ṭṭha 4. 164 piṭṭhādīsupi passitabbā.

5. Jarajiṇṇappatto (Ka)

2. Bijyamānā (Sī, Ka)

4. Ma 3. 216 piṭṭhe.

Daharakumārādayo hi tatha “devadūtā”ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nahāyituṃ na sakkomi, ‘ahaṃ kiliṭṭho, nahāpetha man’ti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājīṇṇasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccaṇca na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhīhato¹ sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamaṇāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhītomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhīto aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoti vedītabbā. Tatha kammakāraṇapakke dvattiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma “mayam nibbattamānā na rukke vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetā devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma “mayam dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na

1. Abhibhūto (Sī)

rukkhādīsū karoma, tumhādīsesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jāta.

Matakasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattamaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāvakalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha “devadūtā”ti veditabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṃyuttaṃ¹. **Dhammāmataṃ pāyesīti** lokuttaradhammāmataṃ pānaṃ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. **Samadhikānīti** sahadhikāni. Sahattho hettha saṃsaddo. **Isīti** sīlakkhandhādayo dhammakhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. **Pañca raṭṭhānīti** pañcavidhacīnaraṭṭhāni. Himavantam gantvā dhammacakkappavattanaṃ pakāsento yakkhasenaṃ pasādayīti yojetabbam.

Tena ca samayenāti tasmim samaye tesam gamanato pubbabhāgākāle. **Laddham bhavissatīti** vessavaṇasantikā laddham bhavissati. **Vegasāti** vegena. **Samantato ārakkhamṭhapesīti** “ito paṭṭhāya mā pavisantū”ti adhiṭṭhānavasena samantā ārakkham ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni sahasānīti** aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahasānīti vuttam hoti. **Diyaḍḍhasahassanti** aḍḍhena dutiyam diyaḍḍham, atirekapañcasatam ekam sahasanti attho. **Soṇuttarāti** soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. **Niddhametvānāti** palāpetvāna. **Adesisunti** adesayum.

Ajjiṭṭhoti āṇatto. **Puna dānīti** ettha dānīti nipātamattam, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. **Rājaganagaraparivattakenāti** rājaganagaraṃ parivajjetvā² tato bahi tam padakkhiṇam katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṭṭisanagare nivāsakāraṇam dassetuṃ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṃ therassa ca aṭṭhuppattim dassento “asoko kira kumārakāle”ti-ādimāha.

1. Saṃ 1. 387 piṭṭhe.

2. Parivattetvā (Syā)

Ayaṃ panettha anupubbikathā—pubbe kira moriyavaṃse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahosi. Tassa dve puttā sa-udariyā ahesuṃ, tesāṃ ekūnasatamattā vemātikabhātaro ahesuṃ. Rājā pana tesāṃ sabbajeṭṭhakassa asokakumārassa uparajjaṭṭhānaṃca avantiraṭṭhaṃca datvā athekadivasāṃ attano upaṭṭhānaṃ āgatāṃ disvā “tāta uparāja tava raṭṭhaṃ gantvā tattha ujjenīnagare vasāhi”ti āṇepesi. So pitu vacanena taṃ ujjenīṃ gacchanto antarāmagge veṭṭisagirinagare veṭṭisanāmakassa¹ seṭṭhissa ghare nivāsaṃ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītaraṃ lakkhaṇasampannaṃ yobbanappattaṃ veṭṭisagiriṃ nāma kumāriṃ disvā tāya paṭibaddhacitto māṭāpitūnaṃ kathāpetvā taṃ tehi dinnāṃ paṭilabhitvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena saṃvāseṇa sañjātagabbhā hutvā tato ujjenīṃ nītā mahindakumāraṃ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṃghamittaṃca dhītaraṃ upalabhitvā uparājena saddhiṃ tattha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṃ asokakumāraṃ saritvā taṃ pakkosāpetuṃ ujjenīṃ manusse pesesi. Te tato ujjenīṃ gantvā asokassa taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Tesāṃ vacanena so pitu santikaṃ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭṭisagirinagaramhi puttadāre ṭhapetvā pitu santikaṃ pāṭaliputtanagaram gantvā gatasamanantarameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṃ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātaro ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tattha chaṭṭaṃ ussāpetvā abhisekaṃ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṃ pesetvā sayāṃ tattheva veṭṭisagirinagare vasi. Tena vuttaṃ “**sā tassa mātā tena samayena ñātighare vasi**”ti.

Āropesīti paṭipādesi. **Amhākaṃ idha kattabbakiccaṃ niṭṭhitanti** mātu dassanassa katabhāvaṃ sandhāyāha. **Anubhavatu tāva me pitarā pesitaṃ abhisekanti**-ādīsu abhisekapesanādikathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. **Chaṇatthanti** chaṇanimittaṃ, chaṇahetūti attho, sayāṃ chaṇakīlaṃ akātukāmoti² vuttaṃ hoti. Tadā kira devānaṃpiyatisso jeṭṭhamūlamāsapuṇṇamiyaṃ nakkhattaṃ ghosāpetvā

1. Devanāmakassa (Sī)

2. Kātukāmoti (Sī, Ka)

“salilakīlāchaṇaṃ karoṭhā”ti amacce āṇāpetvā sayāṃ migavaṃ kīḷitukāmo missakapabbataṃ agamāsi. **Missakapabbatanti** paṃsupāsāṇamissakattā evamladdhanāmaṃ pabbataṃ. **Diṭṭhasaccoti** anāgāṃimaggena paṭividdhasacco, anāgāṃiphalaṃ pattoti vuttaṃ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṃ dhammaṃ sutvā anāgāṃiphalaṃ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti veditabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhītā, tassā ayaṃ putto. Vuttañhetāṃ **mahāvamse**¹—

“Deviyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmakō.

Therena deviyā dhammaṃ, sutvā desitameva tu.

Anāgāṃiphalaṃ patvā, vasi therassa santike”ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokāṃ voloketvā tambapaṇṇidīpaṃ disvā anāgate tassa dīpassa sampattiṃ diṭṭhena sammāsambuddhena “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessaṭi”ti tumhe byākatā. Tattha **tambapaṇṇidīpanti** dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃca “**buddhacakkhū**”ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādīṃ vinā aññaṃ na sakkā daṭṭhanti “volokento”ti avatvā “**voloketvā**”ti vuttaṃ. **Etamatthanti** “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessaṭi”ti imamatthaṃ.

Veṭisagirimhi rājagaheti² deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṃ. Idañca tesaṃ parivītakkanidassanaṃ. **Paḷināti** ākāsaṃ pakkhandimsu. **Ambareti** ākāse. Evamākāsaṃ pakkhanditvā kiṃ te akaṃsūti cetiyapabbate nipatimsūti dassento āha “**evamuppatitā therā, nipatimsu naguttame**”ti. Idāni tassa pabbatassa patiṭṭhitatṭhānaṃ therānañca tattha nipatitātṭhānaṃ dassetuṃ “**purato purasetṭhassā**”ti-ādigāthamāha. **Puratoti** pācīnadisābhāge. **Purasetṭhassāti** anurādhapurasāṅkhātassa puravarassa. **Meghasannibheti** samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. **Sīlakūṭamhī**³ evaṃnāmake pabbatakūṭe. **Haṃsāva nagamuddhanī**ti pabbatamuddhani haṃsā viya.

1. Terasamaparicchede.

2. Veṭisagirimhīti (Syā), vedisagirimhi (Ka)

3. Pīlakūṭamhīti (Sī), pīlakūṭamhīti (Syā)

Tattha pana patiṭṭhahanto kadā patiṭṭhahīti āha “**evaṃ iṭṭiyādihi saddhin**”ti-ādi. **Parinibbānatoti** parinibbānavassato taṃ avadhibhūtaṃ muñcitvā tato uddhaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattimsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṃ veditabboti āha “**ajātasattussa hī**”ti-ādi. **Tasmimyeva vasseti** ettha yasmim̐ saṃvacchare yasmañca divase bhagavā parinibbuto, tasmim̐ saṃvacchare tasmimyeva ca divase vijayakumāro imaṃ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetam—

“Laṅkāyaṃ vijayasanāmakō kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe.
Sālānaṃ yamakaguṇānamantarasmim̐,
Nibbātum̐ sayitadine tathāgatassā”ti¹.

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismim̐ sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti veditabbo, pubbe amanussāvāsattā āha “**manussāvāsaṃ akāsī**”ti. **Cuddasame vasseti** cuddasame vasse sampatte. **Idha vijayo kālamakāsīti** imasmim̐ tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatimsa vassāni rajjaṃ kāretvā kālamakāsī. Tathā hi ajātasattu rājā dvattimsa vassāni rajjaṃ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassam̐ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṃ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddassa vassānīti vijayassa aṭṭhatimsa vassāni paripūrim̐su. Tathā ca vuttam—

“Vijayo laṅkamāgama, satthu nibbānavāsare.
Aṭṭhatimsa samākāsī, rajjaṃ yakkhavimaddako”ti².

“Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmim̐ dīpe rajjaṃ pāpuṇī”ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasankhātam̐ ekaṃ vassam̐ imasmim̐ dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷam̐ arājikaṃ hutvā ṭhitanti veditabbaṃ. Tasmim̐hi vasse vijayarājassa amaccā upatissam̐ nāma amaccam̐ jeṭṭhakaṃ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṃ rajjamanusāsimsu. Vuttañhetam—

1. Mahāvamsa chaṭṭhaparicchede.

2. Gavesitabbaṃ.

“Tasmim̄ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamam̄.

Upatissagāme ṭhatvāna, raṭṭham̄ samanūsāsīsum̄.

Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā.

Ekaṃ vassam̄ ayam̄ laṅkā-dīpo āsi arājiko”ti¹.

Tatthāti jambudīpe. **Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsīti** imasmim̄ sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṃsa vassāni rajjamanūsāsītvā kālamakāsi. Tathā hi udayabhaddassa anantaram̄ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanūsāsīmsu, tadanantaram̄ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhim̄ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṃsa vassāni paripūrīmsu. Teneva vuttam̄—

“Tato paṇḍuvāsudevo, rajjam̄ tiṃsa samā akā”ti².

Tatthāti jambudīpe. **Sattarasame vasseti** sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjam̄ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni ṭhapetvā sesehi catūhi vassehi saddhim̄ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūrīmsu. Vuttañhetam̄—

“Abhayo vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti².

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo³ pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā “dāmariko”ti vuttam̄. **Rajjam̄ aggaheṣīti** ekadesassa gahitattā vuttam̄. Abhayassa hi vīsatime vasse na tāva sabbam̄ rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsativassato paṭṭhāya abhayassa nava

1. Mahāvam̄se aṭṭhamapariçchede.

2. Gavesitabbaṃ.

3. Pakuṇḍakābhayo (sabbattha) evamuparipi. “Mātāmahassa nāmañca, jeṭṭhassa mātulassa ca. Ekaṃ katvā tamakarum̄, paṇḍukābhayanāmakan”ti mahāvam̄se navamavaricchede sattavīsativassāni ca “ekaṃ katvā tamakarunti tesam̄ ubhinnaṃ pituputtānam̄ nāmasamyogam̄ katvā tam̄ kumāram̄ paṇḍukābhayanāmakan̄ akarunti attho”ti taṭṭhikā ca passitabbā.

bhātike attano mātule tattha tattha yuddham katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamimsu, tato yeva ca tāni rājasuññāni nāma ahesuṃ. Tathā ca vuttaṃ—

“Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare.
Rājasuññāni vassāni, ahesuṃ dasa satta cā”ti.

Tatthāti jambudīpe. **Paṇḍukassāti** paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro “devadatto datto”ti yathā. **Sattarasa vassāni paripūrimṣūti** anabhisittasseva paripūrimṣu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassam ṭhapetvā pannarasa vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasama- aṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. **Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa hontīti** tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājikena ekena vassena saddhim aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma honti.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmim tambapaṇḍidīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanusāsivā kālamakāsi. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjam kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjam kāresuṃ, tesam pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjam kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānam dvevīsati, tathā navanandānam dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassam ṭhapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūrimṣu. Tathā ca vuttaṃ—

“Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattati”ti¹.

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmim jambudīpe asikadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsivā

1. Gavesitabbam.

kālamakāsi. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjaṃ pāpuṇi, tasmā gandaguttassa heṭṭhā vuttesu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṃ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ—

“Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayī’ti¹.

Devānaṃpiyatisso rajjaṃ pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattu-ādīnaṃ vassagaṇanāvāsena parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattimīsaṭi vassāni ekato gaṇetvā dassento āha “**parinibbute ca sammāsambuddhe**”ti-ādī. Tattha **ajātasattussa catuvīsati**ti parinibbānavassasaṅkhātāṃ aṭṭhamavassāṃ muñcivā vuttaṃ. **Asokassa puttakā dasa bhātukarājā**noti kāḷāsokassa puttā bhaddaseno korāṇḍavaṇṇo maṅkuro² sabbañjaho jāliko ubhato sañcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenānando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govīsāṇakanando saviddhakanando³ kevaṭṭakanando dhananandoti ime **navanandā**ti veditabbā. **Etena rājavaṃsānusārenā**ti etena jambudīpavāsīrājūnaṃ vaṃsānusārena veditabbametanti attho.

Tambapaṇṇidīpavāsīnampi puna rājūnaṃ vasena evaṃ gaṇanā veditabbā—sammāsambuddhassa parinibbānavassāṃ idha vijayassa paṭhamāṃ vassanti katvā taṃ apanetvā parinibbānavassato uddhamā vijayassa sattatiṃsa vassāni, tato arājīkamekavassāṃ, paṇḍuvāsudevassa tiṃsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṃpiyatissassa paṭhamāṃ vassanti evaṃ parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattimīsa vassāni veditabbāni.

1. Mahāvaṃse ekādasamaparicchede.

2. Maṅguro (Syā)

3. Savindhakanando (Sī), dasasitthakanando (Syā)

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha “**jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hotī**”ti. Tasmim̐ pana nakkhatte kattabbachaṇampi tannissayattā tameva nāmaṃ labhatīti veditabbaṃ. **Migavanti** migānaṃ vānanato hesanato bādhanato migavanti laddhasamaññaṃ migavaṃ¹. **Rohitamigarūpanti** gokaṇṇamigavesaṃ. **Jiyanti** dhanujīyaṃ. **Anubandhantoti** padasā anudhāvanto. **Mamaṃyeva rājā passatūti** ettha “amhesu bahūsu diṭṭhesu rājā ativiya bhāyissatī”ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṃ “mamaṃyeva passatū”ti adhiṭṭhāsīti veditabbaṃ. “**Cintesī**”ti vatvā tassa cintanākāraṃ dassento āha “**imasmim̐ dipe jāto**”ti-ādi. Thero tassa parivitakkaṃ jānitvā attano sabhāvaṃ kathetvā taṃ assāsetukāmo “**samaṇāmayam̐ mahārājā**”ti-ādimāha. Mahārāja mayam̐ samaṇā nāma, tvaṃ parivitakkaṃ mā akāsīti vuttaṃ hoti. **Taveva anukampāyāti** tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvattthāyāti adhippāyo. “Ime samaṇā nāmā”ti ajānantassa “samaṇā mayam̐ mahārājā”ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṃ sāretuṃ evamāhāti. Imamattham̐ vibhāvetuṃ “**tena ca samayenā**”ti-ādi vuttaṃ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakātī² **adiṭṭhasahāyakā**, aññaṃamaññaṃ adisvāva sahāyakabhāvaṃ upagatīti vuttaṃ hoti. **Chātapabbatapādeti** chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṃ kira pabbataṃ anurādhapurā pubbadakkhinadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṃ kārapesi, taṃ “chātavihāraṃ”ti voharimsu. “**Rathayatṭhippamāṇāti** āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvamsēpi**³ vuttaṃ—

“Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyatṭhiyo.

Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato”ti.

Gaṇṭhipade pana “rathayatṭhippamāṇāti rathassa dhajayatṭhippamāṇā”ti vuttaṃ. **Uppajjimsūti** tassa abhisekasamakālemeva uppajjimsu. Evamuttaripi

1. Migavadham̐ (Sī)

2. Adiṭṭho sahāyo etehīti (Syā)

3. Ekādasamaparicchede.

vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṃ
mahāvamsa¹—

“Devānaṃpiyatisso so, rājāsi pitu-accaye.

Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānahū”ti.

Ekā latāyaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃladdhanāmā
ekā yaṭṭhi ahosi. **Taṃ alaṅkaritvā uppannalatāti** taṃ rajatavaṇṇaṃ yaṭṭhiṃ
alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. **Khāyatīti** dissati.
Kiñjakkhānīti kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṃ nīlapupphādīni
sakuṇayaṭṭhiyaṃ nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya
paññāyantīti daṭṭhabbaṃ. **Setā rajatayaṭṭhivāti** rajatamayayaṭṭhi viya ekā
yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. **Latāti** tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā.
Nīlādi yādisaṃ pupphanti yādisaṃ loke nīlādipupphaṃ atthi, tādisaṃ
pupphayaṭṭhiṃhi khāyatīti attho.

Anekavihitaṃ ratanaṃ uppajjīti anekappakāraṃ ratanaṃ samuddato
sayameva tīraṃ āruhitvā velante ūmivegābhijātamariyādavaṭṭi viya uppajji,
uṭṭhahitvā aṭṭhāsīti attho. **Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭha muttā uppajjimsūti**
etthāpi tambapaṇṇiyaṃ samuddato sayameva uṭṭhahitvā jātito aṭṭha muttā
samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti veditabbā. Vuttañhetam **mahāvamsa**¹—

“Laṅkādiṭṭhamhi sakale, nidhayo ratanāni ca.

Antoṭṭhitāni uggantvā, pathavītaḷamāruhum.

Laṅkādiṭṭhasamīpamhi, bhinnanāvāgatāni ca.

Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhum.

Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭṭhakā.

Kakudhaphalā pākatikā, iccetā aṭṭha jātito.

Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭṭhitā.

Devānaṃpiyatissassa, sabbapuññavijambhitaṃ”ti.

1. Ekādasamaparicchede.

Hayamuttāti assarūpasaṅṭhānamuttā. **Gajamuttā**ti hatthirūpasaṅṭhānā. Evaṃ sabbattha taṃtaṃsaṅṭhānavasena muttābhedo veditabbo. **Aṅguliveṭhakamuttā**ti aṅguliyakasaṅṭhānā, muddikāsaṅṭhānāti attho. **Kakudhaphalamuttā**ti kakudharukkaphalākārā bahū asāmmuddikā muttā¹. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājāraha-uttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha “**chattam cāmaran**”ti-ādi. Aññañca bahuvidham paṇṇākāram paṇṇānīti sambandho. **Saṅkhanti** abhisekāsiñcanakam sāmuddikam dakkhiṇāvattam saṅkham. Anotattodakameva “**gaṅgodakan**”ti vuttam. **Vaḍḍhamānanti** alaṅkāracuṇṇam. “Nahānacūṇṇan”ti keci. **Vaṭṭamsakanti** kaṇṇapiḷandhanavaṭṭamsakanti vuttam hoti. “Vaṭṭamsakam kaṇṇacūlikaṭṭhāne olambakan”tipi vadanti. **Bhiṅgāranti**² suvaṇṇamayam mahābhiṅgāram. “Makaramukhasaṅṭhānā balikammādikaraṇattham katā bhājanavikatī”tipi vadanti. **Nandiyāvattanti** kākapadasaṅṭhānā maṅgalattham katā suvaṇṇabhājanavikatī. **Kaṇṇanti** khattiyakumārīm. **Adhovimam dussayuganti** kiliṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantam adhovimam dussayugam. **Hatthapuñchananti** pītavaṇṇam mahaggham hatthapuñchanapaṭam. **Haricandananti** harivaṇṇacandanam, suvaṇṇavaṇṇavandananti attho. Lohitacandanam vā, gositacandananti attho. Tam kira uddhane kuthitatelamhi³ pakkhittamattam sakalampi telam aggiñca nibbāpanasamattham candanam. Teneva “gositacandanam”ti vuccati. Gosaddena hi jalam vuccati, tam viya sitam candanam gositacandanam. Nāgabhavasambhavam **aruṇavaṇṇamattikam**. **Harītakam āmalakanti** agadharītakam agadāmalakam. Tam khippameva sarīramalasodhanādikaraṇasamattham hoti.

Uṇhīsanti uṇhīsapaṭtam. **Veṭhananti** sīsaveṭhanam. **Sārapāmaṅganti** uttamam ratanapāmaṅgasuttam. **Vatthakoṭikanti** vatthayugameva. **Nāgamāhaṭanti** nāgehi āhaṭam. **Ma-kāro** padasandhikaro. **Amatosadhanti** evamnamikā guḷikajāti, amatasadisakiccattā evam vuccati. Tam kira paripantham⁴ vidhametvā sabbattha sādhentehi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā katam guḷikam. Tam pana rājūnam mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgam nāma karonti, karontā ca yathāraham dvīhi tīhi agadosadharaṅgatilakāhi nalāṭaka-aṃsakūṭa-uramajjhasaṅkhātam

1. Bahū aṃsāmuttā (Sī, Syā)

3. Pakkuṭṭhitatelamhi (Sī, Syā)

2. Bhiṅkāranti (Sī)

4. Parimaṭṭham (Ka)

aṅgaṃ sajjetvā aṅgarāgaṃ karontīti veditabbaṃ. Sā pana gulikā ahivicchikādīnampi viṣaṃ hanati, tenapi taṃ vuccati “amatosadhan”ti.

Ahaṃ buddhañcāti-ādīsu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhīti buddhoti saṅkhyāṃ gataṃ sammāsambuddhañca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyāṃ gataṃ pariyattiyā saddhim nava lokuttaradhammañca, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṃhoti saṅkhyāṃ gataṃ ariyasāvakaṃghaṃca ahaṃ saraṇaṃ gato parāyaṇanti upagato, bhajim sevinti attho. Atha vā himsati tappasādataggarukatāhi vihatakilēsena tapparāyaṇatākārappavattena cittuppādena saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikilesaṃ hanati vināsetīti **saraṇaṃ**, ratanattayassetāṃ adhivacanaṃ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca sattānaṃ bhayaṃ himsatīti saraṇanti vuccati. Saṃghopi appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ himsatīti saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtaṃ ratanattayaṃ teneva kārāṇena saraṇanti gato avagato, jānanti attho. **Upāsakattaṃ desesinti** ratanattayaṃ upāsatiṭi upāsakoti evaṃ dassitaṃ upāsakabhāvaṃ mayi abhiniviṭṭhaṃ vācāya¹ pakāsesinti attho, “upāsakohaṃ ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gato”ti evaṃ upāsakattaṃ paṭivedesinti vuttaṃ hoti. **Sakyaputtassa sāsāneti** sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsāneti attho. **Saddhāti** saddhāya, “sayāṃ abhiññā sacchikatvā”ti-ādīsu viya yakāralopo daṭṭhabbo. **Upehīti** upagaccha.

Asokaraññā pesitena abhisekenāti asokaraññā pesitena abhisekupakaraṇena. Yadā hi devānaṃpiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyatṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tadā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho “imehi atirekataraṃ kiṃ nāma mahagghaṃ paṭipañṇākāraṃ sahāyassa me pesessāmi”ti amaccehi

1. Abhiniviṭṭhavācāya (Syā)

saddhiṃ mantetvā laṅkādiṭṭhe abhisekapanihāraṃ pucchitvā “na tattha īdiso abhisekapanihāro atthī”ti sutvā “sādhu vata me sahāyassa abhisekapanihāraṃ pesessāmi”ti vatvā sāmuddikasankhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca aruṇavaṇṇamattikañca aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikā mayaghaṭṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṃ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṃ sabbaṭṭhakam nāma idha pesesi “imehi me sahāyassa puna abhisekam karoṭhā”ti, aññañca abhisekatthāya bahum paṇṇākāraṃ pesesi. Tena vuttam “asokaraññā pesitena atisekenā”ti. Eko māso abhisittassa assāti **ekamāsābhisitto**. Kathaṃ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyatīti āha “**visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakamsū**”ti, pubbe katābhisekassapi asokaraññā pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṃ puna abhisekamakamsūti attho. Vuttañhetarā **mahāvaṃse**¹—

“Te migasiramāsassa, ādicandodayaṃ dine.
Abhisittañca laṅkindaṃ, amaccā sāmibhattino.
Dhammāsokassa vacanaṃ, sutvā sāmihite ratā.
Punāpi abhisecimsu, laṅkāhitasukhe ratan”ti.

Dīpavaṃsepi¹ cetāṃ vuttam—

“Visākhamaṃse dvādasiyaṃ², jambudīpā idhāgatā.
Abhisekam saparivāraṃ, asokadhammena pesitaṃ.
Dutiyaṃ abhisiñcittha, rājānaṃ devānaṃpiyaṃ.
Abhisitto dutiyā tisekena, visākhamaṃse uposathe.
Tato māse atikkamma³, jeṭṭhamāse uposathe.
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato”ti.

Tadā pana tassa rañño visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakarāṇamāciṇṇaṃ. Abhisekavidhānañcetta evaṃ veditabbaṃ—abhisekamaṅgalatthaṃ

1. Ekādasamaparichede.

2. Visākhe dvādasapakke (Sī), visākhamaṃse dvādasapakke (Syā, Ka)

3. Atiggayha (Sī, Syā, Ka)

alaṅkatappaṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamāṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṃ abhijaccaṃ khattiyāṃ nisīdāpetvā paṭhamāṃ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvaṭṭasaṅkham ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ¹ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatappaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇaṃ rajatamayasaṅkham ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṃ ratanamayasaṅkham ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti.

Te pana tassa evaṃ vadantā² “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpena rajjaṃ kāressasi, iccetaṃ kusalaṃ. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalatū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbaṃ. Imasmim̐ pana dīpe

1. Abhisekitaṃ (Sī)

2. Vadanti (Ka)

devānaṃpiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anottodakapuñṇena sāmuddikadakkhiṇāvattasaṅkhena abhisekodakaṃ abhisiñcīti vadanti. Idañca yathāvuttaṃ abhisekavidhānaṃ majjhimanikāye **cūlasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ** sīhaḷaṭṭhakathāyampi “paṭhamam tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca khattiyakaññañca laddhuṃ vaṭṭati”ti-ādinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamānoti

pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ “kacci bhante khamaṇīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo appābādham appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”ti evamādikathaṃ kathayamāno. **Cha jane dassesīti** raññā saddhiṃ āgatānaṃ “na ime yakkhā, manussā ime”ti sañjānanatthaṃ bhaṇḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhiṃ cha jane dassesi. **Tevijjāti** pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhipattāti** iddhividhañānaṃ pattā. **Cetopariyakovidāti** paresaṃ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotaṃ pana tāsam vasena āgatameva hoti. **Bahūti** evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvaka bahū gaṇanapathaṃ atikkantā sakalajambudīpaṃ kāsāvapajjotaṃ katvā vicarantīti. Keci pana “tevijjā iddhipattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visuṃ yojetvā ‘arahanto’ti iminā sukkhavipassakā vuttā”ti vadanti.

Paññāveyyattiyanti paññāpāṭavaṃ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. **Āsannanti** āsanne ṭhitam. **Sādhu mahārāja paṇḍitosīti** rājānaṃ pasamsati. Puna vīmaṃsanto “**atthi pana te mahārāja**”ti-ādimāha.

Cūlahatthipadopamasuttantaṃ kathesīti “ayaṃ rājā ‘ime samaṇā nāma īdisā, sīlādipaṭṭipatti ca tesam īdisī’ti ca na jānāti, handa naṃ imāya cūlahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamaṇaṃ samaṇapaṭṭipattiñca viññāpessāmi”ti cintetvā paṭhamam **cūlahatthipadopamasuttantaṃ** kathesi. Tattha hi—

“Evameva kho brāhmaṇa idha tathāgato loke uppajjati araham sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno -pa- sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuñṇam parisuddham brahmacariyaṃ pakāseti, taṃ dhammaṃ suṇāti

gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmim vā kule paccājāto, so tam dhammaṃ sutvā tathāgate saddhamṃ paṭilabhati, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati ‘sambādhogharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ, yannūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ’ti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno paṇātipātaṃ pahāya paṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharatī”ti¹—

evamādinā sāsane saddhāpaṭilābhaṃ paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamanam pabbajitehi ca paṭipajjitabbā sīlakkhandhādayo dhammā pakāsita.

Rājā suttantaṃ suṇantoyeva aññāsīti “so bījagāmbhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattuparato virato vikālabhojanā”ti evaṃ tasmim suttante² āgatattā tam suṇantoyeva aññāsī. **Idheva vasissāmāti** na tāva rattiyā upaṭṭhitattā anāgatavacanamakāsi. **Āgataphaloti** anāgāmiphalaṃ sandhāyāha, sampatta-anāgāmiphaloti attho. Tatoyeva ca visesato aviparītaviditasatthusāsanattā **viññātasāsano. Idāni pabbajissatīti** gihilingena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha. **Acirapakkantassa raññīoti**

1. Ma 1. 236 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 237 piṭṭhe.

raññe acirapakkanteti attho. **Adhiṭṭhahitvā**ti antotambapaṇṇidīpe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakā**ti nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. **Gahitā dāni imehi pathavī**ti āsanānaṃ pathaviyaṃ atthattā evamāhaṃsu. **Paṭiṭṭhahissatīti cintentoti** ettha tena kāraṇena sāsanaṇapaṭiṭṭhānassa abhāvato avassaṃ paṭiṭṭhahantassa sāsanaṇassa pubbanimittamīdanti evaṃ pubbanimittabhāvena sallakkhesīti vedītabbāṃ. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahattā**ti sahatthena **santappetvā**ti suṭṭhu tappetvā, pariṇuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvāti attho. **Petavattumaṃ vimānavattumaṃ saccasaṃyuttaṃ katha**siṭi desanāvidhikusalō thero jaṇassa saṃvegaṃ jaṇetuṃ paṭhamaṃ petavattumaṃ kathetvā tadanantaraṃ saṃvegaṇjātaṃ jaṇaṃ assāsetuṃ saggakathāvasena vimānavattumaṃ kathaṇetvā tadanantaraṃ paṭiladdhassāsānaṃ¹ “mā ettha assādaṃ karoṭha nibbānaṃ viṇā na aññaṃ kiṇci saṅkhāragataṃ dhuvāṃ nāma atthi, tasmā paramassāsakaṃ nibbānaṃ adhiṅgantuṃ vāyamaṭhā”ti saccapaṭivedhatthāya ussāhaṃ jaṇento ante saccasaṃyuttaṃ kathaṇesīti vedītabbāṃ.

Tesaṃ sutvāti tesaṃ santikā therānaṃ guṇakathaṃ sutvā. **Raṇṇō saṃviditaṃ katvā**ti raṇṇō nivedanaṃ katvā, rāṇānaṃ paṭivedayaṇitvāti attho. **Alaṃ gacchāma**ti purassa accāsanaṇattā sārappaṃ na hoṭīti paṭipakkhipanta āha. **Meghavanaṃ nāma uyyāna**ti mahāmeghavanaṃ uyyānaṃ. Tassa kira uyyānaṇssa bhūmiggaṇaṇadivase akālamahāmegho utṭhahitvā sabbataṭākapaṇkharāṇiyo pūrento gimhābhīhatarukkhalatādīnaṃ anuggaṇhantova pāvassi, tena kāraṇena taṃ mahāmeghavanaṃ nāma uyyānaṃ jātaṃ. Vuttaṇhetāṃ **mahāvaṃse**²—

“Uyyānaṭṭhānaggahaṇe³, mahāmegho akālaṇo.

Pāvassi tena uyyānaṃ, mahāmeghavanaṃ ahū”ti.

Sukhasayitabhāvaṃ pucchitvāti “kacci bhante idha sukhaṃ sayittha, tumhākaṃ idha nivāso sukhaṇ”ti evaṃ sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā tato therena “sukhasayitamaṃ mahārāja, bhikkhūnaṃ phāsukamīdaṃ uyyānaṇ”ti vutte “evaṃ

1. Paṭiladdhassādānaṃ (Syā) 2. Ekādasamaṇicchede. 3. Uyyānaṇbhūmiggaṇe (Syā)

sati idaṃ no uyyānaṃ dassāmi”ti cintevā **“kappati bhante bhikkhusaṃghassa ārāmo”**ti pucchi. **Imaṃ suttanti** veḷuvanārāmapaṭiggahaṇe vuttamimaṃ suttam. **Udakanti** dakkhiṇodakaṃ. **Mahāmeghavanuyyānaṃ adāsīti** “imaṃ mahāmeghavanuyyānaṃ saṃghassa dammi”ti vatvā jeṭṭhamāsassa kāḷapakkhe dutiyadivase adāsi. Mahāvihārassa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṃ patiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihārakammaṃ niṭṭhanti āha **“idañca paṭhamam viharatṭhānam bhavissati”**ti. **Punadivasepīti** kāḷapakkhassa dutiyadivaseyeva. **Aḍḍhanavamānaṃ pānasahassānanti** aḍḍhena navamānaṃ pānasahassānaṃ, pañcasatādhikānaṃ aṭṭhasahassānanti attho. **Jotipātubhāvattṭhānanti** nāṇālokassa pātubhāvattṭhānaṃ. **Appamādasuttanti** aṅguttaranikāye **mahā-appamādasuttam**¹, rājovādasuttanti vuttam hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, mahatā rājānubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Ariṭṭho nāma amaccoti** rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. **Pañcapaṇṇāsāyāti** ettha “catupaṇṇāsāyā”ti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ “dvāsattṭhi arahanto”ti vacanaṃ sameti. Teneva ca sīhaḷabhāsāya likhite **mahāvaṃse** “catupaṇṇāsāya saddhin”ti vuttam, **dasabhātikasamākulaṃ rājakulanti** muṭasivassa puttehi abhayo devānaṃpiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhayo sūratissoti evamādīhi dasahi bhātikhehi samākiṇṇam rājakulaṃ. **Cetiyaḡirimhi vassaṃ vasiṃsūti** āsāḷipunṇamadivase raññā dinnavihāreyeva paṭiggahetvā pāṭipadadivase vassaṃ vasiṃsu. **Pavāretvāti** mahāpavāraṇāya pavāretvā. **Kattikapuṇṇamāyanti** aparakattikapuṇṇamāyaṃ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṃ upagantvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṃ atikkamma cātumāsiniyaṃ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṃ gantvā bhojanāvasāne “mahārāja amhehi ciradiṭṭho sammāsambuddho”ti-ādivacanabravī. Evañca katvā vakkhati “puṇṇamāyaṃ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā”ti. Yaṃ panettha **kenaci** vuttam “vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṃ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṃ avoca, aññathā

1. Am 2. 359 piṭṭhe.

‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro’ti vuttattā na sakkā gahetun”ti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamatthavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṃ pavārenti. **Ciradiṭṭho sammāsambuddho**ti satthussa sarīrāvayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṃ yathā “samuddo diṭṭho”ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṃ ṭhapetvā idha vāse payojanameva dassetvā gamaṇaṃ paṭisedhetukāmo āha “**ahaṃ bhante tumhe**”ti-ādi. **Abhivādanā**disu ācariyaṃ¹ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṃ abhivādanaṃ nāma. Ācariyaṃ¹ pana dūrabhova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ¹ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammaṃ pana karaṇaṃ **sāmīcīkaraṇaṃ** nāma. Cīvarādisu hi cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlagghampi² pañcasatamūlagghampi satahassamūlagghampi³ detiyeva. Piṇḍapātādisupi eseva nayo. Idaṃ sāmīcīkaraṇaṃ nāma. **Sarīradhātuyoti** sarīrāvayavā. **Aññātanti** aññātaṃ, viditaṃ mayāti attho. **Kuto lacchāmāti** kuto labhissāma. **Sumanena saddhiṃ mantehīti** paṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā “jānāti esa amhākamadhippāyaṃ”ti ñatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṃ.

Appossukko tvaṃ mahārājāti mahārāja tvaṃ dhātūnaṃ paṭilābhe mā ussukkaṃ karohi, mā tvaṃ tattha vāvaṭṭo bhava, aññaṃ tayā kattabbaṃ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva raññā kattabbakiccaṃ dassento “**vīthiyo sodhāpetvā**”ti-ādimāha. **Sabbatāḷāvācare upaṭṭhāpetvāti** kamsatāḷāditāḷaṃ avacarati etthāti tāḷāvācaram vuccati

1. Garuṭṭhāniyaṃ (Sī) 2. Satamūliyampi (Sī, Syā) 3. Sahassamūliyampi (Sī, Syā)

ātatavitatādi sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. Teneva **parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ**¹ “sabbañca tālavacaram sannipātetthāti ettha sabbañca tālavacaranti sabbaṃ tūriyabhaṇḍan”ti vuttaṃ. Ettha pana sahaacaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṃ vādakāpi gahetuṃ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipātetvāti vuttaṃ hoti. **Lacchasi**ti latissasi. **Therā cetiyagirimeva agamaṃsūti** rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyagirimeva agamaṃsu.

Tāvadevāti taṃ khaṇaṃyeva. **Pāṭaliputtadvāreti** pāṭaliputtanagaradvāre. **Kiṃ bhante sumana āhiṇḍasi**ti sumana tvaṃ samaṇadhammaṃ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. **Cetiyagirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvāti** pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyagirimhiyeva paṭiṭṭhāpetvā². **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. **Athassa etadahosi**ti dhātucāṅkoṭakaṃ disvā evaṃ cintesi. **Chattaṃ apanamatūti** idaṃ setacchattaṃ sayameva me sīsoparito dhātucāṅkoṭakābhimukhaṃ hutvā namatūti attho. **Mayhaṃ matthake paṭiṭṭhātūti** idaṃ dhātucāṅkoṭakaṃ therassa hatthato dhātuyā saha āgantvā sirasmim me paṭiṭṭhātūti attho. **Pokkharavassam** nāma pokkharapattappamāṇaṃ valāhakamajjhe uṭṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeveva temayamānaṃ mahantaṃ hutvā vassati. **Mahāvīroti** mahāparakkamo. Mahāvīrāvayavattā cettha satthuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamaṇaṃ hi sandhāya ayaṃ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto, gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisam na oloketi, tathāpi pacchimadisam sandhāya gacchatīti “pacchimadisābhimukho”ti vuttaṃ. **Puratthimena dvārena nagaraṃ pavisitvāti** ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivattetvā ujukeneva nagaraṃ pāvīsīti veditabbaṃ. **Mahejavatthu nāmāti** mahejanāmakena³ yakkhena pariggahitaṃ ekaṃ devaṭṭhānanti

1. Dī-Ṭṭha 2. 227 piṭṭhe.

2. Pacchā kattabbesu sabbavihāresu ito dhātuyo gahetvā paṭiṭṭhāpetabbāti adhippāyena cetiyagirimhiyeva tā dhātuyo paṭiṭṭhāpetvā (Sī)

3. Pahejavatthu nāma pahejanāmakena (Sī)

veditabbaṃ. **Paribhogacetiyaṭṭhānanti** ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṃ cetiyaṃ paribhogacetiyaṃ daṭṭhabbaṃ. Tividhañhi cetiyaṃ vadanti paribhogacetiyaṃ dhātucetiyaṃ dhammacetiyaṃ. Tattha **paribhogacetiyaṃ** vuttanayameva. **Dhātucetiyaṃ** pana dhātuyo nidahitvā kataṃ. Paṭiccasamuppādādilikhitapotthakaṃ nidahitvā kataṃ pana **dhammacetiyaṃ** nāma. Sārīrikaṃ paribhogikaṃ uddissakanti evampi tippabhedam cetiyaṃ vadanti. Ayaṃ pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyaṃ saṅgahitattā suṭṭhutaṃ yujjati.

Kathaṃ pana idaṃ ṭhānaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ paribhogacetiyaṭṭhānaṃ ahoṣīti āha “**atīte kirā**”ti-ādi. **Pajjarakenāti** ettha pajjarako nāma rogo¹ vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakāḷo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṃ nāma rogaṃ samuṭṭhāpesi. Vuttañhetam **mahāvaṃse**²—

“Rakkhasehi janassettha³, rogo pajjarako ahū”ti.

Dīpavaṃsepi cetam vuttaṃ—

“Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā.

Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame”ti⁴.

Anayabyasananti ettha **anayoti** avaddhi. Kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ byasati vikkhipati vināsetīti **byasananti** dukkhaṃ vuccati. Kiñcāpi “buddhacakkhunā lokaṃ olokento”ti vuttaṃ, tathāpi “te satte anayabyasanamāpajjante disvā”ti vacanato paṭhamaṃ buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā pacchā sabbaññutaññāṇena lokaṃ olokento te satte anayabyasanamāpajjante disvāti⁵ gahetabbaṃ. Na hi āsayānusayādibuddhacakkhussa te sattā anayabyasanaṃ āpajjantā dissanti. **Dubbuṭṭhikāti** visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūtā kāyasukhuppattisappāyā⁶ sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Katoyeva ca “**dubbhikkhaṃ dussassan**”ti vuttaṃ. Bhikkhāya

1. Jararogo (Sī), jaro (Syā)

2. Pannarasamaparicchede.

3. Janayettha (Ka)

4. Gavesitabbaṃ.

5. Addasāti (Syā)

6. Sassuppattihetubhūtavuṭṭhikāya abhāvā sukhuppattisappāyā (Sī)

abhāvo, dullabhabhāvo vā **dubbhikkhaṃ**, sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttaṃ hoti. Sassānaṃ abhāvo, asampannatā vā **dussassaṃ**. **Devoti** megghassetāṃ nāmaṃ. **Sammādhāraṇamanupaveccā** udakadhāraṃ sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttaṃ hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmim kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāranāmakena uparājena ca saddhim imasmim dīpe mahāyuddhaṃ upaṭṭhitaṃ. Teneva vuttaṃ “tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hotī”ti. **Hotīti** kiriyā kalamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattaṃ “tena kho pana samayenā”ti imināva viññāyati. Saddantarāsannidhānena hettha atītakālāvagamo yathā “bhāsate vaḍḍhate¹ tadā”ti. Evaṃ sabbattha īdisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. **Kalahaviggahajātā**ti ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācāalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena katabbo kalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena² vācāya katabbo kalaho **vācāalaho**. Vipaccanīkagahaṇaṃ **viggaho**. Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma **vācāalaho**. Aññamaññaṃ hatthaparāmāsādivasena virūpaṃ viruddhaṃ vā gahaṇaṃ viggaho **kāyakalaho**. Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajāta, sañjātakalahaviggahāti attho.

Tāni sāsānantaradhānena nassantīti

pariyattipaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividhassapi sāsānassa antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi³ hi parinibbānāni kilesaparinibbānaṃ khandhaporinibbānaṃ dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṃ bhagavato vasena evaṃ veditabbāni. Tassa hi **kilesaparinibbānaṃ** bodhipallaṅke ahoṣi, **khandhaporinibbānaṃ** kusiṇārāyaṃ.

Dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsānassa kira osakkanakāle imasmim tambapaṇḍīpe dhātuyo

1. Rāghavo (Sī)

2. Oṭṭhaghaṭṭanādivasena (Syā)

3. Dī-Ṭṭha 3. 83; Abhi-Ṭṭha 2. 413 piṭṭhesupi passitabbam.

sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmīyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti. Tato dasasahassacakkavāle devatā sannipatitvā “ajja sathā parinibbāti, aja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruṇṇaṃ karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṅghātum na sakkhissanti. Dhātūsu tejjodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissanti, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu paricchiṇṇissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṃ tiṭṭhatīti divā vatthuvicināyā okāsaṃ kurumāno tato dhātum gahetvā kumbhe ṭhapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetam **mahāvānse**¹—

“Rattim nāgonupariyāti, tam ṭhānaṃ so sadhātukaṃ.

Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṃ, divā ṭhāti sadhātuko”ti.

Thūpapatiṭṭhānabhūmim pariyāyatīti matthakato dhātum tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṃ thūpapatiṭṭhānabhūmim rattibhāge pariyāyati, samantato vicaratīti attho. **Jaṅghappamāṇanti** pupphaṭṭhānappamāṇaṃ². Thūpakucchito heṭṭhābhāgañhi thūpassa jaṅghāti vadanti. **Dhātu-oropanatthāyāti** hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanatthāya. **Sakalanagarañca janapado cāti** nagaravāsino janapadavāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā “sabbā gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti-ādīsu viya. **Mahājanakāyēti** mahājanasamūhe. Samūhapariyāyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejjodakanikkhamaṇādivasena yamakayamakaṃ hutvā pavattaṃ pāṭihāriyaṃ

1. Sattarasamapricchede.

2. Pupphādhānappamāṇaṃ (Sī)

yamakapāṭihāriyaṃ. Channaṃ vaṇṇānaṃ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyamahosiyevāti dassetuṃ “**evaṃ acintiyā**”ti-ādigāthamāha. **Buddhadhammā**ti ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṃ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṃ laṅkādīpamupagantvā laṅkāmajjhe tiyojanāyate yojanavitthate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upari-ākāse ṭhatvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavutṭhivātanibbisesavassavāyunā ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalāsītena ca saṃvaṭṭakālasaṅgātavātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīninnādena ca yakkhānaṃ bhayaṃ santāsaṃ janetvā tehi yācitābhayo “detha me samaggā nisīdanaṭṭhānaṃ”ti vatvā “demate sakaladīpaṃ, dehi no mārisa abhayaṃ”ti vutte sabbaṃ taṃ upaddavaṃ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṃ pattharivā tattha nisinno samantato jalamānaṃ cammakhaṇḍaṃ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadhanābhībhūtānaṃ jaladhisalilabhītānaṃ samantā velante bhamantānaṃ yakkhānaṃ giridīpaṃ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṃ yathāṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipitvā nisinno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṃ desetvā anekapāṇakoṭīnaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sumanakūṭavāsīnā mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphalena yācitapūjanīyo sīsaṃ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyaṃ abhisambodhito pañcame saṃvacchare cūḷodaramahodarānaṃ jalathalanivāsīnaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarājūnaṃ maṇipallaṅkaṃ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṃ mahāvināsaṃ disvā cittamāsakāḷapakkhassa uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtēna chattaṃ katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṃ samāgantvā saṅgāmamajjhe ākāse pallaṅkena nisinno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṃ dassetvā saṅgātāpītisomanassānaṃ upagatanāgānaṃ sāmaggikaraṇīyaṃ dhammaṃ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi

nāgarājūhi pūjite pathavītagate maṇipallaṅke nisinno nāgehi
dibbannapānehi santappito jalathalanivāsino asītkoṭināge saraṇesu ca sīlesu
ca patiṭṭhāpetvā tehi namassitum pallankaṅca rājāyatanapādapaṅca tattha
patiṭṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatiyampi abhisambodhito aṭṭhame saṁvacchare mahodaramātulena
maṇi-akkhikanāgarājenābhīyācīto visākhapuṇṇamadivase
pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇi-akkhikassa
bhavanamupagantvā tattha māpitaruciratanamaṇḍape
manoharavarapallaṅke nisinno nāgarājena dibbannapānehi santappetvā
nāgamāṇavikagaṇaparivutena dibbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṁ
desetvā vuṭṭhāyāsanaṁ sumanakūṭe padaṁ dassetvā pabbabhapāde
divāvihāraṁ katvā dīghavāpicetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca
kalyāṇicetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca
mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattim samāpajjitvā
silācetiyaṭṭhāneyeva ṭhatvā devanāge samanūsāsītvā jambudīpamagamāsi.
Evaṁ bhagavā dharamānakālepi imaṁ dīpaṁ tikkhattum āgamāsīti
veditabbaṁ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamaṇaṁ saṅkhepato vibhāvento āha
“**paṭhamam yakkhadamanatthan**”ti-ādi. **Rakkham karontoti** yakkhānaṁ
puna apavisanatthāya rakkham karonto. **Āvijjīti**¹ samantato vicari.
Mātulabhāgineyyānanti cūḷodaramahodarānaṁ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā
samiddhasumanena nāma devaputtena saddhim āgato, tathāpi
pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhim anāgatattā “**ekakova
āgantvā**”ti vuttaṁ. Tadanurūpassa paripanthassa vihatattā “**pariḷāham
vūpasametvā**”ti vuttaṁ. **Raṅṅo bhātāti** raṅṅo kaniṭṭhabhātā. **Abhayoti**
mattābhayo.

Anuḷā devīti raṅṅo jeṭṭhabhātujāyā anuḷā devī. **Purimakānaṁ tiṇṇam
sammāsambuddhānaṁ bodhi patiṭṭhāsīti** yadā hi so **kakusandho** nāma
bhagavā imasmim dīpe manusse pajjarakābhibhūte anayabyasanamāpajjante
disvā karuṇāya saṅcoditahadayo imaṁ dīpamāgato,

1. Āviñcīti (Sī, Syā)

tadā taṃ rogabhayaṃ vūpasamtvā sannipatitānaṃ dhammaṃ desento caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sāyanhasamaye bodhipatiṭṭhānārahataṭṭhānaṃ gantvā tatha samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhāya “mama sirīsamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamaḍāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā satthu cittaṃ ṇatvā taṅkhaṇaṅṅeva khemavafīrājadhāniyā khemarājānamāḍāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ khemarājena dāpetvā taṃ sayam chijjitvā suvaṇṇakaṭāhe ṭhitaṃ bodhisākhamaḍāya pañcasatabhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatenā pasārite dakkhiṇahatthe sasuvaṇṇakaṭāhaṃ mahābodhim ṭhapesi. Taṃ tathāgato abhayassa nāma raṅṅo datvā tena tasmim samaye “mahātitthavanān”ti paṅṅāte mahāmeghavanuyyāne patiṭṭhāpesi.

Koṅāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīṭite dīpavāsino disvā imaṃ dīpamāgato taṃ bhayaṃ vūpasamtvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṃ gantvā samāpattipariyosāne “mama udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhamaḍāya karakanattā¹ bhikkhunī idhāgacchatū”ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṃ viditvā taṅkhaṇaṅṅeva sobharājadhāniyā sobharājānamāḍāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ sobharājena dāpetvā taṃ sayam chijjitvā hemakaṭāhe patiṭṭhitaṃ bodhisākhamaḍāya pañcasatabhikkhunīhi saddhim suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā satthārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭāhaṃ mahābodhim ṭhapesi. Taṃ tathāgato samiddhassa raṅṅo datvā tena tasmim samaye “mahānāgavanān”ti saṅkhyāṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhim patiṭṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upatṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṃ disvā karuṇāya codito imaṃ dīpamāgantvā taṃ kalahaṃ vūpasamtvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalaṃ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṃ gantvā tatha samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhāya “mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamaḍāya sudhammā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṃ viditvā taṅkhaṇaṅṅeva

1. Kanakadattā (Sī), kaṇakadattā (Syā)

bārāṇasirājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ brahmadattena dāpetvā taṃ sayāṃ chijjitvā kanakakaṭāhe ṭhitāṃ bodhisākhāmādāya pañcasatabhikkhunīparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvaṇṇakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ bhagavā jayantaraṅṅo datvā tena tasmim samaye “mahāsālavanan”ti saṅkhyāṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhapesi. Evaṃ imasmim dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhiṃ patiṭṭhapesi. Taṃ sandhāya evamāha “imasmiṅca mahārāja dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsī”ti.

Sarasaraṃsijālavissajjanakenāti siniddhatāya rasavantāṃ ojavantāṃ abhinavaraṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṃsaraṇato sarasaṃ sajīvaṃ jīvamānaṃ viya raṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya raṃsijālaṃ muñcantenāti evamettha atthaṃ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. **Pañcahi kaṅṅāsatehīti** attano paricārikehi pañcahi kaṅṅāsatehi. **Upassayaṃ kārapetvāti** bhikkhunupassayaṃ kārapetvā. **Appesīti** lekhasāsanāṃ patiṭṭhapesi. **Evaṅca avocāti** rājasandesāṃ appetvā therassa mukhasāsanāṃ viññāpento evaṃ avoca. **Udikkhatīti** apekkhati pattheti¹.

Chinnahatthaṃ viyāti chinnahatthavantaṃ viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso daṭṭhabbo. **Pabbajjāpurekkhārāti** pabbajjābhimukhā, pabbajjāya saṅjātābhilāsā “kadā nu kho pabbajissāmi”ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṃ hoti. **Maṃ paṭimānetīti** maṃ udikkhati. Satthena ghātaṃ na arahatīti **asatthaghātārahaṃ**. **Himavalāhakagabbhanti** himapuṇṇavalāhakagabbhaṃ. Pāṭihāriyavasena jātaṃ himameva “valāhakagabbhaṃ”tipi vadanti. **Doṇamattāti** magadhanāliyā soḷasanāḷippamāṇā.

Magganti sattayojanikaṃ maggaṃ. **Paṭijaggāpetvāti** sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṃ okirāpetvāti vuttaṃ hoti. **Kammāraṇṇanti** raṅṅo pakatisuvaṇṇakāraṇṇaṃ. **Navahatthaparikkhepanti** navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṃ,

1. Patthetīti attho (Syā)

parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṃ hoti. “**Pañcahatthubbedhan**”ti-
 ādisupi imināva nayena attho veditabbo. **Tihatthavikkhambhanti**
 tihatthappamāṇavithhāraṃ. **Samussitadhajapaṭākanti**
 ussāpitanīlapītādivividhadhajapaṭākaraṃ. **Nānāratana vicittanti** tattha tattha
 racitanānāratanehi suvicittāṃ. **Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitanti**
 pasannajanapūjitehi¹ hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitāṃ.
Nānāvidhakusumasamākiṇṇanti upahāravasena upanītehi nānappakārehi
 vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇaṃ.
Anekatūriyasaraṅghuṭṭhanti ātata vitatādīpañcaṅgikatūriyasaraṅghositaṃ.
Avasesaraṃ adassanaṃ agamāsīti ettha “handa mahārāja tayā gahetabbā ayaṃ
 sākhā, tassa upanissayabhūto ayaṃ khandho, na mayaṃ tayā gahetabbā”ti
 vadantā viya avasesā sākhā satthu tejasā adassana magamaṃsūti vadanti.
Gavakkhajālasadisanti bhāvanapumsakaraṃ, jālakavāṭasadisaraṃ katvāti attho.
Celukkhepasatasahassāni pavattimsūti tesaraṃ tesaraṃ janānaraṃ sīsopari
 bhamantānaraṃ uttarāsaṅgacelānaraṃ ukkhepasatasahassāni pavattimsūti attho.
Mūlasatenāti dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhanta mūlasatena.
Dasa mahāmūlāti paṭhamalekhāya nikkhanta dasamahāmūlāni.

Devadundubhiyophalimsūti devadundubhiyo thanimsu. **Devadundutīti**
 ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātabhāvena ākāsagato
 nigghosasaddo. **Devoti** hi meggho. Tassa hi acchabhāvena ākāsavaṇṇassa
 devassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhīti
 samaññā, tasmā devadundubhiyo phalimsūti devo sukkhagajjitaṃ gajjīti
 vuttaṃ hoti. **Pabbatānaraṃ naccehīti** pathavīkampena ito cito ca
 bhamantānaraṃ pabbatānaraṃ naccehi. **Yakkhānaraṃ hiṅkārehi**ti vimhayajātānaraṃ
 yakkhānaraṃ vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi
 vimhayajātā “hiṃ hin”ti saddaraṃ nicchārenti. **Thutijappehīti**
 pasaraṃsāvacaṇehi. **Brahmānaraṃ apphoṭanehīti** pītisomanassajātānaraṃ
 brahmānaraṃ bāhāyaraṃ paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi
 brāhmāno vāmahattharaṃ samīñjitvā dakkhiṇena hatthena bāhāyaraṃ pahāraṃ
 denti. **Ekakolāhalanti** ekato

1. Pasannajanapūjente tehi (Sī)

pavattakolāhalaṃ. **Ekaninnādanti** ekato pavattanigghosaṃ. Phalato nikkhantā chabbaṇṇarasmiyo ujukaṃ uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭiṃ āhacca tiṭṭhantīti āha “**sakalacakkavāḷaṃ ratanagopānasīvinaddhaṃ viya kurumānā**”ti. **Taṅkhaṇato ca pana pabhutīti** vuttanayena suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇṇarasmiṇaṃ vissajjitakālato pabhuti. **Himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti** suvaṇṇakaṭāheneva saddhiṃ uggantvā himodakapuṇṇaṃ valāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsī. Paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāra-acchariyapaṭimaṇḍito hutvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsī. Teneva vakkhati “paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāhaṃ abhisekasattāhaṃca vītināmetvā”ti-ādi. Tatoyeva ca **mahāvamsepi**¹ vuttam—

“Evaṃ satena mūlānaṃ, tatthesā gandhakaddame.
Patiṭṭhāsī mahābodhi, pasādentī mahājanaṃ.

Tassā khandho dasahattho, pañca sākā manoramā.
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamaṇḍitā.

Sahassantu pasākānaṃ, sākānaṃ tāsamāsi ca.
Evaṃ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī.
Akampi pāṭihīrāni, ahesuṃ vividhāni ca.

Sayaṃ nādehi tūriyānaṃ, devesu mānusesu ca.
Sādhukāraninnādehi, devabrahmagāṇassa ca.

Meghānaṃ migapakkhīnaṃ, yakkhādīnaṃ ravehi ca.
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṃ ahu.

Bodhiyā phalapattehi, chabbaṇṇaramsiyo subhā.
Nikkhamitvā cakkavāḷaṃ, sakalaṃ sobhayimsu ca.

Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṃ.
Aṭṭhāsī himagabbhamhi, sattāhāni adassanā”ti.

1. Aṭṭhārasamapricchede.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhiṃ uggantvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṃ dassentena yaṃ vuttaṃ—

“Bhagavā kira mahāparinibbānamañce nipanno laṅkādiṭṭe mahābodhipatiṭṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggahaṇatthaṃ gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākhā sayameva chijjivā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhātūti adhiṭṭhāsī, idamekamadhiṭṭhānaṃ.

Tattha patiṭṭhānakāle ca ‘mahābodhi himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā tiṭṭhatū’ti adhiṭṭhāsī, idaṃ dutiyamadhiṭṭhānaṃ.

Sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanto pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇarasmiyo muñcatūti adhiṭṭhāsī, idaṃ tatiyamadhiṭṭhānaṃ”ti.

Taṃ iminā na sameti. Tattha hi paṭhamaṃ himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā pacchā sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanañca vuttaṃ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na sameti. **Mahāvamse** pana adhiṭṭhānepi paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanaṃ pacchāyeva chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ himavalāhakagabbhapavisaṇaṃca. Vuttañhetam—

“Parinibbānamañcamhi, nipannena jinena hi.
Kataṃ mahā-adhiṭṭhānaṃ, pañcakaṃ pañcacakkhunā.

Gayhamānā mahābodhi-sākhā’sokena dakkhiṇā.
Chijjivāna sayameva, patiṭṭhātu kaṭāhake.

Patiṭṭhahitvā sā sākhā, chabbaṇṇarasmiyo subhā.
Rājyantī disā sabbā, phalapattehi muñcatu.

Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā.
Adissamānā sattāhaṃ, himagabbhamhi tiṭṭhatū”ti¹.

1. Sattarasamaparicchede.

Bodhivaṃsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vutto adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparaṃ na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbo.

Himañca chabbaṇṇaraṃsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṃsūti mahābodhiṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ himañca bodhito nikkhantachabbaṇṇarasmīyo ca āvattitvā padakkhiṇaṃ katvā bodhimeva pavisiṃsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṃ hoti. Ettha pana “himañca raṃsiyo cā”ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. **Mahāvaṃsepi** cetam vuttaṃ—

“Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā.

Pavisiṃsu mahābodhiṃ, sabbā tā raṃsiyopi cā”ti.

Kenaci pana “pañca raṃsiyo”ti pāṭhaṃ parikappetvā yaṃ vuttaṃ “sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbaṇṇāvā”ti, taṃ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbam.

Paripuṇṇakhandhasākḥāpasākḥapañcaphalapaṭimaṇḍitoti

paripuṇṇakhandhasākḥāpasākḥāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. **Abhisekaṃ datvāti** anotattodakena abhisekaṃ datvā. **Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsīti** bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ. Cātuddasī-uposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha “**kāḷapakkhassa uposathadivase**”ti, assayujamāsakāḷapakkhassa cātuddasī-uposatheti attho. **Pācīnamahāsālamūle ṭhapesīti** nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkassa hetṭhā maṇḍapaṃ kāretvā tattha ṭhapesi. **Sattarasame divaseti** pāṭipadadivasato dutiyadivase. **Kattikachaṇapūjaṃ addasāti** kattikachaṇavasena bodhissa kariyamānaṃ pūjaṃ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Taṃ sandhāyeva ca thero bodhi-āharaṇatthaṃ pesesi.

Aṭṭhārasa devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa

kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammatattā udakāsiṅcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa kattabbapūjopakarāṇagopanatthāya adāsi. “Gopakā rājakammīno tathā taracchā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana “gopakakulāni bodhisiṅcanattham khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni vissāsikāni padhānamanussakulāni”ti vuttaṃ. **Kāliṅgakulānī**ti ettha “udakādīgāhakā¹ kāliṅgā”ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. “Kaliṅgesu janapade jātisampannakulam kāliṅgakulan”ti keci. **Iminā parivārenāti** sahatthe karaṇavacanāṃ, iminā vuttappakāraparivārena saddhinti attho. **Viñjhāṭavim samatikkammāti** rājā sayampi mahābodhissa paccuggamanāṃ karonto senaṅgaparivuto thalopathena gacchanto viñjhāṭavim nāma aṭavim atikkamivā. **Tāmalittim² anuppattoti** tāmalittim² nāma titham sampatto. **Idamassa tatiyanti** suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pubbe panesa ekavāraṃ saddhāya sakalajambudīparajjena mahābodhim pūjesiyeva, tasmā tena saddhim catutthamidam rajjasampadānaṃ. Mahābodhim pana yasmiṃ yasmiṃ divase rajjena pūjesi, tasmim tasmim divase sakalajambudīparajjato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhipūjam kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa³. **Paṭhamapāṭipadadivaseti** sukkaṇṇapakṇhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇṇapakṇhapāṭipadadivasam apekkhitvā “paṭhamapāṭipadadivasan”ti vuccati. Idañca imasmim dīpe pavattamānavohāraṃ gahetvā vuttaṃ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoṭi vohārassa pavattattā tena vohārena “dutiyaṇṇapakṇhapāṭipadadivase”ti vattabbaṃ siyā. Tattha hi kaṇṇapakṇhapāṭipadadivasam “paṭhamapāṭipadan”ti vuccati. **Ukkipitvāti** mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhim ukkipitvāti vadanti. **Gacchati vatareti** ettha areti khede. Tenevāha “kanditvā”ti, bodhiyā adassanaṃ ashamāno roditvā paridevitvāti attho. **Sarasaramsijālanti** ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. **Mahābodhisamāruḷhāti** mahābodhinā samāruḷhā. **Passato passatoti** anādare sāmivacanāṃ, passantassevāti

1. Udakādīvāhakā (Sī, Syā)

2. Tāmalittim (Syā)

3. Maggasirassāti maggasiramāsassa (Sī), migasirassāti migasiramāsassa (Syā)

attho. **Mahāsamuddatalaṃ pakkhantāti**¹ mahāsamuddassa udakatalaṃ pakkhandi. **Samantā yojananti** samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasamyoge cetam upayogavacanam. **Vīciyo vūpasantāti** vīciyo na uṭṭhahimsu, nāhesunti vuttam hoti. **Pavajjimsūti** viravimsu, nādam pavattayimsūti attho. **Rukkhādisannissitāhīti** ettha ādi-saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. **Nāgakulāni santāsesīti** mahābodhiggahaṇattham āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesam bhayaṃ uppādetvā palāpesīti vuttam hoti. Tadā hi samuddavāsino nāgā mahābodhim gahetuṃ vātavassandhakārādīhi mahantaṃ vikubbanam akamsu. Tato saṅghamittattherī garuḷavaṇṇam māpetvā tena garuḷarūpena ākāsam pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganam ekandhakāram katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddam āloḷetvā samvaṭṭajaladhinaḍasadisena ravena nāgānam hadayāni bhindantī viya tāsetvā nāge palāpesi. **Te ca utrarūpā nāgā āgantvāti** te ca vuttanayena uttāsītā nāgā puna āgantvā. **Tam vibhūtinti** tam iddhipāṭihāriyasankhātam vibhūtim, tam acchariyanti vuttam hoti. **Therimāyācitvāti** “ayye amhākam bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvalim attano gandhakuṭim katvā sattāham tassa saṅgaham akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadītīre attano ucchiṭṭhapattam mahākāḷanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpitaṃ visadhūmadahanam aṅaṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmoggallānattheram pesetvā nandopanandanāgarājānam dametvā nibbisam akāsi. Evaṃ so lokanāyako amhākam upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṃ mahābodhim vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṃ sampādehi”ti evam yācitvā.

Mahābodhiviyogadukkhito mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. **Kanditvāti** imassa pariyāyavacanamattam **roditvāti**, guṇakittanavasena vā punappunam roditvā, vilāpam katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. **Maggaṃ sodhāpetvāti** khāṇukaṇṭakādīnam uddharāpanavasena maggaṃ sodhāpetvā.

1. Pakkhandāti (Ka)

Alaṅkārapetvāti vālukādīnaṃ otirāpanādivasena sajjetvā.

Samuddasālavatthusminti samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmim kira padese ṭhitehi samuddassa diṭṭhattā taṃ acchariyaṃ pakāsetuṃ tattha ekā sālā katā. Sā nāmena “samuddāsannasālā”ti pākaṭā jāta. Vuttañhetam—

“Samuddāsannasālāya, ṭhāne ṭhatvā mahaṇṇave.

Āgacchantam mahābodhim, mahātheriddhiyāddasa.

Tasmim ṭhāne katā sālā, pakāsetuṃ tamabbhutam.

‘Samuddāsannasālā’ti, nāmenāsīdha pākaṭā”ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiyā.

Therassāti mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antarantarā pupphehi kūṭāgārasadisasaṅṭhānāni pupphacetiyāni kārāpesi. Tam sandhāyetaṃ vuttaṃ “**antarantare puppha-agghiyāni ṭhapento**”ti. **Āgato vatareti** ettha **areti** pasamsāyaṃ, sādhu vatāti attho. **Soḷasahi jātisampannakulehī**ti aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi ca brāhmaṇakulehī evaṃ soḷasahi jātisampannakulehi. **Samuddatīre mahābodhim ṭhapetvā**ti samuddavelātale alaṅkatappaṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhim ṭhapetvā. Evaṃ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhim pūjetvā soḷasannaṃ kulānaṃ rajjaṃ niyyātetvā sayam dovārikaṭṭhāne ṭhatvā tayo divase anekappakāraṃ pūjam kārāpesi. Tam dassento “**ṭiṇi divasāni**”ti-ādimāha. **Rajjam vicāresīti** rajjam vicāretuṃ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehi rajjam vicārāpesīti attho. **Catutthe divaseti** migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyam. **Anupubbena anurādhapuram sampattoti** dasamiyam alaṅkatappaṭiyattarathe mahābodhim ṭhapetvā uḷārapūjam kurumāno pācīnapassavihārassa patiṭṭhātabbaṭṭhānamānetvā tattha saṃghassa pātārāsaṃ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṃ nāgadīpe dasabalena kataṃ nāgadamaṇaṃ sutvā “sammāsambuddhena nisajjādīnā paribhuttaṭṭhānesu thūpādīhi sakkāraṃ karissāmī”ti saññāṇaṃ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre ṭhapetvā pūjetvā evaṃ tasmim tasmim ṭhāne pūjam katvā iminā anukkamena

anurādhapuram sampatto. **Cātuddasīdivaseti** migasiramāsasseva sukkapakkhacātuddase. **Vaḍḍhamānakacchāyāyāti** chāyāya vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttam hoti. **Samāpattinti** phalasangāpattim. **Tilakabhūte**ti alaṅkārabhūte.

Rājavatthudvārakoṭṭhakoṭṭhāneti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakoṭṭhāne. “Sakalarajjam mahābodhissa dinnapubbattā upacārattham rājā dovārikavesam gaṇhī’ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādi-anupubbavipassanam. **Paṭṭhapetvāti** ārabhitvā. **Atthaṅgamiteti** atthaṅgate. “Saha bodhipatiṭṭhānenā”ti vattabbe vibhattivipariṇāmam katvā “**saha bodhipatiṭṭhānā**”ti nissakkavacanam katam. Sati hi sahayoge karaṇavacanena bhavitabbam. **Mahāpathavī akampī**ti ca idam mukhamattanidassanam, aññānipi anekāni acchariyāni ahesumyeva. Tathā hi saha bodhipatiṭṭhānena udakapariyantam katvā mahāpathavī akampi, tāni mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā tam kaṭāham vinandhantā pathavītalamotoṭṭarimsu, samantato dibbakusumāni vassimsu, ākāse dibbatūriyāni vajjimsu, mahāmegho uṭṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi¹, ākāsapadesā viravimsu, vijjulatā niccharimsu. Devatā sādhuḥkāramadamsu, samāgatā sakaladīpavāsino gandhamālādīhi pūjayimsu, gahitamakarandā mandamārutā vāyimsu, samantato ghanasītalāhimavalāhaka mahābodhim chādayimsu. Evam bodhi pathaviyam patiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā sattāham lokassa adassanam agamāsi. **Himagabbhe sannisīdīti** himagabbhassa anto aṭṭhāsi. **Vipphurantāti** vipphurantā ito cito ca saṃsarantā. **Niccharimsūti** nikkhamimsu. **Dassimsūti**² paññāyimsu. **Sabbe dīpavāsino**ti sabbe tambapaṇṇidīpavāsino. **Uttarasākhato ekaṃ phalanti** uttarasākhāya ṭhitam ekaṃ phalam. “Pācīnasākhāya ekaṃ phalan”tipi keci. **Mahā-āsanaṭṭhāneti**³ pubbapasse mahāsīlāsanena patiṭṭhitaṭṭhāne. **Issaranimmānavihāreti** issaranimmānasāṅkhāte kassapagirivihāre. “Issaranimmānavihāre”ti hi pubbasāṅketavasena vuttam, idāni pana so vihāro “kassapagiri”ti paññāto. “Issarasamaṇārāme”tipi keci paṭṭhanti. Tathā ca vuttam—

1. Vuṭṭhipātamakamsu (Sī), vuṭṭhipātamakāsi (Syā)

2. Passimsūti (Ka)

3. Mahābodhi-āsanaṭṭhāneti (Syā, Ka)

“Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca.
Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe”ti.

Yojaniya-ārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kata-ārāmesu. Samantā patiṭṭhite mahābodhimhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṃ puttantuparamparāya mahābodhimhi patiṭṭhiteti attho. **Lohapāsādaṭṭhānaṃ pūjesīti** lohapāsādassa kattabbaṭṭhānaṃ pūjesi. “Kiñcāpi lohapāsādaṃ devānaṃpiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmim samaye abhāvato ‘anāgate’ti vuttan”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana “duṭṭhagāmaṇi-abhayeneva kārito lohapāsādo”ti vadanti. **Mūlāni panassa na tāva otarantīti** iminā mahārāja imasmim dīpe satthusāsanaṃ patiṭṭhitamattameva ahosi, na tāva supatiṭṭhitanti dasseti, assa satthusāsanaṃ mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evamettha attho veditabbo. **Otarantīti** hi atītatthe vattamānavacanaṃ. Tenevāha “**kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissanti**”ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhim cetiyagirimhi pabbajito, taṃ sandhāya vuttaṃ “**mahā-aritṭho bhikkhū**”ti. **Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇaṭṭhāneti** meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. **Maṇḍapappakāraṇti** maṇḍapasadisam. Sadisatthampi hi pakārasaddaṃ vaṇṇayanti. **Sāsanassa mūlāni otarantāni passissāmīti** iminā sāsanassa suṭṭhu patiṭṭhānākāraṃ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsassa viravitattā “**ākāsaṃ mahāviraṃ ravi**”ti vuttaṃ. **Paccekagaṇīhīti** visuṃ visuṃ gaṇācariyehi. Paccekaṃ gaṇaṃ etesaṃ atthīti paccekagaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchaniyesu vaṇesu guyhaṭṭhānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṃ bhagavāpi kilesabyādhipīlitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhaṭṭhānanissitānīpi asappāyāni¹ vadanto vinayapaññattiyā sattānaṃ

1. Asabbhāni (Sī, Syā)

kilesabyādhiṃ tikicchati. Tena vuttaṃ “**satthu karuṇāguṇaparidīpan**”ti. **Anusiṭṭhikarānanti** anusāsanīkarānaṃ, ye bhagavato anusāsaṇiṃ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. **Kāyakammavacīkammavipphanditavinayananti** kāyavacīdvāresu ajjhācāravasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakaraṇi.

Rājinoti upayogatthe sāmivacanaṃ, rājānāmanusāsimsūti attho. **Ālokanti** ñāṇālokaṃ. **Nibbāyimsu**¹ **mahesayoti** ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṃ sampatto, tattha dve vassāni vasitvā vinayaṃ paṭiṭṭhapesi. Dvāsaṭṭhivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṃ therānaṃ antevāsikāti tesaṃ mahāmahindattherappamukhānaṃ therānaṃ antevāsikā. Tassadattādayo pana mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakālasumanadīghasumanādayo mahā-ariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojetabbaṃ. **Antevāsikānaṃ antevāsikāti** ubhayathā vutta-antevāsikānaṃ antevāsikā. **Pubbe vuttappakārāti**—

“Tato mahindo iṭṭiyo, ñattiyo sambalo tathā.

Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā.

Vinayaṃ te vācayimsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe

Tato ariṭṭho medhāvī, vissadatto ca paṇḍito.

Visārado kālasumano, thero ca dīghanāmako”ti—

evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Parinibbimsu (Sī, Syā)

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā

Ettāvata ca “kenābhatan”ti imaṃ pañhaṃ vitthārato vibhajtvā idāni “kattha patiṭṭhitan”ti imaṃ pañhaṃ vissajjento āha “**kattha patiṭṭhitan**”ti-ādi. Tattha **telamivāti** sīhatelamiva. **Adhimattasatigatidhītimantesūti** ettha **satīti** buddhavacanāṃ uggahetvā dhāraṇakasati. **Gatīti** uggaṇhanakagati. **Dhīti** sannitṭhānaṃ katvā gaṇhanakañāṇaṃ. **Gatīti** vā paññāgati. **Dhīti** buddhavacanāṃ uggaṇhanavīriyaṃ sajjhāyanavīriyaṃ dhāraṇavīriyaṇca. **Lajjīsūti** pāpajigucchanakalakkhaṇāya lajjāya samannāgatesu. **Kukkuccakesūti** aṇumattesupi vajjesu dosadassāvitāya kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuccakārīsu. **Sikkhākāmesūti** adhisīla-adhicitta-adhipaññāvasena tisso sikkhā kāmayamānesu sampiyāyivā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu patiṭṭhāpanato **mātāpituṭṭhāniyoti** vuttaṃ. **Ācāragocarakusalatāti** veḷudānādīmicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnaṇca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo”ti¹ evaṃ vuttabhikkhusārūpa-ācārasampattiyā vesiyādi-agocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādi-atthaṃ upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātāgocarena ca sampannatā samaṇācāresu ceva samaṇagocaresu ca kusalatā. Apica² yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āradhāvīriyo pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati **ācāro**.

Gocarō³ pana upanissayagocarō ārakkhagocarō upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvattthugūṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Mahāniddeśa-Ṭṭha 295 piṭṭhepi passitabbaṃ.

3. Mahāniddeśa-Ṭṭha 296 piṭṭhepi passitabbaṃ.

vitarati, diṭṭhiṃ ujum karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayam **upanissayagocaro**. Yo pana bhikkhu antaragharaṃ pavittḥo vithipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokeno, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokeno, na uddham olokeno, na adho olokeno, na disāvidisampi pekkhamāno gacchati, ayam **ārakkhagocaro**. Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetam bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”¹. Ayam **upanibandhagocaro**. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṃ anācāraṃ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṃ yathāvutta-ācāragocaresu kusalabhāvo vinayadharāyattoti ayamānisaṃso vinayapariyattiyā dassitoti veditabbo.

Vinayapariyattim nissāyāti vinayapariyāpuṇanaṃ nissāya. **Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhitoti** kathamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññānatā, kukkucapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattim nāpajjati.

Katham **alajjitāya** nāpajjati? So hi “passatha bho, ayam kappiyākappiyam jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī”²ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ na karoti. Evaṃ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminim desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti, tato—

“Sañcicca āpattim nāpajjati, āpattim na parigūhati.

Agatigamanañca na gacchati, edisā vuccati lajjipuggalo”²—

Imasmim lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

1. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

2. Vi 5. 279 piṭṭhe.

Katham **aññānatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyam jānāti, tasmā kappiyamyeva karoti, akappiyam na karoti. Evam aññānatāya nāpajjati.

Katham **kukkucapakatatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyam nissāya kukkuce uppanne vatthum oloketvā mātikaṃ padabhājanam antarāpattim anāpattim oloketvā kappiyam ce hoti, karoti, akappiyam ce, na karoti. Uppannam pana kukkucam avinicchinitvāva “vaṭṭatī”ti madditvā na vitikkamati. Evam kukkucapakatatāya nāpajjati.

Katham **akappiye kappiyasaññitādīhi** nāpajjati? So hi kappiyākappiyam jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbam adhiṭṭheti, vikappetabbam vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattim nāpajjati, āpattim anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkucapakatānanti kappiyākappiyam nissāya uppannena kukkucena abhibhūtānam. Katham pana kukkucapakatānam paṭisaraṇam hoti? Tiroraṭṭhena tirojanapadesu ca uppannakukkucā bhikkhū “asukasmim kira vihāre vinayadharo vasatī”ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkucam pucchanti. So tehi katakammassa vatthum oloketvā āpattānāpattim garukalahukādibhedam sallakkhetvā desanāgāminim desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti. Evam kukkucapakatānam paṭisaraṇam hoti.

Visārado saṃghamajjhe voharatīti vigato sārado bhayam etassāti¹ visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṃghamajjhe kathentassa bhayam sārājjam okkamati, vinayadharassa tam na hoti. Kasmā? “Evam kathentassa doso hoti, evam na doso”ti ñatvā kathanato.

1. Etasmāti (Sī)

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsana-paccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsamghikādayo ca abuddhasāsanaṃ “buddhasāsanaṃ”ti vatvā katapaggahā **sāsana-paccatthikā** nāma. Te sabbe pi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ paṭiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipatti-adhigamavasena. Tattha tipīṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaṇā cuddasa khandhakavattāni dve-asīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. Tattha keci therā “yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti iminā suttena¹ “sāsana-pariyatti mūlan”ti vadanti. Keci therā “ime ca subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā”ti iminā suttena² “sāsana-paṭipatti mūlan”ti vatvā “yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā samvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotīti”ti āhaṃsu. Itare pana therā “pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthi”ti vatvā āhaṃsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṃ pūretvā majjhima-janapade pi upasampadaṃ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṃghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotīti. Evamayaṃ vinayadharo ime pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Vinayo samvaratthāyāti-ādīsu³ **vinayoti** vinayassa pariyāpuṇanaṃ, **vinayoti** vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti

1. Dī 2. 126 piṭṭhe. 2. Dī 2. 125 piṭṭhe. 3. Vi-Ṭṭha 4. 208 piṭṭhepi passitabbaṃ.

vinayapariyāpuṇaṇaṃ vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāyāti attho,
 ājīvapārisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hotīti vuttam̐ hoti.
Avippaṭṭisāroti pāpapuññānaṃ katākatānusocanavasena
 pavattacittavippaṭṭisārābhāvo. **Pāmojjanti** dubbalā taruṇapīti. **Pīṭi**ti balavapīti.
Passaddhīti kāyacittadarathapaṭṭipassaddhi. **Sukhanti** kāyikaṃ cetasikaṃ
 sukham̐. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhī**ti
 cित्तेkaggatā. **Yathābhūtañāṇadassananti** sappaccayanāmarūpapariggaho.
Nibbidāti vipassanā. Atha vā yathābhūtañāṇadassanaṃ taruṇavipassanā,
 udayabbayañāṇassetam̐ adhivacanaṃ. Cित्तेkaggatā hi taruṇavipassanāya
 upanissayapaccayo hoti. **Nibbidāti** sikhāppattā
 vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgoti** ariyamaggo. **Vimuttī**ti
 arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo
 hoti. **Vimuttiñāṇadassananti** paccavekkhaṇañāṇaṃ.
Anupādāparinibbānatthāyāti kañci dhammaṃ aggahetvā anavasesetvā
 parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho.
 Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñāṇadassanaṃ paccayo hoti tasmim̐
 anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhaṇañāṇe anuppanne
 antarā parinibbānaṃ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthāya,
 anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṃ sabbatthapi. **Mantanāpi**
 vinayamantanā-eva, “evaṃ karissāma, na karissāmā”ti
 vinayapaṭṭibaddhasaṃsandanaṃ. **Etadatthā upanisāti** upanisīdati ettha phalaṃ
 tappaṭṭibaddhavuttitāyāti upanisā vuccati kāraṇaṃ paccayoti. “Vinayo
 saṃvaratthāyā”ti-ādikaṃ kāraṇaparamparā etadatthāti attho. **Etadattham̐**
sotāvadhānanti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ imaṃ
 kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñāṇaṃ, tampi etadattham̐. **Yadidaṃ**
anupādācittassa vimokkhoti yadidanti nipāto. Sabbalingavibhattivacanesu
 tādiso va tattha tattha atthato pariṇāmetabbo, tasmā evamettha attho
 veditabbo—yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa
 arahattaphalasaṃkhāto vimokkho, sopi etadatthāya
 anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṃ
 anupādācittassa vimokkhasaṃkhāto maggo, heṭṭhā vuttam̐ sabbampi
 etadatthamevāti. Evañca sati iminā mahussāhato

sādhitabbaṃ niyatappayojanaṃ dassitaṃ hoti. Heṭṭhā “virāgo -panibbānatthāyā”ti iminā pana labbhamānānisamsaphalaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Āyogoti** uggahaṇacintanādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Bāhiraṇidānavaṇṇanā samattā.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho.

Aniyamaniddesavacananā natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṃ, niddesoyeva vacanaṃ niddesavacanaṃ, aniyamassa niddesavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ, paṭhamāṃ aniyamitassa samayassa niddesavacananā attho. “Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṃ katvā niddiṭṭhāvacaṇaṃ aniyamaniddesavacanaṃ”tipi vadanti. Yaṃtāmsaddānaṃ niccasambandhabhāvato āha “**tassa sarūpena avuttenapī**”ti-ādi. Tattha **tassāti** “tenā”ti etassa. **Sarūpena avuttenapī** “yenā”ti evaṃ sarūpato pāḷiyaṃ avuttenapī. **Atthato siddhenāti** parabhāge sārīputtattherassa uppajjanakaparivittakasaṅkhāta-atthato siddhena. Parivittakke hi siddhe yena samayena parivittakko udapādīti idaṃ atthato siddhameva hoti. Tenevāha “**aparabhāge hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sārīputtassa parivittakko siddho**”ti-ādi. “Tenā”ti vatvā tato tadatthameva “yenā”ti atthato vuccamānattā “yenā”ti ayaṃ “tenā”ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. **Paṭiniddesoti** ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāge hīti ettha **hi**-saddo hetumhi, yasmāti attho.

Vinayapaññattiyācanahetubhūtoti “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ. Yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ”ti evaṃ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. **Parivittakkoti** “katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahoṣi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahoṣi”ti evaṃ pavatto parivittakko. Yaṃtāmsaddānaṃ niccasambandhoti āha “**tasmā yena samayenā**”ti-ādi. **Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenāti** pubbe vā pacchā vā uppanna-atthato siddhena. **Paṭiniddeso kattabboti** etassa “yadidaṃ”ti iminā sambandho. “Paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yaṃ idaṃ vidhānaṃ, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho. Atha vā “paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yā ayaṃ yutti, ayaṃ sabbasmim vinaye yuttīti attho.

Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttiyā paridīpane idaṃ mukhamattanidassanaṃ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ. “**Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmi**”ti pālīṃ dassetvā tattha paṭiniddesamāya “**yena sudinno**”ti-ādinā. Tenāti hetu-atthe karaṇavacanattā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha “**yasmā paṭisevī**”ti. **Pubbe atthato siddhenāti** pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhāta-atthato siddhena. **Pacchā atthato siddhenāti** rañña adinnaṃ dārūnaṃ ādiyanasaṅkhātapacchā-uppanna-atthato siddhena. **Samayasaddoti** etassa “dissatī”ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇeti** okāse. **Assāti** assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyāti** ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ñāṇena tesāṃ gahaṇaṃ sallakkhaṇaṃ, tasmā kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasāṅkhātaṃ samayañca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayoti** mahāsamūho. Pavuddhaṃ vanaṃ **pavanaṃ**, tasmīṃ pavanasmiṃ, vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahoṣīti** ettha **samayoti** sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālīti** tassa bhikkhuno nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—bhaddāli tayā paṭivijjhitaḥṭṭakāṃ etaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhitanti. Kim taṃ kāraṇanti āha “**bhagavā kho**”ti-ādi.

Uggāhamānoti-ādīsu **mānoti** tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana uggahetuṃ samatthatāya “uggāhamāno”ti naṃ sañjānanti, tasmā “uggāhamāno”ti vuccati. Samaṇamaṇḍikāya putto **samaṇamaṇḍikāputto**¹. So kira devadattassa upatthāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti **samayappavādako**, tasmim̄ samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmim̄ kira ṭhāne caṅkibhārukkhapokkharasātipabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatitvā attano attano samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so āramo “samayappavādako”ti vuccati, sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittatā “**tindukācīran**”ti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako**. Yasmā panettha paṭhamam̄ ekā sālā katā ahoṣi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakam̄ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekam̄ sālāmupādāya laddhanāmavasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirāṇṇo deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno āramoti katvā “**mallikāya āramo**”ti saṅkhyam̄ gato. Tasmim̄ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārame. **Paṭivasatīti** tasmim̄ vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Atthoti** vuddhi. **Samparāyikoti** kammakilesavasena samparettabbato sampāpuṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. **Atthābhisamayāti** yathāvutta-ubhayatthasaṅkhātāhitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannatā paṭiladdho nāma hotīti tamaddhadvayaṃ ekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttam̄. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti **dhīro**. Atha vā dhī paññā etassa atthīti **dhīro**.

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaḅgaṇṇena samucchadappahānam̄ vuttam̄. **Dukkhassa pīlanatthoti**-ādīsu dukkhasaccassa pīlanam̄ taṃsamaṅgino himsanam̄ avipphārikatākaraṇam̄, pīlanameva attho pīlanattho, tthakāraṇassa ṭṭhakāram̄ katvā vuttam̄. Evaṃ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhatattho**. **Santāpo** dukkhadukkhātādivasena santāpanam̄ paridahanam̄. **Vipariṇāmo** jarāya

1. Samaṇamaṇḍikāya putto samaṇamaṇḍikāputto (Sī)

maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitaḥḥoti abhisamayo, abhisamayova attho **abhisamayaṭṭho**, pīlanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā “abhisamayaṭṭho”ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīlanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako समयasaddo evāti समयasaddassa atthuddhārepi sa-upasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahakārikāraṇasanniijhaṃ sameti samavetīti **samayo**, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo**, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā sahaṃjātadhammehi uppādādīhi vāti **samayo**, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ kāraṇaṃ viya ca parikkappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avatṭhānanti **samayo**, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavena sahāvattṭhānameva hi samūho. Paccayantarasaṃgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo**, hetu yathā ‘samudayo’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, dalhaggahaṇabhāvato vā taṃsaṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhīnivesaṃ etenāti **samayo**, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Sameti saṅgati samodhānanti **samayo**, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti **samayo**, pahānaṃ. Ñāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo**, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo**, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmim tasmim atthe समयasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyamāne ekena saddena anekatthābhīdhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālattho समयasaddo, soyeva samūhādi-atthaṃ vadati. Ettha pana tesam tesam atthānaṃ समयasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya

anekatthatā samayasaddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. **Idha panassa kālo atthoti** assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakādīnaṃ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhummavacanena ca niddesamakativā idha karaṇavacanena niddese payojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhāpeti “**etthāhā**”ti-ādi. **Ettha** “tena samayenā”ti imasmim̐ ṭhāne vitaṇḍavādī āhāti attho. **Athāti** codanāya kattukāmataṃ dīpeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhummavacanena niddeso katoti payojetabbaṃ. Etthāpi “yathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthāti** tesu suttābhidhammesu. **Tathāti** upayogabhummavacanehi. **Idhāti** imasmim̐ vinaye. **Aññathāti** karaṇavacanena. **Accantamevāti** ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva accantameva, nirantamevāti attho. **Karuṇāvihārenāti** parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāñāṇassa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaṭipattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. **Tadatthajotanatthanti** accantasāmyogatthadīpanatthaṃ upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, soyevattho **bhāvenabhāvalakkhaṇattho**. Kathaṃ pana abhidhamme yathāvutta-atthadvayasambavoti āha “**adhikaraṇañhi**”ti-ādi. Tattha kālasaṅkhāto attho **kālattho**, samūhasaṅkhāto attho **samūhattho**. Atha vā kālasaddassa attho **kālattho**, samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti—kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti yasmim̐ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmim̐yeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṃ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṃ ādhāro tatha vuttadhammānti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto sāyanhe gacchaṭī”ti-ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmatasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññapīyati “rukkhe sākha, yavarāsīmhi sambhūto”ti-ādīsu, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṃ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṃ dassento āha “**khaṇasamavāyhetusaṅkhātassā**”ti-ādi. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakhaṇavinimutto navamo buddhuppādasāṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattatī”ti¹ ettha patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti vedītabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma “cakkhuṅca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti² evamādinā niddiṭṭhā cakkhuviññāṇadisāṅkhātasādhāraṇaphalanipphādakattena saṅṭhitā cakkhurūpādīpaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnaṃhi cakkhuviññāṇadisādhāraṇaphalaṃ. **Hetūti** janakahetu. Yathāvuttakhaṇasaṅkhātassa samavāyasaṅkhātassa hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesāṃ phassādīdhammānaṃ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi “yasmīṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāvīrahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādībhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayaṅhi tatha attho yasmīṃ yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati phassādayopi

1. Am 1. 341 piṭṭhe.

2. Ma 1. 158; Ma 3. 328; Saṃ 2. 261 piṭṭhādīsu.

hontīti. **Tadatthajotanatthanti** adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanattham.

Idha panāti imasmim vinaye. **Hetu-attho karaṇattho ca sambhavatīti** “annena vasati, vijjāya vasatī”ti-ādīsu viya hetu-attho “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Katham sambhavatīti āha “**yo hi so**”ti-ādi. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇaṇca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesam tesam tattha tattha taṃtaṃsikkhāpadapaññattihetubhūtam vītikkamaṃ apekkhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkamaṃ apekkhitvā tadattham vasatīti siddho vatthuvītikkamassa hetubhāvo “annena vasati, annam apekkhitvā tadatthāya vasatī”ti-ādīsu viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadam paññapetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho “asinā chindatī”ti-ādīsu viya. Vītikkamaṃ pana apekkhamāno teneva saddhim tannissayakālampi apekkhitvā viharatīti kālassapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadam paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālam anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadam paññapetīti vītikkamanissayassa kālassapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttam “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti. Nippariyāyato pana vītikkamoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṃ pucchitvā bhikkhusamgham sannipātāpetvā otiṇṇavatthukam puggalam paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālam anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. **Sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamānoti** tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtam taṃ taṃ vatthum vītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihāsīti attho. “Sikkhāpadāni paññāpayanto

sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno”ti vacanato “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabbepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha hetu-atthassa adhippetattā vuttam. Bhagavā hi verañjāyam viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtam parivitakkasamayam apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsīti tīsupi **ganṭhipadesu** vuttam. Kim panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gahetabbam. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyampi**¹ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti-ādinā ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanam idha “tena samayena verañjāyam viharatī”ti ettha hetu-atthassa adhippetabhāvadīpanattham vuttam. “Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha sambandho kātabbo”tipi vadanti. **Tadatthajotanatthanti** hetu-atthassa karaṇatthassa vā dīpanattham. **Idhāti** imasmim vinaye. **Hoti cetthāti** ettha imasmim padese yathāvuttatthasaṅghavasena ayam gāthā hoti. **Aññatrāti** suttabhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedoti** vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. **Parato attham vaṇṇayissāmāti** parato “itipi so bhagavā”ti-ādinā āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. **Verañjāyanti** ettha “balikaraggahaṇena janassa pīḷabhāvato niddosattā vigato rajo assāti **verañjā**, serivāṇijātake devadattassa veruppannapadese katattā veram ettha jātanti verañjā, pavīṭṭhapaviṭṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkāradīhi ca vividhehi upakaraṇehi rañjanato vividhehi rañjayatīti verañjā, paṭipakkhe abhibhavitvā katabhāvato veram abhibhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā”ti evamādinā keci vaṇṇayanti. Kim iminā, nāmamattametam tassa nagarassāti dassento āha “**verañjāti aññatarassa nagarassetam adhivacanam**”ti. **Samīpatthe bhumavacananti** “gaṅgāyam gāvo caranti, kūpe gaggakulan”ti-ādīsu viya.

1. Dī-Ṭṭha 1. 34 piṭṭhe.

Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati. Paṭhamañ jhānaṃ upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharati”ti-ādīsu viya saddantarasaṃnidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā **avisesenāti** na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha -pa- vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyānaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhāna nisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vāti. Vihāraṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro**, so ca atthato ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihārasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro**, dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Āruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅghaṃ gacchanti. **Nettiyaṃ** pana “catasso āruppasamāpattiyō āneñjavihāro”ti vuttaṃ, taṃ mettājjhānādīnaṃ brahmavihāratā viya tāsāṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṃ vihārā **brahmavihārā**, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasamharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājjhānādīkā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti **ariyavihārā**, anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ vā vihārā ariyavihārā, catasso phalasaṃpattiyō. Visesto pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalasaṃpatti ca bhagavato dibbabrahma-ariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanam. Bhagavā hi lobhadosa-mohussannakāle loka tassa sakāya paṭipattiyā vinayanattham dibbabrahma-ariyavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vippaṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesam alobhakusalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucim uppādentā kāmesu virajjeyyū”ti. Yadā pana issariyattham sattesu vippaṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesam adosakusalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā ettha rucim uppādetvā adosena dosam vūpasameyyū”ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇam vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesam amohakusalamūluppādanattham “appeva nāma imam paṭipattim disvā tattha rucim uppādetvā amohena moham vūpasameyyū”ti. Evañca katvā imehi dibbabrahma-ariyavihārehi sattānam vividham hitasukham harati upaharati upaneti janeti uppādetīti “viharatī”ti vuccati.

Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati tam vinā attabhāvapariharaṇābhāvato, tatoyeva ca dibbavihārādīnampi sādharmaṇo iriyāpathavihāroti āha “**idha panā**”ti-ādi. **Iriyāpathasamāyogaparidīpananti** itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttam. Asmim pana pakkhe **viharatīti** ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratīti** neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttam hoti. Tattha kassa kena vicchindanam, katham kassa pavattananti antolīnacodanam sandhāyāha “**so hī**”ti-ādi. **Soti** bhagavā. Yadi pi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataram kālam attabhāvam pavattetum sakkoti, tathāpi upādinna-kasarīrassa nāma ayam sabhāvoti dassetum “**ekam iriyāpathabādhana**”ti-ādi vuttam. **Aparipatantanti** apatantam. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānam dhammam desento nānāsamāpattīhi ca kālam vītināmento vasatīti sattānam attano ca vividham hitasukham harati upaneti, tasmā vividham haratīti viharatīti evampettha attho vedītabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti—**naḷerūti** tasmim rukkhe adhivatthayakkhassetam adhivacanam, tasmā tena adhivattho pucimando “naḷerussa pucimanto naḷerupucimando”ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Urunaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevattham dassento “**naḷeru nāma yakkho**”ti-ādimāha.

Mūlasaddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsū vattamānoti dassento āha “**mūlanti samīpan**”ti-ādi. Nippariyāyena sākhādimito saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisesepavattamāno mūlasaddo yasmā taṃsadesesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyato mūlam adhippetanti ekena mūlasaddena visesetvā āha “**mūlamūle dissatī**”ti yathā “dukkhadukkham, rūparūpan”ti ca.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagata-akusalacittuppādasseva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppādānameva āveṇike nesam suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseseti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasseva sādhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇam. Atha vā **ādisūti** ettha **ādi-**saddena alobhādīnampi kusalābyākatamūlānam saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādīkusalamūlam akusalābyākatehi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇam, tathā alobhādi-abyākatamūlampi itaradvayehi asādhāraṇattāti. **Nivātetī** vātarahite padese, vātassa abhāve vā. **Patantīti** nipatanti, ayameva vā pāṭho. **Ramaṇīyoti** manuñño. **Pāsādīkoti** pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhippacam kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti “tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti yaṃ vuttaṃ, tattha. **Siyāti** kassaci evaṃ parivitaḅko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Yadi tāva bhagavāti-**ādīsu codakassāyamadhippāyo—“pāḷaliputte pāsāde vasatī”ti-ādīsu viya adhikaraṇādhikaraṇaṃ yadi bhaveyya, tadā “verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṃ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddesoti. **Atha tattha viharatīti** yadi naḷerupucimandamūle viharati. **Na vattabbanti** nānāḥānabhūtattā verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ “tena samayenā”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “**na hi sakkā**”ti-ādīnā vivarati. Verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharitūṃ, “ubhayattha teneva samayenā”ti ca vuttattā nānāsamaye vihāro avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṃ aviparītamatthaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento “**na kho panetaṃ evaṃ daḥḥhabban**”ti-ādīmāha. Tattha **etanti** “verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti etaṃ vacanaṃ. **Evanti** “yadi tāva bhagavā”ti-ādīnā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daḥḥhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanattanti attho. Idāni attanā yathādhīpettaṃ aviparītamatthaṃ tassa ca paḥikacceva¹ vuttabhāvaṃ tena ca appaḥividdhataṃ pakāsetto “**nanu avocumha samīpatthe bhumvacanan**”ti-ādīmāha. **Goyūḥānīti** gomaḥḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbaṃ, na verañjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇattavasena ubhayathā nidānakittane kiṃ payojananti codanaṃ manasi nidhāyāha “**gocaragāmanidassanattan**”ti-ādi. **Assāti** bhagavato.

Avassaṅcettha gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādi-aneḅappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanaṃpi gahaḥḥānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento “**verañjākittanena**”ti-ādīmāha. Tattha **gahaḥḥānuggahakaraṇanti** tesaṃ tattha paccayaggaḅena upasaṅkamanapayirupāsanādīnaṃ okāsadānena dhammadesanāya

1. Paḥigacceva (Sī)

saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ
uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Pabbajitānuggahakaraṇanti uggahaparipecchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa
ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Paccayaggaṇeṇeva paccayaparibhogasiddhito āha “**tathā purimena -pa- vivajjananti**. Tattha **purimenāti** verañjāvacaṇena. Āhito ahammāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīḷā attadukkhanti vuttaṃ hoti, tassa anuyogo karaṇaṃ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṃ hoti. Tassa vivajjanaṃ **attakilamathānuyogavivajjanaṃ**. Antogāme vasantānaṃ anicchantaṇampi visabhāgarūpādi-ārammaṇadassanādisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṃ tadabhāvato āha “**pacchimena vatthukāmappahānato**”ti-ādi. Tattha **pacchimenāti** naḷerupucimandamūlavacaṇena. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo pañca kāmagaṇā vatthukāmo, tassa pahānaṃ **vatthukāmappahānaṃ**. **Kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassananti** vatthukāmesu kilesakāmasaṃyuttassa sukhasa yogo anuyogo¹ anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṃ.

Sayameva gocaragāmaṃ upasaṅkamtivā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṃ dassanato dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha “**purimena ca dhammadesanābhiyogan**”ti. Dhammadesanāya sa-ussāhabhāvo **dhammadesanābhiyogo**. Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavihārābhāvato kāyavivekādisu adhimutti tapponatā viññāyatīti āha “**pacchimena vivekādhimuttin**”ti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṃ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha “**purimena karuṇāya upagamanan**”ti-ādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamanānaṃ na

1. Sukhasa yo anuyogo (Sī), sukhasa anuyogo (?)

lābhādinimittam, paññāya apagamanam na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānam nirupakkilesatam vibhāvibhanti daṭṭhabbam. **Adhimuttatanti** tanninnabhāvam. **Nirupalepananti** anupalepanam anallīyanam.

Dhammikasukhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukham nāma anavajjasukham. Tañhi dhammikam lābham paṭicca uppannattā “dhammikasukhan”ti vuccati. Uttarimanussadhammābhiyoganimittam phāsuvihāranti sambandho. **Manussānam upakārabahulatanti** paccayapaṭiggahaṇadhammadesanādivasena upakārabahulatam. **Devatānam** upakārabahulatam janavivittatāya. Pacurajanavivittañhi ṭhānam devā upasaṅkamitabbam maññanti. **Loke samvaddhabhāvanti** āmisopabhogena samvaddhitabhāvam.

Ekapuggaloti ettha¹ **ekoti** dutiyādipaṭikkhepattho gaṇanaparicchedo. **Puggaloti** sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamatto pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenatṭhena ekapuggalo? Asadisatṭhena guṇavisitṭhatṭhena asamasamatṭhena. So hi dasannam pāramīnam paṭipāṭiyā āvajjanam ādim katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti **asadisatṭhenapi** ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānam guṇehi visitṭhāti **guṇavisitṭhatṭhenapi** ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhim ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmakāyaguṇehi ca samoti **asamasamatṭhenapi** ekapuggalo. **Loketi** sattaloke.

Uppajjamāno uppajjatiti idam pana ubhayampi vippakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitathāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evam panettha attho veditabbo. Evarūpañcetta lakkhaṇam na sakkā etam aññena saddalakkhaṇena paṭibāhitum. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpaṅkarapādamūlato laddhabyākaraṇo buddhakāradhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā “ime dhammā mayā pūretabbā”ti katasanniṭṭhāno

1. Am-Ṭṭha 1. 73 piṭṭhādīsipi passitabbam.

dānapāramim pūrentopi **uppajjamāno** nāma. Sīlapāramim -pa-
 upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo
 pūrentopi uppajjamāno nāma. Dasa paramatthapāramiyo pūrentopi
 uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma.
 Ñātathacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyaṃ¹ pūrayamānopi
 uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni
 buddhakārake dhamme matthakaṃ pāpentopi uppajjamāno nāma.
 Vessantarattabhāvaṃ pahāya tusitapure paṭisandhim gahetvā
 saṭṭhivassasatahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno
 nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā māyādeviyā
 kucchismiṃ paṭisandhim gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṃ
 vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatimsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi
 uppajjamāno nāma. Kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā
 rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ² assavaramāruyha
 nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditīre
 pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṃ karontopi
 uppajjamāno nāma. Paripākagate nāṇe oḷārikaṃ āhāraṃ āharantopi
 uppajjamāno nāma. Sāyanhasamaye visākhapuṇṇamāyaṃ
 mahābodhimaṇḍaṃ āruyha mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme
 pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ parisodhetvā
 pacchimayāmasamanantare dvādasāṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ
 anulomapaṭilomato sammasitvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhantopi
 uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalakkhaṇepi sakadāgāmiphalakkhaṇepi
 anāgāmiphalakkhaṇepi uppajjamāno nāma. Arahattamaggakkhaṇe pana
uppajjati nāma. Arahattaphalakkhaṇe **uppanno** nāma. Buddhānañhi
 sāvakānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññāḍīni uppajjanti, saheva pana
 arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāḍīni guṇarāsi āgatova nāma hoti,
 tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti.
 Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇāmyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ.
 Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya uppajjati. **Bahujanasukhāyāti**
 mahājanassa sukhatthāya uppajjati. **Lokānukampāyāti**

1. Buddhicariyaṃ (Sī)

2. Kanthakaṃ (Sī)

sattalokassa anukampaṃ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā amatapānaṃ pivi, dhammaṃ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṃ vītināmetvā bodhimaṇḍā isipatanaṃ āgamma “dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevittabbā”ti dhammacakkappavattanasuttante¹ desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṃ atthārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṃ pivimsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamadivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte paṭiṭṭhahimsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapanṇāsa purise arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasaṇḍe tiṃsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsise ādittapariyāyapariyosāne² jaṭilasahassaṃ arahatte paṭiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārappamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahimsu, ekaṃ nahutaṃ saraṇesu paṭiṭṭhitāṃ. Tirokuṭṭa-anumodanāvasāne³ caturāsītiyā pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāṇasahashehi, khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahashehi, jambuka-ājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandasetṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase⁴ cuddasa koṭiyo amatapānaṃ pivimsu. Yamakapāṭihāriyadivase vīsati pāṇakoṭiyo, tāvatimsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisīditvā mātaraṃ kāyasakkhim katvā sattappakaraṇaṃ abhidhammaṃ desentassa asīti pāṇakoṭiyo, devorohaṇe tiṃsa pāṇakoṭiyo, sakkapañhasuttante⁵ asīti devasahassāni amatapānaṃ pivimsu. Mahāsamayasuttante⁶ maṅgalasutte⁷ cūḷarāhulovāde⁸ samacittapaṭipadāyāti⁹ imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti.

Yāvajjadivasā

1. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14 piṭṭhesu. 2. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 8 piṭṭhe.
 4. Khu 1. 429 piṭṭhe. 5. Dī 2. 311 piṭṭhe. 6. Dī 2. 203 piṭṭhe.
 7. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu. 8. Ma 3. 324 piṭṭhe. 9. Am 1. 62 piṭṭhe.

ito parampi anāgate imaṃ sāsanaṃ nissāya saggamokkhamagge
patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ
nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno.
Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale
dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Tasmā etesampi atthatthāya hitatthāya
sukhatthāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya
puṭṭhaṃ ekapuggalaṃ vibhāvento “**tathāgato araham sammāsambuddho**”ti
āha. **Tadatthapariniṭṭhādananti** lokatthanipphādanam,
buddhakkiccasampādananti attho. **Paṭhamaṃ lumbinīvane dutiyaṃ
bodhimaṇḍeti** lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena.
Evamādināti ādisaddena verañjakittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ
dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena
parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā
karuṇākkiccam, itarena paññākkiccam, purimena cassa paramāya anukampāya
samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti
evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ. **Saṅkhyāyapīti** gaṇanatopi. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatattā saṃghoti
imamatthaṃ vibhāvento āha “**diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasaṅghātena
samaṇagaṇeṇā**”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti
takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇato
viharatī”ti¹ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni
asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni
samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu² sīlasāmaññaṇato viharatī”ti³
evaṃ vuttānaṃca sīlānaṃ sāmaññaṇasaṅkhātana saṅghato saṅghaṭito sametoti
diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasaṅghāto, samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa
saṃhatoti vuttaṃ hoti. Tathā hi “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ
diṭṭhisampanno puggalo sañcicca paṇaṃ jīvītā voropeyya, netam ṭhānaṃ

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

2. Tathārūpehi sīlehi (sabbattha)

3. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

vijjati”ti-ādivacanato diṭṭhisilānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisilasāmaññaṃ samhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ʃhitāpi attano guṇasāmaggiyā samhatāyeva. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṃ gato viharati¹, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṃ gato viharatī”ti² vacanato puthujjanānampi diṭṭhisilasāmaññaṃ samhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasamghoyeva adhippeto “yo tattha pacchimako, so sotāpanno”ti vacanato. **Etenā**ti “pañcamattehi bhikkhusatehī”ti etena vacanena. **Assā**ti pañcamattassa bhikkhusatassa. **Nirabbudoti**-ādīnaṃ vacanatto parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha “**assosīti suṇi upalabhī**”ti, aññāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamattaṃ dassento āha “**sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsī**”ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇanti āha “**khoti padapūraṇamatte nipāto**”ti. **Avadhāraṇattheti** pana iminā antogadhāvadhāraṇepi sabbasmim vākye iṭṭhatovadhāraṇattaṃ khosaddaggahaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇam dassento āha “**tattha avadhāraṇatthenā**”ti-ādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kimpayojananti āha “**padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā**”ti. “Assosī”ti hi padaṃ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontam pūritam nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojanam. **Matta**-saddo cettha visesanivatti-attho, tenassa anattantaradīpanatam³ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena attham dassento āha “**verañjāyam jāto**”ti-ādi. **Brahmam** aṇatīti ettha **brahmanti** vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvato yeva aṭṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā,

1. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39 piṭṭhesu.

3. Atthantaradīpanatam (Sī, Syā)

tena padhānasseva gahaṇaṃ. **Mante sajjhāyatī**ti iruvedādike mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitaḥḥatāya “mantā”ti vuccanti. **Idameva hī**ti avadhāraṇena brahmato jātoti-ādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati. **Jātibrahmaṇānanti** iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrahmaṇā visuddhibrahmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrahmaṇānanti niruttiṃ dassento āha “**ariyā panā**”ti-ādi.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhiraka-avītarāgasekkhāsekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāvento āha “**vuttañhetan**”ti-ādi. Ettha pana “**bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatī**ti idaṃ bhinnagāthāsannissitapadadvayaṃ ekato gahetvā vuttan”ti vadanti. Vuttañhetanṃ tīsupi **gaṇṭhipadesu** “samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatīti idaṃ vacanaṃ gahetvā ‘samitattā samaṇoti vuccatī’ti vuttanṃ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacanaṃ”ti. Anekathattā nipātānaṃ idha anussavanatthe¹ adhippetoti āha “**khalūti anussavanatthe nipāto**”ti. **Jātisamudāgatanti** jātiyā āgataṃ, jātisiddhanti vuttanṃ hoti. **Ālapanamattanti** piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete bhoti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. **Bhovādī nāma so hotī**ti yo āmantanādīsu “bho bho”ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. **Sakiñcanoti** rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti² “kiñcanānī”ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalāṃ maddāpentā “kiñcehi kapila, kiñcehi kālakā”ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti vedītabbo.

Gottvasenāti ettha gaṃ³ tāyatīti gottanṃ. Gosaddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekasikavisayatāya⁴ tāyati rakkhatīti gottanṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ

1. Anussavanattho (Syā)

2. Palibodhentīti (Sī)

3. Gavaṃ (Sī)

4. Ekantikavisayatāya (Sī)

abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni buddhi-abhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṅkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇoti** iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, **gotamoti** iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**. Iminā ca uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṃ “**idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanan**”ti. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññaena anabhibhūtoti** ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññaena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṇo. Tathā hi lokanāthassa abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṇo paññāto. Tena “**sakyakulā pabbajito**”ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanattham¹ vuttam mahantaṃ ñātiparivaṭṭam mahantañca bhogakkhandham pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Tato paranti** “verañjāyaṃ viharatī”ti-ādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti ittambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmim upayogavacananti attho. Ettha ca **abbhuggatoti** ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakāraṃ dīpanato. Tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ”ti idaṃ upayogavacanaṃ sāmi-atthepi samānaṃ itthambhūtākhyānadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttam. Tenevāha “**tassa kho pana bhoto gotamassāti attho**”ti. Idaṃ vuttam hoti—yathā “sādhu devadatto mātaramatī”ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti

1. Saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ (Syā, Ka)

abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. “Sādhu devadatto mātaramabhī”ti ettha hi “devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhu”ti evaṃ adhikaraṇatthe sāmi-atthe vā bhummavacanassa vā sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṃ kataṃ. Yathā cettha “devadatto mātu visaye mātusambandhī vā sādhattappakārappatto”ti ayamatto viññāyati, evamidhāpi “bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto”ti ayamatto viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tathā tattha “mātaraṃ”ti vacanaṃ viya idha “taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ”ti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “**kalyāṇaguṇāsamannāgato**”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṃvisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭhoti** etthāpi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa seṭṭhatā “bhagavāti vacanaṃ seṭṭhan”ti-ādīsu viya. “Bhagavā arahaṇaṃ”ti-ādinā guṇānaṃ saṃkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha “**kittisaddoti kitti evā**”ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “uḷārasaddo isayo, guṇavanto tapassino”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhitthavudāhāro.

“Abbhuggato”ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṃ na dassito, tasmā tassattho evaṃ veditabbo—**abbhuggatoti** abhibhavitvā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabha pavattattā sadevakaṃ lokam ajjhottharivā pavattoti vuttam hoti. Kinti saddo abbhuggatoti āha “**itipi so bhagavā**”ti-ādi. Ito param pana idisesu ṭhānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha “pāḷiyam panā”ti vatvā attham dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṃ attham dassento āha “**itipi so bhagavāti-ādīsu**

pana ayaṃ tāva yojanā”ti-ādi. **So bhagavāti** yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netam nāmaṃ mātarā katan”ti-ādi¹. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena “arahan”ti-ādīsu navasu ṭhānesu paccekam itipisaddam yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittakenapīti dassento “**itipi araham itipi sammāsambuddho -pa- itipi bhagavā**”ti āha. Evañhi sati “arahan”ti-ādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākātā paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvītā honti. “Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ tacchan”ti-ādīsu² viya hi idha **iti-saddo** āsannapaccakkhākāraṇattho, **pi-saddo** sampiṇḍanattho, tena ca tesam guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇākāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni hontīti tāni saṃkittentena viññunā cittaassa sammukhibhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttam hoti**”ti āha.

“Suttantikānaṃ vacanānamattham, suttānurūpaṃ paridīpayanti”ti heṭṭhā vuttatā **visuddhimagge**³ sabbākārato saṃvaṇṇitampi attham idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanamāya “**idāni vinayadharānaṃ**”ti-ādi. Tattha **cittasampahamsanatthanti** cittasantosanattham, cittappasādajananatthanti vuttam hoti. “Ārakattā”ti-ādīsu **ārakattāti** suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattāti** viddhamsittatā. **Paccayādīnanti** cīvarādipaccayānañceva pūjāvīsesānañca.

Idāni yathāvuttamevattham vibhāvento āha “**ārahāhiso**”ti-ādi. Dūrātā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkamsagataṃ dūrātāvaṃ dassento “**suvidūravidūre ṭhito**”ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa kilesehi

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

dūre ṭhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesam̐ sabbaso pahīnattāti dassento āha “**maggena kilesānaṃ viddham̐sittattā**”ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ “**savāsanānaṃ**”ti. Na hi ṭhapetvā bhagavantaṃ aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti. Etena aññehi asādharaṇambhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassaṃ appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito¹ sāmattiyaṃviseso āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “**ārakā**”ti vutte “**kilesehi**”ti ayamatto labbhatīti sāmāññacodanāya visese avatṭhānato visesatthinaṃ ca visesassa anupayujjitabbato “**ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā**”ti-ādīni² suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakāti** cettha **ākārassa** rassattaṃ, **kakārassa** ca hakāraṃ sānusāraṃ katvā niruttinayena “**arahan**”ti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idamettha vuccati—

“So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato”ti³.

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. Arīnaṃ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena “**arahan**”ti vuttaṃ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ veditabbaṃ—

“Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato”ti³.

Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlavayavabhūtaṃ anto bahi ca samavatṭhitaṃ avijjābhavataṇhādvayanti vuttaṃ “**avijjābhavataṇhāmayanābhī**”ti. Nābhiyā nemiyaṃ ca sambaddha-arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmarāṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhārāti vuttaṃ “**puññādi-abhisaṅkhārānaṃ**”ti. Tattha tattha bhava pariyantabhāvena pākātaṃ jarāmarāṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā

1. Kilesanihito (Syā)

2. Ma 1. 348 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 192 piṭṭhepi.

āha “**jarāmarañanemī**”ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkappavattiyā āsavasamudayoti āha “**āsavasamudayasamayena akkhena vijjhitvā**”ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti¹. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṃ **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālapavattaṃ**.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbochinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti²—

evaṃ vuttasaṃsārova **saṃsāracakkaṃ**. **Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍa pasannā jātāti **bodhimaṇḍo**. **Vīriyapādehī**ti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasāṅkhātehi pādehi. **Sīlathaviyanti** patiṭṭhānaṭṭhena. Sīlameva pathavī, tassaṃ. **Patiṭṭhāyāti** sampādanavasena patiṭṭhāhitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakaranti** kāyakammādibhedassa sabbassapi kammaṃ khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasunti** samādhisīlāyaṃ sunisitaṃ maggañāṇapharasuṃ gahetvā.

Evam “arānaṃ hatattā”ti ettha vuttaṃ arasaṅkhātāṃ saṃsāraṃ cakkam viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesaṅkkaṃenapi taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anamataggaṃsaṃsāravatṭanti** anu anu amataggaṃ aviññātapubbakoṭikaṃ saṃsāramaṇḍalaṃ. **Sesā dasa dhammā**ti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṃ tesam saṅkhārādīnaṃ arabhāvoti āha “**avijjāmūlakattā jarāmarañapariyantattā cā**”ti. Tattha avijjā mūlaṃ padhānakāraṇaṃ yesam saṅkhārādīnaṃ te avijjāmūlakā, tesam bhāvo **avijjāmūlakattaṃ**. Jarāmarāṇaṃ

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 176; Di-Ṭṭha 2. 86; Saṃ-Ṭṭha 2. 89; Am-Ṭṭha 2. 386 piṭṭhādīsu.

pariyantaṃ pariyosānabhūtaṃ etesanti jarāmarañapariyantā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesāṃ bhāvo **jarāmarañapariyantattaṃ**.

Saṅkhārādijātipariyosānānaṃ dasadhammānaṃ avijjāmūlakattā jarāmarañapariyosānattā cāti attho, nābhibhūtāya avijjāya mūlato nemibhūtena jarāmarañena antato saṅkhārādīnaṃ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhādīsūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. **Aññānanti** ñāṇappaṭipakkhattā moho aññānaṃ, na pana ñāṇato aññaṃ, napi ñāṇassa abhāvamattaṃ. Tattha dukkhādīsū aññānaṃ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṃ sesaṭṭhānesu ārammaṇavaseneva avijjā uppajjati, evaṃ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhitaṃ na deti, tathā samudayaṃ nirodhaṃ magganti.

Dukkhanti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikañca avijjaṃ tidhā katvā avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike paṭipāṭiyā dassento “**kāmabhava ca avijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kāmabhava ca avijjāti** kāmabhava ādinavaṭṭicchādikā avijjā. **Rūpabhava avijjā arūpabhava avijjāti** etthāpi eseva nayo. **Kāmabhava saṅkhārānanti** kāmabhūmipariyāpannānaṃ puññāpuññasaṅkhārānaṃ, kāmabhava vā nipphādetabbā¹ ye puññāpuññasaṅkhārā, tesāṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Saṅkhārāti** cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. **Paccayo hotīti** puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu saha-jātassa saha-jātādivasena, asaha-jātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhava saṅkhārānanti** āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hotīti** upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ nayidha vitthārayissāma. **Itaresūti** rūpārūpabhavesu.

1. Nipphādetabbe (Sī, Ka)

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ ghānādittayassa tattha asamभवतो. **Ekassāti** manāyatanassa itaresaṃ tattha asamभवतो. Iminā nayena **tiṇṇaṃ phassānanti**-ādīsupi attho veditabbo. **Chabbidhassa phassassāti** cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassajivhāsamphassakāyasamphassamanosamphassānaṃ vasena chabbidhassa phassassa. **Channaṃ vedanānanti** cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghānasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṃ channaṃ vedanānaṃ. **Channaṃ taṇhākāyānanti** rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṃ channaṃ taṇhākāyānaṃ. **Tattha tattha sā sā taṇhāti** rūpataṇhādibhedo tattha tattha kāmabhavādīsū uppañjanakataṇhā.

Sā taṇhādīmūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ upādānabhava cavibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāme paribhuñjissāmīti** iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā **saggasampattim anubhavissāmīti**-ādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**kāmupādānapaccayā**”ti. **Tathevāti** kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampattinti** rūpībrahmaloke sampattim. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā”ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā “**kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāveti**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **mettaṃ bhāvetīti** mijjati siniyhatīti mettā, taṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettā, cittaṃ, taṃsampayuttaṃ jhānaṃ vā, taṃ bhāveti vaḍḍhetti uppādeti vāti attho. **Karuṇaṃ bhāvetīti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasilabbatupādāna-attavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayoti attho. Tatthāyaṃ yojanā—idhekacco “natthi paraloko”ti natthikadiṭṭhim gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratīti-ādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmim sampattibhave attā ucchiṃjati”ti ucchedadiṭṭhim gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratīti-ādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā

attā ucchijjati”ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparopi “arūpabhava uppajjitvā attā ucchijjati”ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenapi yojanā veditabbā. Aparo “sīlena suddhi, vatena suddhi”ti asuddhimaggaṃ “suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratīti-ādi sabbam vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena “kāmaḥhave avijjā kāmaḥhave saṅkhārānaṃ paccayo hoti”ti-ādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāliṃ** ānetvā nigamanavasena dassento “**evamayan**”ti-ādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmasavādīnā sahetukā evāti āha “**ubhopete hetusamuppannā**”ti. **Paccayapariggaheti** nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchijja gahaṇe. Nipphādetabbe bhumbaṃ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṃ, dhammānaṃ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, paccayañāṇanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṃ hoti. Kāmañcettha paccayapariggahe paññāyeva dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhanti “**saṅkhārā hetusamuppannā**”ti paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Ubhopete hetusamuppannā**ti idaṃ vana ubhinnampi paccayuppannabhāvaṃ dassetukāmatāya vuttaṃ. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitarāṇavasena pavattati, tasmā “**atītampi addhānan**”ti-ādi vuttaṃ. **Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbāni**ti etena nayena “avijjā hetū”ti-ādinā avijjāyaṃ vuttanayena “saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppannan”ti-ādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti **saṅkhepo**, hetu vipāko ca¹. Atha vā hetuvipākoti saṅkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṃ katanti

daṭṭhabbāṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatim vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā, tenāha “**purimasaṅkhepo cettha atīto addhā**”ti-ādi. Paccuppanno addhāti sambandho.

Taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ettha avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhārāgahaṇena kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṃ tehi vinā sakiccākaraṇato ca taṇhupādānabhavā gahitāva honti. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tathā ca vuttaṃ—

“Purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā, upagamanāṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha² **purimakammabhavasminti** purime kammabhavā, atītajātiyaṃ kammabhavā kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsū moho yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ karoto yā purimacetanāyo, yathā “dānaṃ dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo, paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhāti** yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanāṃ upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī”ti-ādinā nayena pavattaṃ upagamanāṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavoti** “taṃ kammaṃ karoto yā purimā cetanāyo”ti-ādinā heṭṭhā vuttasu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā, sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

1. Khu 9. 50 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 182; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhesupī passitabbaṃ.

Idāni sabbepete avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha “**ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭan**”ti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca kammaṃ, avijjādayo pana kammasahāyatāya kammasarikkhakā tadupakārakā cāti kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadhammadhammatāya kammasarikkhakā sahaḷātakotiya upanissayakotiya ca kammaṃ ca upakārakā. Kammameva ca aññamaññasambandhaṃ hutvā punappunaṃ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭaṃ. **Viññāṇādayo pañcāti** viññāṇādayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmim attabhāveti vuttaṃ hoti. **Avijjāsaṅkhārā gahitāva honti**ti etthāpi pubbe viya kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā, bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā bhava gahite tassa pubbhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjāva hotīti taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva honti. Teneva vuttaṃ—

“Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanā upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha kammabhavaṃsmim āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā jātijarāmarāṇanti vuttāti avatthānaṃ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti tadavinābhāvatoti āha “**jātijarāmarāṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā**”ti. **Apadesenāti** jātijarāmarāṇānaṃ kathanena. **Imeti** viññāṇādayo. **Āyatim vipākavaṭṭanti** paccuppanahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Teti** avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyanti ākārā, atītahetu-ādīnaṃ vā pakārā

1. Khu 9. 50 piṭṭhe.

ākārā. Tato ākārato. **Vīsatividhā hontīti** atīte hetupañcakādibhedato vīsatividhā hontī.

Saṅkhāravīññānānaṃ cettha antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhi, tathā bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “**catusaṅkhepan**”ti-ādi. **Sabbākāratoti** idha vuttehi ca avuttehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātīti** avabujjhati. **Passatīti** dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññātīti** paṭivijjhatīti tesamyeva vevacanaṃ. **Tanti** taṃ jānanaṃ. **Ñātattthenātīti** yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhena** aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ¹, taṃ dassetuṃ “**iminā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **te dhammeti** te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ ñatvātīti** mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindantoti** balavavipassanāya nibbindanto. **Virajjanto vimuccantoti** ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “hani vihani viddhamsesī”ti. **Evampi arānaṃ hatattā arahanti** evaṃ imināpi pakārena yathāvuttasamsāracakkassa saṅkhārādi-arānaṃ hatattā arahaṃ. Etthedaṃ vuccati—

“Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsina yato.

Lokanāthena tenesa, **arahanti pavuccatī**”ti².

Aggadakkhiṇeyyattātīti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvīsesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento

1. Bhavacakkaṃ idāni taṃ (sabbattha) Visuddhimaggaṭīkāyaṃ cha-anussatiniddese Buddhānussatikathāvaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

2. Visuddhi 1. 194 piṭṭhepi.

“**uppanne tathāgate**”ti-ādimāha. “Ekekaṃ dhammakkhandhaṃ ekekavihārena pūjessāmi”ti vuttepi satthāraṃyeva uddissa katattā “**bhagavantaṃ uddissā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti** yathāvuttato aññesaṃ amahasakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nāti-uḷārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Paccayādīnaṃ arahattāpi arahanti** yathāvuttacīvarādipaccayānaṃ pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi arahānaṃ. Imassapi atthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ vuccati—

“Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho.
Atthānurūpaṃ **arahanti** loke,
Tasmā jino arahati nāmametan”ti¹.

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttaṃ hoti. **Raho pāpaṃ karontī**ti “mā naṃ koci jaññā”ti rahasi pāpaṃ karonti. **Evamesa na kadāci karotī**ti esa bhagavā pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍayeva suppahīnattā kadāci pi evaṃ na roti. Hoti cettha—

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, **arahānaṃ** iti vissuto”ti¹.

Idāni sukhaggahaṇatthaṃ yathāvuttamatthaṃ sabbampi saṅgahetvā dassento āha “**hoti cetthā**”ti-ādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha gāthābandhasukhatthaṃ niggahītalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. **Paccayādīna cārahoti** etthāpi niggahītalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo—āraḱāti **arahānaṃ**, suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvinā appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetāṃ bhagavatā—

1. Visuddhi 1. 195 piṭṭhepi.

“Saṅghāṭikanne cepi me bhikkhave bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasāṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passatī”ti¹.

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃpātaṃ satthu santikāvacarāva siyūm², Na te tāvatā “satthu sanikā”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati—

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā.
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṃ mato”ti.

Tathā ārakāti **arahaṃ**, āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetāṃ bhagavatā—

“Yojanasate cepi me bhikkhave bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasāṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so bhikkhave bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī”ti¹.

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi hontī, na tāvatā te “satthu dūracārino”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati—

“Ye sammā paṭipajjanti, suppañītādhimuttikā.
Ārakā³ tehi āsanne, tenāpi **arahaṃ** jino”ti.

1. Khu 1. 256 piṭṭhe.

2. Santikāvacarā vasimsu (Sī)

3. Bhagavā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyam)

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmim̄ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anattam̄ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekamseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitam̄ parahitañca paripūretum̄ sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinnā. Yathāha—

“Tathāgatassa kho brāhmaṇa rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatim̄ anuppādadhammā”¹ti.

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāram̄ akārādesam̄ katvā “**araham**”ti vuttam̄. Tenedam̄ vuccati—

“Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato.
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **araham̄** mato”ti.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekhā appattamānasā anuttaram̄ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **araham̄**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakarāṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva honti. Yathāha āyasmā piṅgiyo—

“Passāmi nam̄ manasā cakkhunāva,
Rattindivam̄ brāhmaṇa appamatto.
Namassamāno vivasemi rattim̄,
Teneva maññāmi avippavāsam̄.

1. Vi 1. 4 piṭṭhe.

Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
 Nā’penti’me gotamasāsanamhā.
 Yam yam disam vajati bhūripañño,
 Sa tena teneva natohamasmī”ti¹.

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha—

“Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo
 aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netam ṭhānaṃ vijjati”ti².

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti
 suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesañca avirahanato na santi
 etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhuhi pariccejitabbatāti
araham. Tenedaṃ vuccati—

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā.
 Na tehi rahito hoti, nātho tenā**araham** mato”ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu
 paribbhamanasankhātāṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena
 ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa
 viddhaṃsitattā. Yathāha—

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
 Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje.
 Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti³.

Evaṃ natthi etassa raho gamanaṃ gatīsu paccājātītipi **araham**. Tenedaṃ
 vuccati—

“Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso.
 Pahīnajātimaṇaṇo, **araham** sugato mato”ti.

Pāsaṃsatto vā bhagavā **araham**. Akkharacintakā hi pasaṃsāyaṃ
 arahasaddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādharāṇato
 yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena
 sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya

1. Khu 1. 451 piṭṭhe.

2. Ma 3. 110; Am 1. 29 piṭṭhesu.

3. Am 1. 348 piṭṭhe.

anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo
 appaṭipuggaloti evaṃ tasmim̃ tasmim̃ guṇe vibhajitvā vuccamāne
 paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyoṣāpetum̃
 asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā araham̃. Tenedaṃ vuccati—

“Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake.
 Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **araham̃** dvipaduttamo”ti.

Sabbasaṅgahavasena pana—

Ārakā mandabuddhīnam̃, ārakā¹ ca vijānataṃ.
 Rahānam̃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato.
 Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā araham̃ jinoti.

Ettāvātā ca “arahan”ti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni **sammāsambuddhoti** imassa attham̃ vibhajitvā dassento āha
 “**sammā sāmañcā**”ti-ādi. Tattha **sammāti** aviparītam̃. **Sāmanti** sayameva,
 aparaneyyo hutvāti attho. **Sambuddhoti** hi ettha **sam̃**-saddo sayanti etassa
 atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. **Sabbadhammānanti** anavasesānam̃
 neyyadhammānam̃. Katham̃ panettha sabbadhammānanti ayaṃ viseso
 labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa
 nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito² na dadāti”ti. Evañca katvā
 atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā
 kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmañca buddhattā
 sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati,
 “sabbadhammānan”ti idaṃ pana atthato labbhamānam̃ gahetvā vuttam̃. Na
 hi bujjanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmaññato vuttam̃ vibhajitvā
 dassetum̃ “**abhiññeyye dhamme**”ti-ādi vuttam̃. Tattha **abhiññeyyeti**
 aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe
 catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddhoti** abhiññeyyabhāvato bujji,
 pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya
 aparabhāge sabbaññutaññādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva

1. Āsannā (Mūlapaṇṇāsake sāleyyakasuttaṭīkāyam̃)

2. Dukkhito (Syā) saddanītidhātumālā passitabbā.

nayo. **Pariññeyye dhammeti** aniccādivasena parijānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbeti** samudayapakkhiye. **Sacchikātabbeti** nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaapekkhitvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati “cakkhu dukkhasaccan”ti-ādi. Uddeso ca avinicchitathaparicchadassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchodoti aparicchadena bahuvacanaena vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti. **Sacchikātabbeti** vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbeti** ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Teneva cāhāti** selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṃ sādheṇto evamāha.

Kim pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ sādhetīti? Sādheti mahākaruṇāya aññesaṃ avisayato. Tattha “ekomhi sammāsambuddho, sabbābhībhū sabbavidūhamasmī”ti-ādīni¹ suttapadāni, idameva ca “abhiññeyyan”ti-ādi suttapadaṃ etassa atthassa sādhaṇaṃ. Tattha **abhiññeyyanti** iminā dukkhasaccamāha, **bhāvetabbanti** maggasaccaṃ. **Ca**-saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā **abhiññeyyanti** imināva pārisesaññeyena pariññeyyadhamme sacchikātabbadhamme ca dasseti. **Tasmā buddhosmīti** yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abhaññāsinti attho. **Selasuttaṭṭhakathāyaṃ**² pana idaṃ vuttaṃ—

“Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetabbaṃ maggasaccaṃ. Pahātabbaṃ samudayasaccaṃ. Hetuvacanaena pana phalasiddhito tesāṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbaṃ sacchikataṃ, pariññātabbaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvanāṃ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṃ dassento ‘bujjhitabbaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sāmetī”ti.

1. Ma 2. 295; Vi 3. 12 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 3. 276 piṭṭhe.

Tattha **vijjāti** maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. **Vimuttīti** phalavimutti. Kāmañcetta maggavijjāpi bhāvetabbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanena phalasiddhi vuttāti veditabbaṃ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti.

Evam saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āradhāṃ. **Mūlakāraṇabhāvenāti** santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāvahetuto sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikāti** uppādikā. **Purimataṇhāti** purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinnanti** cakkhussa taṃsamudayassa ca. **Appavattīti** appavattinimittaṃ. **Nirodhappajānanāti** sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhā renāti** “cakkhuṃ cakkhusamudayo cakkhunirodho”ti-ādinā ekekakoṭṭhāsānidhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato uppādānakkhandhogadhattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ “**rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā**”ti vuttaṃ, tasmā vattamānabhāve taṇhā khandhapariyāpanattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccāṃ. Yasmim̐ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. **Dvattimsākārāti** dvattimsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavāti** kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññībhavo asaññībhavo nevasaññīnāsaññībhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavoti nava bhavā. Tattha bhavatīti bhavo, kāmarāgasāṅkhātena kāmena yutto bhavo, kāmasāṅkhāto vā bhavo **kāmabhavo**, ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasāṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasāṅkhāto vā bhavo **rūpabhavo**,

soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasan̄khātena arūpena yutto bhavo, arūpasañkhāto vā bhavo **arūpabhavo**, catasso āruppabhūmiyo. Saññāvataṃ bhavo **saññībhavo**, saññā vā ettha bhve atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaññībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo **asaññībhavo**, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaññībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. **Vokāro**ti vā khandhānametamadhivacanaṃ, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho vedītabbo. **Cattāri jhānānīti** aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikā¹ purimataṇhāti vedītabbā. Kiriyadhammānaṃ pana yattha te kiriyadhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. **Anulomatoti** ettha “sañkhārā dukkhasaccaṃ, avijjā samudayasaccaṃ”ti iminā anukkamena yojetabbaṃ.

Anubuddhoti bujhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenāti** yasmā² sāmāññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kiṃ vuttanti āha “**sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā**”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena

1. Taṇhā taṃsamuṭṭhāpikā (Syā)

2. Tenāti tasmā. Yasmā (Sī, Syā)

sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino
anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññam anāvaraṇañāṇam, aññathā “cha
asādhāraṇañāṇāni buddhaññāṇāni”ti vacanam virujjheyāti? Na virujjhati
visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattam ekasseva
ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi tam ñāṇam
anavasesasaṅkhatāsāṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇam,
tatha ca āvaraṇabhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttam.
Yathāya **paṭisambhidāyam**¹ “sabbam saṅkhatamasaṅkhatam anavasesam
jānātīti sabbaññutaññāṇam, tatha āvaraṇam natthīti anāvaraṇañāṇan”ti-ādi.
Tasmā natthi nesam atthato bhedo, ekantena cetam evamicchitabbam.
Aññathā sabbaññutanāvaraṇañāṇam sādharmaṇatā
asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa
aṇumattampi āvaraṇam atthi, anāvaraṇañāṇassa
asabbadhammārammaṇabhāve yattha tam na pavattati,
tathāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu
aññameva anāvaraṇañāṇam sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha
appaṭihata vuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetam,
tassa cādhighamanena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca
vuccati na sakimyeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttam
paṭisambhidāyam² “vimokkantikametaṃ buddhānam bhagavantānam
bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ
buddho”ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhighamena hi
bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahoṣīti.

Etthāha—kiṃ panidaṃ ñāṇam pavattamānam sakimyeva sabbasmim
visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcetha—yadi tāva sakimyeva
sabbasmim visaye pavattati, atītānāgatapaccuppanna-
ajjhatabhiddhādibhedabhinnānam saṅkhatadhammānam
asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjham upaṭṭhāne dūrato cittapaṭam
pekkhantassa viya paṭivibhāvenāvabodho³ na siyā, tathā sati “sabbe

1. Khu 9. 125 piṭṭhe.

2. Khu 9. 172 piṭṭhe.

3. Visayapaṭibhāgenāvabodho (Sī), viya paṭibhāgenāvabodho (Syā)

dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi¹ “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evañca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti’ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakimyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānañāṇaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañāṇaṃ”ti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametam akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā “buddhavisayo bhikkhave acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti². Idam panettha sanniṭṭhānaṃ—yaṃ kiñci bhagavatā ñātum icchitam sakalaṃ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati nicasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātum icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā “sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā”ti³ vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

1. Yesam (Sī)

2. Am 1. 392 piṭṭhe.

3. Khu 7. 139; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakimyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñaṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, “yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ”¹ evamekajjhaṃ visuṃ sakiṃ kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjāhīti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇatṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. **Tatrā**ti ambatṭhasutte. **Manomayiddhiyā**ti ettha “idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahinindriyaṃ”² iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānāmanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. **Cha abhiññā**ti āsavakkhayañāṇena saddhiṃ iddhi vidhādikā pañcābhiññāyo. Tissannaṃ atṭhannaṃca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ veneyyajjhāsavavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ “idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, paññavā hoti”³. **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha silādayoyeva pannarasa “caraṇaṃ”^{ti} vuttāti codanaṃ sandhāyāha “**ime meva hī**”^{ti}-ādi. Tena tesāṃ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekamsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgadhaṃ dassento “**yathāhā**”^{ti}-ādimāha.

1. Khu 9. 376 piṭṭhe.

2. Dī 1. 73 piṭṭhe.

3. Dī 3. 208 piṭṭhe.

Bhagavāti-ādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttam. Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ “**tattha vijjāsampadā**”ti-ādi vuttam. Āsavakkhayavijjāya sabbaññubhāvasiddhito āha “**vijjāsampadā bhagavato sabbaññutam pūretvā ʒhitā**”ti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa yathārahaṃ tassa ca mahākaruṇāsamāpattivasena asādhāraṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha “**caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ pūretvā ʒhitā**”ti. Yathā sattānaṃ anattaṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva¹ siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ “**so sabbaññūtāyā**”ti-ādi vuttam. **Yathā taṃ vijjācaraṇasampanno** ettha **tanti** nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojeti, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā paṇāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanaṃ niyyānikatāya sāvakanāṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ “**tenassā**”ti-ādi vuttam. Tattha **attantapādayoti ādi**-saddena parantapa-ubhayantapā gahitā. Sesam suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasaṃsāraṇaṃ. Paññāya paradukkhaparijānaṃ, karuṇāya paradukkhatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayam taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tārāṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayam parehi abhāyaṇaṃ. Karuṇāya param rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto param rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādisu

1. Sakiccakameva (Syā)

catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsītāti daṭṭhabbān.

Idāni sugatoti imassa atthaṃ dassento āha “**sobhanagamanattā**”ti-ādi. “Gate ṭhite”ti-ādīsū gamanampi gatanti vuccatīti āha “**gamanampi hi gatanti vuccatī**”ti. “**Sobhananti** subhaṃ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha “**parisuddhamanavajjan**”ti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetāṃ gamanaṃ dassento “**ariyamaggo**”ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṃ gamananti ca vuccati. Idāni tasseva gamane kāraṇaṃ dassetuṃ “**tena hesā**”ti-ādi vuttaṃ. **Khemarū disanti** nibbānaṃ. **Asajjamānoti** paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabbagamanatthaṃ āvahati, sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha “**iti sobhanagamanattā sugato**”ti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha “**sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānan**”ti. Tenāha bhagavā “nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti¹. **Sammāti** suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtaṃ gamananti āha “**pahīne kilese puna apaccāgacchanto**”ti, pahīnaṃ puna asamudācāravasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṃ āgamaṃ dassetvā vibhāvento āha “**vuttañcetan**”ti-ādi. **Etanti** tena tena maggena pahīnakilesānaṃ puna apaccāgamaṃ, idañca sikhāppattaṃ sammāgamaṃ, yāya

1. Ma 2. 176; Khu 1. 43 piṭṭhesu.

āgamanīyapaṭipadāya siddham, sāpi sammāgamanamevāti evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ “**sammā vā āgato**”ti-ādi vuttam. **Sammāpaṭipattiyāti** sammāsambodhiyā sampāpane aviparītaṭipattiyā. **Sabbalokassa hitasukhameva karontāti** etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānam sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **Sassatam ucchedanti ime ante anupagacchanto gatoti** etena paṭiccasamuppādagatim dasseti. **Kāmasukham attakilamathanti ime anupagacchanto gatoti** etena ariyamaggagatim dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nippādetabbe sādhetabbe cetam bhummam. **Abhūtanti** abhūtattham. Atthamukhena hi vācāya abhūtata bhūtata vā. **Atacchanti** tasseva vevacanam. **Anatthasamhitanti** diṭṭhadhammikenā samparāyikenā vā anatthenā samhitam **anatthasamhitam**, anathāvaham. Na atthoti anatto, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena samhitam. Pisunāvācam samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantam “dussīlo”ti, acaṇḍālādīm “caṇḍālo”ti-ādinā bhāsamanassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlam “dussīlo”ti, caṇḍālādimeva “caṇḍālo”ti-ādinā avinayena bhāsamanassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādibhāvavibhāvanīkathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”ti-ādikā. Catutthī “vedavihitena yaññavidhinā paṇātipātādikatam sugatim āvahaṭi”ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññupasamhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādīkathā veditabbā. **Evam sammā gadattāti** yathāvuttam abhūtādīm vajjetvā bhūtam taccham atthasamhitam piyam manāpam tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamanamattena kassapi appiyampi hi bhagavato vacanam piyam manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā. Ettha pana da-kārassa ta-kāram katvā “sugato”ti vuttanti daṭṭhabbam.

Aparo nayo—sobhanam gatam gamanam etassāti **sugato**. Bhagavato hi vencyyajanupasaṅkamanam ekantena tesam hitasukhanippādanato sobhanam bhaddakam. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭīkakuṭīlākulatādidosavirahitam

vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ
 ñāṇagamaṇaṃca
 vipulanimmalakarūṇāsativīriyādiguṇavisesahitamabhinīhārato yāva
 mahābodhi¹ anavajjatāya sattānaṃ hitasukhāvahatāya ca sobhaneva. Atha
 vā sayambhūñāṇena sakalampi lokam pariññābhisamayavasena parijānanto
 sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṃ
 pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentō sammā
 gato atītōti sugato. Lokanirodham nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena
 sammā gato adhiगतoti sugato. Lokanirodhagāminim paṭipadaṃ
 bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Tathā yaṃ imassa
 sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutam mutam viññātam pattam pariyesitam
 ñātam anuvicaritam manasā, sabbam tam hatthatale āmalakam viya sammā
 paccakkhato gato abbaññāsīti sugato.

Idāni **lokavidūti** imassa attham pakāsento āha “**sabbathā
 viditalokattā**”ti-ādi. Tattha **sabbathā**ti sabbappakārena, yo yo loko yena yena
 pakārena veditabbo, tena tena pakārenāti attho. Te pana pakāre dassetuṃ
 “**sabhāvato**”ti-ādi vuttam. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi
 loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā
 dukkhā”ti. **Samudayatoti** yato samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhatoti** yattha
 so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyatoti** yena vidhinā so nirodho
 pattabbo, tato ariyamaggato ito aññassa pakārassa abhāvā. Iti “sabbathā
 lokam avedī”ti vatvā tadatthasādhakam suttam dassento “**yattha kho
 āvuso**”ti-ādimāha. Idañca suttam “yattha kho bhante na jāyati -pa- na
 upapajjati, sakkā nu kho so bhante gamanena lokassa anto ñātuṃ vā
 daṭṭhuṃ vā pāpuṇituṃ vā”ti² okāsalokassa gatim sandhāya
 rohitadevaputtēna puṭṭho bhagavā abhāsi. Tattha na **jāyatīti**-ādinā ujukam
 jāti-ādini paṭikkhipivā **na cavati na upapajjati**ti padadvayena aparāparam
 cavanupapatanāni paṭikkhipati. Keci pana

1. Mahābodhim (Syā)

2. Sam 1. 60; Am 1. 356 piṭṭhesu.

“na jāyatīti-ādi gabbhaseyyakādivasena vuttam, itaram opapātikavasenā”ti vadanti. **Tanti** jāti-ādirahitam. **Gamanenāti** padasā gamanena. **Lokassantanti** saṅkhāralokassa antabhūtam nibbānam. **Ñāteyyanti** jānitabbam. **Daṭṭheyyanti** daṭṭhabbam. **Patteyyanti** pattabbam. “Ñātāyaṃ diṭṭhāyaṃ pattāyaṃ”ti vā pāṭho, tatha gamanena lokassantam ñātā ayam diṭṭhā ayam pattā ayanti na vadāmīti attho. **Ayanti** nibbānatthiko.

Kāmaṃ padasā gamanena gantvā lokassantam ñātuṃ daṭṭhum pattum vā na sakkā, api ca parimitaparicchinnatṭhāne tam paññāpetvā dassemīti dassento “**api cā**”ti-ādimāha. Tatha **byāmamatte kaḷevareti** byāmapamāṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandaṃ dasseti. **Sasaññimhīti** saññāya sahite. Iminā saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe dasseti saññāsahitattā eva. **Samanaketi** saviññāṇaketi attho. Iminā viññāṇakkhandhaṃ dasseti, aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetum na sakkāti adhippāyo. **Lokanti** khandhādilokaṃ. **Lokanirodhanti** tassa lokassa nirujjhanam nibbānameva vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato sarīrasmiṃyeva paññāpeti. Adesampi hi tam yesam nirodho, tesam vasena desatopi upacāravasena niddisīyati yathā “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”ti¹.

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassantoti** saṅkhāralokassa anto antakiriyāya hetubhūtam nibbānam. **Kudācananti** kadācipi. **Appatvāti** aggamaggena anadhigantvā. **Pamocananti** pamutti nissaraṇam. **Tasmāti** yasmā lokantaṃ appatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Haveti** nipātamattam. **Lokavidūti** sabhāvādito sabbam lokaṃ vijānanto. **Sumedhoti** sundarapañño. **Lokantagūti** pariññābhisamayena lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesam kilesānam samitattā catusaccadhammanam vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsīsātīti** na pattheti, yathā imam lokaṃ, evam parañca lokaṃ nāsīsati appaṭipandhikattā.

1. Di 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhesu.

Evam yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “**api ca tayo lokā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalaṃ tabbipāko cāti loko. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca **okāsaloko** lokīyanti ettha jaṅgamā thāvarā ca tesaṃca okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa “bhājanaloko”tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”ti-ādīsu¹ viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṅṅasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha “**āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo**”ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desetīti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye vā pana veneyyā sāsanaṅkamaṃ anotiṇṇā, tesaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ desenti. Ye ca otiṇṇā, tesaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ, sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamaṅṅikā, pacchimā dhammānusārīgottānaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ valena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ apekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

1. Saṃ 3. 90 piṭṭhe.

Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā loko”ti parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha “**sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo**”ti. **Yāvatā candimasūriyā pariharantīti** yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti vorocamānāti** tesam paribbhamaneneva tā tā taṃ disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā **disāti** upayogabahuvacanaṃ, tasmā sayam virocamānā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayantīti attho. **Tāva saḥassadhā lokoti** tattakena pamāṇena saḥassappakāro okāsaloko, saḥassalokadhātuyoti attho. “Tāvasaḥsavā”ti vā pāṭho, tāva tattakam saḥsam assa atthīti tāvasaḥsavā. **Etthāti** saḥsalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokam. **Sabbathā avedīti** sabbappakāro paṭivijjhi. Katham paṭivijjhīti āha “**tathā hī**”ti-ādi. **Tathā hissāti** imassa “sabbathā vidito”ti etena sambandho. **Assāti** anena bhagavatā. **Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti** kāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesam saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokāti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇam tassa alokasabhāvattā. Nāna ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkha-upekkhāvasena. **Cattāro āhārāti** kabaḷikārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro āhārā. Tattha kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakam rūpam āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhim āharatīti āhāro. Viññāṇam paṭisandhikkhaṇe nāmarūpam āharatīti āhāro.

Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Cha ajjhattikāni āyatanāni**ti cakkhāyatanādīmanāyatanapariyantāni. **Satta viññāṇaṭṭhitiyoti** nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimāca tayo āruppāti imā satta “viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo”ti vuccanti. Tattha nānattaṃ kāyo etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṃ atthīti nānattasaññino. Iminā nayena sesapadesupi attho vedītabbo.

Sabbe manussā¹ chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā **“nānattakāyā nānattasaññino”**ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavālesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṅgāhādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṅgāhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṅgāhādivasena viseso hotiyeva, paṭisandhisāññā ca nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā sabbepi manussā nānattakāyā nānattasaññino. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisāññā ca nesaṃ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññino. Ekacce vinipātikā pana catu-apāyavinimuttakā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesaṃhi odātakaḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisabhūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisāññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḅasacchādanā dukkhaḅīḷitā viharanti, ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juḅhapakkhe sukkhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesam dhammābhisamayopi hoti. Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā—

1. Dī-Ṭīha 2. 99; Am-Ṭīha 3. 163 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

“Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati.
Apica dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

Pāṇesu ca saṃyamāse,
Sampajānamusā na bhaṇāse.
Sikkhema susīyamattano,
Api muccema pisācayoniyā”ti¹—

evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva paṭisandhisaññāya ca nānattā “nānattakāyā nānattasaññino”tveva saṅkhyāṃ gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana hīnamajjhimaṇṭabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca “nānattakāyā ekattasaññino”ti vuccanti. Etesu hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṃ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro hoti, mahābrahmānaṃ kāyo pana brahmapurohitehi pamāṇato vipulataro hoti. Kāmañca nesaṃ pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimahetṭhimehi uḷārataro hoti, taṃ pana idha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti “ekattakāyā”tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhajojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā, pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakañcikā² asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, paṭisandhisaññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi “nānattakāyā ekattasaññino”tveva saṅkhyāṃ gacchanti.

1. Saṃ 1. 211 piṭṭhe.

2. Kālakañjikā (Sī, Syā)

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā “**ekattakāyā nānattasaññino**”ti vuccanti. Nesañhi sabbesaṃ kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā **ekattakāyā ekattasaññino**. Tesāṃ vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. “Vehapphalāpi imaṃyeva catutthaviññāṇaṭṭhitim bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunarāvattanato vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na sattāvāsāṃ bhajanti”ti vadanti. Mahāsīvatthero pana “na kho pana so sārīputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehi”ti¹ iminā suttana “suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsāṃ bhajanti”ti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ. Tasmā asaññasattaṃ apanetvā parittasubhādīsu akaniṭṭhapariyosāṇāsu navasu bhūmīsu sattā “ekattakāyā ekattasaññino”ti gahetabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe tittāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittaṃ nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādīpaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati natthetan”ti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnājjhānā kālaṃ katvā rūpapaṭisandhivasena asaññabhāve nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahoṣi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinna vā nipanna vā hoti. Evaṃ cittavirāgabhāvanāvasena tesāṃ tattha viññāṇuppatti na hotīti viññāṇābhāvato viññāṇaṭṭhitim te na bhajanti.

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.

Nevasaññānāsaññāyatanam pana yatheva saññāya, evam viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitīsu saṅgham na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvesasasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇam, na ca sabbaso aviññāṇam hotīti nevaviññāṇa nāviññāṇam, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavattīsu viññāṇaṭṭhitīsu saṅgham na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhim chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaññasattam vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanam vajjetvā ākāsañācāyatanādiheṭṭhimārūppattayena saddhim “satta viññāṇaṭṭhitiyo”ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasamsā sukham dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi satta lokassa avassambhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparam kadāci lokam anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetam “aṭṭhime bhikkhave lokadhammā lokam anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati”ti¹. Ghāsacchādanādīnam laddhi, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evam **yasādīsūpi** tabbisaya-anurodhavirodhānam gahaṇam veditabbanam. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. **Yasādīsūpi** eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsū anurodhe sati alābhādīsū virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthārūpehi saddhim “nava sattāvāsā”ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññī-ādibhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānam sattānam tāya eva

1. Am 3. 7 piṭṭhe.

tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukkhe sākha”ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanānīti arūpasabhāvaṃ manāyatanam rūpārūpādīmissakam dhammāyatanañca ṭhapetvā kevalam rūpadhammānaṃyeva vasena cakkhāyatanādayo pañca, rūpāyatanādayo pañcāti dasāyatanāni vuttāni, manāyatanadhammāyatanehi pana saddhim tāniyeva “**dvādasāyatanānī**”ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhādayo “āyatanānī”ti vuccanti? Āyatanato¹ āyānaṃ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetāsikā dhammā sena sena anubhavanādīnaṃ kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idaṃca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyatanam saṃsāradukkham yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā “āyatanānī”ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanāni. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanam”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam āyatananti vuccati. “Suvaṇṇāyatanam rajatāyatanam”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti nam vihaṅgamā”ti-ādīsu² samosaraṇaṭṭhānam. “Dakkiṇāpatho gunnam āyatanam”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇātisati sati sati-āyatane”ti-ādīsu³ kāraṇam āyatananti vuccati. Cakkhu-ādīsu ca te te cittacetāsikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesam nivāsaṭṭhānam. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayova nesaṃ ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayova nesaṃ samosaraṇaṭṭhānam. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayova nesaṃ sañjātideso. Cakkhādīnam abhāve abhāvato cakkhādayova nesaṃ kāraṇanti yathāvutte natthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanam. Evaṃ sesānīpi.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 42 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Am 2. 36 piṭṭhe.

3. Ma 3. 138; Am 1. 256; Am 2. 14 piṭṭhādīsu.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuvīññāṇādicchaviññāṇehi saddhim **aṭṭhārasa** vidahanādito “**dhātuyo**”ti vuccanti. Tathā hi cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavattitāva hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīm, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati, tathāvihitaṅca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā “**dhātuyo**”ti vuccanti. Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā “**dhātuyo**”ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinā hete cakkhādayoti. Api ca **dhātūti** nijjīvamattassetamā adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu¹ jīvasaññāsamūhananattamaṃ dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvatṭhenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā, tāya ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti² vacanato dukkhānattatā ca pakāsītā hontīti tīpi sāmāññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāmantī** cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpanti** bhūtopādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavī-ādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye te savisesā kusalādayo hetu-ādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha “**iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito**”ti.

1. Ma 3. 282 piṭṭhe.

2. Sam 2. 19 piṭṭhe.

Evam saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassento “**yasmā panesā**”¹ti-ādimāha. Tattha **āsayaṃ jānātī**ti āgamma cittaṃ seti etthāti āsayo migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhi-ādivasena catubbidho. Vuttañca—

“Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā.

Yathābhūtañca yaṃ nāṇaṃ, etaṃ āsayasadditaṃ”²ti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”¹ti. **Atthitāti** hi sassataggāho adhippeto, **natthitāti** ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo, vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti yathābhūtaññanti duvidho āsayo. Tattha “anulomikā khanti vipassanāññānaṃ, yathābhūtaññānaṃ pana maggaññānaṃ”²ti **sammohavinodaniyā** vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ² vuttaṃ. Taṃ catubbidhampi sattānaṃ āsayāṃ jānāti, jānanto ca tesaṃ diṭṭhigatānaṃ tesañca nāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam—

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’³ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’³ti”³adi³.

Anusayaṃ jānātīti anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṃ kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe satī uppajjanti. Ke pana te? Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena

1. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 440 piṭṭhe.

3. Khu 9. 118 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sabhāvabhedo atthi, taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena¹ pavattamānaṃ jānāti.

Caritaṃ jānātiti ettha **cāritanti** sucaritaduccaritaṃ. Tañhi **vibhaṅge**² caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā **caritanti** cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tāsāṃ apariyanto antarabhedo, sāmsaggabhedo pana tesaṅghividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṃ jānātiti ettha **adhimuttīti** ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇīṭādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇīṭādhimuttikā ca paṇīṭādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārubbhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārubbhikkhū, itare asārubbhā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṃ eko asārubbhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asārubbhikkhu atthi, bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santepi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā aṭṭhaṃsu. Thero disvā “sammāsambuddhena jānitvā **dhātusamnyuttaṃ**³ kathitaṃ”ti āha. Evamayaṃ hīnādhimuttikādīnaṃ aññamaññopasevanādīniyāmikā ajjhāsayadhātu ajjhāsayabhāvo adhimuttīti vuccati, taṃ adhimuttiṃ jānāti. “Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇīṭā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”ti-ādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādikiko indriyānaṃ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

1. Parovarabhāvena (Sī), paramparabhāvena (Ka)

2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 358 piṭṭhe.

Apparajakkheti paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rāgādirajaṃ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** etthāpi eseva nayo, ussādarāgādirajā mahārajakkhā. **Jānāti** “imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”ti-ādinaṃ apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriyeti** mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayatthāpi upanissayabhūtidriyāni adhippetāni. **Svākāreti** sundarākāre, kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsāyeti attho. Yesaṃ vā āsayādayo ākāraṃ koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. **Suviññāpayeti** sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti, sukkena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. **Bhabbe abhabbeti** ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**. **Tasmāti** yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanam na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvatthāpitameva, payo janābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena vuttaṃ—

“Atha khobhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsum āropetvā bhikkhū āmantesi ‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ yo vāsaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayam vā mahāpathavī’ti-ādī¹.

Evam sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni okāsalokassapi tatheva viditabhāvaṃ dassento āha “**yathā ca**

1. Saṃ 3. 400 piṭṭhe.

sattaloko”ti-ādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷanti** lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittatā “cakkavāḷan”ti vuccati. **Aḍḍhuddhānīti** upaḍḍhacatuṭṭhāni, tīṇi satāni paññāsañcāti attho. **Nahutānīti** dasasahassāni. **Saṅkhātāti** kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṃ tiriyaṃ aparicchinnā, tasmā “**ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā**”ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṃtaṃcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃhi pattānaṃ antarālasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantarānirayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṃ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṅṭhahamānāpi pathavī yathāsaṅṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṅṭhahati.

Saṅṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. **Evam saṅṭhiteti** evaṃ avaṭṭhite. **Etthāti** cakkavāḷe. **Ajjhogāḷhoti** ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. **Accuggato tāvadevāti** tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcetha ubbedhova, atha kho āyāmaṃvitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetam—

“Sineru bhikkhave pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā”ti¹.

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusaṅkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṃ hoti. Tassa ca pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṃ pana indaṇīlamaṇimayaṃ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. Pacchimapassaṃ phalikamayaṃ. Uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīti eva paricchinnā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbatānaṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmīyo,

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

pacchimuttapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, tāsāṃ rasmīnaṃ antaresu cattāro mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenāti** upaḍḍhena upaḍḍhena. Idam vuttam hoti—dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva upari uggato **yugandharapabbato**, ekavīsati yojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sineruppamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadharaḍḍayopīti daṭṭhabbam. Vuttañhetam “mahāsamuddo bhikkhave anupubbaninno anupubbapōṇo anupubbapabbhāro”¹. Sineruyugandharādīnam antare **sīdantarasmuddā**² nāma honti. Tatha kira udakam sukhumam morapattamattampi pakkhittam patiṭṭhātum na sakkoti sīdateva, tasmā te sīdasamuddā³ nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamaṃ sineru-ādīnam accuggamasamānaparimāṇāti vadanti. **Ajjhogāḷhuggatāti** ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brāhāti** mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sinerum tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, tam parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ tam tam parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”⁴ti vuttā. Katthaci pana “sinerum parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, tam parikkhipitvā vinatako nāma pabbato”⁴ti evaṃ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi **nimijātake**—

“Sahassayuttam hayavāhim, dibbayāna’madhiṭṭhito.

Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage.

Disvānā’mantayī sūtam, ime ke nāma pabbatā”⁴—

1. Vi 4. 419; Khu 1. 139 piṭṭhesu.

3. Sīdantarasmuddā (?)

2. Sīdasamuddā (Syā)

4. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

evaṃ nimimahārājena puṭṭhena mātali devaputtana—

“Sudassano karavīko, īsadharo yugandharo.

Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.

Ete sīdantare nagā, anupubbasmuggatā.

Mahārājāna’ māvāsā, yāni tvaṃ rāja passasi”¹—

vuttaṃ.

Tattha aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vuttaṃ—

“Ayaṃ mahārāja etesaṃ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare karavīko nāma, tadanantare karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesāṃ antare ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadharo nāma, so karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Īsadharassa anantare yugandharo nāma, so īsadharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma, so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā”².

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha **himavā**ti himapātasamaye himayuttatāya himaṃ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṃ vamatīti himavā. **Pabbatoti** selo. Selo hi sandhisāṅkhātehi pabbehi sahitattā “pabbato”^{ti} vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādīnaṃ vatthūnañca giraṇato “girī”^{ti} ca vuccati. **Yojanānaṃ sahasāni, tīṇi āyatavittatoti** yojanānaṃ tīṇi sahasāni

1. Khu 6. 201, 202 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭṭha 6. 156-7 piṭṭhesu.

āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi
yojanasahasānīti vuttam hoti.

Caturāsītisahassehi, kūṭehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi
caturāsītikūṭasahasasehi paṭimaṇḍito, sobhitoti attho. Apicettha avuttopi ayaṃ
viseṣo veditabbo¹—ayaṃ himavā nāma pabbato samantato
sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmavitthārena ceva gambhīratāya
ca paṇṇāsa paṇṇāsa yojanā diyaḍḍhajojanasataparimaṇḍalā anotattadaho
kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinīdaho
sīhappapātadahoti satta mahāsarā paṭiṭṭhitā. Tesu **anotatto** sudassanakūṭam
citrakūṭam kālakūṭam gandhamādanakūṭam kelāsakūṭanti imehi pañcahi
pabbatehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭam** sovaṇṇamayam
dviyojanasatubbedham antovaṅkam kākamukhasaṅṭhānam tameva saram
paṭicchādetvā ṭhitam. **Citrakūṭam** sabbaratanamayam. **Kālakūṭam**
añjanamayam. **Gandhamādanakūṭam** sānumayam abbhantare muggavaṇṇam
kāḷānusāriyādīmūlagandho candanādisāragandho saralādipheggugandho
lavaṅgādītacagandho kapiṭṭhādīpapaṭīkagandho sajjādirasagandho
tamālādīpattagandho nāgakuṅkumādīpupphagandho jātiphalādīphalagandho
sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussanam
nānappakāra-osadhasaṅchannam kāḷapakkha-uposathadivase ādittamiva
aṅgāram jalantam tiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakam² nāma pabbhāram paccekabuddhānam
vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha
maṇiguhādvāre maṅjūsako nāma rukkho yojanam ubbedhena, yojanam
vitthārena, so yattakāni uduke vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati
viseṣena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamāḷo hoti.
Tattha sammajjanakavāto kacavarām chaḍḍeti, samakaraṇavāto
sabbaratanamayam vālikam samam karoti, siṅcanakavāto anotattadahato
ānetvā udakam siṅcati, sugandhakaravaṇṇavāto sabbesam gandharukkhanam
gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pātetī, santharaṇakavāto
sabbattha santharati, sadā paññattāneva cettha āsanāni honti.

1. Ma-Ṭṭha 3. 24; Am-Ṭṭha 3. 218; Suttanipāta-Ṭṭha 2. 160 piṭṭhādīsūpi passitabbam.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 59 piṭṭhepi passitabbam.

Yesu paccekabuddhuppādādivase uposathādivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayam tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmim kāle aññepi paccekabuddhā saṁvijjanti, tepi taṅkhaṇaṁ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñcideva samāpattim samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṅghatthero adhunāgataṁ paccekabuddhaṁ sabbesaṁ anumodanattāya “kathamadhigatan”ti kammaṭṭhānaṁ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagāthaṁ bhāsati. Evamidam gandhamādanakūṭam paccekabuddhānaṁ āvāsaṭṭhānaṁ hotīti vedītabbānaṁ.

Kelāsakūṭam pana rajatamayam. Sabbāni cetāni citrakūṭādīni sudassanena samānubbedhasaṅṭhānāni tameva saram paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsajojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, tam sabbampi udakaṁ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsam karonti, ujum gacchantā na karonti, tenevassa “**anotattan**”ti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitthāni tadupabhogīsattānaṁ sādharāṇakammunāva suppaṭiyattāni susaṅṭhitāni honti, yesu buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīlam kīlanti.

Tassa catūsu passesu sihamuham hatthimukham assamukham usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sihamukhena nikkhantanadīre sihā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthi-assa-usabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṁ tikkhattum padakkhiṇam katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapatham gantvā mahāsamuddam pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tattheva padakkhiṇam katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapatham gantvā mahāsamuddam pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana tam tikkhattum padakkhiṇam katvā dakkhiṇena ujukam pāsānapitṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbatam paharivā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma

pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharanī jātā, mahāpokkharanīyā kūlam bhinditvā pāsāṇam pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjham nāma tiracchānapabbataṃ paharivā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattum anotattam padakkhiṇam katvā gataṭṭhāne **“āvattagaṅgā”**ti vuccati, ujukam pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **“kaṇhagaṅgā”**ti, ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **“ākāsagaṅgā”**ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā **“tiyaggaḷapokkharanī”**ti, kūlam bhinditvā pāsāṇam pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **“bahalagaṅgā”**ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **“umaṅgagaṅgā”**ti vuccati. Viñjham nāma tiracchānapabbataṃ paharivā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyam gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana¹ majjhe dvādasayojanappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakam vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇam udakameva santiṭṭhati, tadanantaram yojanavithatam suddhakallahāravanam tam udakam parikkhipitvā ṭhitam, tadanantaram yojanavithatameva suddhanīluppalavanam tam parikkhipitvā ṭhitam, yojanayojanavithatāneva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanāni purimam purimam parikkhipitvā ṭhitāni, imesam pana sattannam vanānam anantaram sabbesampi kallahārādīnam vasena vomissakavanam yojanavithatameva tāni parikkhipitvā ṭhitam, tadanantaram nāgānam kaṭippamāṇe²udake yojanavithatameva rattasālivanam, tadanantaram udakapariyante nīlapītalohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇam khuddakagacchavananti imāni dasa vanāni yojanayojanavithatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavanam, tadanantaram tipusa-eḷāluka-alābukumbhaṇḍavallivanāni, tato pūgarukkhappamāṇam ucchuvanam, tato hatthidantappamāṇaphalam kadalivanam, tato sālavanam, tadanantaram cāṭippamāṇaphalam panasavanam, tato madhuraphalam ambavanam, tato ciñcavanam, tato kapiṭṭhavanam, tato vomissako mahāvanasaṇḍo, tato veṇuvanam, veṇuvanam pana parikkhipitvā

1. Jātaka-Ṭṭha 5. 38 piṭṭhādīsupi passitabbam.

2. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

satta pabbatā ṭhitā, tesam̄ bāhirantato paṭṭhāya paṭhamo cūlakālapabbato nāma, dutiyo mahākālapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadaham̄ parikkhipitvā pattassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimapassam̄ suvaṇṇavaṇṇam̄, tato nikkhantena obhāsena chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanam̄.

Evam̄ sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavātappharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassakhandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākḥāyo chachayojanikā, uddham̄ uggatasākḥāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākḥānam̄ orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahashehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamāno tiṭṭhati. Chaddantadahassa pana pacchimadisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaguhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahassanāgaparivuto kañcanaguhāyaṃ vasati, gimhakāle udakavātam̄ sampaṭicchamāno mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākinīyā pana majjhe pañcaviṣatiyojanamate ṭhāne sevālo vā paṇakam̄ vā natthi, phalikavaṇṇam̄ udakameva hoti, tato param̄ pana nāgānam̄ kaṭippamāṇe¹ uduke aḍḍhayanavitthataṃ setapadumavanam̄ tam̄ udakam̄ parikkhipitvā ṭhitam̄. Tattha muḷālam̄ naṅgalasīsamattam̄ hoti, bhisam̄ mahābheripokkharappamāṇam̄ hoti. Tassa ekekasmiṃ pabbantare āḷhakappamāṇam̄ khīram̄ hoti. Padumāram̄ pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭim̄ uṭṭhāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakka-ayoghaṭikā viya pokkharamadhu tiṭṭhati, tadanantaram̄ tāvamahantameva rattapadumavanam̄, tadanantaram̄ rattakumudavanam̄, tadanantaram̄

1. Patiṭṭhappamāṇe (Sī, Syā)

setakumudavanam, tadanantaram nīluppalavanam, tadanantaram rattuppalavanam, tadanantaram sugandhasālivanam, tadanantaram eḷāluka-alābukumbhaṇḍādīni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaram aḍḍhayanavittatameva ucchuvanam, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇam ucchu. Tadanantaram kadalivanam, yato duve pakkāni khādanā kilamanti. Tadanantaram cāṭṭipamāṇaphalam panasavanam, tadanantaram ambavanam, jambuvanam, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmim dahe khāditabbayuttakam phalam nāma natthīti na vattabham. Iti imasmim himavati vijjamānakasattamahāsarappabhutīnam pamāṇasaṅḥānādibhedam sabbameva visesam bhagavā sabbathā avedi aññāsi paṭivijjhīyevāti daṭṭhabham.

Tipañcayojanakkhandhaparikkhepāti

pannarasayojanappamāṇakkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamāṇoti vuttam hoti. **Nagavhayāti** nagasaddena avhātabbā, rukkhābhīdhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabham. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmāti** ubbedhato paññāsayojanappamāṇakkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavittinṇā, tāvadeva ca uggatā**. Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākhaṇḍapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukam uggatasākhā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākha paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsam nadīnam ubhayatīre jambupakkānam patitattāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddam pavisanti, tato yeva jambunadiyam nibbattatā “jambunadan”ti tam suvaṇṇam vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappattāyikādippakārena pabhāvena. Yañcetaṃ jambuyā pamāṇam, etadeva asurānam cittapāṭaliyā, garuḷānam simbalirukkhassa¹, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatimsesu pārīcchattakassāti. Tenāhu porāṇā—

“Pāṭalī simbalī jambū, devānam pārīcchattako.

Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattaman”ti².

1. Sippalirukkhassa (Ka)

2. Visuddhi 1. 200; Am-Ṭṭha 1. 377 piṭṭhesu.

Ettha **sirīsena bhavati sattamanti** ettha **sirīsenāti** paccatte karaṇavacanāṃ. **Sattamanti** liṅgavipallāsena vuttam, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavālasiluccayoti cakkavālapabbato. **Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ** ṭhitoti heṭṭhā vuttam sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavālasiluccayo patitṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. “Taṃ sabbaṃ lokadhātuṃ parikkhipitvā ayaṃ cakkavālasiluccayo ṭhito”ti evampettha sambandham vadanti, evaṃ vuttepi cakkavālapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṃ.

Tatthāti tissaṃ lokadhātuyaṃ. **Candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojananti** ujukaṃ āyāmato vitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsayojanam, parimaṇḍalato pana tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojanam. **Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsayojananti** etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṃ paññāsayojananti veditabbaṃ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanam.

Tesu pana candamaṇḍalam¹ heṭṭhā, sūriyamaṇḍalam upari, antarā nesaṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṃ yojanasataṃ hoti, candavimānaṃ anto maṇimayaṃ, bahi rajatena parikkhittaṃ, anto ca bahi ca sītalameva hoti. Sūriyavimānaṃ anto kanakamayaṃ, bāhiraṃ phalikaparikkhittaṃ hoti, anto ca bahi ca uṇhameva. Cando ujukaṃ saṅikaṃ gacchati. So hi amāvāsīyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsīyaṃ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṃ pana sīghaṃ gacchati. Tathā hesa ekasmim māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamaṇaṭṭhānaṃ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṃ gamaṇaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamaṇaṃ dandhaṃ. Tiriyaṃ gamaṇaṃ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamaṇaṃ, taṃ dandhaṃ chahi chahi māsehi ijghanato.

Sūriyo kālapakkha-uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati

1. Dī-Ṭṭha 3. 51 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekhā viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Evaṃ divase divase yāva sukkapakkha-uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcettha uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ dhāvitvā puna candamaṇḍalaṃ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kāḷapakkhā-uposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cettha anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candam heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṃ pana ajavīthi nāgavīthi govīthī tisso gamanavīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāparaṃ, gunnaṃ sītuṇhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato adho otarivā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikkattā,

tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthi**”ti samaññā¹ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṅgaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruya caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruya carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā², tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthi**”ti samaññā gatā. Yadā sūriyo uddhaṃ anārohanto adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ yathāruciṅca vimānato nikkhamitvā sukkena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthi**”ti samaññā gatā. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesāṃ adhammikātāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesāṃ adhammikātāya visamaṃ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādi-aniṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikātāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakammaṃ balena visamaṃ vāyantena vāyunā phelliyamānā³ candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīlanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṅhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmim asampajjantena na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle añkurakāle nālakāle pupphakāle khiraggahaṇādikālesu yathā

1. Samaññaṃ (Sī, Syā)

2. Vellitabbattā (Sī), phellitabbattā (Syā)

3. Velliyamānā (Sī), phelliyamānā (Syā)

yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca. Tena sassāni visamapākāni honti vigatagandharasādisampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmiṃ atikilinnā, ekasmiṃ samapākā. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi sabbaso apariṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, supariṇatanti evaṃ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṃ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṃ pana rājūnaṃ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṃ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā cha māse tato gamanavīthito bahi attano tiriyaṃ gamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. Evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsāḷhīmāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavāḷābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷasamīpena vicaritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineru-abhimukhā pakkhanditvā puna āsāḷhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti veditabbā, na sinerussa aggālindaṃ allīnā, cakkavāḷasamīpena caraṇampi imināva nayena veditabbaṃ. Yadā pana sinerussa cakkavāḷassa ujukaṃ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti veditabbaṃ.

Evaṃ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṃ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti. Kathaṃ? Imasmiṃhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo,

uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅganakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe ʘhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṅḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena upaḍḍhaṃ paññāyati. Evaṃ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahārenea candimasūriyā ālokaṃ dassenti veditabbaṃ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārenea ālokaṃ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṅḍalaṃ paññāyati, atthaṅgamite tatha na paññāyati, ālokaṃ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṃ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraavidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. Imasmiñhi dīpeʘhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṅḍalaṃ paññāyatīti pubbavidehe navayojanasatasahassappamāṇe ʘhāne andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā. Pubbavidehānaṃ pana atthaṅgamite pana paññāyatīti dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti aparagoyānepi uggate sūriye sabbattha andhakāraavidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loke pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṃ sayampabhāya antarahitāya andhakāro ahoṣi. Te bhītatasiṭā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko bhaveyyā”ti cintayīmsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṅḍalaṃ uṭṭhahi, tenevassa “**sūriyo**”ti nāmaṃ ahoṣi. Tasmim divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahoṣi. Te bhītatasiṭā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko uppajjeyyā”ti cintayīmsu. Atha nesaṃ channaṃ ñatvā viya candamaṅḍalaṃ uṭṭhahi, tenevassa “**cando**”ti nāmaṃ ahoṣi. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni

pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusaṃvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūtavaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuppuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti veditabbaṃ.

Yasmā cettha “ekam cakkavāḷam āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīṇi sahasāni cattāri satāni paññāsaṅca yojanāni”ti **aṭṭhakathāyam**¹ vuttam, tasmā vuttappamaṇato imassa cakkavāḷassa sinerupatiṭṭhitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavāḷapabbatā uttaradisābhāgappamaṇāṅca pahāya imissā dakkhiṇadisāya—

Sinerucakkavāḷānaṃ, antaram parimāṇato.

Pañca satasahassāni, sahasānūnasatṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca.

Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷānamantare.

Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷā ca pabbatā.

Duve satasahassāni, sahasānūnasīti ca.

Aṭṭhasatam duve satṭhi, yojanāni dvigāvutaṃ.

Ubhato antato meru-cakkavāḷānamantare.

Ekam satasahassaṅca, sahasānūnatālīsam.

Navasatānekatimsa, yojanāni ca gāvutaṃ.

Pamaṇato samantā ca, maṇḍalaṃ majjhavīthiyā.

Satasahassānūnavīsa, sahasānekatimsa ca.

Satamekaṅca viññeyyam, pañcasattati uttaram.

Dakkhiṇam uttarañcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

Majjhavīthippamāṇena, maṇḍaleneva gacchati.
Gacchanto ca panevaṃ so, oruyhoruyha heṭṭhato.

Āruyhāruyha uddhañca, yato gacchati sabbadā.
Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṃ.

Tiṃsa sataśassāni, yojanāni pamāṇato.
Tasmā so parito yāti, tattakaṃva dine dine.

Sahassamekaṃ pañcasataṃ, catupaññāsayojanaṃ.
Tigāvutaṃ terasūsaṃ, tettiṃsa ratanāni ca.

Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṃ, gacchatekadine ravi.
Chataḷīśasahassāni, cha satāni tigāvutaṃ.

Yojanānaṃ¹ titālīsaṃ, māsenekena gacchati.
Tenavutisahasāni, dvisataṃ sattaṣīti ca.

Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati.
Imāya gatiyā anta-vīthito vīthi-antimaṃ.

Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimaṃ.
Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā.
Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.

Tasmā sīhaḷadīpassa, majjhato meru-antaraṃ.
Duve sataśassāni, dvīsatenaḍdhikāni tu.

Tettiṃsañca sahasāni, aṭṭhārasa tigāvutaṃ.
Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.

Tīṇi sataśassāni, sahasāni chaviṣati.
Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasahasayojananti ettha tettiṃsa
sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva

1. Yojanāni (Sī, Syā)

tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsā, devā. Tesāṃ bhavaṇaṃ tāvatiṃsabhavaṇaṃ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṃ macalagāmake kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetāṃ “sahassaṃ catumahārājikānaṃ sahassaṃ tāvatiṃsānaṃ”ti. Tasmā nāmapaṇṇattiyeesā tassa devalokassāti veditabbā. **Dasasahassayojananti** idaṃ pana sakkapuraṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Tathā hi tāvatiṃsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesāṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā cātumahārājikānaṃ yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Idaṃ pana tāvatiṃsabhavaṇaṃ sinerussa uparimatale dasasahassayojanike ṭhāne patiṭṭhitanti veditabbaṃ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṃ antarā dasayojanasahassaṃ hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṃ. Taṃ kho pana nagaraṃ dvārasahassayuttaṃ ahoṣi ārāmapokkharaṇīpaṭimaṇḍitaṃ.

Tassa majjhe¹ tiyojanasatubbedhehi dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayojanasa-ubbedho sakkassa **vejayanto** nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu maṇidhajā ahesuṃ, maṇiyaṭṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavāḷayaṭṭhīsu muttadhajā, muttayaṭṭhīsu pavāḷadhajā, sattaratanamayāsu yaṭṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaddhayaṇasatāyāmo **vejyantaratho**². Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsayojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇaṃ diguṇaṃ katvā “tiyojanasatāyāmo”tipi vadantiyeva. Tasmim̐ yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṃ setacchattaṃ, ekasmiṃyeva yuge sahassa-ājaññayuttaṃ. Sesālaṅkāraṃ pamāṇaṃ natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana **erāvaṇo**¹ nāma hatthī diyaddhayaṇasatiko, sopi devaputtoyeva. Na hi devalokasmiṃ tiracchānagatā honti, tasmā

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

2. Saṃ-Ṭṭha 1. 312 piṭṭhepi passitabbaṃ.

so uyyānakīḷāya nikkhamanakāle attabhāvaṃ vijahitvā diyadḍhayanāsati ko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So tettiṃsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvuta- adḍhayanappamāṇe, sabbesaṃ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṃ nāma tiṃsayojanikaṃ kumbhaṃ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanamayā yojanubbedhā dhajā uṭṭhahanti. Pariyante kiṅkiṇikajālā olambanti, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikatūriyasaddasadiṣo dibbagītasaddo viya ravo niccharati. Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko nisīdati. Tettiṃsāya kumbhānaṃ ekekasmiṃ kumbhe satta satta dante māpeti, tesu ekeko paṇṇāsayanāyāmo. Ekekasmiṃ cettha dante satta satta pokkharāṇiyo honti, ekekāya pokkharāṇiyā satta satta paduminīgacchā, ekekasmiṃ gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta pattāni, ekekasmiṃ patte satta satta devadhītarō naccanti. Evaṃ samantā paṇṇāsayanatṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharāṇi paññāsayanā. “Pañcasatayojanikā”tipi vadanti.

Cittalatāvanam pana saṭṭhiyojanikaṃ. “Pañcayojanasatikan”tipi vadanti. Tam pana dibbarukkkhasahassaapaṭimaṇḍitaṃ, tathā **nandanavanam** **phārusakavanañca**. Sakko panettha accharāsaṃghaparivuto yaṭṭhiyojanikaṃ suvaṇṇamahāvīthim otarivā nakkhattaṃ kīḷanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho yojanasatubbedho. Tassa mūle saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayanavithārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphakavaṇṇā **paṇḍukambalasilā**, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upadḍhakāyo anupavisati, uṭṭhitakāle ūnaṃ¹ paripūراتي.

1. Tam ṭhānaṃ (Sī, Syā)

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalīkamayā bhūmi, thambhatulāsaṅghāṭādīsu vālarūpādīsaṅghaṭṭanaka-āṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭakā ca saṅghāṭaṇca, pavālamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīla-iṭṭhakāhi chadanam, sovaṇṇamayam chadanavidham¹, rajatamayā thupikā.

Āsāvati nāma ekā latā atthi, “sā pupphissati”ti devā vassasahassam upaṭṭhānam gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṁ vassam upaṭṭhānam gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha—

“Yasmim bhikkhave samaye devānam tāvatimsānam pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā bhikkhave devā tāvatimsā tasmim samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissati’ti”ādi².

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātam yojanasatam gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccam vā aṅkusam gahetvā nāmanakiccam vā pupphāharaṇattham caṅkoṭakakiccam vā natthi. Kantanakavāto uṭṭahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampatiṇṇanakavāto sampatiṇṇati, pavesanakavāto sudhammadevasabham paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento³ santharati, majjhāṭṭhāne dhammāsanaṁ hoti yojanappamaṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānam tiyojanikaṁ setacchattam, tadanantaram sakkassa devaraṇṇo āsanam atthariyati, tato bāttimsāya devaputtānam, tato aññesam mahesakkhadevatānam. Aññesam devatānam pana pupphakaṇṇikāva āsanam hoti. Devā devasabham pavasitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṁ āhacca nipatamānā devatānam

1. Chadanapiṭṭham (Sī, Syā)

2. Am 2. 486 piṭṭhe.

3. Rañjento (Syā)

tigāvutappamānaṃ attabhāvaṃ lākhāparikkammaṃsajjitaṃ viya karoti, tesam̐ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṃ tāvatimsabhavanaṃ bhagavā sabbathā avedīti veditabbaṃ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesam̐ paṭipakkhāti vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettimsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhiṃ parisāya. Tato pubbadevā “āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṃ nesaṃ karomā”ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṃ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṃ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā “āgantukadevaputtānaṃ sakkāraṃ karomā”ti gandhapānaṃ¹ sajjayimsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsī “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivamānakāramattameva dassethā”ti. Te tathā akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakhehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayimsu. Sakko “gaṇhatha dhutte, haratha dhutte”ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patimsu. Atha nesaṃ kammaṃpaccaya-utusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāḷaliyā upasobhitaṃ. Sakko tesam̐ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Antarā dvinnaṃ ayujjhapurānaṃ,
Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā.
Uragakaroṭipayassa ca hārī,
Madanayutā² caturo ca mahatthā”ti³.

Tattha **dvinnaṃ ayujjhapurānanti** dvinnaṃ devāsuranagarānaṃ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pihite asurānaṃ satasahassampi

1. Gaṇḍapānaṃ (Sī), gaṇḍupānaṃ (Syā, Ka), Saṃ-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Madanayudhā (Sī), madanayuddhā (Syā)

3. Saṃ-Ṭṭha 1. 309; Jātaka-Ṭṭha 1. 219 piṭṭhesu.

kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā asuranagaraṃ pavisitvā dvāre pihite sakkānaṃ sataśahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesam̐ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **uragasaddena** nāgā gahitā. Te udake mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṃ ārakkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimāṇāni cattāri paribhaṇḍāni tāvatimsabhavanassa ārakkhāya nāgehi garuḷehi kumbhaṇḍehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḍḍhaṃ pariyādinnaṃ, etānīyeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. **Karoṭisaddena** supaṇṇā gahitā. Tesam̐ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena nāmaṃ labhimsu, dutiyālinde tesam̐ ārakkhā. **Payassahārīsaddena** kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesam̐ ārakkhā. **Madanayutasaddena** yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḍā, catutthālinde tesam̐ ārakkhā. **Caturo ca mahatthāti** cattāro mahārājāno vutto. Te hi sinerussa tasmim̐ tasmim̐ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca sāsitabbassa mahato atthassa vasena “mahatthā”ti vuccanti, pañca mālinde tesam̐ ārakkhā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasa-issariyasampattīhi tāvatimsadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “nayidaṃ devanagaraṃ, tattha pārīcchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṃ suraṃ pāyevā vañjitā, devanagarañca no gahitaṃ, gacchāma tena saddhim̐ yujjhissāmā”ti hatthi-assarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā utṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhim̐ yuddhaṃ hoti. Tasmim̐ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dāruṃeṇḍakayuddhaṃ viya aññamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhim̐ yujjhivā asurapuraṃyeva

pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhim ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattim ārocenti. Sakko tesam vacanam sutvā diyadḍhayojanasatikam vejyantaram āruyha sayam vā nikkhamati, ekam vā puttam peseti. Ekasmim pana divase evam nikkhamitvā asure yuddhena abbhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsu dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā ṭhāpeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā “sakko nikkhanto”ti palāyanti. Iti surānam paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesam bhavanam asurabhavanam. Tam pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojananti dassetuṃ “tathā asurabhavanam”ti vuttam.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi tathā-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasasahassayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaram āyāmena ca vitthārena ca yojanasatam hoti, lohaphathavī lohachadanam ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā pacchiram bhittim gahetvā tam vinivijjhivā parato¹ yojanasatam gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāma vitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīpi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsaṅca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhim dasayojanasahassam hoti. Kasmā panesa narako “avīci”ti saṅkhyam gatoti? Vīci nāma antaram vuccati, tattha ca aggijālānam vā sattānam vā dukkhassa vā antaram natthi, tasmā so “avīci”ti saṅkhyam gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhahitvā saṃsibbamānayojanasatam gantvā bhittim vinivijjhivā parato yojanasatam gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Evam jālānam nirantarātāya avīci. Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyam koṭṭetvā pūritatipupitṭham viya sattā nirantarā, “imasmim ṭhāne satto atthi, imasmim

1. Purato (Syā) Jātaka-Ṭṭha 5. 288 piṭṭhepi.

ṭhāne natthī'ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ
 nipannānañca paccamānānaṃ anto natthi, gacchantā ṭhite vā nisinne vā
 nipanne vā na bādhenti. Evaṃ sattānaṃ nirantarātāya avīci. Kāyadvāre pana
 cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ
 santepi yathā jivhāgge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ
 tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni
 abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ,
 itarāni abbohārikānīti evaṃ dukkhassa nirantarātāya avīcīti vuccati.
 “Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa heṭṭhā patiṭṭhito”ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojanaparimāṇo.
 Tattha ca catusahassayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṃ
 puññakkhayā udakena ajjhotthaṭo “samuddo”ti saṅkhyāṃ gato.
 Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā
 patiṭṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṃ sattasahassayojananti-ādīsu āyāmato ca vitthārato ca
 pamāṇaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṅṭhāno,
 channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahasseehi chapaṇṇāsaratanaḡārehi navanavutiyā
 doṇamukhasatasahasseehi tikkhattuṃ tesatṭhiyā nagarasahasseehi ca
 samannāgato. Jambudīpe kira ādito tesatṭhimattāni nagarasahassāni
 uppannāni, tathā dutiyāṃ, tathā tatiyāṃ. Tāni pana sampiṇḍetvā
 satasahassaṃ, tato paraṃ asīti sahasāni ca nava sahasāni ca honti.
Doṇamukhanti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ padhānagharaṃ
 vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṅṭhāno, pubbavideho aḍḍhacandasasaṅṭhāno,
 uttarakuru pīṭhasaṅṭhāno. “Taṃtaṃnivāsīnaṃ taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca
 manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṅṭhānaṃ”ti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso
 veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu
 ghananicitapattasaṅchannasākhāpasākhā kūṭāgārupamā manoramā rukkhā
 tesāṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti. Yattha sukhaṃ nivasanti,
 aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti. Jalāsayāpi
 vikasitapadumapuṇḍarikasogandhikādīpupphasaṅchannā sabbakālaṃ
 paramasugandhā samantato pavāyantā tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesam atidīghatādidosarahitam ārohapariṇāhasampannam jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitam yāvatāyukam aparikkhīṇajavabalarakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca tesam kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkham atthi, tato eva na dāsadāsīkammakarādipariggaho atthi. Na ca tattha sītuṇhaḍamsamakasavātātapasarīsapavāḷāḍiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānam pacchime māse paccūsavelāyam samasītuṇho utu hoti, evameva sabbakālam tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesam koci upaghāto vihesā vā uppajjati.

Akaṭṭhapākimateva sālīm akaṇam athusam suddham sugandham taṇḍulaphalam niddhūmaṅgārena agginā pacitvā paribhuñjanti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti, atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha¹ ukkhalim āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā tam pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuñjantānam cittānukūloyevassa raso hoti. Tam pana bhuñjantānam nesam kuṭṭham gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te tam ṭhānam sampattānam dentiyeva, macchariyacittam nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātam gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalāṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nāthilā nātikāḷikā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā sahibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālāmo subhagā² utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsu rajjanti, ayam tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā

1. Tam (Sī)

2. Subhamukā (Sī, Syā)

viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakam gabbhapariharaṇamūlakam vā dukkham vijāyanamūlakam vā dukkham hoti, rattakañcukato kañcanaṇaṇimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheveva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā. Mātā pana puttaṃ vā dhītaṃ vā vijāyitvā tesam vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesam tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesam kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadviseyeva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhato eva ca tesam tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvīrāgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasampassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvīdharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagivūpagakaṭūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmuḍiṅgapaṇavasammataḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivārādīni vallakīpabhutikāni tūriyabhaṇḍānīpi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarasāni yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppiṇāsāhi na bādhiyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāti-uṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālam surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakinā¹ kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasadachannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītithe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadim otaritvā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇam gaṇhanti, na tesam evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti. Tato eva na tesam koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati.

1. Kaṇṭakīlatā (Syā, Ka)

Mate ca satte na rodanti na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjanti. “Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbantī”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppamaṇaṃ, sabbametaṃ nesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbaṃ.

Tadantaresūti tesam cakkavālānaṃ antaresu. **Lokantarikanirayāti** lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇaṃhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadisessa tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhajojanasahassappamaṇo hoti niccavivaṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikanirayā, evaṃ uparipi cakkavālesu viya devavimānaṃ abhāvato asaṃvutā apihitā cakkhuviññāṇupattinivāraṇasamatthena ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokakaraṇasamatthāpi candimasūriyā tattha ālokaṃ na dassenti. Te hi yugandharasamappamaṇe ākāsappadesse vicaraṇato cakkavālapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavālapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṃ na dassenti cakkhuviññāṇaṃ nuppajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsu obhāso uppajjati, tadā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati. “Aññepi kira bho santi sattā idhūpapanna”ti taṃ divasaṃ aññaṃaññaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekaṃ yāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā “kiṃ idan”ti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati.

Kim pana kammaṃ katvā tattha sattā nibbantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ garukaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ aññañca divase divase paṇavadhādiṃ sāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoraṇāgacorādayo viya. Tesam attabhāvo tigāvutiko hoti,

vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti, yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha “takkho no laddho”ti maññamānā khādanattham gaṇhitum upakkamantā viparivattivā lokasandhārake uduke patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjivā uduke patanti, patitamattāva accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṃ kappasaṅghahana-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraḥkaṃ kappavināsaka-udakaṃ viya khāraṃ bhavitum arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena petānaṃ pakati-udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvappatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti”ti.

Anantānīti aparimāṇāni, “ettakānī”ti aññehi minitum asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhañāṇena avedi “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī”ti. Tividhampi hi anantaṃ buddhañāṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ “**anantena buddhañāṇena avedi**”ti-ādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamattham nigamento āha “**evamassa okāsalokopi sabbathā vidito**”ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuti evaṃ veditabbā—saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyīti kappassa cattāri asaṅkhyeyyāni. Tattha saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo**, vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso veditabbo. Saṃvaṭṭato uddham tathāṭhāyīkālo **saṃvaṭṭatṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**, vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi veditabbā. Vivaṭṭato

uddham tathāṭhāyikālo **vivaṭṭaṭṭhāyī**. Tattha¹ tayo saṁvaṭṭā tejosamvaṭṭo āposamvaṭṭo vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṁvaṭṭasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṁvaṭṭati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā dayhati. Yadā āpena saṁvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṁvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamṣati.

Vitthārato pana tīsupi saṁvaṭṭakālesu ekam buddhakkhetam vinassati. Buddhakkhetam nāma tividham hoti jātikkhettam āṇākkhetam visayakkhettañca. Tattha **jātikkhettam** dasasahassacakkavālapariyantam hoti, yaṁ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampati. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādīñāṇānubhāvo puññaphalasangamuttajito saraseneva paṭivijambhati, tam sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhetam nāmāti buddhakkhetanti vuccati. **Āṇākkhetam** pana koṭisatasahassacakkavālapariyantam, yatha ratanasuttam² khandhaparittam³ dhajaggaparittam⁴ āṇāṇāṭiyaparittam⁵ moraparittanti⁶ imesam parittānam ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yatha katthaci cakkavāle ṭhatvā attano atthāya parittam katvā tattheva aññam cakkavālam gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāle ṭhatvā sabbasattānam atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānampi abhisambhuṇāteva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānam sampañicchitabbato, tasmā tam āṇākkhetanti vuccati. **Visayakkhetam** pana anantam aparimāṇam. Anantāparimāṇesu hi cakkavālesu yaṁ yaṁ tathāgato ākaṅkhati, tam tam jānāti ākaṅkappaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekam āṇākkhetam vinassati, tasmim pana vinassante jātikkhettam vinaṭṭhameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṅṭhahantampi ekatova saṅṭhahati, tassevam vināso saṅṭhahanañca veditabbam.

Yasmim samaye kappo **agginā** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭahitvā koṭisatasahassacakkavāle ekam mahāvassam

1. Visuddhi-Ṭṭha 2. 44 piṭṭhādīsu passitabbam.

3. Vi 4. 245; Am 1. 384; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 158 piṭṭhe.

2. Khu 1. 4, 312 piṭṭhesu.

4. Sam 1. 220 piṭṭhe.

6. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṃ. Idam sandhāya hi bhagavatā “hoti so bhikkhave samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī”¹ti vuttaṃ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṃ katvā parittābhādibrahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīviniyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbattanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīṭitā, keci abhabbā jhānādhiḡamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissatī”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā mārisā ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḡayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvettha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvettha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti. Te pana devā lokaṃ byūhenti sampiṇḡentīti “**lokabyūhā**”ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci ṭhitāpi nisinnāpi samveḡajātā sambhamappattāva hutvā tesam āsanne ṭhāne sannipatanti.

Kathaṃ panete kappavuṭṭhānaṃ jānantīti? “Dhammatāya sañcoditā”ti ācariyā. “Tādīsanimittadassanena”ti eke. “Brahmadevatāhi uyyojitā”ti apare. Tesam pana vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca samveḡajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṃ karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhujjitvā tato

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Devānaṃ kira sukhasamphassavātaggahaṇaparicayena vāyokasiṇe jhānāni sukheveva ijjhanti. Tadaññe pana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kamma devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttaṃ.

Keci pana “apāyasattā saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghāyukānaṃ devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādīṭṭhiko pana vinassamānepi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhicakkavāḷe nibbattati. Niyatamicchādīṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so saṃvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kim pana piṭṭhicakkavāḷaṃ na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmim jhāyamānepi esa ākāse ekasmim padese paccati”ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmim neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṃ gacchati, avicchinna sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavuṭṭhānakālato pubbe uppanna sūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsaka sūriye natthi. Kappavuṭṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṃ sūriyadevaputtopi jhānaṃ nibbattetvā brahmalokaṃ upapajjati. Sūriyamaṇḍalaṃ pana pabhassaratarañceva tejavantatarañca hutvā pavattati. Taṃ antaradhāyitvā aññameva uppajjatīti apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsaka sūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadi-ādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassapātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavāsīhappapātadaho¹ mandākinīdaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṅṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinnaśinehaṃ dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathaviḍhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṃ gacchati. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānīpi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikādibhedāni sinerukūṭāni palujjivā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā tavatimsabhavanaṃ gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṃ ekamasaṅkhyeyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṅṭhānatthāya devo vassitum ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadara-āmalaka-eḷālukakumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā

1. Sīhapātano (Syā), sīhappātano (Ka), Ma-Ṭṭha 3. 25; Am-Ṭṭha 3. 218 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.

anukkamena usabhadve-usabha-aḍḍhagāvutagāvuta-
aḍḍhayojanayojanadvijojana -pa- yojanasatayojanasahassamattā hutvā
koṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaram yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā
antaradhāyati. Tam udakam heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghanam
karoti parivaṭṭumam paduminīpatte udakabindusadisam.

Katham tāvamahantam udakarāsim ghanam karotīti ce?
Vivarasampadānato vātassāti. Tañhissa tahiṃ tahiṃ vivaram deti. Tam
evam vātena sampiṇḍiyamānam ghanam kariyamānam parikkhayamānam
anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udake brahmalokaṭṭhāne
brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti.
Cātumahārājikatāvatiṃsabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva
pātubhavanti. Purimathavittānam otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te
tam pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhita-udakamiva nirussāsam katvā
rumbhanti. Madhurodakam parikkhayam gacchamānam upari rasapathaviṃ
samuṭṭhāpeti, udakapiṭṭhe uppalinīpattam viya pathavī saṅṭhāti. Sā
vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari
paṭalam viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānam vinassamāne loke
pacchā vinassati, saṅṭhahamāne paṭhamam saṅṭhahatīti veditabbam.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhiniḍḍattā sattā āyukkhayā
vā puññakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti
sayamṇabhā antalikkhacarā, te tam rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhībūtā
āluppakāram paribhuñjitum upakkamanti. Atha tesam sayamṇabhā
antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāram disvā bhāyanti. Tato tesam
bhayam nāsetvā sūrabhāvam janayantam paripuṇṇapaññāsayojanam
sūriyamaṇḍalam pātubhavati. Te tam disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti
haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānam bhayam nāsetvā sūrabhāvam
janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti **sūriyot**vevassa nāmam karonti.

Atha sūriye divasam ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṃ labhimha,
sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti. Tesam evam hoti “sādhu vatassa, sace
aññam ālokaṃ labheyyāmā”ti. Tesam cittam ṇātvā viya
ekūnapaññāsayojanam candamaṇḍalam pātubhavati. Te tam disvā

bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū”ti **candot**vevassa nāmaṃ karonti.

Evam candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsa-utusamvaccharā, candimasūriyānaṃ pātubhūta divaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahārenea pubbuḷakā¹ uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesam sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena² ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesam atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati, **bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha **padālatā**³ pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akatṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sālim bhājane ṭhapetvā pāsānapiṭṭhiyaṃ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumana jātīpupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanaena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasam bhūñjitukāmā honti, taṃtaṃrasova hoti. Tesam taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhuttā sudhāhāro viya khudam vinodetvā rasaharaṇihi rasameva paribyūhentā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveneva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasam vaḍḍhentopi vatthuno oḷārikabhāveneva nissandaṃ vissajjento passāvaṃ karīsaṅca uppādeti.

Atha nesaṃ nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavattapacārajjhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena

1. Bubbuḷakā (Sī, Syā)

2. Kamena (Sī) Visuddhi-Ṭṭha 2. 48 piṭṭhepi.

3. Badālatā (Sī, Syā)

samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturahesumī. Yadā panassa vicchinnatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahosi, tadā tadupanissayāni tāni sattānam attabhāvesu sañjāyimsu, tadā itthi purisam, puriso ca itthim ativelam upanijjhāyati. Tesam ativelam upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato **methunam dhammam** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā vihethiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāram ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasa-jātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulam pariyanandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipativā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayam hi pubbe manomayā ahumhā”ti, **aggaññasutte**¹ vuttanayena vitthāretabbam. Tato mariyādam ṭhapenti, athaññataro satto aññassa bhāgam adinam ādiyati, tam dvikkhattum paribhāsetvā tatiyavāre pāṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evam adinnādāne kalahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu ca sannipativā cintayanti² “yannūna mayam ekam sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbam khīyeyya, garahitabbam garaheyya, pabbājetabbam pabbājeyya, mayam panassa sālīnam bhāgamanuppadassamā”ti. Evam katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmim tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena समयena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggaham kātum. Te tam upasaṅkamitvā yācitvā sammannimsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato**, khettānam adhipatīti **khattiyo**, dhammena samena paresam rañjetīti **rājāti** tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānam, bodhisattova tattha ādipurisoti evam bodhisattaṃ ādim katvā khattiyamaṇḍale saṅghite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṅghahimsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo, idamekamasāṅkhyeyyam **saṃvattoti** vuccati. Kappavināsakajālopacchedato

1. Dī 3. 75 piṭṭhe.

2. Mantayanti (Syā)

yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamaṣaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamaṣaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭoti** vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamaṣaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Vivaṭṭaṭṭhāyī-asaṅkhyeyyaṃ catusaṭṭhi-antarakappasaṅgahaṃ. “Vīsati-antarakappasaṅgahan”ti keci. Sesāsaṅkhyeyyāni kālato tena samappamaṅāneva. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṅghahanaṅca veditabbaṃ.

Yasmim̐ pana samaye kappo **udakena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhārīyati. Pathaviyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakaṃ gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo udake pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhāraka-udakena saddhim̐ ekūdakameva taṃ hotīti keci. Apare pana “pathavīsandhāraka-udakaṃ taṃ sandhārakavāyukkhandhaṅca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhati”ti vadanti, taṃ yuttaṃ. Upari pana chapi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṅhe āhacca tiṭṭhati, taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṃ pana sabbaṃ saṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisam̐. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādim̐ katvā loko pātubhavati. Subhakiṅhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamaṣaṅkhyeyyaṃ. Udakupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamaṣaṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamaṣaṅkhyeyyaṃ.

Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyyaṃ. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ samaye kappo **vātena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanattham vāto samuṭṭhāti. So paṭhamam thūlarajam¹ uṭṭhāpeti, tato saṅharajam² sukhumavālikam thūlavālikam sakkharapāsāṇādayoti yāvakūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddham mūlam katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhijjitvā vātevegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhiantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināseto chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ pathavīsandhāraka-udakena taṃ sandhārakavātena ca saddhiṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati avaṭṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhā-ākāseṇa saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadiṣaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādisu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idamekamasāṅkhyeyyaṃ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyanti-ādi vuttanayameva. Evaṃ vātena vināso ca saṅṭhahanañca veditabbaṃ.

1. Saṅharajam (Syā)

2. Thūlarajam (Syā)

Atha kimkāraṇā evaṃ loko vinassati. Yādipi hi saṅkhārānaṃ ahetuko sarasanirodho vināsakābhāvato, santānanirodho¹ pana hetuvirahito natthi. Yathā taṃ sattanikāyesūti bhājanalokassapi sahetukena vināsena bhavitabbaṃ, tasmā kimevaṃ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṃ kāraṇaṃ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṃ puññabalena paṭhamaṃ loko vivaṭṭati, evaṃ tesāṃ pāpakammabalena saṃvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṃ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṃ adhikabhāvena yathākkamaṃ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭaṭṭhāyimhi asaṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo saṃvaṭṭā rāgādīnaṃ adhikabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhikatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti, tesāṃ kira ayamadhippāyo—pākaṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākaṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca niranantameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvata tesatṭhi kappā abhītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhamṣento lokāṃ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṃ bahulaṃ pavattatīti aggivasena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṃ imehi kāraṇehi vinassitvā saṅṭhahantaṃ saṅṭhahitvā ṭhitaṅca okāsalokaṃ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ pana heṭṭhā vuttaṃ “sabbathā viditalokattā lokavidū”ti, idāni taṃ nigamento āha “**evaṃ sabbathā viditalokattā lokavidū**”ti.

1. Saṅkhāranirodho (Sī)

Tattha **sabbathā**ti lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṅghānādippabhedato okāsalokassāti evaṃ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni **anuttaroti** padassa atthaṃ samvaṇṇento āha “**attano pana guṇehi**”ti-ādi. Tattha **attanoti** nissakkatthe sāmivacanametam, attatoti¹ attho. Guṇehi attano viṣiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇaṅcettha “anuttaro”ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na viṣiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, viṣiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacīti** kassacipi. **Abhibhavatīti** sīlasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ visesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānaṅca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakaṃ lokam aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayam kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñāṇadassanaṃ pana lokiyam kāmāvacarameva.

Yadi evam katham tena sadevakaṃ lokam abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavatti-ākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññasādhāraṇam satthu vimuttiguṇam ārabha pavattati, pavattamānaṅca atakkāvacaram paramagambhīram saṅham sukhumanā sātisayam paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭam vibhūtataram katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṃ dassetuṃ “**sīlaguṇenapi asamo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **asamoti** ekasmim kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo **asamasamo**. Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi

etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmatam paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāham bhikkhave samanupassāmīti-ādīsu mama samantacakkhunā hatthatale āmalakam viya sabbam lokam passantopi tattha sadevake -pa- pajāya attano attato silasampannataram sampannatarasilam kañcīpi puggalam na kho pana passāmi tādisassa abhāvatoti adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha—

“Yāvata bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam aggamakkhāyati araham sammāsambuddho¹. Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānam aggo vipāko hotī”ti—

idam aggappasādasuttam. **Ādi**-saddena—

“Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti²—

evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyoti**—

“Aham hi arahā loke, aham satthā anuttaro.

Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto³.

Danto damayataṃ seṭṭho, santo समयataṃ isi.

Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo⁴.

1. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

2. Am 1. 332; Dī 3. 111 piṭṭhesu.

3. Vi 3. 12; Ma 1. 227; Ma 2. 295 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 277 piṭṭhe.

Nayimasmiṃ loke parasmim̐ vā pana,
 Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati.
 Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ¹ gato,
 Puññatthikānaṃ vipulapphalesinaṃ”ti²—

evamādikā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathīti-ādīsu damitabbāti dammā, damituṃ arahaṃrūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammā. Visesanassa cettha paranipātaṃ katvā niddeso, dammapurisāti attho. “Satipi mātugāmassapi dammabhāve purisaggahaṇaṃ ukkaṭṭhaparicchedavasena”ti vadanti. **Sāretī**ti imassa atthaṃ dassento āha “**dametī**”ti-ādi. Tattha **dametī**ti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanaṃ hotīti āha “**vinetīti vuttaṃ hotī**”ti. **Adantā**ti idaṃ sabbena sabbam̐ damataṃ³ anupagatā purisadammāti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, tepi purisadammā eva, yato⁴ te satthā dameti. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānanti-ādinā tassa tassa uparūpari visesaṃ ācikkhanto ekadesena dantepe sameti. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge**⁵ “api ca so bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṃca uttarimaggappaṭipadaṃ ācikkhanto dantepe dametiyevā”ti. Atha vā sabbena sabbam̐ adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbam̐. **Dametum̐ yuttāti** damanārahā.

Tiracchānapurisāti-ādīsu uddhaṃ anuggantvā tiriyaṃ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddhaṃ dīghaṃ ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā.

1. Tamāhu dakkhiṇeyyānaṃ aggataṃ (Sī), yamāhu dakkhiṇeyyānaṃ aggataṃ (Syā, Ka)

2. Khu 2. 95; Abhi 4. 403 piṭṭhesu.

3. Damataṃ (Sī), damathaṃ (Syā)

4. Tato (Sī)

5. Visuddhi 1. 201 piṭṭhe.

manassa ussannatāya **manussā**.

Satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā—

“Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi, sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”¹.

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvaka mahāsāvaka cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpādītāya pana saddhim parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussātveva paññāyimsūti eke. Apare pana bhaṇanti—lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādī-ussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādī-ussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmimaggaṃca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhim catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”^{ti} vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānam pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānusāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇavā “manujā”^{ti} ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotiyati. Tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷhodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha “**saraṇesu ca sīlesu ca patitṭhāpitā**”^{ti}.

1. Am 3. 198 piṭṭhe.

Kūṭadantādayoti ādi-saddena ghoramukha-upāligahapati-ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkādayoti ādi**-saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṃ pana damanaṃ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. **Idañcetta suttaṃ vitthāretabbanti** idaṃkesīsuttaṃ “**vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī**”ti etasmim atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṅhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhībyañjanaṃ padaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhībyatti, na nāmādīpadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha “**bhagavā hī**”ti-ādi. **Aṭṭha disāti** aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññaṃ sambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. **Asajjamānāti** na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttiyogato dhāvanti. **Ekamīyeva disaṃ dhāvanti** attano kāyaṃ aparivattantoti adhippāyo, satthārā pana damitā purisadamma ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha “**ekapallākeneva nisinnā**”ti. **Aṭṭha disāti** ca nidassanamattametaṃ lokiyehi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisā amatadisañca pakkhandanato.

Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehī-ādīsu diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. **Yathārahanti** yathānurūpaṃ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahatī, tadanurūpaṃ. **Anusāsati** vineti tasmim tasmim atthe patiṭṭhāpeti. Saha atthena vattatīti **sattho**, bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasaṃmūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitaṃ so etassa atthīti **satthā** satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha “**satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho**”ti.

Idāni tamattham niddesapāḷinayena dassetuṃ “**yathā satthavāho**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sattheti** satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāro**, nirudako araṇṇappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araṇṇappadeso tathā vuccati. **Corakantāranti** corehi adhiṭṭhitakantāraṃ, tathā **vāḷakantāraṃ**. **Dubbhikkhakantāranti** dullabhabhikkham kantāraṃ. **Tāretīti** akhemantaṭṭhānam atikkāmeti. **Uttāretīti**-ādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretīti** khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretīti** akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretīti** pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “**khemantabhūmiṃ sampāpetī**”ti. **Satteti** veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthātāya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro **jātikantāro**, taṃ jātikantāraṃ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenati ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Etanti** “devamanussānaṃ”ti etaṃ vacanaṃ. **Bhābbapuggalaparicchedavasena**ti sammattaniyāmokkamaṇassa yogyaṇṇapuggalassa paricchindanavasena. **Bhagavatoti** nissakke sāmivacanaṃ yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti. Bhagavato santike vāti attho. **Upanissayasampattinti** tihetukapaṭisandhi-ādikaṃ maggaphalādhigamaṇassa balavakāraṇaṃ. **Gaggarāyāti** gaggarāya nāma raṇṇo deviyā, tāya vā kāritattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggahesīti** “dhammo eso vuccatī”ti dhammasaṇṇāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti** tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ aṇṇanto tattha daṇḍaṃ uppīletvā aṭṭhāsī. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīlitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā “kutohaṃ idha nibbatto, tattha kinu kho kammamakāsin”ti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha “**are ahampi nāma idha nibbatto**”ti. **Bhagavato pāde sirasā vandīti** kataṇṇūtāsamaṇvaḍḍhitena pemaḡāravabahuṃānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātukāmo bhagavā “**ko me vandatī**”ti gāthāya pucchi. Tattha¹ **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **Iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasāti** iminā edisena yasena ca parivārena ca. **Jalanti** vijjotamāno. **Abhikkantenāti** ativiya kantena kāmanīyena sundarena. **Vaṇṇenāti** chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evam pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “**maṇḍūkohaṃ pure āsin**”ti gāthamāha. Tattha **pureti** purimajātiyaṃ. **Udaketī** idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **Udake maṇḍūkoti** tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassāti** brahmāsarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccatī”ti sare nimittaggāhasena suṇantassa. Anādare cetāṃ sāmivacanaṃ. **Avadhī vacchapālakoti** vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhantī”ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavaḷavipphurantadasanakhakiraṇāvaḷīhi bhiyyosomattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so—

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me.
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

1. Vimāna-Ṭṭha 202 piṭṭhepi passitabbaṃ.

Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assesuṃ gotama.

Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare”ti¹—

imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṃ pana kiñcīti ettha **yanti** aniyamitavacanaṃ, tathā **kiñcīti**. **Panāti** vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā yaṃ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panāti** vā visesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto.

Buddhoti pana iminā tadaññassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. **Pīti** upari vuccamāno viseso jotiyati. **Vimokkhantikaññānavasenāti** ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṃ, tasmim laddhe laddhabbato tattha bhavaṃ **vimokkhantikam**, **ñāṇam** sabbaññutaññāṇena saddhim sabbampi buddhaññāṇam.

Evam pavattoti ettha—

“Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvītāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavītāya buddho, khīṇāsavasāṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhim abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netam nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñāṭisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti²—

1. Khu 2. 73 piṭṭhe vimāne.

2. Khu 7. 363 piṭṭhe.

ayaṃ niddesapālinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliya¹ bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanattham “**paṭisambhidānayo vā**”ti niyamattho vāsaddo vutto.

Tattha² yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ **bujjhitaṃ saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena. Hetu-attho cettha antonīto. **Sabbaññūtāya buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddhoti** aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato³ padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavasāṅkhātena buddhoti** evamādihi chahi padehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttam hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepaḍiṭṭhilepābhāvena **nirupalepasāṅkhātena**. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacaneneva visesetvā “**ekantavītarāgo**”ti-ādi vuttam. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. **Ekāyanamaggam gatoti buddhoti** gamanattānaṃ buddhi-atthattā viya buddhi-atthānampi gamanattattā labbhatīti ekāyanamaggam gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddham bodhoti anattantaram. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti nāpanattham vuttam. Tato param **buddhoti netam nāman**ti-ādi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanattham vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbo.

1. Khu 9. 172 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 84; Mahāniddeśa-Ṭṭha 390 piṭṭhādīsopi passitabbari.

3. Vikasitāya buddhoti nānāguṇavikasanato (Sī, Ka)

Idāni **bhagavāti** imassa attham dassento āha “**bhagavāti idam panassā**”ti-ādi. Tattha **assāti** bhagavato.

Guṇavisitṭhasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanametam bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam uttamam gāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanam setṭhanti setṭhavācakaṃ vacanam setṭhaguṇasahacaraṇato “setṭhan”ti vuttam. Atha vā vuccatīti vacanam, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so setṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttamanti** etthāpi eseva nayo. **Gāravayuttoti** garubhāvayutto garugūṇayogato. Garukaraṇam vā sātisayam arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. “Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayam pana tādiso na hoti, tasmā ‘garū’ti vatvā ‘gāravayutto’ti vuttan”ti keci.

Guṇavisesahetukam “bhagavā”ti idam bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmanīyeva tāva atthuddhāravasena dassento “**catubbidham hi nāman**”ti-ādimāha. Tattha **āvattikanti** avatthāya viditam tam tam avattham upādāya paññattam voharitam. Tathā **liṅgikam** tena tena liṅgena voharitam. **Nemittikanti** nimittato āgataṃ.

Adhiccasmuppānanti yadicchāya pavattam, yadicchāya āgataṃ yadicchakam¹. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpato dassento āha “**tattha vaccho dammo balibaddo**”ti-ādi. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādim saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī jaṭīti evamādim, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādim, catutthena aghapadīpanam² pāvacananti evamādim saṅgaṇhāti. Nemittikanti vuttamattham byatirekavasena paṭiṭṭhāpetum “**na mahāmāyāyā**”ti-ādi vuttam.

Vimokkantikanti iminā pana idam nāmam ariyāya jātiyā jātakkaṇeyeva jātanti dasseti.

1. Yādicchatam (Sī, Syā, Ka)

2. Asamarisanam (Sī)

Yadi vimokkhanṭikam, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “**saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**”ti. Buddhānañhi arahattaphalam nipphajjamānam sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhim yeva nipphajjati. Tena vuttam “vimokkhanṭikan”ti. **Sacchikā paññattīti** sabbadhammānam sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattīti** paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā¹ hi sā,²te satthu paccakkhabhūtā, taṃguṇā viya sāpi² sacchikatā eva nāma hoti, na paresam vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādam sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī**. Maggaphalādi-ariyadhammaratanam araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddādiguṇayuttāni bhaji sevi sīlenāti **bhajāi**, bhajanasīloti attho. **Bhāgīti** cīvarapiṇḍapātādīnam catunnam paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhaji pavibhaji dhammaratananti **vibhattavā**. **Akāsi bhagganti** rāgādīpāpadhammam bhaggaṃ akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha “**garū**”ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttam hoti. Hetu-attho hi **iti**-saddo. So ca yattha iti-saddo natthi bhagīti-ādīsu, tattha paccakam yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti **bhāgyavā**. **Bahūhi ṇāyehīti** kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattanoti** sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetam sāmivacanam, tena subhāvitattāti vuttam hoti, subhāvitasabhāvoti attho. **Mahāgaṇṭhipade** pana “subhāvitattano subhāvitakāyo”ti vuttam. Bhavānam antam nibbānam gatoti **bhavantago**.

Niddese vuttanayenāti etthāyam niddesanayo—

“Bhagavāti gāravādhivacanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadīṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānam anta-

1. Yā guṇanimittā (Sī)

2-2. Te satthu paccakkhabhūtā guṇavisesā viya (Sī), te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi (Syā)

karoti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasārubbānīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhiccittassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ anupubbavīhārasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kaṣiṇasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjanaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netānaṃ nāmaṃ -pa- sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā”ti¹.

Ettha ca “gāravādhivacanaṃ”ti-ādīni yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesānaṃ sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacanaṃ**ti garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhājī**ti bhāgasō kathesi. Tenāha “vibhaji pavibhaji dhammaratanaṃ”ti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva **dhammaratanaṃ**. Puna **bhājī**ti imassa sevīti attho. **Bhāgī**ti bhāgābhidheyyavā. Puna **bhāgī**ti ettha bhajanasīloti attho. **Attharasassāti** atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa suṇantassa ca tadatthaṃ ārabha uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ”ti². **Vimuttirasassāti** vimuttibhūtaṃ vimuttisannissayassa vā rasassa.

1. Khu 7. 162 piṭṭhe.

2. Am 2. 252 piṭṭhe.

Saññābhāvanānanti aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ.
Channaṃ buddhadhammānanti cha asādhāraṇaṇāṇāni sandhāya vuttaṃ.
 Tattha tattha bhagavātisaddasiddhi niruttinayeneva vedītabbā.

Yadipi “bhāgyavā”ti-ādīhi padehi vuccamāno attho “bhagī bhajī”ti¹
 niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi-atthavibhāga-
 atthayojanādisahito saṃvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṃ “**ayaṃ pana
 aparo nayo**”ti. **Vaṇṇavipariyāyoti etanti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena
 vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātu-atthena² niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ
 lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenāti** saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ
 saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “**pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ
 gahetvā**”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṇhi
 pakkhipanaṃ. **Pārappattanti** paramukkaṃsagataṃ pāramībhāvappattaṃ.
Bhāgyanti kusalaṃ. Tattha maggakuṣalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ,
 itaraṃ lokiyasukhanibbattaṃ, itarampi vā vivaṭṭupanissayaṃ pariyāyato
 lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Idāni **bhagavāti** imassa atthaṃ vibhajītvā dassento āha “**yasmā panā**”ti-
 ādi. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanasikāro
 vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Tattha
 kujjhanalakkhaṇo **kodho**, so navavidha-āghātavatthusambhavo. “Akkocchi
 maṃ avadhi maṃ”ti-ādīna³ punappunaṃ kujjhanavasena
 cittapariyonandhano **upanāho**. Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato
 bhindītvā vutto. Sakim uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho.
 Vuttañcetanaṃ “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”ti⁴. Agāriyassa⁵
 anagāriyassa vā sukatakaraṇavināsaṇo **makkho**. Agāriyopi hi kenaci
 anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena “kim
 tayā mayhaṃ katan”ti tassa sukatakaraṇaṃ vināseti. Anagāriyopi
 sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi
 uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā
 dhammakathānayappakaraṇakosallādīni sikkhāpito

1. Khu 7. 162 piṭṭhe. 2. Dhātu-atthātisayena (Sī) 3. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.
 4. Abhi 2. 371 piṭṭhe. 5. Ma-Ṭṭha 1. 173 piṭṭhādīsupi passitabbā.

aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato
 ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ
 anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno
 “kiṃ mayhaṃ tumhehi katan”ti tesāṃ sukatakaraṇaṃ vināseti, tassesō
 pubbakāritālakkaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya
 sarīrānugataṃ udakaṃ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresāṃ guṇānaṃ
 makkhanatṭhena “makkho”ti vuccati. Paḷāsati **paḷāso**, parassa guṇe
 dassetvā¹ attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale
 ajjhottharivā “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko
 viseso”ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā “tvampi imasmiṃ
 sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito, ahampī”ti-ādinā
 nayena uppajjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkhaṇo hi paḷāso.

Paresāṃ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā **issā**. Attano sampattiyā
 nigūhanaṃ parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ **macchariyaṃ**.
 Vañcanikacariyabhūtā **māyā**, sā sakadosapaṭicchādanalakkhaṇā. Tathā hi sā
 attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti “māyā”ti
 vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ kerāṭikabhāvena
 uppajjamānaṃ **sāṭheyyaṃ**. Asantaguṇadīpanaṃhi “kerāṭiyaṃ”ti vuccati.
 Kerāṭiko hi puggalo āyanamaccho² viya hoti. Āyanamaccho² nāma
 sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ
 dasseti, sappānaṃ sīsaṃ “tumhākaṃ sadiso ahan”ti jānāpetum, evameva
 kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhidhammikaṃ vā
 upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe
 mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmi”ti. Evamete “sagāravo ayaṃ
 amhesu sappatisso”ti maññissanti, tassevaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ
 sāṭheyyaṃ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa
 anonamitadaṇḍasadisatāya pagghitasira-anivātavuttikāyassa ca

1. Daṃsitvā (Syā)

2. Ānandamaccho (Sī), āyandamaccho (Syā), āyatanamaccho (Ma-Ṭṭha 1. 174 piṭṭhe)

kāraḁo **thambho**. Taduttarikaṁo **sārambho**. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṁ alaṅkāradim̄ disvā taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṁ yattakaṁ paro pariyaṇṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiguṇaṁ taddiguṇaṁ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmim̄ gharavatthusmim̄ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḁasa. Anagāriyo samāno ekenekasmim̄ nikāye gahite “nāhaṁ etassa heṭṭhā bhavissāmi”ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo paṅca. Sārambhavasena hi gaṇhituṁ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayaḁāmaggo. Agāriyassa pana paraṁ ekaṁ salākabhattaṁ dentaṁ disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṁ anissāya kevalaṁ taṁ disvā attano ālasiyaṁ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo, kusalapakkhavasena hi ekasmim̄ ekaṁ salākabhattaṁ dente dve, dve dente cattāri dātuṁ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmim̄ nikāye gahite “dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hoti”ti vivaṭṭapakke ṭhatvā taduttari gaṇhituṁ vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaṁo “sārambho”ti vutto.

Jāti-ādini nissāya seyyassa “seyyohamasmī”ti-ādinā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto **māno**. Abbhunnativasena pavatto **atimāno**. Pubbe kenaci attānaṁ sadisaṁ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jāti-ādim̄ paṭicca majjanākāro **mado**, sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḁapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariṇāhamado saṅṭhānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha¹ jātim nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado**, so khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyō “mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyō”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsopi eseva nayo. Gottam nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **gottamado**, sopi khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Khattiyopi hi “ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi “ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottam nissāya mānaṃ karoti. Ārogyamadādīsopi “ahaṃ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī”ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma. “Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito”ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado**. “Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma. “Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādīpaccayaṃ labhāmi”ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma. “Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ‘ayaṃ samaṇo’tipi na vandanti, maṃ pana disvā vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garukaṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññanti”ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma. “Uppanno paṇho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī”ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma. Agāriyassa tāva mahāparivārassa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti”ti, anagāriyassa “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma. “Avasesā sattā

1. Abhi-Ṭṭha 2. 447 piṭṭhādīsopi passitabbaṃ.

attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ abhirūpo pāsādiko”tipi “avasesasattā nigguṇā patthaṭa-akittino. Mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaḡuṇayutto’ti”, evaṃ sarīravaṇṇaṃ ḡuṇavaṇṇaṅca paṭicca majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma. “Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma. “Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ ḡamavaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmi”ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma. “Avasesā bhikkhū antarā piṇḡapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḡapātiko”ti majjanavasena uppanno māno **piṇḡapātikamado** nāma. “Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anavaññāto”ti majjanavasena uppanno māno **anavaññattimado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma. “Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjaṭi”ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṅṅisu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma. “Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittaḡaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma. “Avasesā sattā nissippā, ahaṃ sippavā”ti majjanavasena uppanno

māno **sippamado** nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ dīgho”ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. “Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno **pariṇāhamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīrasaṅṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādikaṃ”ti majjanavasena uppanno māno **saṅṭhānamado** nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma. Evamayaṃ sabbopi jāti-ādiṃ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha “mado”ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo**, pañcasu kāmaguṇesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti vuttaṃ hoti. **Taṇhāvijjā** pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna **tividhākusalamūlanti** tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi **tividha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni**. Taṇhāsamkilesādayo **tividhasamkilesā**. Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā **tividhamalāni**. Rāgādayo hi cittam malīnaṃ karonti, malaṃ gāhāpentī, tasmā “malāni”ti vuccanti. “Rāgo visamaṃ, doso visamaṃ, moho visamaṃ”ti¹ evaṃ vuttā rāgādayo “kāyavisamaṃ vacīvisamaṃ manovisamaṃ”ti¹ evamāgatā kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni**. Tāni pana yasmā rāgādīsū ceva kāyaduccaritādīsū ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca sāsanaṭopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetubhāvato “visamāni”ti vuccanti. “Kāmasaññā byāpādasaññā vihiṃsāsāññā”ti² evamāgatā kāmadipaṭisaṃyuttā saññā **tividhasaññā**. Tathā “kāmavitakko byāpādavitaṅko vihiṃsāvitaṅko”ti² evamāgatā **tividhavitakkā**. Taṇhāpapañco diṭṭhipapañco mānapapañcoti ime **tividhapapañcā**. Vaṭṭasmim satte papañcentīti taṇhādayo “papañcā”ti vuccanti.

Catubbidhavipariyesāti-ādīsū **catubbidha**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha aniccādīni vatthūni niccanti-ādinā nayena viparītato esantīti vipariyesā. “Anicce niccanti saññāvīpariyeso cittavīpariyeso

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 377 piṭṭhe.

diṭṭhivipariyeso, dukkhe sukhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso, asubhe subhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso, anattani attāti saññāvipariyeso cittavipariyeso
 diṭṭhivipariyeso”ti evamāgatā dvādasa vipallāsā catunnaṃ
 aniccādivatthūnaṃ vasena “catubbidhavipariyesā”ti vuttā. Ettha pana
 cittakiccassa dubbalatṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa
 balavakāle saññāvipallāso veditabbo, diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa
 sakakiccassa balavakāle cittavipallāso, diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhivipallāso.
 Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso,
 sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ
 viya saññā ārammaṇassa upatṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa
 kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkhaṇappaṭivedhassapi sampādanato¹.
 Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi
 abhinivesaparāmasanato. Tattha cattāro diṭṭhivipallāsā, aniccānattesu
 niccanti-ādivasappavattā cattāro saññācittavipallāsāti ime aṭṭha vipallāsā
 sotāpattimaggena pahīyanti. Asubhe subhanti saññācittavipallāsā
 sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. Dukkhe
 sukhanti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

“Kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti² evamāgatā
 kāmataṇhādayo cattāro āsavanti cakkhu-ādito sandanti pavattantīti āsavā.
 Kiñcāpi cakkhu-ādito kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana
 vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tasmā te eva
 “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi niruḷho āsavasaddoti.
 Atha vā dhammato yāva gotrabhuṃ, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti
 gacchanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā, ete dhamme etaṅca
 okāsaṃ antokarivā pavattantīti attho. Avadhi-attho hi ā-kāro. Avadhi ca
 mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahikatvā
 pavattati yathā “āpāṭaliputtaṃ vuṭṭho devo”ti, abhividhi pana kiriyaṃ
 byāpetvā pavattati yathā “ābhavaggaṃ

1. Sampāpanato (Sī, Syā)

2. Khu 8. 147 piṭṭhe Cūḷaniddese.

bhagavato yaso pavattatī”ti, abhividhi-attho cāyaṃ ā-kāro idha gahito, tasmā te dhamme tañca okāsaṃ antokarivā ārammaṇakaraṇavasena savantīti “āsavā”ti vuccanti. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo “āsavā”ti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttañhetam “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī”ti-ādi¹. Aññesu pana yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇam katvā pavattamānesu mānādīsu ca vijjamānesu attattaniyādiggāhasena abhibyāpanam madanakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti dvīsupi atthavikappesu etesuyeva āsavasaddo nirulhoti daṭṭhabbo. Āyatam vā saṃsāradukkham savanti pasavantītipi āsavā. Na hi tam kiñci saṃsāradukkham atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya.

“Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho silabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho”ti² evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṃvijjanti, tam cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti **ganthā**. “Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho”ti³ evamāgatā cattāro kāmatanḥhādayo yassa saṃvijjanti, tam vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti **oghā**. Teyeva “kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo”ti⁴ evamāgatā vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā**. Ariyā etāya na gacchantīti **agati**, sā chandādivasena catubbidhā. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti⁵ evamāgatā cattāro **gaṇhuppādā**. Tattha **itibhavābhavahetūti** ettha itīti nidassane nipāto, yathā cīvarādi hetu, evam bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇītapāṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 55; Khu 7. 76, 256 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 54; Khu 7. 43; Khu 8. 72, 85 piṭṭhesu.

4. Saṃ 3. 54; Am 1. 316 piṭṭhesu.

5. Am 1. 316 piṭṭhe.

Pañcacetokhilāti-ādīsu “buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto”¹ evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati etehīti **cetokhilāni**. **Vinibandhādīsopi pañca**-saddo paccekam yojetabbo. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadattham udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññataram devanikāyam paṇidhāya brahmacariyam caratī”² āgatā pañca cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyam katvā viya gaṇhantīti **cetovinibandhā**. Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasarāppadānavasena cittaṃ bandham viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nīvārenti āvarantīti **nīvaraṇāni**. Rūpābhinandānādayo **pañcābhinandanā**.

Cha vivādamūlāti-ādīsu kodho makkho issā sāṭheyyam pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Yasmā kuddho vā kodhavasena -pa- sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalaham viggaham vivādam āpajjati, tasmā kodhādayo “cha vivādamūlāni”³ ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo **cha taṇhākāyā**. Kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā**. Thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādiṭṭhimicchāsankappamicchāvācāmicchākammantamicchā-ājīvamicchāvāyāmamicchāsaticchāsamādhī **aṭṭha micchattā**.

“Taṇham paṭicca pariyesanā, pariyesanam paṭicca lābho, lābham paṭicca vinicchayo, vinicchayam paṭicca chandarāgo, chandarāgam paṭicca ajjhosānam, ajjhosānam paṭicca pariggaho, pariggaham paṭicca macchariyam, macchariyam paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇam daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”⁴ evamāgatā pariyesanādayo **nava taṇhāmūlakā**. Tattha⁴ **taṇham paṭiccāti** taṇham nissāya. **Pariyesanāti** rūpādi-ārammaṇapariyesanā.

1. Ma 1. 145; Dī 3. 198 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 146; Dī 3. 198 piṭṭhesu.

4. Dī-Ṭṭha 2. 89 piṭṭhādīsopi passitabham.

Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayoti** idha vitakko adhippeto. Lābham labhitvā hi iṭṭhāniṭṭham sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayham bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābham paṭicca vinicchayo”ti. **Chandarāgoti** evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmim dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chandoti** hi idha dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattatā macchariyanti vuccatī”ti. **Ārakkhoti** dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ**, kāraṇassetāṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapuṃsakāṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. **Kalahoti** kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

Pāṇātipāta-

adinnādānakāmesumicchācāramusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalā pa-abhiṭṭhābyāpādamicchādiṭṭhi **dasa akusalakammāpathā**. Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Rūpataṇhādichataṇhāyeva paccekaṃ kāmataṇhā bhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti. Tathā hi rūpārammaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpataṇhā, sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvāṃ sassatan”ti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavati”ti evaṃ assādentī pavattamānā

vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpaṇhā, evaṃ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti, tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattimsa, iti atītāni chattimsa, anāgatāni chattimsa, paccuppannāni chattimsāti **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni**, aṭṭhuttarasatataṇhāvicaritānīti attho. **Pabheda**-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā “lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo”ti. **Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānīti** sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni. Ārammaṇādivibhāgato hi pavatti-ākāravibhāgato ca anantappahedā kilesā.

Saṅkhepato vāti-ādīsu sampati āyatiṅca sattānaṃ anattāhāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanatṭhena kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttam “vadhakaṃ rūpaṃ, vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādi. Jātijarādīmahābyasananibbattanena abhisāṅkhārova māro **abhisāṅkhāramāro**. Saṃkilesanimittam hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa jīvitaparikkhārānaṅca jānikaraṇena¹ mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**. Tattha samucchadappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṃ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisāṅkhāramāraṃ, balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamaccumāraṅca abhañji, bhagge akāsīti attho. **Parissayānanti** upaddavānaṃ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti² aneka sata puññanibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi “kevalaṃ satamattena puññakammena ekekalakkhaṇaṃ nibbattan”ti imamatthaṃ na rocayīmsu aṭṭhakathācariyā “evaṃ sante yo koci buddho bhavēyyā”ti, anantāsa pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādīni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ satanti adhippetanti imamatthaṃ rocayīmsu. Tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvisesavacanoti daṭṭhabbo “satagghaṃ satam

1. Jānikaraṇaṭṭhena (Syā)

2. Satapuññajalakkhaṇadharassāti (Sī, Syā)

devamanussā”ti-ādīsu¹ viya. **Rūpakāyasampatti dīpitā hoti** itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dīpitā hotīti** idaṃ dhammakāyasampattīti-ādīsopi yojetabbaṃ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṃ dhammakāyasampatti dīpitā hotīti veditabbaṃ. **Lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti** ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṃ bahumatabhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojetabbaṃ. Evaṃ ito paresupi yathākkamaṃ yojanā veditabbā.

Puññavantaṃ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ dosavinayāya dhammaṃ desetīti pabbajitā tāpasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha “**gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā**”ti. Abhigatānañca tesāṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṃ āmisadānaṃ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṃ detīti āha “**āmisadānadhammadānehi upakāritā**”ti. **Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hotīti** “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehi evameva paṭipajjitabbaṃ”ti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ niyojana abhigatānaṃ lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṃ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanāmyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhi-ādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjanato. **Aṇimālaghimādikanti ādi**-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Ākāse padasā gamanādīnaṃ arahabhāvena² lahubhāvo **laghimā**. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanaṃ. Iṭṭhadesassa pāpuṇaṃ **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṃ **pākammaṃ**. Sayāṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāseṇa vā gacchato aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci

1. Satagghi satadevamanussāti-ādīsu (Sī, Syā)

2. Gamanādīsu arahabhāvena (Sī), gamanādi-arabhāvena (Syā)

vosānappatti **yatthakāmavasāyitā**. “Kumārakarūpādidassanan”tipi vadanti. Evamidam atthavidham lokiyasammataṃ issariyaṃ. Tam pana bhagavato iddhividhantogadham anaññasādhāraṇaṅcāti āha “**sabbakāraparipūram atthi**”ti. Tathā¹ lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṃ yasādīsupi **atthi-**saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ “**lokattayabyāpako**”ti vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṃ āruppe uppannānaṃ “itipi so bhagavā”ti-ādinā bhagavato yaso pākaṭo hotīti āha “lokattayabyāpako”ti.

Yathābhuccaguṇādhigatoti yathābhūtaguṇehi adhigato. **Ativiya parisuddhoti** yathābhūtaguṇādhigatattā eva accantaparisuddho. **Sabbākāraparipūrāti** anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā sabbākārehi paripuṇṇā.

Sabbaṅgapaccaṅgasirīti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. **Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitanti** “tiṇṇo tāreyyan”ti-ādinā yaṃ yaṃ etena lokanāthena manovacīpaṇidhānavasena icchitaṃ kāyapaṇidhānavasena patthitaṃ.

Tathevāti paṇidhānānurūpameva. **Sammāvāyāmasaṅkhāto payattoti** vīriyapāramibhāvappatto ariyamaggapariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedeḥīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādippabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhīti ādi-**saddena na kevalaṃ vibhaṅgapāliyaṃ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṃ. **Pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmatṭhena vā dukkhamariyasaccanti-**ādīsu **pīlanatṭho** taṃsamaṅgino sattassa himsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhatatṭho** samecca saṅgama sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpatṭho** dukkhadukkhatādīhi santāpanaṃ paridhanaṃ. **Vipariṇāmatṭho** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa **āyūhanatṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānatṭho** “idaṃ taṃ dukkhan”ti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Samyogatṭho** saṃsāradukkheṇa saṃyojanaṃ. **Palibodhatṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇatṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā

tato vinissatā, taṃnissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṃyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhataṭṭhā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Magassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato nikkamanaṭṭho. **Hetu-attho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve “jhānādhipatino dhammā”ti evamādiṃ avatvā “maggādhipatino dhammā”icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso”ti. Eteyeva ca pīḷanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbabrahma-ariyavihāreti-ādīsu kaṣiṇādi-ārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni **dibbavihāro**. Mettādi jhānāni **brahmavihāro**. Phalasaṃpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādīnaṃ nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Upadhīti** cettha cattāro upadhī kāmupadhī khandhupadhī kilesupadhī abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti¹ evaṃ vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanattena “upadhī”ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena “upadhī”ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṃ “upadhiviveko”ti vuccati.

Suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo **suññatavimokkho**. So hi suññatāya dhātuyā uppānattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihitavimokkho**. Animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **animittavimokkho**. Atha vā suññatānupassanāsaṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena “suññatavimokkho”ti vuccati. Tathā

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

appaṇihitānupassanāsaṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsaṅkhātāya aniccānupassanāya vasena paṭiladdho “animittavimokkho”ti veditabbo. Vuttañhetam—

“Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkham paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitavimokkham paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkham paṭilabhati”ti¹.

Aññeti lokiya-abhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanam, tañca taṇhāpadhānanti āha “**taṇhāsaṅkhātāṃ gamanan**”ti. **Vantanti** ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāgamanavasena chaḍḍitaṃ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha “**yathā loke**”ti-ādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharam gahetvā “mekhalā”ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. **Mehanassāti** guyhappadesassa. **Khassāti** okāsassa.

Aparo nayo²—bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā.
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha katham **bhagavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlam samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanam, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyam, sati sampajaññam, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasāññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavamsā, cattāri vesārajjañāṇāni,

1. Khu 9. 254 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Itivuttaka-Ṭṭha 5 piṭṭhādīsu passitabbam.

pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṅiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇāñāṇāni, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjaṅgāni, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha-akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha-abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātaṭṭhāvinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kaṣiṇāyatanāni, dasa kusalakammāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅga, cuddasa dubbhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇāñāṇāni, catucattālīsa nāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusalaḍḍhammā, sattasattati nāṇavatthūni, catuvīsati koṭṭisatasahasasamāpattisañcārimahāvajirañāṇāni, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākārasa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā silādayo sabbe, guṇabhāgā asesato.

Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Katham **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā

katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī sila, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayana, dhana, rajja puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātathacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ sataśahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṅkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttarruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavāti** teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe dānapārami-ādike.

Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikotiśatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṅjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattamaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihārattham niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ, sotaṃ pariññeyyaṃ -pa- jarāmaṇaṃ pariññeyyaṃ”ti-ādinā¹ aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo -pa- jarāmaṇassa samudayo pahātabbo”ti-ādinā nayena pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho -pa- jarāmaṇassa nirodho sacchikātabbo”ti-ādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”ti-ādinā “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi

1. Khu 9. 23 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyyanti¹ mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato.

Bhaji patthayi sattānam, hitāya bhagavā tato.

Katham **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivhavaṇi bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate² vani bhaji sevi, yatha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannāento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampattidevarajjasampatti-ādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalāsacchikiriyādi-uttarimanussadhammasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu.

Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Katham **bhattavāti bhagavā**? Bhattā dalhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparīhārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattimsa mahāpurisalakkhaṇāsīti anubyañjana byāmapabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”ti-ādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitā-ādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjadiniratisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo

1. Patiṭṭhaheyyunti (Syā)

2. Paramukkaṃsagato (Sī)

dhammappasannoti evaṃ catupamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye cassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesāṃ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha—

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”¹,

“Seyyathāpi bhikkhave mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho bhikkhave yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”² ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ta-kārassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino.
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle**³ **hatthipālakumārakāle**⁴ **ayogharapaṇḍitakāle**⁵ **mūgapakkhapaṇḍitakāle**⁶ **cūlasutasomakāle**⁷ti evamādīsu nekkhammapāramīpūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattattabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisirim devalokādhipaccasadisāṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasaṅca

1. Khu 6. 10 piṭṭhe Jātake.

3. Khu 5. 334 piṭṭhe Jātake.

5. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

7. Khu 6. 25 piṭṭhe Jātake.

2. Am 3. 45; Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

4. Khu 5. 350 piṭṭhe Jātake.

6. Khu 6. 149 piṭṭhe Jātake.

tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā
sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siri-ādike bhage vamīti
bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samam gacchanti pavattantīti
bhagā, sineruyugandhara-uttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā
sobhā kappatṭhāyibhāvato¹, tepi bhagavā vami
tamnivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena
pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ.

Pahāsi lokacittaṅca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotṭhāsā,
te khandhāyanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena
ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ
ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ
samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā
hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ
ghānaṃ givhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe
dhamme, cakkhuviññānaṃ -pa- manoviññānaṃ, cakkhusamphassaṃ -pa-
manosamphassaṃ, cakkhusamphassaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassaṃ
vedanaṃ, cakkhusamphassaṃ saññaṃ -pa- manosamphassaṃ saññaṃ,
cakkhusamphassaṃ cetanaṃ -pa- manosamphassaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ
-pa- dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ -pa- dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ
-pa- dhammavicāraṃ -ādinā anupadadhammavibhāgavasenaṃ sabbeva
dhammakotṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi.
Vuttañhetam “yaṃ tam ānanda cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ
paṭinissaṭṭhaṃ, tam tathāgato puna paccāgamiṣsatīti netaṃ ṭhānaṃ
vijjatī”ti². Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamīti** sabbepe
kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme
ariyamaggañānamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi,
paresaṅca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetam “dhammāpi vo
bhikkhave pahātabbā pageva adhammā³. Kullūpamaṃ vo bhikkhave
dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti-ādi⁴. Evampi
bhāge vamīti bhagavā.

1. Kappatṭhiyabhāvato (Syā)

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

2. Di 2. 99 piṭṭhe.

4. Ma 1. 187 piṭṭhe.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā.

Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttam—

“Bhāgavā bhataṅgā bhāge, bhage ca vani bhattavā.

Bhage vami tathā bhāge, vamiṅgā bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā ānubhāvasampadādīnam tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsāyabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādīnirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccam hitesitā ñāṇaparipākakālāgamanādīparahitappaṭipatti. Āmisapaṭiḅgahaṇādīnāpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena **pāliyam** “arahan”ti-ādīnam padānam gahaṇam veditabbam.

Tattha **arahanti** iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, **sammāsambuddho lokavidūti** ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyati? Saccam vibhāvīyati, atthi pana viseso “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayañāṇādīnāpi ānubhāvo vibhāvito. **Vijjācaraṇasampannoti** iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **Sugatoti** pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **Buddhoti** iminā bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evaṅca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanam samatthitam hoti. Tenevāha “attanāpi bujji, aññepi satte bodhesī”ti-ādi. **Bhagavāti** ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo—hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha **Arahaṃ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Lokavidūti** imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti** imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. **Buddhoti** iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. **Sugato bhagavāti** pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

So imaṃ lokanti-ādīsu so bhagavāti yo “arahan”ti-ādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ lokanti** nayidaṃ mahājanassa sammukhāmettaṃ¹ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “**sadevakan**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “**idāni vattabbaṃ nidasseti**”ti. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Sadeva kavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyenāti veditabbaṃ itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevakanti** ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. **Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyenāti daṭṭhabbaṃ. Tattha hi so jāto taṃnivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇanti** etthāpi eseva nayo. **Paccatthikā -pa- samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti** nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ asamitābāhitapāpānaṅca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevakan”ti-ādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ, “salomako sapakkhako”ti-ādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byaticāradassanato pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ**”ti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānaṅca gahitattā āha “**sadevamanussavacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṃ**”ti. Tattha **sammutidevā** rājāno. **Avasesamanussaggahaṇanti** samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṃ. **Tīhi padehīti** sadevakasamārakasabrahmakavacanehi. **Dvīhīti** sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

1. Sammukhāmettaṃ (Syā), sammukhapattaṃ (Ka)

Arūpī sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imañ nibbacanañ labhantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenevāha bhagavā “ākāsānañcāyatanūpagānañ devānañ saḥabyatan”ti-ādi¹. Chakāmāvacaradevalokassa savisesañ māraṣṣa vase vattanato āha “**samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko**”ti. Arūpībrahmalokassa visuñ gahitattā āha “**rūpī brahmaloko**”ti. **Catuparisavasena**ti khattiyaparisā, brāhmaṇa, gahapati, samaṇa, cātumahārājika, tāvatimsa, māra, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparivasavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathañ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? “Sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, “sadevamanussan”ti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, “pajan”ti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasañkhātāñ pajanti vuttañ hoti, kathañ pana sammutidevehi saḥa manussaloko gahito? Etthāpi “sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, “sadevamanussan”ti iminā sammutidevasañkhātā khattiyā, gahapatisuddasañkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesañ manussasattānañ abhāvato “pajan”ti iminā catūhi pakārehi ṭhitā eteveya manussasattā vuttāti daṭṭhabbañ. Evañ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena ṭhitānañ manussānañyeva gahitattā idāni “pajan”ti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha “**avasesasabbasattaloko vā**”ti. Tattha nāgagaruḷādivasena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saḥa avasesasabbasattaloko vāti yojetabbañ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā ṭhitamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttañ hoti.

Ettāvatā bhāgaso lokañ gahetvā yojanañ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokañ gahetvā

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

yojanam dassetuṃ “**apicethā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedatoti** ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhātāya santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvoti** dasasahassiyam mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. **Anuttaranti** seṭṭham navalokuttaram. **Anusandhikkamoti** atthānañceva padānañca anusandhānukkamo¹. Porāṇā panettha evam vaṇṇayanti—**sadevakanti** devatāhi saddhim avasesam lokam. **Samārakanti** mārena saddhim avasesam lokam. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhim avasesam lokam. Evam sabbepi tibhavūpage satte devamārabrahmasahitatāsāṅkhātehi tīhi pakārehi “sadevakan”ti-ādīsu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “**sassamaṇabrāhmaṇim pajam sadevamanussan**”ti āha. Evam pañcahipi padehi sadevakattādinā tena tena pakārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Abhiññāti yakāralopenāyam niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “**abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā**”ti. **Anumānādipaṭikkhepoti** anumāna-upamāna-atthāpatti-ādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañānacārātāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaram vivesasukhanti** phalasangāpattisukham. Tena vīthimissāpi² kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpīti** pisaddaggahaṇam. Bhagavā hi dhammam desento yasmim khaṇe parisā sādhu-kāram vā deti, yathāsutam vā dhammam paccavekkhati, tam khaṇam pubbhāgena³ paricchinditvā phalasangāpattim samāpajjati, yathāparicchedaṅca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammam deseti. **Appam vā bahum vā desentoti** ugghaṭitaññussa vasena appam vā, vipaṇcitanññussa neyyassa vā vasena bahum vā desento. **Ādikalyāṇādippakārameva desetīti**-ādīmhipi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā deseti. Majjhepi pariyosānepi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti. Dhammassa

1. Anusandhānakkamo (Sī)

2. Vītikamissāmīti (Sī), paṭimissāpi (Syā)

3. Pubbhābhogena (Sī, Syā)

hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabhaddakattāti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti pariyaṭṭidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsānivohāraṃ āropetvā dassento “**paṭhamapādena ādikalyāṇā**”ti-ādimāha. **Ekānusandhikanti** idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti ānandattherena ṭhapitakāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamenā**ti “idamavocā”ti-ādikena “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametam paṭicca vuttan”ti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikārakehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvidhānato¹ tadantogadhāneva. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyam**² “ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyoṣānaṃ, ubhinnaṃantarā majjhan”ti vuttaṃ.

Evam suttantapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇaditāṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṃ gahetvā taṃ dassetuṃ “**sakalopi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammoti**—

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā.

Sacittapariyodapanāṃ, etaṃ buddhāna sāsanā”ti³—

evam vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyaṭṭidhammo. Silamūlakattā sāsanassa “**sīlena ādikalyāṇo**”ti vuttaṃ. Samathādīnaṃ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato āha “**samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo**”ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttaṃ “ **nibbānena pariyoṣānakalyāṇo**”ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha

1. Anuvijānato (Ka)

2. Dī-Ṭṭha 1. 158 piṭṭhe.

3. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37; 68 piṭṭhesu.

“**sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo**”ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto “**vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo**”ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato param kattaḅbam natthīti dassento āha “**phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo**”ti. Phalaggahaṇena vā sa-upādisesaṃ nibbānamāha, itarena itaraṃ tadubhayaṅca sāsanasampattiyā osānanti āha “phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṅkilesappahānaṃ vodānapāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti saṅghasuppaṭipatti, tāya **pariyosānakalyāṇo** tāya sāsana loka suppaṭiṭṭhitabhāvato. **Tanti** sāsana dhammaṃ. **Tathattāyāti** yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvaka bodhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsana dhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsana dhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanatoti** vimuttāyatana sīse ṭhatvā saddhammaṃ suṇantaṃ nīvaraṇaṇaṃ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetam—

“Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammavedan”ti.

“Yasmim bhikkhave samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmim samaye pahīnāni hontī”ti—

ca ādi. **Samathavipassanāsukhā vahanatoti** samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetam “so vivicca kāmehi vivicca

akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītusukhaṃ”ti-ādi,
tathā—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.

Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato”ti¹ ca.

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusitṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsana-dhammo. **Tādibhāvāvahanatoti** chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. **Nāthappabhavattāti** pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṃ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṃ, tasmā, sāsana-dhammassa nāthahetukattāti attho. **Atthasuddhiyā majjhekalyāṇoti** nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. **Kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇoti** suppaṭipattisaṅkhātakiccassa suddhiyā pariyosānakalyāṇo suppaṭipattipariyosānattā sāsana-dhammassa. Yathāvuttamatthaṃ nigamento āha “**tasmā**”ti-ādi.

Sāsana-brahmacariyanti-ādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsana-brahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamesānaṃ kho bhante buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikamahosi”ti-ādi². Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ”ti³. **Yathānurūpanti** yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahaṃhi sāsana-brahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ**, tathā maggabrahmacariyaṃ. Itaraṃ pana tantidhammasaṅkhātaṃ sāsana-brahmacariyaṃ yathāvuttenatthena **sātthaṃ sabyañjanañca**. **Atthasampattiyāti** sampanna-tatthāya. Sampatti-attho hi idha sahasaddo. **Byañjanasampattiyāti** etthāpi eseva nayo. Yassa hi yāgubhattādi-itthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti, tasmā “atthasampattiyā sātthaṃ deseti”ti

1. Khu 1. 67 piṭṭhe.

2. Vi 1. 8 piṭṭhe.

3. Vi 1. 6 piṭṭhe.

vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphasāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusārātāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi¹ milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuccati. Bhagavā pana—

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ,
Garukaṃ lahukañca niggahītaṃ.
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti²—

evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti, tasmā “byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ deseti”ti vuccati.

Idāni “sātthaṃ sabyañjanan”ti ettha nettinayenapi atthaṃ dassetuṃ “**saṅkāsanam -pa- sabyañjanan**”ti vuttaṃ. Tattha yadipi **nettiyam** “byañjanamukhena byañjanatthaggaṇaṃ hotīti akkharaṃ padan”ti-ādinā byañjanapadāni paṭhamam uddiṭṭhāni, idha pana pāliyam “sātthaṃ sabyañjanan”ti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamam dassetuṃ “**saṅkāsanapakāsanā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanam dīpanam **saṅkāsanam**. **Kāsananti** ca kāsiyati dīpiyati vibhāvīyatīti attho. “Maññamāno kho bhikkhu baddho mārassa amaññamāno mutto”ti-ādīsu viya saṅkhepena dīpanam saṅkāsanam nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdham. Tenāha “aññātam bhagavā”ti-ādi. Paṭhamam kāsanam **pakāsanam**. “Sabbam bhikkhave ādittan”ti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamam vacanena dīpanam pakāsanam nāma. Ādikammasmañhi ayam pa-saddo “paññapeti paṭṭhapeti”ti-ādīsu viya. Tikkhindriyāpekkhañcetaṃ padadvayam uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṅkhittassa vitthāravacanam sakim vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni**, yathā “kusalā dhammā”ti saṅkhepato sakimyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittan”ti-ādinā vitthārato

1. Pārasikādi (Sī, Syā) 2. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesu.

vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanaṃ.

Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ vibhattassa ca pakārehi nāpanaṃ vineyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānikaraṇapaññāpanāni**, yathā “phasso hoti”ti-ādinā vivaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā”ti-ādinā uttānikiriyā paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṇiniddesabhāvato.

Atha vā “sabbaṃ bhikkhave ādittan”ti evaṃ paṭhamaṃ dīpitamatthaṃ puna pākaṭaṃ katvā dīpanena “kiñca bhikkhave sabbaṃ ādittaṃ? Cakkhu bhikkhave ādittaṃ, rūpā ādittā”ti evamādinā saṅkhittassa vitthārābhidhānena sakiṃ vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanaṃ **vivaraṇaṃ** nāma. “Kusalā dhammā”ti saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti niddesavasena vivarite kusale dhamme “tasmim samaye phasso hoti vedanā hoti”ti vibhāgakaraṇaṃ **vibhajaṇaṃ** nāma. Vivaṭassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttāniṃ karotīti vivaraṇena vivaritatthassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā”ti ativivaritvā kathanāṃ, vibhajanena vibhattassa “seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā, evameva khvāyaṃ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmi”ti evamādi-upamākathanaṃca **uttānikaraṇaṃ** nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanaṃ abhikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena nāṇatikhiṇakaraṇaṃca **paññatti** nāma sotūnaṃ cittatosanena cittaniśānena ca paññāpanaṃ paññattīti katvā. **Atthapadasamāyogato sātthanti** pariyatti-atthassa saṅkāsanādi-atthapadarūpattā yathāvuttacha-atthapadasamāyogato **sātthaṃ**. Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā “**atthapadāni**”ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsiyati pakāsiyati vivariyati vibhajiyati uttāni kariyati paññāpīyati.

Akharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha “saṭṭhi vassasahassāni”ti evamādisu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ** pariyāyavasena

akkharaṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati. Yathā hi padaṃ savevacanatāya atthavasena pariyāyaṃ carantaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharaṃ vā padaṃ akkharaṃ “mā evaṃ kira tan”ti-ādīsu mā-kārādayo viya. Keci pana “tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānaṃ cittena pavattitadesanāvācāhi akkharaṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammāsitaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabban”ti vadanti. Vibhattiyantaṃ atthassa ñāpanato **padaṃ**. Pajjati attho etenāti hi padaṃ. Taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidhaṃ. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikaṃ dabbapadhānaṃ **nāmapadaṃ**. Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikaṃ kiriyāpadhānaṃ **ākhyātapadaṃ**. Ākhyātapadehi kiriyā avibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Yathā “cirappavāsin”ti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisiṭṭhataṃ dīpeti, evaṃ kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittaṃ. Pa-iti evamādikaṃ **upasaggapadaṃ**. Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ evanti evamādikaṃ **nipātapadaṃ**. “Evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākatthā”ti-ādīsu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evaṃsaddo, “evaṃsīlā evaṃdhammā”ti-ādīsu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṃ padābhīhitā atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, vākyānaṃ. “Cattāro iddhipādā”ti saṅkhepena kathitamatthaṃ “katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu chandasamādhīpadhānaṃsaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṃsasamādhīpadhānaṃsaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti”ti-ādinā pākaṭaṃ karotīti vākyameva byañjanaṃ, taṃ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṃ. Sa-ākhyātaṃ sanipātaṃ sakāraṃ savisesanaṃ vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti padampi byañjananti āpajjātīti? Taṃ na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṃ katvāva atthasampañjīyati hotīti vākyameva atthaṃ byañjayatīti.

Pakāro vākyavibhāgo **ākāro**. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā”ti evamādīsu kathitasseva

vākyassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārabhihitam nibbacanaṃ **nirutti**. “Phasso vedanā”ti evamādīsu ākārena kathitaṃ “phusatīti phasso, vedayatīti vedanā”ti nīharitvā vitthāravacanaṃ nirutti nāma. “Nibbānaṃ maggati, nibbānatthikehi vā maggiyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo”ti-ādinā nibbacanavittāro niravasesadesanattā **niddeso**. Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkha-adukkkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkkhamasukhāti atthavittāro niravasesena kathitattā **niddeso** nāma. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Evam panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīti uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṅkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamamāṃ pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekam nibbacanavibhāge kate so attho pākāṭo hotīti niruttīhi uttāniṃ karoti. Katanibbacanehi pana vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca kataṃ hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññum, byañjanehi vipaṅcetvā ākārehi vineti vipaṅcitaññum, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyam. Evañcāyaṃ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññum vineti, vipaṅciyamāno vipaṅcitaññum, nīyamāno neyyam. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṅcanā majjhe, nayanam ante. Evam tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavinneyyavinayanoti evampi

tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti
veditabbo. Vuttañhetam **nettipakarane**¹—

“Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi
vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānim karoti, niddesehi paññapeti.
Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi
ca vipañceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi,
vipañcanā majjhe, vitthāranā pariyosānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo
ugghaṭiyanto ugghaṭitaññum puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu
ādikalyāṇoti. Vipañciyanto vipañcitaññum puggalaṃ vineti, tena naṃ
āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyaṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ
āhu pariyosānakalyāṇoti”ti.

Atthagambhīratāti-ādīsu **attho** nāma tanti-attho. **Dhammo** tanti.
Paṭivedho tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** nāma
manasā vavattāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi
viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca,
tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalaṃ. **Dhammo** hetu. **Desanā**
paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo.
Anulomapaṭilomasāṅkhepavittārādivasena vā kathanam. **Paṭivedho**
abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu,
paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesam tesam vā dhammānaṃ
paṭivijjhitabbo lakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo
yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo
dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassapi
atthasannissitattā vuttam “**atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthan**”ti
atthaguṇadīpanato. Tāsam dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttam
“**dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanan**”ti tāsam
byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṃ nāṇam atthapaṭisambhidā,
atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ nāṇam
paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha
“**atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthan**”ti

1. Khu 10. 9 piṭṭhe.

atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammoti** tanti. **Nirutti**ti tantipadānaṃ niddāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni nāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “**dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanan**”ti asati byañjanasampattiyā tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantī ettha **iti**-saddo hetu-attho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kimkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sāttham**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyā. Sātthakatā panassa **paṇḍitavedanīyatāya**, sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetam “gambhīro duddaso”ti-ādi. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti** yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā **sabyañjanam**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa **saddheyyatāya**, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā **paṇḍitavedanīyato sātthanti** paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato **sarikkhakajanappasādakaṃ saddheyyato sabyañjananti** saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādantanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sātthanti** adhippāyato agādhāpāratāya¹ atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjananti** subodhasaddakatāya byañjanasampannaṃ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyā sāttham, byañjanasampattiyā sabyañjananti sabbapaṭhamam vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha samvaṇṇitaṃ. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇam. **Upanetabbassa abhāvatoti** pakkipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. **Kevalasaddo sakalādhivacananti** āha “**sakalaparipuṇṇabhāvenā**”ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. **Apanetabbassāti** samkilesadhammassa.

Brahmacariyam pakāsetī ettha pana ayaṃ **brahmacariya**-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratiyaṃ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsaneṭi imesu atthesu dīssati.

1. Agādhapādatāya (Ka)

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca te nāga mahāvīmānaṃ.

Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadā’si,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me dhīra mahāvīmānaṃ”ti—

imasmiṃhi **puṇṇakajātake**¹ dānaṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Kena pāṇi kāmadaḍḍo, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadaḍḍo, tena pāṇi madhussavo.

Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati”ti—

imasmiṃ **aṅkurapetavatthumhi**² veyyāvaccāṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahoṣī”ti³

imasmiṃ **tittirajātake** pañcasikkhāpadasīlaṃ “brahmacariyaṃ”ti vuttaṃ.

“Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya
na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ

mahāgovindasutte⁴ catasso appamaññāyo “brahmacariyaṃ”ti vuttā. “Pare
abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ
sallekhasutte⁵ methunavīrati “brahmacariyaṃ”ti vuttā.

1. Khu 6. 303, 304 piṭṭhe vidhuraajātake.

2. Khu 2. 156 piṭṭhe.

3. Vi 4. 311 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

5. Ma 1. 51 piṭṭhe.

“Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti—

mahādhammapālajātaka¹ sadārasantoso “brahmacariyan”ti vutto.
“Abhijānāmi kho panāhaṃ sārīputta caturaṅgasamannāgataṃ
brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī”ti **lomahaṃsanāsutte**² vīriyaṃ
“brahmacariyan”ti vuttaṃ.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhati”ti—

evaṃ **nimijātaka**³ attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho
“brahmacariyan”ti vutto. “Idaṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ
ekantanibbidāya virāgāya -pa- ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti
mahāgovindasuttasmim yeva⁴ ariyamaggo “brahmacariyan”ti vutto.
“Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikam bāhujāññaṃ
puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsitaṃ”ti **pāsādikāsutte**⁵
sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsaṇaṃ “brahmacariyan”ti vuttaṃ. Imasmimpi
ṭhāne idameva “brahmacariyan”ti adhippetanti āha
“**sikkhattayapariggahitattā**”ti-ādi. **Setṭhehī**ti buddhādīhi setṭhehi.
Setṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ vā cariyaṃ **brahmacariyaṃ**.

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkaṇaṇa nidānena sanidānaṃ. **Sa-**
uppattikanti sa-aṭṭhuppattikaṃ. **Veneyyānaṃ anurūpatoti** veneyyānaṃ
cariyādi-anurūpato. **Atthassāti** desiyamānassa sīlādi-atthassa.
Hetudāharaṇayuttatoti “taṃ kissa hetu seyyathāpi bhikkhave”ti ca ādinā
tattha tattha hetupamaggahaṇaṇa hetudāharaṇehi yuttato.
Saddhāpaṭilābhenāti “te taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ
paṭilabhanti”ti-ādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. **Paṭipattiyāti**
sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho.
Adhigamabyattitoti saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato
sātthaṃ kapilamatādi viya tuccham niratthakaṃ

1. Khu 5. 214 piṭṭhe. 2. Ma 1. 110 piṭṭhe Mahāsīhanādasutte. 3. Khu 6. 185 piṭṭhe.
4. Dī 2. 201 piṭṭhe. 5. Dī 3. 102 piṭṭhe.

ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena. **Āgamabyattitoti** durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā¹ bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañjanam**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti.

Sīlādipañcadhammakhandhayuttatoti sīlādīhi pañcahi dhammakotṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇanti** anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ. **Nirupakkilesatoti** diṭṭhimānādi-upakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyā**ti vaṭṭadukkhatō nissaraṇāya. **Lokāmisānirapekkhatoti** kathañcīpi taṇhāsannissayassa anissayato **parisuddham**. Idaṃ vuttaṃ hoti—yo “imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmi”ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṃ saddo “sādhū me bhante bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū”ti-ādīsu² āyācane dissati. “Sādhū bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā”ti-ādīsu³ sampañcchane. “Sādhū sādhū sārīputtā”ti-ādīsu⁴ sampatāmsane. “Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇohi”ti-ādīsu⁵ dalhikamme āṇattiyāñca dissati.

“Sādhū dhammaruci rājā, sādhū paññānavā naro.

Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukhaṃ”ti—

ādīsu⁶ sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha “**sādhū kho panāti sundaraṃ kho panā**”ti. Tattha **sundaranti** bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha “**atthāvahaṃ sukhāvahan**”ti. Tattha **atthāvahanti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṃ. **Sukhāvahanti** yathāvuttatīvidhasukhāvahaṃ. **Tathārūpānanti** tādīsānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādanīyo tesāṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento “**yathārūpo**”ti-ādīmāha. Tattha **yathābhucca -pa- arahatanti** iminā dhammapamāṇānaṃ lūkhappamāṇānañca sattānaṃ

1. Apanetvā (Sī)

2. Saṃ 2. 294 piṭṭhe.

3. Ma 3. 66 piṭṭhe.

4. Dī 3. 226 piṭṭhe.

5. Am 2. 197 piṭṭhe.

6. Khu 6. 45 piṭṭhe.

bhagavato pasādāvahataṃ dasseti, taṃdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṃ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbāṃ tadavinābhāvato. Brahmācariyaṃ pakāsetīti kittisaddo abbhuggatoti evamettha sambandhoti āha “**dassanamattampi sādhu hotīti evamajjhāsayaṃ katvā**”ti-ādi. Tattha **dassanamattampi sādhu hotīti** ettha **kosiyasakuṇavattu** kathetabbāṃ.

2. **Yena vā kāraṇenā**ti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetu-attho hi kiriyākaraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho¹, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasatī”ti-ādīsu viya hetu-atthamevetāṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthāṃ tassa ayujjamaṇattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya’ssa sādupalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sādupalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkamanto². Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami upasaṅkamantoti³ vattabbatāṃ labhati. Tenāha “**gatoti vuttaṃ hotī**”ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvāti** pubbakālakiriyāniddesoti āha “**upasaṅkamanāpariyosānadīpanan**”ti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Āsannataram ṭhānanti** pañhaṃ vā pucchitum dhammaṃ vā sotum sakkuṇeyyaṭṭhānaṃ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ”ti-ādīnā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhīm samappavattamodo ahosi. Pubbabhāsītāya tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhīm samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetum “**sītodakam viyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sammoditanti** saṃsanditaṃ. **Ekībhāvanti** sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpatāṃ. **Khamanīyanti** “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ

1. Kiriyattā (Sī, Syā) mūlapaṇṇāsake bhayabheravasuttaṭṭhikā passitabbā.

2. Upasaṅkanto (Sī)

3. Upasaṅkantoti (Sī)

dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyanti pucchati. **Yāpanīyanti** paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhañjīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Tamtaṅkiccakaraṇe utthānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balam**. Sukhavihārasambhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kaccisaddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha “**sammodajananato**”ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṃ pana atthaṃ dassento “**sammodituṃ yuttabhāvato**”ti āha. **Saritabbabhāvatoti** anussaritabbabhāvato. “Saraṇīyaṃ”ti vattabbe dīghaṃ katvā “**sāraṇīyaṃ**”ti vuttaṃ. **Suyyamānasukhatoti** āpāthamadhuratamāha.

Anussariyamānasukhatoti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiamāha.

Atthaparisuddhatāyāti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyaēhīti** anekehi kāraṇehi.

Atidūra-accāsannaṭṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ.

Gīvaṃ pasāretvāti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā. **Meti** kattu-atthe sāmivacananti āha “**mayā sutan**”ti. **Jātibrahmaṇeti** jātiyā brāhmaṇe, na

bāhitapāpatāyāti vuttaṃ hoti. **Khaṇḍiccādibhāvaṃ āpāditeti**

khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ sampāpīte. **Vuḍḍhimariyādappatteti** vuḍḍhiparicchedaṃ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṃ hoti.

Jātimahallakatāyāti uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti jātimahallako. **Addhānanti**

dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivatṭe**”ti, dvinnaṃ

tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagate”ti vatvā kathaṃ

vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “**pacchimavayaṃ anuppatte**”ti.

Pacchimo tatiyabhāgoti sattaṣaṭṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe **jiṇṇeti** nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāyāti āha “**jiṇṇeti porāṇe**”ti-ādi. Tena tesam brāhmaṇānaṃ kulavasena uditoditabhāvamāha. “Vayo-anuppatte”ti iminā jāti vuḍḍhiyā vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisayattā ca “**vuḍḍheti sīlācārādiguṇavuḍḍhiyutte**”ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā **mahallaketi** padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanneti** brāhmaṇānaṃ paṭipattividhim¹ upagate taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayanti** pacchimavayaṃ.

Paccuṭṭhānaṃ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “**nāsanā vuṭṭhahatī**”ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jiṇṇe -pa- vayo-anupatteti upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti, tasmā jiṇṇe -pa- vayo-anuppatte disvāti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā na **paccuṭṭhetīti** uṭṭhāya paccuggamaṇaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetam “ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāma”ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamaṇābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma attheti** pakativibhāvanasaṅkhāte atthe, **na abhivādeti vāti** na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññānanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hotī”ti ajānanaśasena pavattaṃ aññānaṃ. **Olokontoti** “dukkhaṃ kho agāraṃ viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ, garuṃ kareyyaṃ”ti-ādisuttavasena² ñāṇacakkhunā olokonto. **Nipaccakārārahanti** paṇipātārahaṃ. **Sampatijātoti** muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. Uttarena mukhoti **uttarābhimukho**, uttaradisābhimukhoti vuttaṃ hoti. **Sattapadavītiḥārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesinti** idaṃ “dhammatā eśā bhikkhave sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte

1. Paṭipattivīthim (Syā)

2. Am 1. 328 piṭṭhe.

anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiñca vācaṃ bhāsati”ti evaṃ pāḷiyam¹ sattapadavītihārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttam, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbam, sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato mucchitvā puratthimadisā olokesi, anekāni cakkavālasahassāni ekaṅgaṇāni ahesum. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisāṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītihārena aḅamāsīti veditabbo. **Olokesinti** mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahasilokadhātum maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggoti** guṇehi sabbapadhāno. **Jetṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttam hoti. **Setṭhoti** guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabban. **Tayāti** nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaroti** adhikataro. **Patimānesīti** pūjesi. **Āsabhinti** uttamaṃ. **Mayham abhivādanādiraho puggaloti** mayham abhivādanādikiriyaṃ araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatāti**² tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttam hoti. **Evarūpanti** abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhananti** paripākena sithilabandhanaṃ.

3. **Tam vacananti** “nāham tam brāhmaṇā”ti-ādivacanaṃ. “Nāham arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttam “cittamudubhāvajanatthan”ti. **Ayañhi pariyāyasaddo desanāvārakāraṇesu vattatīti** ettha pariyāyati desetabbamattham avagameti bodhetīti **pariyāyo**, desanā. Pariyāyati aparāparam parivattetīti

1. Dī 2. 13 piṭṭhe.

2. Tathāgateti (Ka)

pariyāyo, vāro. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti **pariyāyo**, kāraṇanti evaṃ pariyāyasaddassa desanāvārakāraṇesu pavatti veditabbā. **Aññāya saṅghaheyyā**ti arahatte patiṭṭhaheyya. **Katamo pana** soti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. **Jātivasenā**ti khattiyādi jātivaseṇa. **Upapattivasenā**ti devesu upapattivasena. **Setṭhasammatānampī**ti **api**-saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantānanti** sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantānanti** balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya “**rūparasā**”ti vuccanti. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiyanti** vatthu-
ārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkipantoti** attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmim panatthe karaṇe sāmivacananti “jahitā”ti etasmim atthe. **Tathāgatassā**ti karaṇe sāmivacanāṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūlanti** bhavamūlaṃ. “Tālavatthuvatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”ti-ādīsu viya majjhepadalopaṃ katvā akāraṇa dīghaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti āha “**tālavatthu viya nesam vatthu katanti tālavatthukatā**”ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve “ārāmavattū”ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavattū”ti vuccati. **Nesanti** rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesam vatthu katanti āha “**yathā hī**”ti-ādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātarūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ “**tesam pubbe uppappabhabhāvena vatthumatte cittasantāne kate**”ti. Tattha **pubbeti** pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantī**ti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo “tālāvatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālāvattthūti āha “**matthakacchinnatālo viya katā**”ti. Etena “tālāvattthu viya katāti tālāvattthukatā”ti ayaṃ viggaho dassito. Ettha pana avattubhūto tālo viya katāti avattthutālākatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṃ katvā “tālāvattthukatā”ti vuttanti daṭṭhabbāṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti—rūparasādivacanena vipāka dhammadhammā hutvā pubbe uppannā kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatim tālapattasādise vipākakkhandhe nibbattetum asamattā jātā, tasmā tālāvattthu viya katāti tālāvattthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe “abhinandantānaṃ”ti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti.

Anabhāvaṃkatāti ettha **anu**-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha “**yathā nesāṃ pacchābhāvo na hotī**”ti-ādi. **Anu-abhāvaṃ gatāti** pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā vināsamupagatā, pahināti attho. “Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhamsū”ti¹ ettha anacchariyasaddaṃ udāharaṇavasena dassento āha “**yathā anu-acchariyā anacchariyā**”ti. Tattha **anu-acchariyāti** savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṃ vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ pariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo”ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ aniṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “**kasmā pana bhagavā evamāhā**”ti-ādi.

4. **Sabbapariyāyesūti** sabbavāresu. **Sandhāya bhāsitamattanti**² yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo”ti-ādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogātādim attani anujānāti, taṃ sandhāya

1. Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

2. Bhāsitamattanti (Sī, Syā)

bhāsitamattam. **Chandarāgaparibhogoti** chandarāgavasena paribhogo. **Aparam̄ pariāyanti** aññam̄ kāraṇam̄.

5. **Kulasamudācārakammanti** kulācārasaṅkhātam̄ kammaṃ, kulacārittanti vuttam̄ hoti. **Akiriyanti** akaraṇabhāvaṃ. Duṭṭhu caritam̄ duccharitam̄, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattam̄ duccharitanti **kāyaduccharitam̄**. Tam̄ sarūpato dassento “**tattha cā**”ti-ādimāha. **Pāṇātipāta-adinnādānamicchācāracetanā veditabbāti** ettha¹ **pāṇoti** paramatthato jīvitindriyam̄, vohārato satto. Jīvitindriyañcetta rūpārūpavasena veditabban̄. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. **Sattoti** ca khandhasantāno gahetabbo. Tattha hi sattapaññatti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanam̄ atipāto, saṅkam̄ patitum̄ adatvā sīgham̄ pātananti attho. Atikkamma vā sathhādīhi abhibhavitvā pātanam̄ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttam̄ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakarāṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānam̄ kāraṇāni na honti.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam̄ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānam̄ khaṇikattā

1. Itivuttaka-Ṭṭha 217 piṭṭhādīsupi passitabban̄.

saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukam maraṇam, nirīhakatāya ca saṅkhārānam kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanato kassa kiriyā, pariyosānakālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti¹?

Vuccate—yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānam puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittam apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaram uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito khaṇikānam saṅkhārānam khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukam maraṇam, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākarova candimā”ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānaṅca padīpādīnam atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayaṅca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavam vibhāvetabbo.

So² ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsū pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu

1. Pāṇātipātakammabandhoti (Sī, Syā)

2. Ma-Ṭṭha 1. 201; Abhi-Ṭṭha 1. 140 piṭṭhādīsū passitabbarū.

paravisamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamattham jānāti, ayam kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyapaṭibaddhavācāhi param visamvādeti, tathā “idamassa bhaṇāhi”ti āṇāpentopi, paṇṇam likhitvā purato nissajjantopi, “ayam attho evam veditabbo”ti kuṭṭādisu likhitvā ṭhāpentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisatīti **pisuṇā**, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayena vā piyasuññakaraṇato **pisuṇā**. Yāya hi vācāya yassa tam vācam bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvam, parassa ca piyasuññabhāvam karoti, sā **pisuṇavācā**. Lakkhaṇato pana samkiliṭṭhacittassa paresam vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā pisuṇam vadati etāyāti katvā. Sā yassa bhedaṃ karoti tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā—bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā “iti aham piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti **pharusā**, vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusam sinehābhāvena lūkham karoti, sā **pharusavācā**. Atha vā sayampi pharusā domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti **pharusavācā**. Ettha pana paresam mammacchedanavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Tam pharusam vadati etāyāti pharusavācā, parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvattamidaṃ vatthu—eko kira dārako mātu vacanam anādiyitvā araṇṇam gacchati, tam mātā nivattetuṃ asakkontī “caṇḍā tam mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tatheva araṇṇe mahimsī uṭṭhāsī. Dārako “yam mama mātā mukhena kathesi, tam mā hotu. Yam cittaena cintesi, tam hotū”ti saccakiriyamakāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya

aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesam upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesam āgamādhigamasampattim icchanti, yathā cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasaṅhatāya aphaṃsavācāpi na hoti. Na hi mārapetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṃsavācā hoti, cittapharusatāya pana esā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā—akkositaḥ parō, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Sam sukhaṃ hitaṇca phalati visarati vināsetīti samphaṃ, attano paresaṇca anupakāraṇaṃ yaṃ kiñci, samphaṃ palapati etāyāti **samphappalāpo**, anattaviññāpikakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dva sambhārā—
bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā,
tathārūpikathākathanaṇca. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante
kammaṇṭhābhedo natthi, parena pana samhappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyoti ettha parasampattim abhimukhaṃ jhāyatīti **abhijjhā**, parasampattisu lobho. Sā pana “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā—parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanaṇca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṇṭhābhedo hoti, yāva “aho vata idaṃ mamassā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādeti vināsetīti **byāpādo**, paṭigho. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. So pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā—parasatto, tassa ca vināsanacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammaṇṭhābhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṇaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādīṭṭhi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samhappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassa dve sambhārā—vatthuno gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetuka-akiriyadīṭṭhihi eva kammaṭṭhabhedo hoti.

“Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ”ti sāmāññavacanepi pārisesaññayato vuttāvasesā akusalā dhammā gahetabbāti āha “**ṭhapetvā te dhamme**”ti-ādi. Te yathāvuttakāyaduccarītādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitāti** anekappakārā.

6. **Ayaṃ lokatantīti** ayaṃ vuḍḍhānaṃ abhivādanādikiriyālakkaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrāhmānaṃ alaṅkāradīsu anāgāmi bhikkhūnaṃ ca cīvarādīsu nikantivasena rāguppatti hotīti anāgāmi maggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ veditabbanti āha “**pañcakāmaguṇikarāgassā**”ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakotṭhāsesu uppajjamāno rāgo “pañcakāmaguṇikarāgo”ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano hettha guṇa-saddo “vayoguṇā anupubbaṃ jahantī”ti-ādīsu¹ viya. **Dvīsu akusalacittesūti** domanassasahagatesu dvīsu akusalacittesu. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha “**sabbākusalasambhavassā**”ti. **Avasesānanti** sakkāyadīṭṭhi-ādīnaṃ.

7. **Jigucchati maññeti** “ahamabhijāto rūpavā paññavā, kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādīm kareyyan”ti jigucchati viya jigucchatīti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenāti** aññāṇasambhūtaṭṭhena. Akusale dhamme jigucchamāno tesāṃ samaṅgībhāvampi jigucchatīti vuttam “**akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattī**”ti. **Samāpattīti** etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgībhāvoti**. **Maṇḍanakajātiyoti** maṇḍanasabhāvo, maṇḍanasīloti attho. **Jegucchitanti** jigucchanasīlataṃ.

8. **Lokajetṭhakakammanti** loke jetṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. **Tatrāti** yathāvuttessesu dvīsupi atthavikappesu.

1. Saṃ 1. 3 piṭṭhe.

padābhihito attho **padattho**, byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatīti** ettha vinayanam vinayo, niggaṇhananti attho. Tenāha “**niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hotī**”ti. Nanu ca paṭhamam vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca taddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ desetī”ti imasmim atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha “**vicitrā hi taddhitavutti**”ti. Vicitrā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmim yasmim atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā “mā saddamakāsī”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. **Kapaṇapurisoti** guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvāti** tissadattādisaddesu¹ viya “imasmim atthe ayaṃ nāma paccayo”ti evaṃ byañjanam vicāram akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṃ hoti.

10. **Devalokagabbhasampattiyāti** vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevattham vivarivā dassento āha “**devalokapaṭisandhipaṭilābhāya samvattatī**”ti. **Assāti** abhivādanādisāmīcikkamma. **Mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosam dassentoti** mātito aparisuddhabhāvam dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchismim nibbattabhāve dosam dassetvā akkosanam viya bhagavato mātukucchismim paṭisandhiggahaṇe dosam dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhatoti** devalokapaṭisandhito. Tenevāha “**abhabbo devalokūpapattim pāpuṇituntī adhippāyo**”ti. **Hīno vā gabbho assāti apagabbhoti** imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyam dassento āha “**devalokagabbhaparibāhirattā āyatim hīnagabbhapaṭilābhabhāgītī**”ti.

1. Dīthhaḍavittādisaddesu (Sī), uddiṭṭhavittārasaddesu (Syā)

Iti-saddo hetu-attho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa **kodhavasena -pa- dassentoti** heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha “**hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahoṣīti adhippāyo**”ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”ti-ādīsu¹ viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo “antamaso gabbhapātanam upādāyā”ti-ādīsu² viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā attham dassento āha “**anāgate gabbhaseyyā**”ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā**. **Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha “**vihatakāraṇattā**”ti. **Itarā tissopīti** aṇḍajasamsedaja-opapātikā. Ettha ca yadipi “apagabbho”ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṃ sabbampi vattum vaṭṭatīti punabbhavābhiniḅbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha “**apicā**”ti-ādī. Imasmiṃ pana vikappe **gabbhaseyyā punabbhavābhiniḅbattīti** ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca “āyatim gabbhaseyyā pahīnā”ti³ vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha “**yathā cā**”ti-ādī. Atha “abhiniḅbattī”ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṃ kimatthanti āha “**abhiniḅbatti ca nāmā**”ti-ādī. **Apunabbhavabhūtāti** khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhiniḅbatti.

11. **Dhammadhātunti** ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetam adhivacanaṃ. **Paṭivijjhivāti** sacchikatvā, paṭilābhivāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. **Desanāvīlāsappatto** hotīti rucivasena parivattetvā desetum samatthatā desanāvīlāso, tam patto adhigatoti attho. **Karuṇāvippāhānti** sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkhaṇameva puna upamāya

1. Khu 5. 353 piṭṭhe Jātake.

2. Vi 3. 134 piṭṭhe.

3. Vi 1. 4 piṭṭhe.

vibhāvetvā dassento āha “**pathavīsamacittatan**”ti. Yathā pathavī suci-asucinikkhepachedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodham na pāpuṇāti, evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammatanti** ettha “akuppadhammo nāma phalasamāpattī”ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttam. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkhaṇam akujjhanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo”ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṭanti** jarāya paliveṭṭhitam. **Vaṭṭakhāṇubhūṭanti** anekesaṃ anayabyasanānaṃ nipātālakkhaṇatthambhabhūtatāya saṃsārakhāṇubhūtaṃ. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavittimaraṇanti sambhāvanavasena “**ajja maritvā**”ti-ādi vuttam. **Mahantena kho pana ussāhenāti** “sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti evaṃ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṃ purejātabhāvanti** anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo**, purejātabhāvo.

“Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto pi-saddopi visum atthi nipātoti dasseti. **Sambhāvanattheti** “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho, tasmim jotakatāya pisaddo vattati. **Vacanasiliṭṭhatāyāti** vacanassa madhurabhāvattham, mudubhāvatthanti attho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hotī**ti evaṃ ekameva gaṇanaṃ avatvā aparāya gaṇanāya saddhim vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayaparihārattham sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha **adhi-saddo**. **Utum gaṇhāpentiyāti** tesaṃ allasinehapariyādānattham attano kāyusmāvasena utum gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatāni**”ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Tenāha “**kukkuṭagandham gāhāpitāni**”ti.

Ettha ca sammā parisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananiṭṭhantiyā ānubhāvanipphādītanti¹ daṭṭhabbaṃ. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṃ

1. Anunipphādītanti (Syā)

ijjhati. Na hi sammā adhisayanato visuṃ sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇaṃ atthi, tena pana saddhimyeva itaresaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ “**evaṃ tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni**”ti. **Nakhasikhāti** nakhaggāni. **Mukhatuṇḍakanti** mukhaggaṃ. **Kapālassa tanukattāti** ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkuṭitahatthapādāti** ettha **hatthāti** pakkhā. Na hi kukkuṭānaṃ pakkhato aṅṅo hattho nāma atthi. **Etthāti** ālokaṭṭhāne. **Pakkhe vidhunantāti** pakkhe cālentā. **Nikkhamantānanti** niddhāraṇe sāmivacanāṃ, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotaṃ, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampatīpādentoti** saṃsando. Tibhūmakapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto pavīṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭhitattāti āha “**avijjākosassa anto pavīṭṭhesu sattesū**”ti. **Aṇḍakosanti** bījakapālaṃ. **Lokasannivāseti** loko eva lokasannivāso. **Sammāsambodhinti** ettha **sammāti** aviparītatto, **saṃsaddo** sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha “**sammā sāmañca bodhin**”ti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammāti** vā pasatthavacano, **saṃsaddo** sundaravacanoti āha “**atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhin**”ti. Bodhisaddassa anekattathaṃ dassetvā idhādhippetamatthaṃ niddhāretvā dassetukāmo āha “**bodhīti rukkhopi maggopī**”ti-ādi. Tattha abujjhi etthāti **rukkho** bodhi. Sayam bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti **maggo** bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhatīti **sabbaññūtaññānaṃ** bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyatīti **nibbānaṃ** bodhi. **Antarā ca bodhinti** dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanattaṃ vuttaṃ. **Varabhūrimedhasoti** mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. **Asabbaguṇadāyakattāti** sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti

hi asabbaguṇadāyako, ayuttasamāsoyaṃ gamakattā yathā “asūriyaṃpassāni mukhānī”ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tisu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametam yujjati “maggo tisso vijjā detī”ti? Nāyaṃ doso. Satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhim tisso vijjā paripuṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā detī”ti vuccati. **Cha abhiññāti** etthāpi eseva nayo. **Sāvakaṇāṇanti** aggasāvakehi paṭilabhitabbarā sabbameva lokiyalokuttarañāṇam. **Paccekabodhiññanti** etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhāññāsinti** jānim. Jānanañca na anussavādivasenāti āha “**paṭivijjhī**”ti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “**pattomhī**”ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayam gantvāti āha “**adhigatomhī**”ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampañjānanti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanam. **Atthenāti** upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇam kukkuṭacchāpakānam aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇam, evam bodhisattabhūta bhagavato tividhānupassanākaraṇam avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “**yathā hi tassā kukkuṭiyā -pa- tividhānupassanākaraṇam**”ti. “Santāne”ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānam, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāgatassa kho etam vāseṭṭha adhivacanam dhammakāyo itipi”ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvoti** balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtaṃ kharabhāvāpatti hotīti tannivattanattham “**thaddhakharabhāvo**”ti vuttam.

Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā**, anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akunṭhatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkham patvā kunṭho hoti, na tathā idam. Satipi kharabhāve

sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo**, satipi ca pasannabhāve antarā anosakkivā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñānameva gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanāñāṇassa pariṇāmakāloti** vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvappatti, tadā ca sā maggañānagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “**gabbhaggaṇakālo**”ti. **Gabbhaṃ gaṇhāpetvāti** saṅkhārupekkhāya anantaraṃ sikhāppatta-anulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṃ gabbhaṃ gaṇhāpetvā. **Anupubbādhiḡatenāti** paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhiḡatena. **Abhiññāpakkkheti** lokiyābhiññāpakkkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḡakosaṃ padālitā. Potthakesu pana katthaci “cha-abhiññāpakkkhe”ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo. **Jeṭṭho seṭṭhoti** vuddhatamattā **jeṭṭho**, sabbagaṇehi uttamattā pasatthamoti **seṭṭho**.

Idāni “āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇa vīriyan”ti-ādikāya desanāya anusandhiṃ dassento āha “**evaṃ bhagavā**”ti-ādi. Tattha **pubbabhāgato pabbuti**ti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Cittamevamuppannanti** evaṃ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. “Cittameva uppannan”tipi pāṭho, tattha cittameva uppannaṃ, na tāva bhagavati pasādoti attho. **Muṭṭhassatināti** vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenāti** sadarathakāyena. **Bodhimaṇḡeti** bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḡabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḡā pasannā jātāti so padeso “bodhimaṇḡo”ti paññāto. **Caturaṅgasamannāgatanti** “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohitan”ti¹ evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ. Tattha tacoti ekaṃ aṅgaṃ nhāru ekaṃ aṅgaṃ aṭṭhi ekaṃ aṅgaṃ maṃsalohitaṃ ekaṃ aṅganti veditabbaṃ. **Taco ekaṃ aṅganti** ca tace nirapekkhabhāvo ekaṃ aṅganti gahetabbaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamaṇepi taṃnimittaṃ avosānāpajjanaṃ tassa vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesupi attho veditabbo. **Paggahitanti** ārambhaṃ²

1. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266; Aṃ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

2. Ārabbha (Syā, Ka)

sithilam akatvā daḥaparakkamasāṅkhātussāhanabhāvena gahitam. Tenāha “**asithilappavattitanti vuttam hoti**”ti.

Asallinanti asaṅkucitam kosajjavasena saṅkocam anāpannam. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasaṅkhātena apilāpabhāvena ārammaṇam upagantvā ṭhitā. Tenāha “**ārammaṇābhimukhībhāvenā**”ti. Sammosassa viddhamsanavasena pavattiyā na sammutṭhāti **asammutṭhā**. Kiñcāpi cittapassaddhivaseneva cittameva passaddham, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttam “**kāyacittapassaddhivasenā**”ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānam passambhanāvahattā vuttam “**rūpakāyopi passaddhoyeva hoti**”ti. **So ca khoti** so ca kho kāyo. **Vigatadarathoti** vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhitanti** nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātam vikkhepaṁ vicchinditvā ekasmiṁyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitam ṭhapitam. Tenāha “**suṭṭhu ṭhapitan**”ti-ādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “**ekaggam acalam nipphandanam**”ti. **Ettāvatāti** “āraddham kho panā”ti-ādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnam kiccāsiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññānampi kiccāsiddhi jhānassa pubbaṭṭipadāya icchitabbāti? Saccam icchitabbā, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnam asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesam asati nāyārambhādibhāvo na siyā, tathā asallīnāsamosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccāsiddhi gahitāti daṭṭhabbam. Jhānabhāvanāyaṁ vā samādhikiccam adhikam icchitabbanti dassetuṁ samādhipariyosānāva jhānassa pubbaṭṭipadā kathitāti daṭṭhabbam.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni “vivicceva kāmehi”ti-ādinayappavattāya pāḷiyā jhānavibhaṅge¹ vuttampi attham aṭṭhakathānayeneva samvaṇṇetukāmo vibhaṅgapāḷiyam vuttanayena avacane kāraṇam dassetuṁ “**kiñcāpi tattha katame**

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

kāmā”ti-ādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando**, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo**, tathāpavatto lobho. Tattha **nimittasaṅkappanā** nāma avayave samodhānetvā “itthī puriso”ti-ādinā ekajjhaṃ katvā uparūpari kilesupattiyā nimittassa kappanā. **Anubyañjanasaṅkappanā** pana “hatthā sobhanā, pādā sobhanā”ti evaṃ anubyañjanavasena vibhajivā kappanāti. Kilesānañhi anu anu byañjanato paribyañjanato paribyattivasena uppattiyā paccayabhāvato anubyañjanam hatthapādādi-avayavā vuccanti. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**, saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo**. Svāyam pabhedo ekasseva lobhassa pavatti-ākārasena avatthābhedavasena ca vedītabbo yathā “vaccho dammo balībaddo”ti. **Kāmā**ti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Viviccitvāti** visuṃ hutvā. Tenāha “**vinā hutvā apasakkivā**”ti, pajahanavasena apakkamitvāti attho. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **viviccāti** iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. **Viviccevatī** pana iminā ekamsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṃ dassetuṃ “**paṭhamajjhānan**”ti-ādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Andhakāre sati padīpo viyāti** etena yathā padīpābhāvena rattiyam andhakārābhibhavo, evaṃ jhānābhāvena cittasantatiyam kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ, na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ “**kāmehi evā**”ti avadhāraṇassa akatattā. **Tannissaraṇatoti** nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇam. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesam kāmānaṃ nissaraṇam pahānaṃ **tannissaraṇam**, tato kāmānissaraṇatoti attho. Kathamā pana samāne vikkhambhane kāmānamevetam nissaraṇam, na byāpādādīnanti codanaṃ yuttito āgamato ca sādhetuṃ “**kāmadhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanatoti** sakalassapī kāmabhavassa samatikkamapaṭīpadābhāvato. Tena imassa jhānassa

kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhatoti** “chando kāmo”ti-ādinā¹ vuttavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidam jhānam kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapaṭipakkhatā ca veditabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idam jhānam visesato kāmānameva nissaraṇam, svāyamattho pāthāgato evāti āha “**yathāhā**”ti-ādi. **Nekkhammanti** paṭhamajjhānam.

Kāmañcettha tamattham dīpetum purimapadeyeva avadhāraṇam gahitam, uttarapadepi pana tam gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetum “**uttarapadepi**”ti-ādi vuttam. **Itoti** kāmacchandato. **Esa daṭṭhabboti** esa niyamo daṭṭhabbo. **Sādhāraṇavacanenāti** sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Kāyacitta-upadhivivekā **kāyavivekādayo**. **Tayo eva idha daṭṭhabbāti** tayo eva idha jhānakathāyam daṭṭhabbā samucchedavivekādinam asamभवato. **Niddeseti** mahāniddese². Tattha hi “uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā tattha “katame vatthukāmā manāpiyā rūpā -pa- manāpiyā phoṭṭhabbā”ti-ādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti kāmāti veditabbā. **Tatthevāti** niddeseyeva. **Vibhaṅgeti** jhānavibhaṅge. **Evañhi satīti** evam ubhayesampi kāmānam saṅgahe sati. **Vatthukāmehipīti** vatthukāmehi viviccevātipi attho yujjātīti evam yujjamānatthantarasamuccayattho **pi-saddo**, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmim atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenāti** vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hotīti** puttadārādipariggahavivekadīpanato kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthāti** “vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī”ti etasmim padadvaye. Ito vā niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi

1. Khu 7. 2 piṭṭhe.

2. Khu 7. 1 piṭṭhe.

vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti āha “**duṭṭiyena kilesakāmehi vivekavacanato**”ti. **Duṭṭiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesanti** yathāvuttānaṃ dvinnāṃ padānaṃ. Niddhāraṇe cetāṃ sāmivacanāṃ. Taṇhādīsāṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **sāṃkilesavatthuppahānaṃ**. **Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa hetū vatthukāmā eva veditabbā. Bālabhāvassa hetupariccāgoti sambandho. **Bālabhāvo** nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū. Kāmaguṇādhiḡamahetu pāṇātipātādi-asuddhappayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsāṃkilesasodhanena vivatṭūpanissayasāṃvaḡḡhanena ca ajjhāsayaṃvisodhanaṃ **āsayaposaṃnaṃ**. **Āsayaposaṃnanti** ca jhānabhāvanāya paccayaḡbhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṇhupatāpavigamena hotī. Tena vuttaṃ “taṇhāsāṃkilesaṃvisodhanenā”ti. **Kāmesū**ti niddhāraṇe bhuttaṃ.

Anekabhedoti kāmasavakāmarāḡgasāṃyojanādivasena rūpatāṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando napi kusalacchandoti adhippāyo. **Akusalapariyāpannopī**ti “vivicca akusalehī”ti ettha vutta-akusalesu antogadhopi. **Jhānapaṭipakkhatoti** jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu taṃnimittaṃ visuṃ vutto, akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmovā purimapade vutto, taṃ kathāṃ bahuvacananti āha “**anekabhedo**”ti-ādi. **Aññesampī**ti diṭṭhimāna-ahirikānottappādīnaṃ taṃsahitaphassādīnañca.

Uparijhānaṃpaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti “savitakkāṃ savicāraṃ”ti-ādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni uparijhānaṅgāni, tesāṃ attano paccanīkānaṃ paṭipakkhabhāvadassanato tappaccanīkānīvaraṇavacanāṃ. “Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato”tipi pāṭho. Tattha **paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanatoti** upari vuccamānajhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti atthaṃ vadanti. **Jhānaṅgapaccanīkānī**ti jhānaṅgānaṃ pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. **Viddhaṃsakānī**ti vighātakāni. **Samādhī**

kāmacchandassa paṭipakkhoti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato kāmacchandassa samādhi paṭipakkho. **Pīti byāpādassāti** pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā. **Vitakko thinamiddhassāti** yoniso saṅkappanavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. **Sukhaṃ uddhaccakukkuccassāti** sukhaṃ vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkhaṃ. **Vicāro vicikicchāyāti** vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭakānaṃ saṃvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmim **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayānanti** byāpādavivekavacanena “anattamaṃ me acari”ti-ādi āghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādīpubbantādībhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādātadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbakusalānaṃ, tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ “**vitakkaṇaṃ vitakko**”ti vuttaṃ. **Vitakkaṇanti** hi vitakkanakiriyā, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṃ vitakkaṇaṃ “īdisamidan”ti ārammaṇaparikkappananti āha “**ūhananti vuttaṃ hoti**”ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhinirulḥhaṃ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ nātimvā mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati.

Paricayenāti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṅhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhīruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ nāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci nāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Āhananapariyāhananarasoti-ādiso, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattitvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. “Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī”ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṃ pariyāhanananti ca veditaḥḥaṃ. Yasmiṃhi ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, taṃ tassa gahaṇayogyāṃ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṃ nāgasenattherena “ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā mahārāja bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho mahārāja yathā ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṃ virodho. Tharena hi kiccāsannissitaṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Dhammānaṃhi sabhāvavinimuttā kāci kiriyā nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekībhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsiyati. Evaṃhi so suṭṭhu pakāsito hoti. **Ānayanapaccupaṭṭhānoti** ettha **ānayanaṃ** citte ārammaṇassa upanayanaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇaṃ anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjananti** ārammaṇe cittassa anumasaṇaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi “vicāro parimajjanahattho viya sañcaraṇahattho viyā”ti ca vutto. **Tatthāti** ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicaraṇasaṅkhāta-anumajjanavaseneva veditaḥḥaṃ. Anuppabandhanaṃ ārammaṇe cittassa avicchinnaṃ viya pavatti. Tathā hi so “anuppabandhanatā”ti niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā”ti ca vutto. **Katthacīti**

paṭhamajjhāne parittacittuppādesu ca. **Oḷārikatṭhenā**ti vicārato oḷārikatṭhena. Yathā ghaṇṭābhighātasaddo paṭhamābhiniṭāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhiniṭāto viya hotīti āha “**ghaṇṭābhighātasaddo viyā**”ti-ādi. **Vipphāravā**ti ettha **vipphāro** nāma vitakkassa thinamiddhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṃ viya hotīti adhippāyenāha “**paripphandanabhāvo cittassā**”ti. **Paribbhamanaṃ viyā**ti ettha pariṣsayābhāvavīmaṃsanatthaṃ paribbhamananti vedītabbaṃ. **Dukanipātāṭṭhakathāyaṃ** pana—

“Ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti—

vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyāṃ yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyāṃ vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhiniṭāte pākaṭo hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhiniṭātabhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmimyeva ārammaṇe nirantaraṃ anuppabandhavasena pavattiyāṃ, nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato.

Paṭhamadutiyaajjhānesu pākaṭo hotīti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikatṭā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyaajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Ayaṃ panettha aparo nayo—malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela-eḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa daḷhaṃ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanaṃ karontassa piṇḍassa uppīlanahattho viya vitakko, tasseva ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kaṃsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako

viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṃ.

Yathā pupphaphalasākḥādi-avayavavinimutto avijjamānopi rukkho “sapuppho saphalo”ti voharīyati, evaṃ vitakkādi-aṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti voharīyatīti dassetuṃ “**rukkho viyā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vibhaṅge panāti**-ādīsu jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “idha bhikkhu vivicceva kāmehī”ti-ādinā¹ puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yādipi vibhaṅge puggalādhiṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha “iminā ca vitakkenā”ti-ādinā dhammavasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena jhānasseva savitakkasavicāratā vuttāti āha “**attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo**”ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanataṃ sandhāyāha “tasmā vivekā”ti. Hetu-atthe cetāṃ nissakkavacanaṃ, tasmā vivekā hetubhūtāti attho. **Vivekasaddassa kattusādhanataṃ kammaśādhanataṃ vā sandhāyāha “tasmim vā viveke”**ti. “Vivitto”ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. **Pinayatīti** tappeti vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇāti** paritussanalakkhaṇā. **Pīnanarasāti** paribrūhanarasā. **Pharaṇarasāti** paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. Sukhayatīti **sukhaṃ**, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti “**sukhanaṃ sukhan**”ti vuttaṃ. **Sātalakkhaṇanti** iṭṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātāṃ da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātāṃ madhuranti vadanti, sātāṃ lakkhaṇaṃ etassāti sātalakkhaṇaṃ. **Upabrūhanarasanti**-ādīsu **upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ samvaddhanaṃ, dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā anuggaho. **Katthacīti** paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhīti** paṭilābhavasena uppajjanakatutṭhi.

1. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

Paṭiladdharasānubhavananti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanam. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. **Yattha pīti, tattha sukhanti** vitakkassa viya vicārena pītiyā sukhena accantasamyogamāha. **Yattha sukham, tattha na niyamato pīti**ti vicārassa viya vitakkena, sukhassa pītiyā anaccantasamyogam. Tena accantānaccantasamyogitāya pītisukhānam visesam dasseti.

Kam udakam tārenti etthāti **kantāram**, nirudakamaruṭṭhānam¹. Vanameva **vanantam**. **Vanacchāyappavesana-udakaparibhogesu viya sukhanti** yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisam disvā “kattha pānīyam atthi”ti puccheyya, so “aṭavim uttaritvāva jātassaravanasāṇdo atthi, tattha gantvā labhissasī”ti vadeyya, so tassa katham sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyam patitāni uppaladalanālapattādīni disvā suṭṭhutarāṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamorādīnam saddam suṇeyya, jātassarapariyante jātamañijālasadisam nīlavanasaṇḍam passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, accham vippasannam udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaram otaritvā yathārucci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khādītva nīluppalādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakam nivāsetvā udakasātakam ātape katvā sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipannova “aho sukham aho sukhan”ti vadeyya, evaṃsampadamidam daṭṭhabbam. Tassa hi purisassa jātassaravanasāṇḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante “aho sukham aho sukhan”ti vadanto nipannakālo viya balappattam ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitam sukham.

Tasmim tasmim samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye vanacchāyādīnam savanadassanasamaye paribhogasamaye ca. **Pākaṭabhāvatoti** yathākkamam pītisukhānam vibhūtabhāvato.

1. Nirudakamaraññaṭṭhānam (Sī)

Vivekajaṃ pītisukhanti ettha purimasmiṃ atthe vivekajanti jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthi-atthavisesavato **assa jhānassa, asmim vā jhāneti** ettha akāro¹ daṭṭhabbo yathā arisasoti². Dutiye pītisukhameva vivekajaṃ, vivekajaṃpītisukhanti ca aññapadatthasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati “vivekajapītisukhan”ti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Gaṇanānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṃ ulliṅgeti. “Gaṇanānupubbatā paṭhaman”tipi pāṭho, tathāpi gaṇanānupubbatāyāti attho, gaṇanānupubbatāmattaṃ vā paṭhamanti idaṃ vacananti attho. **Paṭhamam samāpajjati paṭhamanti** idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjitum sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādim pāpentopi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamam uppannantipi paṭhamam. Teneva **visuddhimagge**³ “gaṇanānupubbatā paṭhamam, paṭhamam uppannantipi paṭhaman”ti ettakameva vuttaṃ. **Paccanīkadhamme jhāpeti** nīvaraṇādi paccanīkadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahatīti attho. **Gocaranti** kasiṇādi-ālambanaṃ. **Tanti** taṃ gocaraṃ. **Upanijjhāyatīti** passati. **Saha upacārenāti** saddhim upacārajjhānena. **Kasiṇārammaṇūpanijjhāyanatoti** pathavīkasiṇādino attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Lakkhaṇūpanijjhāyanatoti** yathāsambhavaṃ aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha “**ettha hī**”ti-ādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asammohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānanti āha “**vipassanāya upanijjhāyanakiccan**”ti-ādi. **Tathalakkhaṇanti** avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇaṃ, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Visadisodāharaṇaṃ tāva dassento āha “**yathā sadhano**”ti-ādi. **Añño apadesāraho hotīti** dhanato pariyanato ca añño dhanavā pariyanavā ca puriso saha dhanena vattati pariyanena cāti sadhano sapariyanoti apadesaṃ arahatīti apadesāraho

1. Jakāro (Sī)

2. Arisajoti (Sī)

3. Visuddhi 1. 145 piṭṭhe.

hoti, apadisitabbo hotīti vuttam̄ hoti. **Senāṅgesu eva senāsammutīti** rathādisenaṅgavinimuttāya senāya abhāvepi rathehi pattīhi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenaṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cित्तेkaggatā gahitāti anuyogaṁ sandhāyāha “**avuttattā**”ti-ādi. **Evam̄ vuttāyevāti** evam̄ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. **Sacittekaggatanti idha avuttepīti** “sacittekaggatan”ti evam̄ sarūpato imasmim̄ jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmāññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha “**yena hī**”ti-ādi. Idam̄ vuttam̄ hoti—yena vitakkādīhi saha vattabam̄, tam̄ dhammam̄ dīpetum̄ tassa pakāsanādhippāyena “savitakkam̄ savicāran”ti-ādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge¹ “cittassekaggatā”ti niddisantena pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbanti.

Upasampajjāti ettha **upa-sam̄-saddā** “upalabbhatī”ti-ādīsu viya niratthakāti dassetum̄ “upagantvā”ti-ādīm̄ vatvā puna tesam̄ sātthakabhāvam̄ dassetum̄ “**upasampādayitvā**”ti-ādi vuttam̄, tasmā **upasampajjāti** ettha patvā sādhetvāti vā attho. **Iriyanti** kiriyam̄. **Vuttinti**-ādīni tasseva vevacanāni. Ekam̄ iriyāpathabādhanam̄ iriyāpathantarehi rakkhaṇam̄ **pālanam̄**. Sabbabuddhānam̄ āciṇṇattā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttam̄. Tañhi sabbabuddhānam̄ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānam̄ adhippetam̄, tañca vitakkavicārānam̄ atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha “**samatikkamā**”ti-ādi. Katamesam̄ panettha vitakkavicārānam̄ vūpasamo adhippeto, kim̄ paṭhamajjhānikānam̄, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha—yadi paṭhamajjhānikānam̄, natthi tesam̄ vūpasamo. Na hi kadāci

1. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbaṃ tesāṃ tattha abhāvatoti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṃ vūpasamaṃ adhippetāṃ, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃ sampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādhivacanaṃ jhāne āgataṃ¹. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi “etena etaṃ oḷārikaṃ”ti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ taṃsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā kañci viśesaṃ dīpetīti dassento “**oḷārikassa panā**”ti-ādīmāha. Ayañhettha adhippāyo—yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesāṃ samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamatto “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etena dīpito, tasmā “kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikānaṃ”ti edisī codanā anokāsāva. “Pītiyā ca virāgā”ti-ādīsipi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakānīti tesāṃ ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṃ dīpakaṃ vuttaṃ. Visuṃ visuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsamaññena cittaṃ samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamatikkamā dutiyādi-adhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṃ pīti-ādisamatikkamā tatiyādi-adhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā. Evañhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṃ vinā vitakkavicāravūpasamavacanena pītivirāgādivacanānaṃ savisaye samānabyāpāratā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippetāṃ, na ajjhatajjhattādīti dassento āha “**ajjhattanti niyakajjhataṃ adhippetan**”ti. Tattha kāraṇamāha

1. Nāyāgataṃ (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ pathavīkaṣiṇaniddesavaṇṇanāyaṃ)

“**vibhaṅge panā**”ti-ādi. **Pana**-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepiṭi attho. Ayameva vā pāṭho.

Nilavaṇṇayogato nīlavattham viyāti nīlayogato vattham nīlam viyāti adhippāyo. **Imasmiṅca atthavikkappeti** “ceto¹ sampasādayati”ti etasmim pakkhe. **Cetasoti** ca upayogatthe sāmivacanam. **Purimasminti** “sampasādanayogato jhānampi sampasādanam”ti vuttapakkhe. **Cetasoti** sambandhe sāmivacanam. “Yāva na pare ekagate² karomī”ti-ādīsu seṭṭhavacanopi ekasaddo loke dissatīti āha “**seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī**”ti. “Ekākāhi³ khuddakehi jitan”ti-ādīsu asahāyatthopi ekasaddo diṭṭhoti āha “**eko asahāyo hutvā**”ti. Saddhādayopi kāmam sampayuttadhammānam sādharmaṇato ca asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānam avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisayam paccayo hotīti dassento “**sampayuttadhamme -pa- adhvivacanam**”ti āha.

“Sampasādanam cetaso ekodibhāvan”ti visesanadvayam jhānassa atisayavacanicchāvasena gahitam. Svāyamatīsayo yathā imasmim jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imam visesam dassetuṃ “**nanu cā**”ti-ādi vuttam. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena anumajjana-anuyujjanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakālussiyāpagame sampayuttānam kiñci khobham karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttam “**vitakkavicārakkhobhena -pa- na suppasannam**”ti. Tattha khuddikā ūmiyo **vīciyo**, mahatiyo **taraṅgā**. **Samādhipi na suṭṭhu pākaṭoti** satipi indriyasamatthe vīriyasamatāya ca teneva khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. **Vitakkavicārapalibodhābhāvenāti** ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. **Evaṃ vuttenāti** yassā saddhāya vasena sampasādanam, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānam vuttam, tāsam eva “saddahanā”ti-ādinā⁴ pavatti-ākāravisesavibhāvanavasena vuttena tena vibhaṅgapāṭhena. **Ayam atthavaṇṇanāti** “sampasādanayogato,

1. Cetaso (Ka)

2. Ekāhante (Visuddhimaggaṭikāyam pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanāyam)

3. Ekakāhi (Ka)

4. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādanato vā sampasādanam. Ekodim bhāvetīti ekodibhāvanti jhānam vuttan”ti evam pavattā ayaṃ atthavaṇṇanā. **Aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evam veditabbā**ti katham panāyam atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhim saṃsandati sameti, nanu jhānavibhaṅge “sampasādanan”ti padam uddharitvā “yā saddhā saddahanā”ti-ādinā¹ saddhāyeva vuttā, “cetaso ekodibhāvan”ti ca padam uddharitvā “yā cittassa ṭhiti saṅṭhiti avatṭhiti”ti-ādinā¹ samādhisseva niddeso kato, aṭṭhakathāyam pana “sampasādanam ekodibhāvan”ti jhānameva vuttanti aṭṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhim virodho āpajjati? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānam “sampasādanan”ti vuccati, tasmim “yā saddhā saddahanā”ti-ādinā dassite sampasādanam jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitā hoti. “Ekodibhāvan”ti ca padam uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvam jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāram akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yam pana vuttam ṭikākārehi ācariyadhammapālattherādīhi “yadi ekodīti samādhissa gahaṇam adhippetam, tadā ‘ekodibhāvan’ti padam uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādana-saddo viya jhāne pavattatīti yuttan”ti, tam aṭṭhakathāya virujjhati. Tasmā so aṭṭhakathānirapekkho visumyeveko atthavikappoti gahetabbam. Ayañhi nesam adhippāyo—vitakkavicārehi anajjhāruḥattā ekam udeṭīti ekodīti tathāvidhasamādhuyuttam jhānacittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇam sakkā vattuntī. Yo panāyam tesamabhiniveso “ekodīti samādhissa gahaṇe sati ‘ekodibhāvan’ti padam uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā”ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāram akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

Santāti samam nirodham gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samam gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti attham vināsam gatā. **Abbatthaṅgatā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttam. **Appitā**ti gamitā vināsam gatā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosam sukkhabhāvam gatā. **Byantikātā**ti vigatantā katā.

Ayamattoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānam abhāvasaṅkhāto attho. Codakena vuttamattham sampañcchitvā pariharitum “**evametaṃ siddhovāyamattho**”ti vatvā “**na panetan**”ti-ādi vuttam. Tattha **etanti** “vitakkavicārānam vūpasamā”ti etaṃ vacanam. **Tadattadīpakanti** tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakam. **Na kilesakālussiyassā**ti upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca “**purimaṃ vatvāpi vattabamevā**”ti idaṃ kasmā vuttam. Tathā hi dutiyajjhānādi-adhigamūpāyādīpakena ajjhataṃ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena avitakka-avicārābhāvahetudīpakena ca vitakkavicārāvūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kim puna avitakka-avicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicārāvūpasamavacanena vitakkavicārānam appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānam etesaṃ vūpasamanam. Oḷārikaṅgamukhena hi taṃtaṃjhananikantiyā vikkhambhanam vitakkavicārāvūpasamavacanādīhi pakāsitaṃ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakam vitakkavicārāvūpasamavacanam, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānam karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇattham āvajjitukāmatādi-atikkamo ca tesam vūpasamoti dassanattaṅca “**avitakkam avicāran**”ti vuttam. Paṭhamajjhānam dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha “**paṭhamajjhānasamādhito**”ti. **Paṭhamampī**ti paṭhamajjhānampi.

Gaṇanānupubbatoti-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabham. Etthāpi “dutiyaṃ uppannanti dutiyaṃ”ti vuttam vaṭṭatiyeva. Vuttamevattham vibhaṅgapāṭhena sādheṇto āha “**yathāhā**”ti-ādi. Yam pana **vibhaṅge**¹ “jhānanti

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

sampasādo pīti sukhaṃ cittassekaggatā”ti vuttaṃ, taṃ sapaṛikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyaēyena vuttaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya hi sampasādo jhānassa paṛikkhāro, na jhānaṅganti āha “**pariyaēyoyeva ceso**”ti. Nippariyaēyato pana upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikamevetāṃ hotīti āha “**sampasādanāṃ pana ṭhapetvā**”ti-ādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatīyajjhānakathā

Virajjanaṃ virādo. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hījanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti dassetuṃ “**tassā pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā**”ti vuttaṃ. **Ubhinnamantarāti** pītiyā virāgāti imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ antarā, majjheti attho. **Sampiṇḍanaṃ** samuccayo. **Maggoti** upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṃ vinā tatīyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicārānaṃ vūpasamo tatīyajjhānādhigamassa upāyo. **Tadadhigamāyāti** tatīyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha “**samaṃ passatī**”ti. **Visadāyāti** saṃkilesavigamena pariyaēyāya. **Vipulāyāti** sātisaṃyāṃ mahaggatabhāvappattito mahatiyā. **Thāmagatāyāti** pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamaṃyāṃ tatīyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā “upekkhako”ti vuccatīti ce? Na kevalaṃ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha “**upekkhā pana dasavidhā hotī**”ti-ādi. Tattha¹ “idha bhikkhave² bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno”ti³ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachalārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārahūtā upekkhā **chalaṅgupekkhā** nāma.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 216; Visuddhi 1. 155 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

2. Khīṇāsavo (sabbattha)

3. Am 2. 247 piṭṭhe.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharatī”¹ti¹ evamāgatā sattesu majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitan”²ti² evamāgatā sahaṃjātadhammānaṃ majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittam manasi karotī”³ti³ evamāgatā anaccāradhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā—

“Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, dutiyajjhānapaṭilābhatthāya vitakkavicāre paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, tatiyajjhānapaṭilābhatthāya pīṭim paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, catutthajjhānapaṭilābhatthāya sukhadukkhe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, ākāsañācāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya rūpasaññam paṭighasaññam nānattasaññam paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, viññāṇañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākāsañācāyatanasaññam paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, ākiñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññam paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññam paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

1. Dī 3. 187 piṭṭhe.

2. Ma 1. 14; Saṃ 3. 58, 65 piṭṭhesu.

3. Aṃ 1. 258 piṭṭhe.

Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti?
 Sotāpattimaggapaṭilābhatthāya uppādam pavattam nimittam āyūhanam
 paṭisandhim gatim nibbattim upapattim jātim jaram byādhim maraṇam
 sokam paridevam upāyāsam paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
 saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, sotāpattiphelasamāpattatthāya uppādam
 pavattam nimittam āyūhanam paṭisandhim paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
 saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, sakadāgāmimaggapaṭilābhatthāya -pa-
 sakadāgāmiphelasamāpattatthāya -pa- anāgāmimaggapaṭilābhatthāya
 -pa- anāgāmiphelasamāpattatthāya -pa- arahattamaggapaṭilābhatthāya
 uppādam pavattam nimittam āyūhanam paṭisandhim gatim nibbattim
 upapattim jātim jaram byādhim maraṇam sokam paridevam upāyāsam
 paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam,
 arahattaphelasamāpattatthāya -pa- suññatavīhārasamāpattatthāya -pa-
 animittavīhārasamāpattatthāya uppādam pavattam nimittam āyūhanam
 paṭisandhim paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇam, imā
 dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”¹—

evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārahūtā upekkhā, ayaṃ
saṅkhārupekkhā nāma.

Tattha² **nīvaraṇe paṭisaṅkhā**ti pañca nīvaraṇāni pahātābhāvenā
 paṭisaṅkhāya, pariḅhāhetvāti attho. **Santiṭṭhanā**ti nīvaraṇānam
 pahānābhīmukhībhūtattā tesam pahānēpi abyāpārahāvūpagamanena
 majjhattatāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsū**ti nīvaraṇappahāne
 byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānam saṅkhārānam upekkhānāsūti attho.
 Esa nayo **vitakkavicārā**disu **uppādā**disu ca. Tattha **uppādanti**
 purimakammaḅhāyā khandhānam idha uppattimāha. **Pavattanti** tathā-
 uppannassa pavattim. **Nimittanti** sabbampi tebhūmakam saṅkhāragatam
 nimittabhāvenā upaṭṭhānato. **Āyūhananti** āyatim paṭisandhihetubhūtam
 kammam. **Paṭisandhanti** āyatim upapattim. **Gatinti** yāya gatiyā sā paṭisandhi
 hoti. **Nibbattinti** khandhānam nibbattanam. **Upapattinti** vipākappavattim.
Jātinti jarādīnam paccayabhūtam bhavapaccayā jātim. **Jarāmaraṇā**dayo
 pākaṭā eva.

1. Khu 9. 62 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 251 piṭṭhādīsūpi passitabbam.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesam vevacanavasena. Nibbatti jātīti idaṅhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanam. Gati upapatti cāti idam dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabham. Nanu cettha catūsu maggavāresu “uppādan”ti-ādīni pañca mūlapadāni, “gatī”ti-ādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalasangāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, tam kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkhabhāvadassanattam vevacanapadehi saha daḥham katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussābhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattam mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

Tattha “sotāpattimaggapaṭilābhatthāyā”ti-ādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānam aññataro vutto. “Sotāpattiphalasamāpattatthāyā”ti-ādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitaphalasamāpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavihārasamāpattatthāya animittavihārasamāpattatthāyāti itarāsam dvinnam phalasamāpattīnam visum vuttattā. Aniccānupassanāvūṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvūṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyo, anattānupassanāvūṭṭhānavasena suññatamaggaphalasamāpattiyo suttantanayena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhasavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā appaṇihitaphalasamāpattiyā catasso, suññatavihāra-animittavihārasavasena dveti dasa saṅkhārupekkhāvīpassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattam bhāvanāmayañāṇam.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti upekkhāsahagatan”ti¹ evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtam, tam pajahati, upekkham paṭilabhatī”ti² evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

1. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

2. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

Tattha **yadatthi yaṃ bhūtaṃ** khandhapañcakam, taṃ muñcitukamyatāññena pajahati. **Upekkhaṃ paṭilabhatīti** diṭṭhasovattikattayassa¹ sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṃ paṭilabhatīti attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samappavattihetubhūtā upekkhā, yaṃ **tatramajjhātupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”²ti² evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajananī upekkhā, yaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati-pārisuddhiṃ catuttham jhānaṃ”²ti² evamāgatā sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, yaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā yaṃ bhedo ekassapi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hotīti vedītabbā. Yathā cetāsāṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavīṭṭhaṃ sappam ājapadadaṇḍam gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”²ti avalokentassa sovattikattayam disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”²ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavīpassakassa vipassanāññena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, yaṃ **vipassanupekkhā**. Yathā pana tassa purisassa ājapadena daṇḍena gāḷham sappam gahetvā “kintāham imam sappam avihetthento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyyam”²ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato

1. Diṭṭhasovattikattayassa (Syā)

2. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhesu.

saṅkhāraggaṇe majjhataṭā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā**. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṇca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha “**evamayaṃ dasavidhāpi**”ti-ādi. Tattha **bhūmipuggalacittārammaṇatoti** “chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā”ti evamādinā **bhūmito**. “Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasseva, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhānan”ti evamādinā **puggalato**. “Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttā”ti-ādinā **cittato**. “Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā”ti-ādinā **ārammaṇato**. **Khandhasaṅgaha-ekakkhaṇakusalattikasāṅkhepavasenāti** “vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhena”ti **khandhasaṅgahavasena**. Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhattupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsū ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṃ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṃ **ekakkhaṇavasena**. Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṃ **kusalattikavasena**. Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāññavasenāti evaṃ **saṅkhepavasena**.

Idāni idhāhippetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādīm niddhāretvā dassento āha “**lakkhaṇādito panā**”ti-ādi. Tattha **anābhogarasāti** paṇītasukhepi tasmīm avanatipaṭipakkhakkiccati¹ attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānāti** satipi sukhaṇāpāramippattiyānaṃ tasmīm sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhāpetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ uppilavaṇca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā aparibyattaṃ tattha tatramajjhattatāya kiccaṃ, tadabhāvato idha pari-byattanti āha “**aparibyattakiccato**”ti. Tenevāha “aparibyattaṃ hī”ti-ādi.

1. Accantapaṭipakkhakkiccati (Syā)

Idāni sato ca sampajānoti ettha “vuccatī”ti ajjhāharitabbaṃ. **Saratīti** iminā “sato”ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātīti** sammadeva pajānāti. **Puggalenāti** puggalādhiṭṭhānena. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā**. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā asammoho lakkhaṇametassāti **asammohalakkhaṇaṃ**. **Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamaṇaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā. Kāmaṃ upacārajjhānādiṃ upādāya paṭhamadutiyaajjhānānīpi sukhumāneva, imaṃ pana uparimajjhānaṃ upādāya “oḷārikattā pana tesam jhānānaṃ”ti vuttaṃ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci “bahucetasikatāyā”ti ca vadanti. **Bhūmiyaṃ viya purisassāti** purisassa bhūmiyaṃ gati viyāti vuttaṃ hoti. **Gati sukhā hotīti** tesu jhānesu gati sukhā hoti. **Abyattaṃ tattha satisampajaññakiccanti** “idaṃ nāma dukkaraṃ karīyati”ti vattabbassa abhāvato vuttaṃ. **Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattāti** ayamatto kāmaṃ dutiyaajjhānēpi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaññābyāpāroti vuttaṃ “**purisassā**”ti-ādi. Dhenum pivatīti **dhenupago**¹, dhenuyā khīraṃ pivantoti vuttaṃ hoti. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti** hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā, dutiyaajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha “**pītisampayuttameva siyā**”ti. **Idaṅca atimadhuraṃ sukhanti** tatiyaajjhāne sukhaṃ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Idanti** “sato sampajāno”ti padadvayaṃ.

Sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti āha “**kiñcāpi**”ti-ādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhaṅca kāyena paṭisaṃvedesin”ti āhāti yojetabbaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho— “sukhaṃ vedayāmi”ti evamābhoge asatīpi nāmakāyena cetāsikasukhaṃ,

1. Dhenupako (Syā)

kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccatīti. **Tassāti** jhānasamaṅgino. **Yaṃ vā tanti** yaṃ vā taṃ yathāvuttaṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ. **Taṃsamuṭṭhānenāti** tato samuṭṭhitena atipaṇītena rūpena assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭo, tasmā etamatthaṃ dassentoti sambandhitabbaṃ. **Yassāti** rūpakāyassa. **Phuṭattāti** byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phoṭṭhabbe phuṭṭhe sukhaṃ uppajjati, evaṃ etehi jhānacittasamuṭṭhitehi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. **Jhānā vuṭṭhitopi**ti jhānamhā vuṭṭhitopi. **Sukhaṃ paṭisaṃvedeyyāti** cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasanḡhaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṃ sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. **Etamatthanti** vuttanayena cetasikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasāṅkhātaṃ atthaṃ.

Yanti hetu-atthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha “**yaṃjhānahetu**”ti. **Ācikkhantīti**-ādīni padāni kittanattānāti adhippāyenāha “**pasāṃsantīti adhippāyo**”ti. **Kintīti** pasāṃsanākārapucchā. **Sukhapāramippatteti** sukhasa paramaṃ pariyaṃtaṃ patte. **Sukhābhisāṅgenāti** sukhasmiṃ ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitassatitāya satimā icceva vuttaṃ, sampajānoti heṭṭhā vuttattā vā. **Asaṃkiliṭṭhanti** kilesehi asaṃmissattā asaṃkiliṭṭhaṃ. Jhānakkhaṇe nipariyāyato cetasikasukhameva labbhatīti “**sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī**”ti vuttaṃ. **Tatīyanti gaṇanānupubbato tatīyanti-**ādi heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Tatīyajjhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

“**Pubbevā**”ti vuttattā “**kadā pana nesāṃ pahānaṃ hotī**”ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā āha “**catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe**”ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamena avuttānanti** ettha **pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne “**dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassaṃ**”ti vattabbaṃ siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha

“**indriyavibhaṅge**”ti-ādi. **Uddesakkamenā**ti “sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriyaṃ”ti evaṃ pavatta-uddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. **Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti** attano paccayehi uppannaṃ avikkhambhitaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṃ nirodhakāraṇaṃ pucchati. Tena **katthā**ti pucchāya **etthā**ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittaṃhi anuppajjantaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodho** pahānamattaṃ. **Nānāvajjaneti** yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyaṃhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo**. **Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**”ti. Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhuppatti visamāsanupatāpādināti āha “**paṭipakkhena avihatattā**”ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti pi-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo. **Pahīnassapi domanassindriyassā**ti idaṅca “siyā uppattī”ti iminā sambandhitabbaṃ. **Etanti** domanassindriyaṃ. “Uppajjati”ti iminā sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī”ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. **Vitakkavicārabhāveti** ettha “uppajjati domanassindriyaṃ”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke vadanti “tatthassa siyā uppattīti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṃ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati, na cetttha paṭṭhānapāḷiyā virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnājjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnājjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjati ca na

sakkā vattum aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so parihīnajjhāno ahoṣī”ti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarassattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmaccchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanivaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇanti-ādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmaccchandādīnampi anīvaraṇānamyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādīsā naṃ appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikkappanavacanāṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanattāṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva anto-appanāyan**”ti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento “**appanāppattāyā**”ti-ādīmāha. Tādīsāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅgahetvā abhāsīti attho. **Sukhumāti** sukhadukkhāni viya anolārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anuminitabbasabhāvattā **dubbiññeyyā**. **Duṭṭhassāti** duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitunti** aññāpohanāyena sakkā gāhayitunti adhippāyo. **Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti** idameva catutthaṃ jhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattānti** adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanattāṃ. Tenāha “**dukkhappahānādayo¹ hi tassā paccayā**”ti. **Dukkhappahānādayoti** ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā. **Pahīnāti vuttāti** “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhaya”ti² vuttattā. **Etāti** sukhādayo vedanā.

1. Sukhappahānādayo (Ka)

2. Ma 3. 124; Saṃ 3. 330 piṭṭhesu.

Sukhaṃ somanassassa paccayoti

vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādinibbattaṃ kāyikasukhaṃ somanassassa paccayo. “Sukhāya kho āvuso visākha vedanāya rāgānusayo anusetī”¹ti vacanato āha “**somanassaṃ rāgassa paccayo**”ti. “Dukkhāya kho āvuso visākha vedanāya paṭighānusayo anusetī”¹ti vacanato vuttaṃ “**domanassaṃ dosassa paccayo**”ti. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṃ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhaṃ, dukkhavidūraṃ. Yasmā tattha dukkhaṃ natthi, tasmā vuttaṃ “**dukkhābhāvenā**”ti. **Asukhanti** etthāpi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Paṭipakkhabhūta**nti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. **Itthāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**ti itthāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, itthāniṭṭhaviparītāṃ vā majjhattakārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva **majjhattarasā**. **Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**. **Upekkhāsati**pārisuddhinti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha “**upekkhāya janitasati**pārisuddhin”ti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya suparisuddhā suvisadā ca hotīti āha “**satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na aññenā**”ti. Yadi tatramajjhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā, kathaṃ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha “**na kevalan**”ti-ādi. **Satisisenā**ti satim uttamaṅgaṃ katvā, padhānaṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati “upekkhāsatipārisuddhī”ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha hetthā tīsu jhānesu vijjamañāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhībhavanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsampayuttānaṃ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ upamāvasena dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhībhavāti** sūriyappabhāya abhibhuyyamānattā. Atikkhatāya

candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento “**sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā**”ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ catubbidhampi arūpajjhānaṃ catutthajjhānasaṅgahamevāti āha “**cattāri jhānānī**”ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇāti tesam vasena “cattāri jhānānī”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddhaṃ”ti. Evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatathānī** cittasamādhathāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetam vuttaṃ. Tenāha “**ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā**”ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbatti-atthāni. Sattāhaṃnirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha “**sattāhaṃ acittakā hutvā**”ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṃ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ upādinnakappavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā¹ panāyaṃ nirodhasamāpatti nāma, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti? Vuccate—tattha **kā panā yaṃ nirodhasamāpatti nāmāti** yā anupubbanirodhavasena cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ**

1. Visuddhi 2. 344 piṭṭhādīsupi passitabbaṃ.

samāpajjanti, ke na samāpajjantīti sabbepi puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmi-arahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. **Kattha samāpajjantīti** pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasamāpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjitum. **Kasmā samāpajjantīti** saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā “diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti. **Kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti** samathavipassanāvasena ussakkītvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanāṃ nirodhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim patvā tiṭṭhati. Yopi¹ vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasangāmiṃ patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkītvā nevasaññānāsaññāyatanāṃ nirodheti, so taṃ samāpajjantīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro—idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividdhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasangāmiṃvipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha **saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā** mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. **Phalasangāmiṃvipassanā** tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. **Nirodhasamāpattivipassanā** pana nātimandanātitikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātitikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ -pa-. Tato viññāṇaṇcāyatanāṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanāṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti nānābaddha-avikopanaṃ saṅghapatimānaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddhavigopanaṃ** yaṃ iminā bhikkhunā saddhim ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana yaṃ kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggi-udakavātacora-undūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Tatridaṃ

1. Yo hi (Sī, Ka)

adhiṭṭhānavidhānaṃ “idañcidañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhamsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggi-ādīhi nassati, idaṃ nānābaddhavikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnāsaṇaṃ vā, tattha visuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṃghapatimānananti bhikkhusaṃghassa patimānaṃ udikkhanaṃ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṃghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca patimānaṃ etassa na pubbakiccaṃ, patimānaṃāvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ “sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṃgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṃgho ce sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “taṃ pakkosāhī”ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “saṃgho taṃ āvuso patimānetī”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṃghassa aṇā nāma, tasmā taṃ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanaṃ eva imassa pubbakiccaṃ, tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusalena bhavitabbaṃ, “attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti na pavattissanti”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṅhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaṅñānāsaṅñāyatanaṃ samāpajjati, athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ

phusati. Kasmā panassa dvinnam cittānam upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe¹ katvā aṭṭhasamāpatti-ārohanam anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnam cittānam upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbepe carimabhava catutthajjhānam nibbattitapubbam, tadā pana tam nibbattitamattameva ahosi, na vipassanādīpādakam. Tasmā “bodhirukkhamūle nibbattitan”ti tato visesetvā vuttam. **Vipassanāpādakanti** vipassanārambhe vipassanāya pādakam. **Abhiññāpādakanti** etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanam ahosi, na tato param uparimaggādhigamaphalasangāhāpatti-abhiññāvaḷaṅjanādi-attham. Abhisambodhisamadhi gamato paṭṭhāya hi sabbam nāṇasamādhikiccam ākaṅkhāmattpaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccāsādhakanti** anupubbavīhārādisabbakiccāsādhakam. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakaṅti** ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññūtaññānapadaṭṭhānañhi maggaññam tāmpadaṭṭhānañca sabbaññūtaññānam abhisambodhi, tadadhigamasamakāle eva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesum, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

“Catuttham jhānam upasampajja vihāsin”ti vatvā “so”ti vuttattā āha “so ahan”ti. **Evam samāhite**ti ettha **evam**-saddo heṭṭhā jhānattayādhigamapaṭipāṭisiddhassa catutthajjhānasamādhānassa nidassanattoti āha “**evanti catutthajjhānakkamanidassanametan**”ti. Catutthajjhānassa tassa ca adhigamamaggassa nidassanam, yena samādhānānukkamena catutthajjhānasamādhī laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha “**iminā -pa- vuttam hoti**”ti. Tatha **iminā kamenā**ti iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena. Yadi “evan”ti idam āgamanasamādhinā saddhim catutthajjhānasamādhānam dīpeti, satipārisuddhisamādhī eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha “**catutthajjhānasamādhinā samāhite**”ti. Sabbapaccanīkadhammupakkilesapārisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya

1. Yuganandhe (Sī, Ka)

vattamānāya catutthajjhānaṃ taṃsampayuttā ca dhammā suparisuddhā suvisadā ca honti, satisīsena pana tattha desanā katāti āha “**upekkhāsati**pārisuddhibhāvena **parisuddhe**”ti, upekkhāya janitasati pārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātata sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viyāti āha “**parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttam hoti**”ti.

Sukhādīnam paccayānam ghātenāti sukhasomanassānaṃ dukkhadomanassānaṃca yathākkamaṃ rāgadosapaccayānaṃ vikkhambhanena. “Sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa paccayo, domanassaṃ dosassa”ti vuttam. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena “**aṅgaṇāni**”ti vuccanti, evaṃ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha “**anaṅgaṇattā eva ca vigatupakkilese**”ti. Tenāha “**aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati**”ti, vibādhiyati upatāpīyatīti attho. **Subhāvitattāti** paṇaḥbhāvāpādanena suṭṭhu bhāvitattā. Tenāha “**vasībhāvappatte**”ti, āvajjanādīnā pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena vasaṃ vattitum upagateti attho. **Vase vattamānam hi cittaṃ mudūti vuccatīti** vase vattamānaṃ cittaṃ paṇaḥbhāvāpattiyā suparimadditaṃ viya cammaṃ superikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. **Kammakkhameti** vikubbanādi-iddhikammakkhame. **Tadubhayanti** mudutākammaṇiyadvayaṃ.

Nāhanti-ādīsu¹ **na-kāro** paṭisedhattho. **Ahanti** sathā attānaṃ niddisati. **Bhikkhaveti** bhikkhū ālapati. **Aññanti** idāni vuccamānacittato aññaṃ. **Ekadhammampīti** ekampi sabhāvadhammaṃ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho—ahaṃ bhikkhave sabbaññutaññaṇena oloketopi aññaṃ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṃ vasībhāvāpādanena bhāvitaṃ tathā punappunaṃ karaṇena bahulīkataṃ evaṃ savisesamudubhāvāpattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyaṃca hoti yathā idaṃ cittanti. **Idaṃ cittanti** ca attano tesaṃca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ tattha avatṭhitaṃ idha “**ṭhitaṃ āneñjappattan**”ti ca vuttanti āha “**etesu**

1. Am-Ṭṭha 1. 15 piṭṭhepi passitabbaṃ.

parisuddhabhāvādīsu **ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte**”ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhīyati, evaṃ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhīyatīti “**mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite**”ti vuttaṃ. Yathā hi kāraṇena phalaṃ niddhārīyati, evaṃ phalenapi kāraṇaṃ niddhārīyatīti niccalabhāvena avatṭhānaṃ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akammaniyatāya ca sambhavataṃ saddhādibalānaṃ ānubhāvena hotīti āha “**saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte**”ti.

Idāni saṅkhepato vuttamevatthaṃ vivarituṃ “**saddhāpariggahitaṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saddhāpariggahitanti** evaṃ subhāvitaṃ vasībhāvappattaṃ cittaṃ ekaṃsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya saṃvattatīti evaṃ pavattāya saddhāya pariggahitaṃ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṃ. **Assaddhiyenā**ti tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. **Na iñjatī**ti na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneveva tiṭṭhati. **Vīriyapariggahitanti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso—**vīriyapariggahitanti** vasībhāvāpādanaparidamanasādhanena vīriyena upatthambhitaṃ. **Satipariggahitanti** yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammosādīkāya kusalānaṃca dhammānaṃ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṃ. **Samādhipariggahitanti** tattheva avikkhepasādhanena samādhānena upatthambhitaṃ. **Paññāpariggahitanti** tassā eva bhāvanāya upakārānupakāradhammānaṃ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṃ. **Obhāsagatanti** ñāṇobhāsasahagataṃ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānasamvaddhitena ñāṇena saṃkilesapakkhaṃ yāthāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṃ abhibhavati, na tena abhibhuyyati. Tenāha “**kilesandhakārena na iñjatī**”ti. Etena ñāṇapariggahitaṃ hirottappabalaṃ dasseti. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātātā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyatā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgānīti “**samāhite**”ti imaṃ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhiti-āneñjappattiyō visuṃ gahetvā yathāvuttehi aṭṭhahi aṅgehi

samannāgatanti attho daṭṭhabbo. **Abhinīhārakkhamanti** iddhividhādi-attham abhinīhārakkhamam tadabhimukhakarāṇayoggam. Tenāha “**abhiññāsacchikarāṇiyānam dhammānam abhiññāsacchikiriyāyā**”ti.

Kāmam nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamadhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca dutiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apetā vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobha-uppilābhāvakarehi¹ nīvaraṇādihi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātātā ca vuttāti āha “**nīvaraṇa -pa- pariyoḍāte**”ti. **Jhānapaṭilābhapaccanīkānanti** ettha ācariyadhammapālatherena “jhānapaṭilābhapaccayānan”ti pāṭham gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkānan”ti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena—

“**Jhānapaṭilābhapaccayānanti** jhānapaṭilābhahetukānam jhānapaṭilābham nissāya uppajjanakānam. **Pāpakānanti** lāmakānam. **Icchāvacarānanti** icchāya avacarānam icchāvasena otiṇṇānam ‘aho vata mameva sathā paṭipucchitvā bhikkhūnam dhammam deseyyā’ti-ādinayappavattānam mānamāyāsāṭṭheyyādīnam. **Abhijjhādīnanti ādi-**saddenapi tesamyeva saṅgaho. Abhijjhā cettha paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā daṭṭhabbā jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā pana nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Katham pana paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? ‘Sabbe kusalā dhammā sabbākusalānam paṭipakkhā’ti sallekhapaṭipattivasena evam vuttam jhānassa aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha ‘icchāvacarānam abhijjhādīnan’ti imehi padehi kopa-appaccayakāmarāgabyāpādādayo gahitāti adhippāyena ‘jhānapaṭilābhapaccayānan’ti pāṭham paṭikkhipitvā ‘jhānapaṭilābhapaccanīkānan’ti pāṭhoti vadanti, tam tesam matimattam tathā pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇā ceva tadekaṭṭhā ca,

1. Malīnabhāvasaṅkhobha-ubbillābhogakarehi (Sī), malīnabhāvasaṅkhobha-ubbillābhāvakarehi (Syā), malīnabhāvasaṅkhāta-uppilābhogakarehi (Visuddhimaggaṭīkāyam iddhividhaniddesavaṇṇanāyam)

tesaṃ dūrībhāvaṃ vatvā puna tesāmyeva abhāvavigamacodanāya ayujjamānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavatthasuttesu ayamattho labbhati oḷārikānaṃyeva pāpadhammānaṃ tattha adhippetattāti. Saccametaṃ, idha pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeva te gahitā, aṅgaṇupakkilesatāsāmaññaṇa panettha suttānaṃ apadisaṇaṃ. Tathā hi ‘suttānusārenā’ti vuttaṃ, na pana suttavaseṇā”ti¹.

Avassañcetamevaṃ sampaṭicchitabbaṃ adhigatajjhānānampi kesañci icchāvacarānaṃ pavattisabbhāvatoti. Teneva **ācariyadhammapālattherena** “jhānapaṭilābhapaccayānaṃ”ti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ”ti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. **Mahāgaṇṭhipade** visuddhimaggassa **sīhāgaṇṭhipade**pi ca “jhānapaṭilābhapaccayānaṃ”ti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena “icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopa-appaccayānanti attho”ti ayampi pāṭho ayutttoyevāti gahetabbaṃ, tatoyeva ca **visuddhimagge** ayaṃ pāṭho sabbena sabbānaṃ na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa upagamanena. **Bhāvanāpāripūriyāti** ito paraṃ kattabbaṃ abhāvavasena abhinīhārakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā. **Paṇītabhāvūpagamanenāti** tato eva padhānabhāvānaṃ nītatāya uttamattṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇītabhāvassa upagamanena. Ubhayañcetānaṃ bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanānaṃ, paripuṇṇāya bhāvanāya paṇītabhāvappattiyā ṭhite. **Āneñjappatteti** idaṃ ṭhitiyā viśesaṇaṃ. Tenāha “**yathā āneñjappattānaṃ hoti, evaṃ ṭhite**”ti. Imasmiṃ pakkhe “ṭhite āneñjappatte”ti ubhayamekaṃ aṅgaṃ, “samāhite”ti pana idampi ekamaṅgaṃ. Tenevassa paṭhamavikappato viśesaṃ sandhāyāha “**evampi aṭṭhaṅgasamannāgatan**”ti.

Pubbenivāsaṃ anussarati, tassa vā anussaraṇaṃ **pubbenivāsānussati** taṃnissayādipaccayabhūtaṃ paṭicca uppajjanato. **Pubbenivāsānussatimhi yaṃ**

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṃ iddhividhaniddesavaṇṇanāyaṃ.

ñāṇaṃ tadatthāyāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto pubbenivāsaṃ tāva dassetvā tattha satiñāṇāni dassetuṃ **“pubbenivāso”**ti-ādimāha. Tattha “pubbe”ti idaṃ padaṃ “ekampi jātin”ti-ādivacanato atītabhavavisaṃsaṃ idhādhippetanti āha **“atītajātīsū”**ti. Nivāsasaddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha **“nivutthakkhandhā”**ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha **“nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā”**ti. Evaṃ sasantapariyāpannadhammasena nivāsasaddassa atthaṃ vatvā idāni avisesena vattuṃ **“nivutthadhammā vā nivutthā”**ti vatvā taṃ vivarituṃ **“gocaranivāsenā”**ti-ādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevītā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma hontī. Te pana duvidhā saparaviññāṇagocarātāyāti ubhayepi te dassetuṃ **“attano”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **“attano viññāṇena viññātā”**ti vatvā **“paricchinnā”**ti vacanaṃ ye te gocaranivāsenā nivutthadhammā, na te kevalaṃ viññāṇena viññātāmatā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇalingāhārādīhi visesehi paricchekārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathēvetāṃ ñāṇaṃ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṃ vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṃ attanova viññāṇena, atha kho paresaṃ viññāṇena viññātāpīti attho. Idhāpi “paricchinnā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojanaṃ vuttanayeneva vattabbaṃ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātīsū aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi hontī, yehi te viññātā, tesāṃ tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavatti viññāyatīti sikhāpattaṃ pubbenivāsaṃ anussatiñāṇassa visayabhūtaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ **“chinnavaṭṭamakānussaraṇādīsū”**ti vuttaṃ. Chinnavaṭṭamakā sammāsambuddhā, tesāṃ anussaraṇaṃ **chinnavaṭṭakamānussaraṇaṃ**. “Ādisaddena paccakabuddhabuddhasāvakaṇussaraṇāni gayhantī”ti keci vadantī. Chinnavaṭṭamakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnasaṃsāramaggatā, tesāṃ anussaraṇaṃ nāma tesāṃ paṭipattiyā anussaraṇaṃ. Sā pana paṭipatti

saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha
 paraviññāṇaviññātaggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātisu attano
 viññāṇena aviññātānaṃ parinibbutānaṃ sabbesampi
 buddhapaccekabuddhasāvākānaṃ anussaraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇanti
 veditabbaṃ. **Ādi**-saddena panettha purimāsu jātisu attano viññāṇena
 aviññātānaṃ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā
 sīhokkantikavasena anussaraṇaṃ gahitaṃ, ime pana
 yathāvuttachinnavaṭumakānussaraṇādayo buddhānaṃyeva labbhanti. Na hi
 atīte buddhā bhagavanto evaṃ vipassīmsu, evaṃ maggaṃ bhāvesuṃ,
 phalanibbānāni sacchākaṃsu, evaṃ veneyye vinesunti ettha sabbathā
 aññesaṃ ñāṇassa gati atthīti. Ye pana purimāsu jātisu attanova viññāṇena
 viññātā, te parinibbutepi khandhapaṭibaddhattā sāvakā anussarantiyeva.
 Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā
 sambandhitabbaṃ. **Abhinīharinti** cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā
 pubbenivāsābhikṣuṃ pesesiṃ, pubbenivāsāninaṃ pubbenivāsapaṇaṃ
 pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pāḷiyāṃ “abhininnāmesin”ti uttamapurisappayogattā “so”ti ettha
 ahaṃsaddo ānetvā vuccamāno tadattho pākaṭo hotīti “**so ahan**”ti vuttaṃ.
Anekavidhanti nānābhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena
 bahuviddhaṃ. **Pakārehīti** nāmagottādi-ākārehi saddhiṃ. Sahayoge cetāṃ
 karaṇavacanaṃ. **Pavattitanti** desanāvasena pavattitaṃ. Tenāha
 “**saṃvaṇṇitan**”ti, vitthāritanti attho. **Nivāsanti**
 antogadhabhedasāmaññavacanametanti te bhede byāpanicchāvasena
 saṅgahetvā dassento “**tattha tattha nivutthasantānan**”ti āha. **Anugantvā**
anugantvāti ñāṇagatiyā anugantvā anugantvā. **Anudevāti** anu eva, da-kāro
 padasandhivasena āgato. “Abhininnāmesin”ti vatvā “anussarāmī”ti vuttattā
 cittassa abhinīhārasamanantarabhāvasaraṇaṃ anusaddo dīpetīti āha “**citte**
abhininnāmitamatte eva sarāmīti dassetī”ti. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyāti**
 “pubbenivāsaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ
 piṇḍapāṭapaṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni
 samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā
 āvajjitabbā”ti evamādinā pubbenivāsāñāṇassa parikammabhūtaṃ
 pubbakaraṇaṃ vattabbaṃ bhaveyya.

Āraddhappakāradassanattheti anussarituṃ āraddhassa pubbenivāsassa pabhedadassanatt^{he}. **Ekampi jātinti** ekampi bhavaṃ. So hi ekakammanibbatta ādānanikkhepaparicchinno antogadhadhammappabhedo khandhappabandho idha “jāti”ti adhippeto jāyatīti jātīti katvā. Tenāha “**ekampi -pa- khandhasantānan**”ti. **Parihāyamānoti** khīyamāno vinassamāno. **Kappoti** asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kālo, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa parihāni veditabbā. **Vaḍḍhamāno vivaṭṭakappoti** etthāpi eseva nayo. Yo pana “kālaṃ khepeti, kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”ti¹ ca ādisu kālassapi khayō vuccati, so idha nādhippeto aniṭṭhappasaṅgato. Saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭato uddham tathāṭṭhāyī **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. **Tammūlakattāti** taṃpubbakattā. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**.

Tejena saṃvaṭṭo **tejosamvaṭṭo**. **Saṃvaṭṭasīmāti** saṃvaṭṭanamariyādā. **Saṃvaṭṭatīti** vinassati. **Sadāti** sabbakālaṃ, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. **Ekam buddhakkhettanti** idha yaṃ sandhāya vuttam, taṃ niyamevā dassetuṃ “**buddhakkhettaṃ nāma tividhan**”ti-ādi vuttam. Yattake ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva parijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti āha “**jātikkhettam dasasahassacakkavāḷapariyantam**”ti. **Ānubhāvo pavattatīti** idha iddhimā cetovasippatto āṇakkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittam katvā tatt^{he}va aññaṃ cakkavāḷam gatopi kataparitto eva hotīti katvā vuttam. Atha vā tattha ekasmiṃ cakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇakkhette sabbasattānaṃ abhisambhuṇāṭveva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbatoti vuttam “ānubhāvo pavattatī”ti. **Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vuttanti** yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃyeva khaṇe sarena² abhiviññāpanaṃ attano rūpadassanañca paṭijānantena bhagavatā “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vuttam. **Yatthāti** yasmiṃ padese anantāparimāṇe visayakkhette. **Yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ anussaratīti** ākaṅkhamattapaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa yaṃ yaṃ

1. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

2. Parena (Ka)

anussarituṃ icchati, taṃ taṃ anussarati. **Ekam āṇākkhettaṃ vinassatī** iminā tiriyato saṃvaṭṭamānaparicchedo vutto. **Sanṭhahantanti** vivaṭṭamānaṃ jāyamānaṃ. **Tassa vināso ca sanṭhahanaṃca visuddhimagge vuttanti** amhehipi heṭṭhā “lokavidū”ti imassa atthasaṃvaṇṇanādhikāre pasaṅgato vuttatā idha na vuccati.

Evam pasaṅgena saṃvaṭṭādike pakāsetvā idāni yathādhigataṃ tesam anussaraṇākāraṃ dassetuṃ “**ye panete saṃvaṭṭavivaṭṭā vuttā**”ti-ādimāha. Tattha **etesūti** niddhāraṇe bhummaṃ saṃvaṭṭavivaṭṭakappasamudāyato anekesaṃ saṃvaṭṭakappādīnaṃ niddhāriyamānattā. **Amumhi saṃvaṭṭakappeti** ettha **vā**-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. Tena ca aniyamatthena itarāsaṃ asaṅkhyeyyānampi saṅgaho siddhoti. Atha **vā amumhi saṃvaṭṭakappeti** idaṃ saṃvaṭṭakappassa ādito pāliyaṃ gahitattā vuttaṃ. Tatthāpi hi imassa katipayakālaṃ bhavādīsu saṃsaraṇaṃ upalabbhatīti. Saṃvaṭṭakappe **vā** vattamāne yesu bhavādīsu imassa upapatti ahosi, taṃdassanametaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhave vāti**-ādīsu kāmādiḥhave **vā** aṇḍajādiyoniya **vā** devādigatiya **vā** nānattakāyanānattasaññī-ādiviññāṇaṭṭhitiya **vā** sattāvāse **vā** khattiyādisattanikāye **vā**. Yasmā idaṃ bhagavato vasena¹ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ āgataṃ, tasmā tasseva nāmādivasena atthaṃ yojetvā dassento āha “**evamñāmoti vessantaro vā jotipālo vā**”ti-ādi. **Sālimānsodanāhāro vāti** gihikālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pavattaphalabhojano vāti** tāpasādikālaṃ sandhāya. **Pavattaphalabhojanoti** sayampatitaphalāhāro. **Sāmisānirāmisādippabhedānanti** ettha **sāmisā** gehassitasomanassādayo, **nirāmisā** nekkhammassitasomanassādayo. **Ādi-**saddena vivekajasamādhijasukhādīnaṃ saṅgaho.

Heṭṭhā sāmāññato vuttamevatthaṃ vibhajitvā dassetukāmo “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **amutrāsinti** sāmāññaniddesoyaṃ, byāpanicchālopo **vā**, amutra amutra āsinti vuttaṃ hoti. **Anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇanti** ettha **ārohantassāti** paṭilomato ñāṇena pubbenivāsāṃ ārohantassa. **Paṭinivattantassāti** pubbenivāsāṃ

1. Balena (Syā)

anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa.

Paccavekkhaṇanti anussaritānussaritassa paccavekkhaṇaṃ. **Tasmāti** vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyāti** idha carimabhava upapattiyā. **Anantaranti** atītānantaramāha. **Amutrāti** amukasmim bhaveti attho. **Udapādinti** uppajjim. **Tāhi devatāhīti** tusitadevatāhi. **Ekagottoti** tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānāvattthāyaṃ devalokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena “**dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamaṭṭamevā**”ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittuppattikālādīsu aniṭṭhāraṃmaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vattuṃ, dhammānaṃ uppādanirodhasaṅkhāradukkhanti veditaḅbaṃ. **Sattapaññāsa -pa- pariyaṇtoti** idaṃ manussavassagaṇaṇāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇāya pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametam, tañca kho yathārahato, na yathānupubbatoti dassento “**nāmagottavasenā**”ti-ādimāha. **Uddisīyatīti** disvāva aviññeyyattā “ayaṃ ko nāmo”ti pucchite “tisso gotamo”ti nāmagottena uddisīyati. **Vaṇṇādīhīti** vaṇṇāhāravedayatīyuparicchedehi. **Sāmotīti** ettha **itī**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena evamādi-evamapakāraṇānattatoti dassitaṃ hoti. **Nāmagottaṃ uddesoti** uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṃ. **Itare ākārāti** ākarīyati disvāva satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākārā. “**No ca kho avisesenā**”ti saṅkhepato vuttamevattham vitthārena dassento āha “**titthiyā hī**”ti-ādi. Tattha **titthiyāti** aññatitthiyā. Te pana kammavādino kiriyavādino tāpasādayo. Yasmā titthiyānaṃ **brahmajālādīsu** cattālīsāya eva samvaṭṭavivaṭṭānaṃ anussaraṇaṃ āgataṃ, tasmā “**na tato paran**”ti vatvā tattha kāraṇaṃ vadanto “**dubbalapaññattā**”ti-ādimāha. Tena vipassanābhiyogo pubbenivāsānussatiñāṇassa visesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā ṭhapetvā aggasāvakaṃmahāsāvake itare pakatisāvakaṃ kappasatampi kappasahassampi

anussarantiyevāti daṭṭhabbaṃ. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge**¹ “pakatisāvakaṃ kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā”ti. **Ettako hi tesam abhinīhāro**ti kappānaṃ satasahassampi tadadhikaṃ ekaṃ dve ca asaṅkhyeyyānīti kālavasena evaṃparimāṇo yathākkamaṃ tesam mahāsāvaka-aggasāvakaṃpaccekabuddhānaṃ puññañāṇābhinihāro, sāvakaṃpaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesam tesam ariyānaṃ abhiññāṇānavibhavo, evaṃ sante buddhānaṃpissa paricchedatā āpannāti āha **“buddhānaṃ pana paricchedo natthī”**ti. “Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ”ti² vacanato sabbaññutaññāṇassa viya buddhānaṃ abhiññāṇānaṃpissavisaye paricchedo nāma natthīti tattha yaṃ yaṃ ñātuṃ icchanti, taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede kāraṇūpāyakosallapariggahādina³ sātisayattā mahābodhisambhārānaṃ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto taṃnibbattānaṃ abhiññāṇānaṃnti āha **“buddhānaṃ pana paricchedo natthī”**ti. Atīte “ettakānaṃ kappānaṃ asaṅkhyeyyānī”ti evaṃ kālaparicchedo natthi anāgate anāgataṃsañāṇassa viya. Tenāha **“yāva icchanti tāva saranti”**ti.

Evaṃ pañcannaṃ janānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ kālavibhāgato dassetvā idāni ārammaṇaggahaṇavasena pavattivisesaṃ dassento **“titthiyā cā”**ti-ādimāha. **Khandhapaṭipāṭimeva sarantīti** ettha **khandhapaṭipāṭi** khandhānaṃ anukkamo, sā ca kho cutito paṭṭhāya uppaṭipāṭivasena. Keci panettha “iriyāpathapaṭipāṭi khandhapaṭipāṭi”ti vadanti. Vuttamevatthaṃ byatirekato vibhāvento āha **“paṭipāṭim muñcivā”**ti-ādi. Tattha **cutipaṭisandhivasenā**ti attano parassa vā tasmim tasmim attabhāve cutim disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena. Yathā pana andhā yaṭṭhim amuñcivā gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭim amuñcivāva sarantīti āha **“tesañhi andhānaṃ viya icchitappadesokkamaṇaṃ natthī”**ti. **Sāvaka**ti pakatisāvakaṃ mahāsāvakaṃ aggasāvakaṃ sāmaññato vuttā. Pakatisāvakaṃ hi khandhapaṭipāṭiyāpi

1. Visuddhi 2. 41 piṭṭhe.

2. Khu 9. 376 piṭṭhe.

3. Karuṇūpāyakosallapariggahādina (Visuddhimaggaṭīkāyaṃ Abhiññāniddeśavaṇṇanāyaṃ)

anussaranti, cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti balavapaññatā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnam pana aggasāvakanam khandhapaṭipāṭikiccam natthi. Ekassa attabhāvassa cutim disvā paṭisandhim passanti, puna aparassa cutim disvā paṭisandhinti evam cutipaṭisandhivasenapi saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāyam caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagatam supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa agocaratā, na tveva buddhānam nātum icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho tam nāṇalokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakam viya supākaṭam suvibhūtaṃveva hoti, tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattāti āha “**buddhā panā**”ti-ādi.

Tattha **sīhokkantavasenā**ti sīhagatipatanavasena. **Yam Yam ṭhānam ākaṅkhan**tīti yasmim kappe yasmim bhave Yam Yam ṭhānam jānitum icchanti. **Tam sabbam sarantiyevā**ti nātum icchitam tam sabbam sarantiyeva, na na saranti. Buddhānañhi neva khandhapaṭipāṭikiccam, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccam atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭisu heṭṭhā vā upari vā Yam Yam ṭhānam icchanti, tam tam pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāḷim paṭhantā “paṭhamam jhānam -pa- pañcamam jhānam”ti-ādipariyosānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na anupadam, evam anekāpi kappakoṭiyo peyyālapāḷim viya saṅkhipitvā Yam Yam icchanti, tattha tattheva nāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evam gacchantānañca tesam nānam yathā nāma katavāavedhiparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati na sajjati na virajjhati, evam antarantarāsu jāṭīsu na sajjati na virajjhati, asajjamānam avirajjhamānam icchiticchitaṭṭhānamyeva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbam pubbenivāsantveva saṅgahitānīti āha “**kim viditam karoti? Pubbenivāsan**”ti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha “**sveva moho**”ti-ādi. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇam, obhāsova karaṇam obhāsakaraṇam, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesam pasamsāvacananti** paṭipakkhavidhamanapavattivisesānam bodhanato vuttam. **Avijjā vihatā**ti etena vijānanaṭṭhena vijjāti

ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Kasmā? Yasmā vijjā uppannāti** etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha “**vīriyātāpena ātāpino**”ti, vīriyavatoti attho. **Pesitacittassāti**¹ yathādhippetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa². **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharatoti** aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassāti** sammappadhānāmanuyuttassa. Sesamettha uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññānakathā

13. **Cutiyaṭi** cavane. **Upapāṭeti** upapajjane. Samīpatthe cetam bhummavacanaṃ, cutikkhaṇasāmantā upapattikkhaṇasāmantā cāti vuttaṃ hoti. Tathā hi vakkhati “ye pana āsannacutikā”ti-ādi. **Yena ñāṇenāti** yena dībbacakkhuññāna. Dībbacakkhuññāneva hi sattānaṃ cuti ca upapatti ca ñāyati. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyaṭi** “dībbacakkhuññānaṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtana kusiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātabbaṃ, upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabbaṃ”ti-ādinā dībbacakkhuññānaṃ parikammaṃ vattabbaṃ bhavēyya.

So ahanti so katacittābhinihāro ahaṃ. **Dibbasadisattāti** divi bhavanti dībbaṃ, devānaṃ pasādacakkhu, tena dībbena cakkhunā sadisattāti attho. **Dibbasadisattāti** ca hīnūpamādassanaṃ devatānaṃ dībbacakkhutopi

1. Pesitattassāti (Sī, Ka)

2. Yathādhippetatthasiddhipativissaṭṭhassa cittassa (Syā, Ka)

Yathādhippetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa (Sī)

imassa mahānubhāvattā. Idāni taṃ dibbasadisattaṃ vibhāvetuṃ “**devatānañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sucaritakammanibbattanti** saddhābahulatāvisuddhadiṭṭhitā-ānisaṃsadassāvitādisampattiyaṃ suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammena nibbattaṃ. **Pittasemharuhirādīhīti ādi**-saddena vātarogādīnaṃ saṅgaho. **Apalibuddhanti** anupaddutaṃ. Pittādīhi anupaddutattā kammaṃ ca uḷāratāya upakkilesavimutti veditabbā. Upakkilesadosarahitañhi kammaṃ tiṇḍididosarahitaṃ viya sassaṃ uḷāraphalaṃ anupakkiliṭṭhaṃ hoti. Kāraṇūpacārena cassa phalaṃ tathā voharīyati yathā “sukkaṃ sukkavipākaṃ”ti. **Dūrepīti pi**-saddena sukhumassapi ārammaṇassa sampañcchanasamatthataṃ saṅgaṇhāti. **Pasādacakkhūti** catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādalakkaṇaṃ cakkhu. **Vīriyabhāvanābalanibbattanti** vīriyārambhavaseneva ijghanato sabbāpi kusalabhāvanā vīriyabhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgatā vā iddhipādabhāvanā visesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṃ vīriyabhāvanābalanibbattaṃ. Nāṇamayaṃ cakkhu **ñāṇacakkhu**. **Tādisamevāti** upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumassapi ārammaṇassa sampañcchanasamatthatāya ca taṃsadisameva.

Dibbavihārasena paṭiladdhattāti dibbavihārasaṅkhātānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasenassa dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissitattāti** aṭṭhaṅgasamannāgamena ukkaṃsagataṃ pādakajjhānasaṅkhātānaṃ dibbavihāraṃ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpannaṃ vā attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ nissāya paccayabhūtaṃ sannissitattāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ālokariggahena mahājutikattāpi dibbanti** kaṣiṇālokānuggahena pattabbattā sayāṃ ñāṇālokapharaṇabhāvena ca mahājutikabhāvatoṇi dibbanti attho. Mahājutikampi hi dibbanti vuccati “dibbamidaṃ byamhan”ti-ādīsu. **Mahāgatikattāti** mahanīyagamanattā, vimhayanīyappavattikattāti attho. Vimhayanīyā hissa pavatti torokuṭṭadīgatarūpadassanato. **Taṃ sabbanti** “heṭṭhā vuttaṃ atthapañcakamapekhitvā vuttan”ti vadanti. Keci pana “jutigati-atthesupi saddavidū divusaddaṃ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā ‘saddasatthānūsārena veditabban’ti idaṃ dibbati jotayatīti dibbaṃ, dibbati gacchati asajjamānaṃ pavattatīti dibbanti imamatthaṃ dassetuṃ vuttan”ti vadanti. **Ācariyadhammapālatthero** pana—

“Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṃ
 tappaṭipakkhābhivhavassa atthato tassa vijayicchā nāma hoti,
 dibbacakkhulābhī ca iddhimā devatānaṃ
 vacanagahaṇakkhamanamammadānavasena mahāmogallānattherādayo
 viya dānaggahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyāti evaṃ
 vihāravijayicchāvohārajutigatisaṅkhātānaṃ atthānaṃ vasena imassa
 abhiññāñāṇassa dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva
 atthesu divusaddaṃ icchantīti ‘taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena
 veditabban’ti vuttan’ti¹—

āha.

Dassanaṭṭhenāti rūpadassanabhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṃ
 passanti. Yathā maṃsacakkhu viññāṇādhiṭṭhitāṃ samavisamaṃ ācikkhantaṃ
 viya pavattati, na tathā idaṃ. Idaṃ pana sayameva tato sātisaṃ
 cakkhukiccakārīti āha “**cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū**”ti.
Diṭṭhivisuddhihetuttāti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaritaṃ “**yo hī**”ti-ādi
 vuttaṃ. **Ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhātī**ti parato uppattiyā adassanato “etthevāyaṃ
 satto ucchinno, evamitarepī”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti.
Navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhātīti jhānalābhī adhiccasamuppannito viya
 gaṇhāti. Yathā hi so asaṅṅasattā cavitvā idhūpapanno pabbajito samāno
 abhiññālābhī hutvā pubbenivāsaṃ anussaranto idhūpapattimeva disvā tato
 paraṃ asaṅṅabhava uppattiṃ anussaritumasakkonto “ahaṃ
 adhiccasamuppanno pubbe nāhosim, somhi etarahi ahutvā sattatāya
 pariṇato, sesāpi sattā tādisāyevā”ti abhinavasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti,
 evamayampi upapātamatameva disvā cutiṃ apassanto
 navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Idāni aññathāpi visuddhikāraṇaṃ dassento āha “**ekādasā-**
upakkilesavirahato vā”ti-ādi. **Yathāhāti**ti upakkilesasutte āgatapāḷiṃ
 nidasseti. Tattha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputte
 āmantetvā dhammaṃ dassentena “anuruddhā tumhe kiṃ imehi na
 āluḷissanti, ahampi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḷitapubbo”ti
 dassetuṃ—

1. Visuddhimaggaṭīkāyaṃ abhiññāniddesavaṇṇanāyaṃ.

“Ahampi sudam̃ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ’ti. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇaṃ me samādhī cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, soham̃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’ti.

So kho aham̃ anuruddhā appamatto ātāpī pahitto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ’ti. Tassa mayham̃ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇaṃ pana me samādhī cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, soham̃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’ti”—

ādinā¹ desanaṃ ārabhitvā idaṃ vuttaṃ “so kho aham̃ anuruddhā vicikicchā cittaṃ upakkilesoti iti viditvā”ti-ādi.

Tattha² **vicikicchā**ti mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa “idaṃ nu kho kin”ti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana me rūpāni upaṭṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī bhavati, taṃ tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha “**amanasikāro**”ti. **Thinamiddhanti** kiñci amanasikarontassa uppannaṃ thinamiddham̃. Tathābhūtassa hi savipphārikamanasikārassa abhāvato thinamiddham̃ uppajjati. **Chambhitattanti** thinamiddham̃ vinodetvā

1. Ma 3. 196 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 4. 148 piṭṭhādīsipi passitabbaṃ.

yathāraddhamanasikāravasena himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo passantassa uppannaṃ chambhitattaṃ. **Uppilanti**¹ “mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā cakkhuviññāṇena olokiyamānaṃ na passati, adiṭṭhe parikappitasadise kimnāma bhayan”ti bhayassa vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṃ nissāya uppannaṃ uppilāvittam². **Duṭṭhullanti** kāyālasiyaṃ. “Mayā thinamiddhaṃ chambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ gāḷhaṃ vīriyaṃ paggaḥitaṃ, tena me uppilasaṅkhātā cittasamādhidūsitā gehassitā balavapīti uppannā”ti vīriyaṃ sithilaṃ karontassa hi kāyaduṭṭhullaṃ kāyadaratho kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti “mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannaṃ”ti puna vīriyaṃ paggaḥato uppannaṃ accāraddhavīriyaṃ. **Atilīnavīriyanti** “mama vīriyaṃ paggaḥato evaṃ jātan”ti puna vīriyaṃ sithilayato uppannaṃ atilīnavīriyaṃ. **Abhijappāti** devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṃghaṃ passato uppannā taṇhā. “Evaṃ me hotū”ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṇhā. **Nānattasaññāti** “mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidhaṃ rūpaṃ manasikāraṃ karissāmī”ti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto uppannā nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā. **Atinijjhāyitattanti** “mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā anīṭṭhaṃ vā ekajātikameva rūpaṃ manasi karissāmī”ti tathā manasikaroto uppannaṃ rūpānaṃ atinijjhāyitattaṃ, ativiya uttari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ. **Obhāsanti** parikammamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. **Na ca rūpāni passāmīti** parikammobhāsamanasikārappasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpāni hi kho passāmīti** tena parikammobhāseṇa pharitvā ṭhitaṭṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti ādi-saddena—

“Kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo,

1. Ubbillāvantanti (Sī), ubbillanti (Syā)

2. Ubbillāvitattaṃ (Sī, Syā)

yvāhaṃ obhāsaṃ hi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ'ti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi 'yasmim hi kho ahaṃ samaye rūpanimittaṃ amanasikarivā obhāsanimittaṃ manasi karomi. Obhāsaṃ hi kho tasmim samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmim panāhaṃ samaye obhāsanimittaṃ amanasikarivā rūpanimittaṃ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmim samaye passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattim kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ'ti¹—

evamādiṭṭhāni saṅgaṇhāti.

Manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussānaṃ gocarabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ. Tadaññassa pana dibbatirokuṭṭasukhumādiḥhedassa rūpassa dassanato atikkantaṃ mānusaṃ. Evarūpaṃ tañca manussūpacāraṃ atikkantaṃ nāma hotīti āha “**manussūpacāraṃ atikkamivā rūpadassanena**”ti. Tattha **manussūpacāraṃ** manussehi upacaritabbaṭṭhānaṃ, pakatiyā cakkhudvārena gahetabbaṃ visayanti adhippāyo. Evaṃ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṃ “**mānusaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatthāpi mānsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. **Dibbena cakkhunāti** dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṃ na sakkā khaṇassa ati-ittaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ, tañca purejātapaccayabhūtaṃ, na ca āvajjanaparikkammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṃ ārammaṇapaccayo bhavituṃ sakkoti, bhijjamānaṃ vā, tasmā cutūpapātakkhaṇe rūpaṃ dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkoti suvuttametam.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṃ rūpārammaṇameva, atha kasmā “satte passāmī”ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagatarūpadassanato evaṃ vuttaṃ. Sattagahaṇassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttanti vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. **Evarūpeti** na cutūpapātakkhaṇasamaṅgīnoti adhippāyo. Mohūpanissayaṃ nāma kammaṃ nihīnaṃ nihīnaphalaṃ hotīti āha “**mohanissandayuttattā**”ti. Mohūpanissayatā ca kusalakammaṃ

1. Ma 3. 199 piṭṭhe.

pubbabhāge mohappavattibahulatāya veditabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṅkiliṭṭhaṃ kusalakammaṃ nihīnameva jāti-ādiṃ nipphādetīti nihīnajāti-ādayo mohassa nissandaphalānīti āha “**hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ**”ti-ādi. **Hīlī**teti garahite. **Ohīlī**teti visesato garahite. **Uññāteti** lāmakabhāvena ñāte. **Avaññāteti** visesato lāmakabhāvena vidite. **Amohanissandayuttattā**ti ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭisandhike dasseti. **Tabbiparī**teti tassa hīlītādibhāvassa viparīte, ahīlīte anohīlīte anuññāte anavaññāte cittīkateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. **Dubbaṇṇeti** asundaravaṇṇe. Sā panāyaṃ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkamaṃ kammassa adosadosūpanissayatāya hotīti āha “**adosanissandayuttattā**”ti-ādi. Adosūpanissayatā ca kammassa mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā veditabbā. **Abhirūpe virūpeti** idaṃ saṅṭhānavasena vuttaṃ. Saṅṭhānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti “mahantaṃ hatthivaṇṇaṃ abhinimminivā”ti-ādīsu¹ viya. Paṭṭhamaṃ vutto pana atto vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha “**sugatigate**”ti, sugatiṃ upapanneti attho. Alobhajjhāsayaṃ sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha “**alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane**”ti. Dukkhaṃ gatiṃ gatā duggatāti āha “**duggatigate**”ti. Lobhajjhāsayaṃ sattā luddhā maccharino lobhūpanissayena kammunā duggatā durūpā hontīti āha “**lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne**”ti. **Upacitanti** phalāvahabhāvena kataṃ. Yathā katañhi kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Cavamāneti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttanti** visayamukhena visayibyāpāramāha. **Purimehīti** “dibbena cakkhunā”ti-ādīni padāni sandhāya vuttaṃ. **Ādīhīti** ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā “dibbena -pa- passāmī”ti imehi “cavamāne”ti-ādīhi ca dibbacakkhukiccaṃ vuttanti attho.

1. Saṃ 1. 105 piṭṭhe.

Iminā pana padenāti “yathākammūpage satte pajānāmi”ti iminā vākyena. Pajjati nāyati attho imināti hi padaṃ vākyam.

Mahantaṃ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṃ disvā tesam dukkhānubhavanaṃ kāmāvacaracitteneva jānāti veditabbaṃ. **Soti** nerayikasatte paccakkhato disvā ṭhito dibbacakkhuñāṇalābhī. **Evaṃ manasi karoti**ti tesam nerayikānaṃ nirayasaṃvattanikassa kammaṃ nātukāmatāvasena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena manasi karoti. **Kim nu khoti**-ādi manasikāraavidhidassanaṃ. Evaṃ pana parikammaṃ katvā pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaṃ uppajjati, tasmim̐ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesam purimāni tīṇi cattāri vā parikamma-upacārānulomagotrabhunāmākāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, tattha yaṃ tena appanācittena saddhim̐ uppannaṃ nāṇaṃ, taṃ yathākammūpagañāṇanti veditabbaṃ. **“Visuṃ parikammaṃ natthi”**ti idaṃ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthi adhippāyena vuttaṃ. Evañcetaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathākammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. Nerayikadevaggahaṇaṇcetta nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Ākaṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññagatikesupi evaṃ paṭipajjatiyeva. Tathā hi vakkhati “apāyaggahaṇena tiracchānayaṇim̐ dīpeti”ti-ādi, “sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī”ti ca. Taṃ nirayasaṃvattaniyakammaṃ ārammaṇametassāti **taṃkammārammaṇaṃ. Phārusakavanādīsūti ādi**-saddena cittalatāvanādīnaṃ saṅgaho.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthi, evaṃ anāgataṃsañāṇassapīti visuṃ parikammābhāvaṃca nidasseti. Tattha kāraṇamāha **“dibbacakkhupādakāneva hi imāni”**ti. Tatrāyamadhippāyo—yathā dibbacakkhulābhī nirayādi-abhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayikādike satte disvā tehi pubbe āyūhitaṃ nirayasaṃvattaniyādikaṃ kammaṃ tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṃ yassa yassa sattassa samanantaraṃ anāgataṃ attabhāvaṃ nātukāmo, taṃ taṃ odissa ālokaṃ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitaṃ tassa nibbattaṃ kammaṃ

yathākammūpagañāṇena disvā tena tena nibbattetabbaṃ anāgataṃ
 attabhāvaṃ ñātukāmo tādisena samādānena tajjena ca manasikārena
 parikkhate citte yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṃ
 anāgataṃsañāṇaṃ nāma. Yasmā etaṃ dvayaṃ dibbacakkhuñāṇe sati eva
 sijjhati, nāsati. Tena vuttaṃ “**imāni dibbacakkhunā saheva ijjhantī**”ti.

Kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitanti kāyena duṭṭhu
 caritaṃ, kāyato vā uppannaṃ kilesapūtikattā duṭṭhu caritaṃ
 kāyaduccharitanti evaṃ yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Kāyoti** cettha copanakāyo
 adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ
 kāyaduccharitaṃ. Yasmim̐ santāne kammaṃ katupacitaṃ, asati¹
 āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti
 vattabboti āha “**samannāgatāti samaṅgībhūtā**”ti. **Anatthakāmā hutvāti** etena
 mātāpitaro viya puttānaṃ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṃ atthakāmā
 hutvā garahakā upavādakā na hontīti dasseti. **Guṇaparidhaṃsanenāti**
 vijjamañānaṃ guṇānaṃ viddhaṃsanena, vināsanenāti attho. Nanu ca
 animavatthunāpi upavādo guṇaparidhaṃsanaṃ evāti? Saccametaṃ, guṇāti
 panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti
 sīlaparidhaṃsanaṃ visuṃ gahitaṃ. Tenāha “**natthi imesaṃ**
samaṇadhammo”ti-ādi. **Samaṇadhammoti** ca sīlasaṃyamaṃ sandhāya
 vadati. **Jānaṃ vāti** yaṃ upavadati, tassa ariyabhāvaṃ jānanto vā. **Ajānaṃ**
vāti ajānanto vā. Jānañājananañcettha appamañānaṃ, ariyabhāvo eva
 pamānaṃ. Tenāha “**ubhayathāpi ariyūpavādova hotī**”ti. “Ariyoti pana
 ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṃ pavedentassa
 guṇaparidhaṃsanaṃ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī”ti vadanti. **Bhāriyaṃ**
kammanti ānantariyasadisattā bhāriyaṃ kammaṃ, satekiccaṃ pana hoti
 khamāpanena, na ānantariyaṃ viya atekiccaṃ.

Tassa ca āvibhāvattanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṃ. **Tam̐**
jigucchīti tam̐ theram̐, tam̐ vā kiriyam̐ jigucchi. **Aticchātoti** ativiya
 khudābhībhūto. **Mahallakoti** samañānaṃ sārūppamasārūppam̐,
 lokasamudācāramattaṃ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā
 guṇaparidhaṃsanena

1. Asatissa (Syā)

garahatīti veditabbaṃ. **Amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsīti** “samaṇena nāma evaṃ katan”ti vutte mayaṃ sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva therō “**atthi te āvuso imasmim̄ sāsane paṭiṭṭhā**”ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane paṭiṭṭhāti āha “**sotāpanno ahan**”ti. Thero taṃ karuṇāyamāno “**khīṇāsavo tayā upavadito**”ti attānaṃ āvi akāsi. **Tenassa taṃ pākātikaṃ ahoṣīti** tena assa taṃ kammaṃ maggāvaraṇaṃ nāhoṣīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṃ suppahīnabhāvato saggāvaraṇamassa kātumasamatthameva taṃ kammaṃ. **Attanā vuḍḍhataro hotīti** ettha “ukkuṭikaṃ nisīditvā khamāpetabbo”ti **visuddhimagge**¹ vuttaṃ. Sotāpannasakadāgāmīno dosenapi nakkhamanti, sesa-ariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatim̄ samvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha “**sace so nakkhamatī**”ti. **Attanā vuḍḍhataro hoti, ṭhitakenevāti** etthāpi “ukkuṭikaṃ nisīditvā”ti **visuddhimagge**¹ vuttaṃ. Evañhi tattha vuttaṃ—

“Sace disāpakkanto hoti, sayam̄ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmim̄ vihāre bhikkhū vasanti, tesam̄ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṅcīdaṅca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabban”ti.

Idaṃ pana parampi tattha¹ vuttaṃ—

“Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṅcīdaṅca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṃ karomī’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘tumhe mā cintayittha, therō tumhākaṃ khamatī, cittaṃ vūpasamethā’ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena² añjalim̄ paggahetvā ‘khamatū’ti vattabban”ti.

1. Visuddhi 2. 56 piṭṭhe.

2. Aniyamagatadisābhimukhena (Ka)

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṃ sandhāyāha.
Pākatikameva hotīti evaṃ kate attano cittaṃ pasīdatīti taṃ kammaṃ
 saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṃ na hotīti adhippāyoti keci vadanti.
Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasamvaṇṇanāyaṃ¹—

“Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi
 sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaraṇādhiṃvāse mahāsatte
 ariyūpavādakammabhisapasāṅkhātā pharusavacanaṃ saṃyuttaṃ
 mahāsattassa khettaṃviseṣabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya
 diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti,
 sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ. Khamāpīte pana mahāsatte
 payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajji
 ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa
 diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā”ti—

ācariyadhammapālattherena vuttattā evaṃ khamāpīte taṃ kammaṃ
 payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahosikammabhāvena
 avipākadhammataṃ āpannanti neva saggāvaraṇaṃ na mokkhāvaraṇaṃ
 hotīti evamettha attho gahetabbo.

Viparītaṃ dassanametesanti **viparītaḍḍassanā**. Samādātabbaṭṭhena
 samādānāni, kammāni samādānāni yesaṃ te kammasamādānā,
 micchādiṭṭhivasena kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā**, hetu-
 atthaṃ vā antogadhaṃ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā
micchādiṭṭhikammasamādānā. Tayimaṃ atthaṃ dassento
 “**micchādiṭṭhivasenā**”ti-ādimāha. Ye ca -pa- samādapenti, tepi
 micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. **Sīlasampannoti**-ādi
 paripakkindriyassa maggasamaṅgino vasena vuttaṃ, aggamaḅgaṭṭhe pana
 vattabbameva natthi. Atha vā aggamaḅgapariyāpannā eva sīlādayo
 vedītabbā. Aggamaḅgaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsīkā aññārādhanā,
 itaresaṃ anekaṃsīkā. **Aññanti** arahattaṃ. **Evaṃsāmpadamidanti** ettha
 sampajjanaṃ sampadā, nipphatti, evaṃ avirajjhanakanipphattikanti attho,
 yathā taṃ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṃ

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 156 piṭṭhe.

hoti. Yathā hi maggānantaramā avirajjhivāva phalaṃ nibbattaṃ, evameva imassapi puggalassa cuti-anantaramā avirajjhivāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmīhi buddhavacane na imāya upamāya gāḷhataramā katvā vutta-upamā atthi. **Taṃ vācaṃ appahāyāti**-ādīsu¹ ariyūpavādaṃ sandhāya “puna evarūpim vācaṃ na vakkhāmi”ti vadanto vācaṃ pajahati nāma, “puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmi”ti cintento cittaṃ pajahati nāma, “puna evarūpim diṭṭhim na gaṇhissāmi”ti pajahanto diṭṭhim pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ nirayeti** yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṃ yutti—nirayūpago ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti. Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”ti evamādivacanena tadādāyakassa appahānena ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvahova, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena na antarāyiko anattāhāvaho yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha “**micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjāni**”ti.

“Ucchinnabhavanettiko bhikkhave tathāgatassa kāyo tiṭṭhati², ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan”ti ca evamādisu viya idha **kāya-saddo** khandhapañcakavisayoti āha “**kāyassa bhedaṃ upādinnakkhandhapariccāgā**”ti. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarūpādānamevāti āha “**paraṃ maraṇāti tadanantaramā abhinibbattakkhandhaggahaṇe**”ti³. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjatīti āha “**kāyassa bhedaṃ jīvitindriyassa upacchedā**”ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha “**puññasammata āyā**”ti. Āyanti etasmā sukhānīti āyo, puññakammādīnaṃ sukhasādhanāṃ. Tenāha “**sukhānaṃ vā āyassa abhāvā**”ti. **Vivasāti** kamma vasa vattanato attano vase vattitum na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā,

1. Ma-Ṭṭha 1. 337 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Abhinibbattakkhandhaggahaṇāti (Syā)

avasavattinoti attho. Iyati¹ assādīyatīti ayo, assādoti āha “**assādasāññito ayo**”ti.

Nāgarājādīnanti ādi-saddena supañṇādīnaṃ saṅgaho. **Asurasadisanti** petāsurasadisam. **So hīti** so asurakāyo. **Sabbasamussayehīti** sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsītōti vuttam hoti. **Vuttavipariyāyenāti** “suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā caritaṃ anavajjattāti sucaritan”ti-ādinā kāyaduccaritenāti-ādīnaṃ padānaṃ vuttassa atthassa vipariyāyena. “Ito bho sugatim gacchā”ti² vacanato manussagatipi sugatīyevāti āha “**sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī**”ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañṇakathā

14. **Vipassanāpādakanti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayañṇasaṃvaddhitattā³ sayambhūñṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañṇasaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevasaññānāsāññāyatanam avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** nānāyato vibhāvītā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsaticōṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyanaṃ sabbaññutañṇasaṃnissayassa ariyamaggañṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñṇaṇaṃ hoti. Yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññānti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsaticōṭisatasahassapabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsaticōṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro

1. Ayati (Sī, Syā) 2. Khu 1. 248 piṭṭhe. 3. Cintāmayañṇasaṃvaddhitā (Sī, Syā)

paramatthamañjusāyaṃ visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ uddesato dassito, atthikehi tato gahetabbo.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayo ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento “**tatra cetamñāṇaṃ**”ti vatvā **khayeti** ca ādhāre bhumaṃ, na visayeti dassento “**tappariyāpannattā**”ti āha. **Idaṃ dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiiyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccaṃ**”ti-ādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti** sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammoḥato paṭivijjhanena. Asammohaṇapaṭivedhoti ca yathā tasmimñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha “**yathābhūtaṃ abhaññāsinaṃ**”ti. **Nibbattikanti** nipphādentam. **Yaṃ thānaṃ patvāti** yaṃ nibbānaṃ maggassa āramaṇapaccayatṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavattinti** appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassāti** dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam.

Kilesavasenaṃ āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo, tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādiṇipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “**pariyāyato**”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ “**āsavānaṃ khayañāṇāyā**”ti āradhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abhaññāsinti**-ādinā missakamaggo idha kathitoti “**saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti**”ti vuttaṃ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā “**yathābhūtaṃ abhaññāsinaṃ**”ti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya “**evaṃ jānato evaṃ passato**”ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamam panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇeneva¹

1. Phalakkhaṇe (Si)

veditabbanti āha **“vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti”**ti. **Jānato passatoti** vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgho daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassapi kamma āyatim appaṭisandhikabhāvato **“khīṇā jāti”**ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi vusitaṃ brahmacariyanti-ādim pajānāti, tasmā vuttaṃ **“khīṇajātīti-ādīhi tassa bhūmin”**ti. Tattha **tassāti** paccavekkhaṇañāssa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena **“katamā panā”**ti-ādinā codanā katā, taṃ pakāsetvā parihāraṃ vattukāmo āha **“na tāvassā”**ti-ādi. **Na tāvassa atitā jāti khīṇāti** maggabhāvanāya na khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **“pubbeva khīṇattā”**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatāti** ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena vadati. Tenāha **“anāgate vāyāmābhāvato”**ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha **“yā pana maggassā”**ti-ādi. **“Yā panā”**ti hi ādinā maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvināsanadvārena khīṇabhāvo pakāsiyati. **Ekacatupañcavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanattam. **Tanti** yathāvuttajātīm. **Soti** bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **“niṭṭhitan”**ti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikkiccasādhana vasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugunā pavatti, itarasaccesu ca nesam pahānābhisamayādivasena pavatti pākāṭā eva. Tena vuttaṃ **“catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā”**ti. **Nāparaṃ itthattāyāti** ime pakārā ittham, tabbhāvo itthattam, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **“evaṃsoḷasakiccabhāvāyā”**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākāṭā hutvā

upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ, tadatthattāya itaresanti āha “**kilesakkhayāya vā**”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. “Nāparaṃ itthattāyāti abbhaññāsīn”ti etthāyamaṃ nayo—**itthattāyāti** nissakke sampadānavacanaṃ. Tenāyamattho—itthattāya itthambhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparāṃ anāgatakkhandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā appaṭiṭṭhā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Apariññātāmūlakā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, paṭiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ”ti-ādī¹. Te pana pañcakkhandhā carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti abbhaññāsinti.

Paccavekkhaṇāñāpariggahitanti na paṭhamadutiyañāḍadvayādhighamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassentoti** nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattuṃ jātoti iminā pana idaṃ dasseti “ahaṃ brāhmaṇa paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa saha-jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuḍḍho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jātoti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇanti** atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇaṃ pakāsetvāti yojetabbaṃ. Tattha **atītaṃsañāṇanti** atītakkhandhāyanadhātusaṅkhāte atītakotṭhāse appaṭihatañāṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa ca dibbacakkhuvāseneva ijjanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttaṃ “**dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇa**”ti. Tattha **dibbacakkhunāti** sapaṭibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ**. Āsavakkhayañāḍadhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāḍadasabalañāṇa-āveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇaṃ buddhaguṇaṃ

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

ijjhanato vuttam “āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇaṃ”ti. Tenāha “sabbepi sabbaññuḡuṇe pakāsetvā”ti.

Āsavakkhayañāṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. Pītipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. Aññāṇanti aññāṇassāti attho. Dhīsaddassa yogato hi sāmi-atthe etaṃ upayogavacanam. Abhikkantāti ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha “**khaye dissati**”ti. Teneva hi “**nikkhanto paṭhamo yāmo**”ti vuttam. Abhikkantataro cāti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissati**”ti. Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yāsasāti iminā edisena parivārena paricchedena. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamañiyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsam ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

Abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamāti vacanadvayassa “sādhu sādhu bho gotamā”ti āmedītavasena attham dassetvā tassa visayaṃ niddhārento āha “**bhaye kodhe**”ti-ādi. Tattha “coro coro, sappo sappo”ti-ādīsu **bhaye** āmedītam. “Vijja vijja, pahara paharā”ti-ādīsu **kodhe**. “Sādhu sādhu”ti-ādīsu **pasamsāyam**. “Gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”ti-ādīsu **turite**. “Āgaccha āgacchā”ti-ādīsu **kotūhale**. “Buddho buddhoti cintento”ti-ādīsu¹ **acchare**. “Atikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”ti-ādīsu² **hāse**. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti-ādīsu **soke**. “Aho sukham, aho sukhan”ti-ādīsu³ **pasāde**. Ca-saddo

1. Khu 4. 310 piṭṭhe.

2. Dī 3. 12; Am 3. 181 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 98; Vi 4. 339 piṭṭhādīsu.

avuttasamuccayattho. Tena garaha-asammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”ti-ādīsu **garahāyaṃ**. “Abhirūpaka abhirūpakā”ti-ādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “**atha vā**”ti-ādīmāha. **Abhikkantanti** vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā vuttaṃ “**yadidaṃ bhoto gotamassa dhammadesanā**”ti. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyaṭṭapepi eseṃa nayo. **Dosanāsanatoti** rāgādikilesaviddhamaṃsanato. **Guṇādhiḡamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhiḡameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ “**saddhājananato paññājananato**”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. **Sāttatoti**-ādīsu sīlādi-atthasampattiyā **sāttato**, sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddappayogaṭāya **uttānapadato**, saṅhasukhumabhāvena duviññeyyatthāṭāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogaṭāya **kaṇṇasukhato**, vipulavisuddhapemaṇiyatthāṭāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato**, thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḡhādivūpasamanena **karuṇāsītalato**, kilesandhakāraavidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇiyato**, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthāṭāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇiyatāya eva **suyyamānasukhato**, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṭṭavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitatoti** evamattho veditabbo. **Evamādīhīti ādi**-saddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādaavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato¹, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyaṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭṭapitaṃ. **Heṭṭhāmukhaḡātanti** sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ ḡātaṃ. **Ugghāṭeyyāti** vivaṭaṃ kareyya.

1. Micchācāraavidhamanato, sammācārapatiṭṭhāpanato (Ka)

Hatthe gahetvā “puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā”ti-ādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandeham̄ esa maggo, evam̄ gacchā”ti dasseyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī kāḷapakkhacātuddasī. **Nikkujjitam̄ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtam̄ bhājanam̄ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukham̄** adhomukhaḥapitatāya **asaddhamme patitṭhitanti** evam̄ padadvayam̄ yathāraham̄ yojetabbam̄, na yathāsaṅkhyam̄. Kāmam̄ kāmaccandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādītṭhi pana savisesam̄ paṭicchādikā satte micchābhinivesanenāti āha “micchādītṭhigahanapaṭicchannan”ti. Tenāha bhagavā “micchādītṭhiparamāham̄ bhikkhave vajjam̄ vadāmī”ti. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā, sammādītṭhi-ādīnam̄ ujupaṭipakkhatāya micchādītṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhatam̄ sandhāya “saggamokkhamaggaṃ ācikkhantena”ti vuttam̄. Sappi-ādisannissayo padīpo na tathā, ujjalo yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇam̄. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādi-upamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnam̄ attani aññathā paṭipādanapariyāyehi attano dībbavīhāravibhāvanapariyāyehi vijjattayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuḡaṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “**anekapariyāyena dhammo pakāsito**”ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhitā.

Pasannākārakathā

Pasannākāranti pasannehi kātabbam̄ sakkāram̄. **Saraṇam̄ gacchāmī**ti ettha iti-saddo luttaniddītṭhoti āha “**saraṇanti gacchāmī**”ti. Ettha hi nāyam̄ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ajam̄ gāmam̄ netīti vuccati, evam̄ “gotamam̄ saraṇam̄ gacchāmī”ti vattum̄ na sakkā, “saraṇanti gacchāmī”ti pana vattabbam̄, tasmā ettha iti-saddo luttaniddītṭhoti veditabbam̄. **Saraṇanti** paṭisaraṇam̄. Tenāha “**parāyaṇan**”ti.

Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampañipādanena ca hotīti āha “**aghassa tātā hitassa ca vidhātā**”ti. **Aghassāti** dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nisakke cetam sāmivacanam. Saraṇanti gamanañcetha tadadhippāyena bhajanam tathā jānanam vāti dassento “**īti iminā adhippāyena**”ti-ādimāha. Tattha **gacchāmīti**-ādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanam. **Bhajanam** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanam, **sevanā** santikāvaccaratā, **payirupāsanam** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evam sabbathāpi anaññasaraṇatamyeva dīpeti. **Gacchāmīti** padassa katham bujjhāmīti ayamattho labbhatīti āha “**yesam hī**”ti-ādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “**yathānusiṭṭham paṭipajjamāne cā**”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭham paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nipariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “**apāyesu apatamāne dhāretī**”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **īti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyatī”ti¹ **suttapadam** saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānam tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nipariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtam labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalānam “yasmā tāya saddhāya² avūpasantāyā”ti-ādivacanato maggena samucchinnānam kilesānam paṭippassaddhippahanakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyaṇena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahiyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. **Anejamāsokanti phalanti** ejaṣaṅkhātāya

1. Khu 1. 254; Am 1. 343 piṭṭhesu.

2. Siddhāya (Sī, Ka)

taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyāṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. **Appaṭikūlanti** avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītaṃ vā attho. Paṇḍarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paṇḍarū**. Yathāha “gihimsasaññī paṇḍarū na’bhāsīṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”¹. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā. **Diṭṭhisīlasaṅghātenā**ti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”² evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”³ evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhatoti** ghaṭīto sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggalā dhammasā** teti purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammasa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayaṅgataṃ vācāya pavedesi.

Pasannākārakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “**saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ -pa- veditabbo**”¹ti vuttam tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha **saraṇanti** padatthato tāva himsatīti saraṇaṃ. Himsatthassa hi sarasaddassa vasenetam padam daṭṭhabbam, tasmā saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhayaṃ cittutrāsaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ hanati, vināsetīti attho. Ratanattayassevetam

1. Ma 1. 226; Vi 3. 10 piṭṭhesu. 2. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39 piṭṭhesu.
3. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

adhivacanāṃ. Atha vā hite pavattanena “sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ atthe niyojanena ahitā ca nivattanena “pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakāṃ abhisamparāyan”ti-ādinā ādīnavadassanādīmukhena anattato nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hīmsati, hitāhitesu appavattipavattihetukāṃ byasanaṃ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantāra-uttaraṇena maggasaṅkhāto dhammo sattānaṃ bhayaṃ hīmsati, itaro assāsadānena. Appakānampi dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hīmsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. “Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavattaratanattayapasādataggarukatāhi vidhutadiṭṭhivicikicchāsammoha-assaddhiyādītāya vihatakiḷeso tadeva ratanattayaṃ saraṇaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamaṇaṃ** saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇaṃ”ti evaṃ upeti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamaṇappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamaṇaṃ lokuttaraṃ lokiyaṅca. Tattha lokuttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamaṇupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamaṇaṃ. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyaḅhisamayavasena, maggadhammo bhāvanāḅhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamaṇatthaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḅgocarabhūtā pariññāḅhisamayavasena, tathā ariyasāḅghaguṇā. Tena vuttaṃ “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati”ti. Ijjhantaṅca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ

tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesāṃ lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ. Tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbatā. Lokiyam pana saraṇagamaṇaṃ puthujjanānaṃ saraṇagamaṇupakkilesavikkhambhanaena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu “sammāsambuddho bhagavā”ti-ādinā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādiṭṭhi, dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Ettha ca “saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya nāṇavippayuttasaraṇagamaṇaṃ dassitanti veditabbaṃ. “Sammādiṭṭhi”ti iminā pana nāṇasampayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ dassitaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṃghasuppaṭipattiṇca lokiyāvabodhavaseneva sammā nāyena dassanato.

Tayidaṃ lokiyasaraṇagamaṇaṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamaṇena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātaṇaṃ** nāma “ajja ādim katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṃghassa”ti evaṃ buddhādīnaṃyeva saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādim katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṃghaparāyaṇoti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamaṇaṃ** nāma “ajja ādim katvā ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṃghassa’ti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādim katvā ‘ahaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomī”ti maṃ dhārethā”ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamaṇaṃ.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṃghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitaṃ, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇaṃ”ti evampi **attasanniyyātaṇaṃ** veditabbaṃ. “Satthāraṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sugataṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhaṇca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi”ti¹ evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamaṇaṃ viya **sissabhāvūpagamaṇaṃ** daṭṭhabbaṃ.

1. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puram.

Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammataṃ¹.

Te mayam vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa-sudhammataṃ”ti²—

evampi ālavakasātāgirahevatādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya **tapparāyaṇatā** veditabbā. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti?

Maggenāgatasaraṇagamaṇehipi “sohaṃ vicarissāmi gāmā gāmaṃ”ti-ādīna¹ tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu siraṣā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti “brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo”ti³ evampi **paṇipāto** daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyatāvasena⁴ catubbidho hoti. Tatha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi ñātibhayādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā—

“Ekena bhogaṃ bhujjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye.

Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissati”ti⁵—

evarūpiṃ diṭṭhadhammikaṃ anusāsaniṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ, samparāyikaṃ pana niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsīanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

1. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 305 piṭṭhe. 3. Ma 2. 345 piṭṭhe.

4. Ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena (Dī-Ṭṭha 1. 207; Ma-Ṭṭha 1. 137; Am-Ṭṭha 2. 18 piṭṭhesu.)

5. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Evam gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi nātiṃ “ñātako me ayan”ti vandatopi saraṇagamanam na bhijjati, pageva apabbajitam. Tathā rājānam bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippasikkhāpakam titthiyampi “ācariyo me ayan”ti vandatopi na bhijjati. Evam **saraṇagamanassa pabhedo** veditabbo.

Saraṇagamanakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamananti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho ānisaṃsaphalaṃ. Vuttañhetam—

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṃghañca saraṇam gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhassa ca atikkamaṃ.
Ariyañcaṭṭhaṅgikam maggam, dukkhūpasamagāminam.

Etam kho saraṇam khemaṃ, etam saraṇamuttamaṃ.
Etam saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī”¹.

Apica niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetam—

“Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāram niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaram jīvitā voropeyya, pitaram jīvitā voropeyya, arahantaṃ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṃgham bhindeyya, aññaṃ sathhāram uddiseyya, netam ṭhānam vijjatī”².

1. Khu 1. 42 piṭṭhe Dhammapade.

2. Ma 3. 110; Am 1. 29 piṭṭhesu.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam—

“Ye keci buddham saraṇam gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmim.
Pahāya mānusam deham,
Devakāyam paripūressanti”¹.

Aparampi vuttam—

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhim yenāyasmā mahāmogallāno tenupasaṅkami -pa- ekamantaṃ ṭhitam kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmogallāno etadavoca ‘sādhu kho devānaminda buddhasaraṇagamanam hoti, buddhasaraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ param maraṇā sugatim saggaṃ lokam upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukkena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehi’²”.

Esa nayo dhamme saṅghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Tathā hi **velāmasutte**³ “karīsassa catutṭhabhāgappamaṇānam caturāsīsahassasaṅkhyānam suvaṇṇapātirūpiyapātikāmsapātīnam yathākkamaṃ rūpīyasuvaṇṇahiraññapūrānam sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānam caturāsītiyā hatthisahassānam caturāsītiyā assasahassānam caturāsītiyā rathasahassānam caturāsītiyā dhenusahassānam caturāsītiyā kaññāsahassānam caturāsītiyā pallaṅkasahassānam caturāsītiyā vatthakoṭisahassānam aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaram pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnam mahapphalataram, tato sataṃ sotāpannānam dinnadānato ekassa sakadāgāmino,

1. Dī 2. 204; Saṃ 1. 25 piṭṭhesu. 2. Saṃ 2. 463, 467 piṭṭhesu. 3. Am 3. 195 piṭṭhe.

tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihāra karaṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalataraṃ”ti pakāsitaṃ. Vuttañhetarū—

“Yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ”ti¹—
ādi. Evaṃ **saraṇagamanaphalaṃ** veditabbaṃ.

Sāraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamaṇaṃ tīsu vatthūsu aññāsaṃsayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ, na ujjalaṃ aparisuddhaṃ apariyodātaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ anuḷāraṃ. Ettha ca **aññāṇaṃ** nāma vatthuttayassa guṇānaṃ ajānaṃ tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”ti-ādinaṃ vicikicchā **saṃsayo**. **Micchāññāṇaṃ** nāma tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāhoti veditabbaṃ. Lokuttarassa pana saraṇagamaṇassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamaṇassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha **sāvajjo** aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. **Anavajjo** pana kālakiriyaṃ hoti. Lokiyañhi saraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedakaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti. Evaṃ saraṇagamaṇassa **saṃkilesa** ca **bhedo** ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesāṃ saṃkilesakāraṇāni

1. Am 3. 196 piṭṭhe.

aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppādanena uppannānañca pahānena vodānam hotīti. Evamettha “saraṇam saraṇagamanam”ti-ādīnam papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇam dassento āha “so pana idha vuccamāno”ti-ādi. Tattha saraṇavaṇṇanatoti sāmāññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasamkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evam dhāretūti evam jānātūti attho. Ettha ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kimlakkhaṇo upāsakoti vuttam hoti. Kasmāti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha “kasmā upāsakoti vuccati”ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. Kimassa sīlanti kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti ko assa sammā-ājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjyati. Kā vipattīti kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. Sampattīti etthāpi eseva nayo.

Idam pakiṇṇakam veditabbanti katham veditabbam? Vuccate—ko upāsakoti khattiyādīsu yo koci tisaraṇam gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇam, na jāti-ādiviseso. Vuttañhetam “yato kho mahānāma buddham saraṇam gato hoti, dhammam, saṅgham saraṇam gato hoti. Ettāvata kho mahānāma upāsako hoti”ti¹.

Kasmā upāsakoti ratanattaya-upāsanato. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanatoti vuttam hoti. So hi buddham upāsātīti upāsako. Dhammam, saṅgham upāsātīti upāsako.

1. Sam 3. 344 piṭṭhe.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. **Veramaṇiyoti** cettha veram̐ vuccati paṇātipātādīsu dussīlyam̐, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetam̐ “yato kho mahānāma upāsako paṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho mahānāma upāsako sīlavā hoti”¹.

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanam̐. Vuttañhetam̐ “pañcimā bhikkhave vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Sattavaṇijjā sattavaṇijjā maṃsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho bhikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”².

Ettha ca **sattavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍam̐ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjāti** manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjāti** sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsam̐ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjāti** yaṃ kiñci majjam̐ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjāti** visam̐ yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha sattavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoti veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalam̐ pacceti, no

1. Sam̐ 3. 345 piṭṭhe.

2. Am̐ 2. 183 piṭṭhe.

kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tatha ca pubbakāraṃ karotī”ti¹.

Ettha ca **upāsakapaṭikutt**hoti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivāsena **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālayanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ paccetīti** diṭṭhamaṅgalādibhedamā maṅgalameva pattiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no pattiyāyati. **Iti bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti** duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotīti** dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā vedītabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādīkarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakarātanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, idha ca pubbakāraṃ karotī”ti¹.

Ettha ca catunnampi parisānaṃ ratījananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakarātanaṃ**, guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**, tathā **upāsakapuṇḍarīko** ca vedītabbo. Sesamettha vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena viññeyyaṃ. Evamidamā “ko upāsako”ti-ādikaṃ pakīṇṇakaṃ vitthārato vedītabbāṃ. Imassa pana pakīṇṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇamā dassento āha “**taṃ atibhāriyakaraṇato**”ti-ādi.

1. Am 2. 181 piṭṭhe.

Ādimhīti-ādi-atthe. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyam. **Vihāraggenāti** ovarakakoṭṭhāsena, “imasmiṃ gabbhe vasantānaṃ idaṃ panasaphalaṃ pāpuṇāti”ti-ādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenaṃti attho. **Ajjatanti** ajja icceva attho. **Pānehi upetanti** iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭṭikataṃ dassento “**yāva me jīvitam pavattati**”ti-ādini vatvā puna jīvitena pa’ham¹ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamaṇaṃca rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “**ahañhi**”ti-ādimāha. **Pānehi upetanti** hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṃ pana sādiyaṃnaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha “**sampaṭicchati**”ti. **Kāyaṅganti** kāyameva aṅganti vadanti, kāyassa vā aṅgaṃ sīsādi kāyaṅgaṃ, sīsādi sarīrāvayavanti vuttaṃ hoti. **Vācaṅganti** “hotu sādhu”ti evamādivācāya aṅgaṃ avayavaṃ. Vācaṅgassa copanaṃ vācāya pavattanamevāti veditabbaṃ. **Abbhantareyevāti** attano cittasantāneyeva. **Khantiṃ cāretvāti** khantiṃ pavattetvā, ruciṃ uppādetvāti vuttaṃ hoti. “Khantiṃ dhāretvā”tipi pāṭho, uppannaṃ ruciṃ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedena apakāsetvāti vuttaṃ hoti.

Kathaṃ pana veraṅjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsaṃnaṃ aññāsī. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātum, tasmā “bhagavato adhivāsaṃnaṃ viditvā”ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātum, tathāpi ākārasallakkhaṇakusalaṭāya anvayabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha “**sace me samaṇo gotamo**”ti-ādi. **Ākārasallakkhaṇakusalaṭāyāti** cittappavatti-ākāravijānane chekaṭāya, adhippāyavijānane kusalaṭāyāti vuttaṃ hoti.

Dasanahasamodhānasamujjalanti dvīsu hatthesu dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ. **Añjalinti** hatthapuṭaṃ. **Paṭimukhoyevāti** abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho. **Vanditvāti** pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattapaṭivedanākathā niṭṭhitā.

1. Jīvitena ahaṃ (Syā), jīvitena saha (Ka)

Dubbhikkhakathā

16. **Susassakālepī**ti sampannasassakālepi. **Atisamagghepī**ti atisayena appagghepi, yadā kiñcideva datvā bahum̄ pubbaṇṇāparaṇṇam̄ gaṇhanti, tādisse kālepīti attho. Sāli-ādi dhañṇam̄ **pubbaṇṇam̄**, muggamāsādi **aparaṇṇam̄**. Dvidhā pavattam̄ ihitam̄ etthāti dvīhitikāti majjhapadalopībāhiratthasamāsoyamīti dassento āha “**dvidhā pavatta-īhitikā**”ti. Īhanam̄ ihitanti ihitasaddoyam̄ bhāvasādhanoti āha “**īhitam̄ nāma iriyā**”ti. Tattha **iriyā**ti kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha “**citta-iriyā**”ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha “**citta-īhā**”ti. Katham̄ panettha ihitassa dvidhā pavattīti āha “**lacchāma nu kho**”ti-ādi. Tattha **lacchāma nu khoti** idam̄ duggatānam̄ vasena vuttam̄. **Jīvitum̄ vā sakkhissāma nu kho**, notī idam̄ pana issarānam̄ vasena vuttanti vedittabam̄. **Bhikkhamānāti** yācamānā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho vedittabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyam̄ niddeso hoti. Dukkham̄ vā ihitam̄ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā**, dukkarajīvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāram̄ katvā dvīhitikāti ayam̄ niddesoti āha “**atha vā**”ti-ādi. **Byādhi rogoti** etāni “āturatā”ti imassa vevacanāni. Tena setattikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇato nālamajjhagatam̄ gaṇṭhim̄ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālīsīsam̄ khīram̄ gahetum̄ na sakkoti. Kenāha “**pacchinnakhīran**”ti-ādi.

Vuttasassanti vapitasassam̄. **Tatthāti** verañjāyam̄. Salākāmatam̄ vuttam̄ etthāti **salākāvuttā**, purimapade uttarapadalopenāyam̄ niddeso. Tenāha “**salākā eva sampajjati**”ti. Yam̄ tattha vuttam̄ vāpitam̄, tam̄ salākāmatameva ahoṣi, phalam̄ na jāyatīti attho. **Sampajjati**ti ca iminā “salākāvuttā”ti etthāyam̄ vuttasaddo nipphatti-atthoti dasseti. **Salākāyāti** veḷuvilīvatālapaṇṇādīhi katasalākāya. **Dhañṇavikkayakānam̄ santikanti** dhañṇam̄ vikkiṇantīti dhañṇavikkayakā, tesam̄ samīpanti attho. **Kayakesūti** dhañṇagaṇhanakesu. **Kiṇitvāti** gahetvā. **Dhañṇakaraṇaṭṭhāneti** koṭṭhāgarassa samīpaṭṭhāne, dhañṇaminanaṭṭhāneti vuttam̄

hoti. **Vaṇṇajjhakkhanti** kahāpaṇaparikkhakam. **Nasukarā uñchena paggahena yāpetunti** paggayhatīti paggaho, patto. Tena paggahena pattenāti attho, pattaṃ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetum na sakkāti vuttam hoti. Tenevāha “**paggahena yo uñcho**”ti-ādi. **Nasukarāti** sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. **Piṇḍāya caritvāti** piṇḍāya caraṇahetu. Hetu-atthepi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena “uttarāhakā”ti vuttam. Tenāha “**uttarāpathavāsikā**”ti-ādi. “Uttarāpathakā”icceva vā pālīpātho veditabbo. Keci pana “uttaram viṣiṭṭham bhaṇḍam āharantīti uttarāhakā, uttaram vā adhikam aggham nentīti uttarāhakā”ti-ādinā aññena pakārena attham vaṇṇayanti. **Assānam utthānatthāneti** assānam ākaratthāne. **Verañjanti** verañjāyam. Bhummatthe hetam upayogavacanam. **Mandiranti** assasālam. **Assamaṇḍalikāyoti paññāyimsūti** parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākāṭā ahesum. Evam katānañca assasālānam bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannam dasannam assānam vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. **Addhānakkhamā na hontīti** dīghakālam pavattetum khamā na honti, na cirakālapavattinoti vuttam hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha “**na hi te**”ti-ādi. Gaṅgāya dakkhiṇatīrajātā **dakkhiṇāpathamanussā**. “Amhākam buddho”ti evam buddham mamāyantīti **buddhamāmakā**. Evam sesesupi. **Paṭiyādetunti** sampādetum. **Niccabhattasaṅkhepenāti** niccabhattākārena. **Pubbaṇhasamayanti** idam bhummatthe upayogavacanananti āha “**pubbaṇhasamayeti attho**”ti. Accantasamyoge vā idam upayogavacanananti dassetum yathā accantasamyogattho sambhavati, tathā attham dassento āha “**pubbaṇhe vā samayan**”ti-ādi. **Evanti** evam pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakam nivāsetvāva nisīdanti, tasmā “nivāsetvā”ti idam kasmā vuttanti āha “**vihāranivāsanaparivattanavasena**”ti-ādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmappavesanasamayā

cāletvā ito cito ca saṅṭhapetvā sakkaccaṃ nivāsanamevāti veditabbaṃ. Tenevāha “**na hi te tato pubbe anivatthā ahesun**”ti. **Pattacīvaramādāyāti** pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇaṅcettha na kevalaṃ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamattthayojanaṃ karoti “**pattaṃ hatthehi**”ti-ādinā.

Gatagataṭṭhāneti assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. **Udukkhale kottetvā kottetvā paribhuñjanti** ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṃ katvā paribhuñjanti, kimevaṃ laddhaṃ kappiyakārakehi yāgum vā bhattaṃ vā pacāpetvā sayam vā pacitvā paribhuñjitum na vaṭṭatīti āha “**therānaṃ koci kappiyakārake natthi**”ti-ādi. Kappiyākappiyabhāvaṃ anapekkhitvā bhikkhūnaṃ evaṃ kātum sārappaṃ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha “**na ca vaṭṭatī**”ti.

Bhājanādi parihaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “**sallahukavuttitā**”ti. **Sakaṃ sakaṃ paṭivīsanti** attano attano koṭṭhāsaṃ. **Apossukkāti** samaṇadhammato aññattha nirussāhā. **Tadupiyanti** tadanurūpaṃ. **Pisatīti** cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakammasa manāpatā hotīti āha “**puññavatā**”ti-ādi. **Nanti** naṃ patthapulakam. “Na tato paṭṭhāyā”ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṃ.

Laddhāti labhitvā. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhoti? Vuccate¹—ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhim addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā ukkamma “bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmi”ti āha. Atha naṃ bhagavā “ehi bhikkhu, iminā gacchāmi”ti āha. So “handa bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā gacchāmi”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetum āraddho. Atha bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvaraṇceva hariṃsu, sīsaṅca bhindīsu. So “bhagavā dāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohiteṇa gaḷantena bhagavato santikaṃ āgami. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattim ārocesi.

1. Dī-Ṭṭha 2. 12; Am-Ṭṭha 1. 228 piṭṭhesupi passitabbaṃ.

Atha nam bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃ kāraṇaṃyeva te nivārayimhā”ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhim pācīnavamsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā “bhagavā tumhākaṃ pattacīvaram gaṇhatha, ahaṃ etasmim ambavane samaṇadhammaṃ karomī”ti vatvā bhagavatā tikkhattum nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṃ pavattim ārocesi. Tampi bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhayitvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena sāvatthim agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṃghaparivuto bhikkhū āmantesi “bhikkhave idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū ‘iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaram bhūmiyaṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ bhikkhum jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sārīputto uṭṭhāya bhagavantaṃ vanditvā “ahaṃ bhante tumheyeva patthayamāno satahassakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūresim, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti āha. Taṃ bhagavā “alaṃ sārīputta, yassaṃ disāyaṃ tvam viharasi, asuññāyeva sā¹ disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadisō, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmogallānaṃ ādim katvā asītimahāsāvaka uṭṭhahimsu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṅhīyeva nisīdi. Atha nam bhikkhū āhaṃsu “āvuso bhikkhusaṃgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī”ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kim maṃ sathā na passati, sace rocessati, “ānando maṃ upaṭṭhātū”ti vakkhatīti. Atha bhagavā “na bhikkhave ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissatī”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanātī aṭṭha vare yāci.

1. Asuññā me sā (Syā)

Cattāro paṭikkhepā nāma “sace me bhante bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyāṃ vasitūṃ na dassati, nimantanāṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantāṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha ānanda ādīnavāṃ addasā”ti vutte āha “sacāhaṃ bhante imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyāṃ vasati, ekanimantanāṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti”. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanānāma “sace bhante bhagavā mayā gahitaṃ nimantanāṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantāṃ daṭṭhūṃ āgataparisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantāṃ dassetuṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimyeva khaṇe bhagavantāṃ upasaṅkamitūṃ lacchāmi, tathā yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhaṃ dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantāṃ upaṭṭhahissāmi”ti vatvā “kaṃ panettha ānanda ānisaṃsaṃ passasi”ti vutte āha “idha bhante saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sveva bhante ānanda bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇe eva parisaṃ dassetuṃ kaṅkhaṇca vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karoti’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ āvuso ānanda gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātaṃ kattha desitaṃ’ti. Sacāhaṃ taṃ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi āvuso na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantāṃ na vijahanto dīgharattaṃ ciraṃ vicarī’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmi”ti. Imā catasso āyācanāyāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṃ aggo hutvā bhagavantāṃ upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākāṭṭhānaṃ addhakālato paṭṭhāya bhagavantāṃ duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikkammaṃ paṭṭhiparikkammaṃ gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu

idaṃ nāma laddhuṃ vaṭṭa idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭati”ti cintetvā taṃ taṃ nipphādentō mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahevā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahoṣi “sace me thinamiddhaṃ okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāhaṃ sakkuṇeyyaṃ”ti. Tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākattṭhānassa aladdhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “**no ca kho upaṭṭhākattṭhānaṃ laddhā**”ti. **Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthīti** niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ, te dassento āha “**kadāci nāgasamālatthero**”ti-ādi. Nāti ca so pasatthata maguṇayogato seṭṭho cāti **ñāti seṭṭho**. Evarūpesu **ṭhānesu ayameva patirūpoti** āpadāsu āmisassa abhisankharitvā dānaṃ nāma nātakeneva kātuṃ yuttataranti adhippāyo.

Māravaṭṭanāyāti mārena katacittāvaṭṭanāya, mārānubhāvena sañjātaccittasammohenāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “**āvaṭṭetvā mohetvā**”ti-ādi. **Tiṭṭhantu -pa- tampi māro āvaṭṭeyyāti** phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammassa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetāṃ **apadāne**—

“Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayaṃ¹.

Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālāyo.

Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ.

Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā”ti².

Pariyuṭṭhitacittoti pariyonaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. **Āvaṭṭitapariyosāne āgamimsūti** mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamimsu. **Avisahatāyāti** asakkuṇeyyatāya. **Abhihaṭabhikkhāyāti** pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. **Nibaddhadānassāti** “ettakaṃ kālaṃ bhagavato dassāmā”ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. **Appitavatthassāti** “idaṃ buddhassa catupaccayaparibhogatthan”ti vihāraṃ netvā dinnavatthuno. **Na visahatīti** na sakkoti. **Abhihaṭabhikkhāsāṅkhepenāti**

1. Paribhāsisaṃ (Syā, Ka)

2. Khu 3. 349 piṭṭhe Apadāne.

abhihaṭabhiikkhānīhārena. **Byāmapabbhāyā**ti samantato byāmamattāya pabbhāya. Ettha ca anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ca nippabhākaraṇaṃ antarāyoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “**candimasūriyadevabrahmānampi hī**”ti-ādi. Anubyañjanānaṃ byāmapabbhāya ekābaddhattā vuttaṃ “**anubyañjanabyāmapabbhāppadesaṃ patvā**”ti. **Sabbaññutaññāṇassa antarāyo** nāma ñeyyadhammesu āvaraṇaṃ.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṃ sayameva uppannaṃ udukkhalasaddaṃ assosīti ceti āha “**patthapatthapulakaṃ koṭṭentānaṃ**”ti-ādi. **Atthasañhitanti** payojanasādhakaṃ. **Anatthasañhiteti** anattanissite vacane. Ghātāpekkhaṃ bhummavacanaṃ. Yasmiñca yena ghāto nippādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha “**maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchedoti vuttaṃ hoti**”ti. Sāmi-atthe vā bhummavacanaṃ maññamāno evamāhāti daṭṭhabbaṃ. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānaṃ samugghātenāti veditabbaṃ.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ sapaṛicchedaṃ phalaṃ nipphattetīti ākāro kāraṇanti āha “**ākārehīti kāraṇehī**”ti. **Aṭṭhuppattiyuttanti** paccuppannavatthuṃ nissāya pavattaṃ. **Tāyapucchāya vītikkamaṃ pākāṭaṃ katvā**ti “saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū”ti-ādipucchāya tena bhikkhunaṃ katavītikkamaṃ pakāsetvā, vītikkamappakāsanañca kimatthamidaṃ sikkhāpadaṃ paññapetīti anujānanatthaṃ.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbaṃ vattabbamatthīti dasseti. Tenāha “**pubbe vuttameva hī**”ti-ādi. **Sādhu sādhu**ti idaṃ pasamsāyaṃ āmeditavacanaṃ āha “**āyasmantaṃ ānandaṃ sampahaṃsento**”ti. **Dvīsu ākāresūti** dhammadesanasikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu kāraṇesu. **Ekam gahetvā**ti dhammaṃ vā desessāmāti evaṃ vuttakāraṇaṃ gahetvā. **Evam dūbbhikkheti** evaṃ dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evam dūbbhikkhe kāle, dese vā. **Dullabhapiṇḍeti** etasseva atthadīpanaṃ. Bhājanādīpariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “**imāya sallahukavuttitāyā**”ti. Ettakameva alaṃ yāpetunti uttari patthanābhāvato pana “**iminā ca sallekhenā**”ti vuttaṃ. **Dūbbhikkhaṃ vijitanti** ettha hi bhikkhānaṃ abhāvo **dūbbhikkhaṃ** “nimmakkhikan”ti-ādīsu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi taṃnimittacittavighātānaṃ abhāvato

bhikkhūhi vijito vase vattito. **Lobho vijitoti** āmisahetu ratticchedavassacchedasamuṭṭhāpako lolukuppādopi¹ tesaṃ nāhosīti āmisalolatāsāṅkhāto lobho vijito. **Ichchācāro vijitoti** “āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjam katvā jīvikam kappessāmā”ti evaṃ pavatta-icchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito. Cittuppādamattassapi anuppannabhāvaṃ sandhāya “**cintā vā**”ti vuttam. Punappunānusocanavasena pana cittaṇṇāpi nāhosīti dassanattam “**vighāto vā**”ti vuttam.

Ratticchedo vāti sattāhakarāṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena ratticchedo vā na kato sattāhakkicavasenapi katthaci agatattā. Sattāhakkicavasena vippavāsañhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca **vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyam**² “ayam panettha pālimuttakaratticchedavinicchayo”ti vatvā “dhammassavanattāya animantitena gantum na vaṭṭati”ti-ādinā sattāhakarāṇīyameva vibhattam. **Mahā-aṭṭhakathāyampi** vuttam “sattāhakkicena gantvā ekabhikkhunāpi ratticchedo vā na kato”ti. Evañca katvā ratticchedo nāma sattāhakarāṇīyavasena hoti, na aññathāti ratticchedalakkhaṇaṅca kathitanti daṭṭhabbam. Ettha ca paccayavekallasaṅkhāte vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇam labbhati, tattha sattāhakkicena gantumpi vaṭṭatīti siddhanti **cūlaggaṇṭhipade majjhimaggaṇṭhipade** ca vuttam, tam suvuttam vassūpanāyikakkhandhake vassacchedādihikāre—

“Tena kho pana samayena aññatarasmim āvāse vassūpagatānam bhikkhūnam gāmo corehi vuṭṭhāsi. Bhagavato etamattham ārocesum. Anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantum”ti³—

ettha “sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbam. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabban”ti⁴ iminā aṭṭhakathāvācanenapi saṃsandanato. Tathā hi gāme

1. Lobhuppādopi (Syā)

3. Vi 3. 207 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 351 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṃ vadantena bhagavatā “anujānāmi bhikkhave yena gāmo tena gantun”¹ti vuttattā bhikkhāya abhāvo vassacchedakāraṇaṃ. Tattha “sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo”²ti idam aṭṭhakathāvacaṇaṃ vassacchedakāraṇe sati sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti imamattam sādheti.

Yam pana vuttam **kenaci**—

“**Ratticchedoti** sattāhakiccaṃ sandhāya vutto, sattāhakaraṇīyena gantvā ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunāpi na katoti vuttam kira mahā-aṭṭhakathāyaṃ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakiccaṃ katum vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhippāyo vīmaṃsitabbo”³ti,

tam pana sayam sammūḷhassa paresam mohuppādanamattam. Na hi vinayadharānam anicchāya kāraṇam dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yutti-abhāvato ca. Yañhi kāraṇam vassacchedepi anāpattiṃ sādheti, tasmim sati vinā vassacchedam sattāhakiccena gantum na vaṭṭatītikā nāma yutti. “Pacchimikāya tattha vassam upagacchāmā”⁴ti idam tesam bhikkhūnam anurūpaparivitakkanaparidīpanam, na pana visesatthaparidīpanam. Tathā hi dubbhikkhatāya vassacchedakaraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti. Pacchimikāyam anupagantukāmatāya gamanepi natthi doso pacchimikāya vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. **Pakāsetvāti** paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. “Pacchā sīlam adhiṭṭhaheyyāmā”⁵ti vuttanayena kucchipaṭijaggane sati tathāpavattā icchācārassa aparisuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyamitvā samvare patiṭṭhātabbanti āha “**pacchāsīlam adhiṭṭhaheyyāmā**”⁶ti.

Kim idanti garahaṇavasena vuttam. Sālitaṇḍulehi sampāditam maṃsena upasittam odanam **sālimamsodanam**. **Atimaññissatīti** avaññātakaraṇavasena atikkamitvā maññissati, lāmakam nihīnam katvā maññissatīti vuttam

1. Vi 3. 207 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 352 piṭṭhe.

hoti. Tenāha “**oññātaṃ avaññātaṃ karissati**”ti. Heṭṭhā katvā nihīnaṃ katvā ñātaṃ **oññātaṃ**. **Avaññātanti** tasseva vevacanaṃ. **Svāyanti** so ayaṃ janapādo. **Imāya paṭipattiyāti** verañjāyaṃ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. **Tumhe nissāyāti** tumhākaṃ imaṃ appicchapaṭipadaṃ nissāya. **Sabrahmacārīsaṅkhātāti** chabbaggiyādayo vuttā. **Tumhākaṃ antare nisīditvāti** tumhākaṃ majjhe nisīditvā, tumhehi saddhiṃ nisīditvāti vuttaṃ hoti. **Omānanti** atimānaṃ. Atimānoyeva hettha nihīnatāya “omāna”ti vutto, na pana hīletvā maññaṃ. Tumhehi ānanda sappurisehi vijitaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pāḷim yojetvā atthaṃ vaṇṇayanti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ laddhaṃ, teneva tussitvā sālīmaṃsodanapatthanāya chinnatā ca tumhehi vijitaṃ abhibhūtaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā tattha patthanaṃ chinditum asamatthatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṃpiyāti vā bhadrabhavanti vā piyasamudācāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanametana**”ti. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā “bhavan”ti vā “devānaṃpiyā”ti vā “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusoti, tirokkaṃ āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṃ piyavacanaṃ garugāravasappatissavasena vuccatīti āha “**garugāravasappatissādhivacanametana**”ti. Guṇamahattatāya mahāmoggallāno, na cūḷamoggallānassa atthitāyāti āha “**mahā ca so guṇamahantatāyā**”ti. **Pappaṭakojanti** pathavīsandhārakaṃ udakaṃ āhacca ṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṃ udakoghena ajjhotthaṭe bhūmippadese sañjātakaddamapaṭālasadisam atimadhurapathavīmaṇḍaṃ. **Na metaṃ assa patirūpanti** taṃ anāpucchā karaṇaṃ na me anucchavikaṃ bhavyeyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchiticchitaṃ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṃ katvā attānaṃ mānena kataṃ viya

bhavissatīti āha “**yugaggāho viya bhagavatā saddhiṃ kato bhaveyyā**”ti. Parena hi saddhiṃ attānaṃ yugaṃ yugaṃ samānaṃ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṃ **yugaggāho**.

Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasantampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha “**sampannanti madhuraṃ sādurasanti attho**”ti. Tividhañhi sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha—

“Sampannaṃ sālīkedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya.

Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti¹—

idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṃ pattanti sampannanti vuccati. “Iminā pātīmokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti² idaṃ **samaṅgīsampannaṃ** nāma. Samaṅgīpi hi sammadeva pannaṃ gato upagatoti sampannoti vuccati. “Tatrasa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo cā”ti³ idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Tattha madhurasampannaṃ idhādhippetanti vedītabbhaṃ. **Upapannaphaloti** bahuphalo. **Assāti** pathaviyā heṭṭhimatalassa. **Opammanidassanattanti** upamāya nidassanattanti. **Anīlakanti** niddosaṃ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha “**nimmakkhikan**”ti-ādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṃ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmāññato gahitanti vadanti. Teneva **tīsūpi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ “nimmakkhikanti imassevatthaṃ pakāsetuṃ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṃ, makkhikāhi tāsāṃ aṇḍakehi ca virahitanti attho”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti “makkhikānaṃ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍāni nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṃ aṇḍehi rahitatā vuttā, ‘nimmakkhikan’ti iminā pana makkhikānaṃyeva abhāvo vutto”ti. **Etāṃ kira madhūti** khuddakamakkhikāhi katamadhu. **Sabbamadhūhīti** mahāmakkhikabhamaramakkhikādīkatehi. **Agganti** uttamaṃ. **Setṭhanti** pasatthatamaṃ. **Surasanti** sobhanarasaṃ. **Ojavantanti** accantamojasampannaṃ.

Āyācanavacanametanti iminā sampaṭicchanasampahāṃsanādi-atthaṃ nivatteti. **Ekam hatthanti** ekam pāṇitalaṃ. “**Abhinimminissāmī**”ti vuttamatthaṃ pakāsetuṃ “**pathavīsadisāṃ karissāmī**”ti vuttaṃ. **Ayaṃ nu kho pathavī, udāhu na ayanti**

1. Khu 5. 276 piṭṭhe Jātake.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Ma 2. 29 piṭṭhe.

iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā “esā nu kho amhākaṃ pathavī, udāhu aññā”ti uppajjamānakukkuccaṃ dasseti. Nibaddhavipulāgamo gāmo **nigamo**, pavattitamahā-āyo mahāgāmoti vuttaṃ hoti. **Na vā esa vipallāsoti** pubbapakkhaṃ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hotīti āha “**acinteyyo hi iddhimato iddhivisayo**”ti. Iddhibaleneva tesam sattānaṃ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññathā vipallāsappaṭilābhaṃ dassento āha “**evaṃ panā**”ti-ādi. **Garahantāti** sammukhā garahantā. **Upavadantāti** parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakurum piṇḍāya gamanaṃ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti kāraṇaṃ na vuttaṃ, tasmā kimettha kāraṇanti āha “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi. Yadipi na vuttaṃ, tathāpi “vipallāsampi sattā paṭilabheyyun”ti pubbe adhikatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakurugamanampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṃ idhāpi gahetabbanti dassento āha “**pubbe vuttanayeneva gahetabban**”ti. **Vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti** idaṃ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Atthopi cassa vuttasadisameva veditabboti. “Evaṃ pana vipallāsaṃ paṭilabheyyun”ti-ādinā pacchā vuttameva atthavikappaṃ sandhāya vadati. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle pathaviṃ parivattetvā pappatakojaṃ paribhuñjimsū”ti, taṃ apanetvā te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle uttarakurum gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjimsūti evamettha yojanā kātabbā. **Ekena padavītihārenāti** ettha padassa vītiharaṇaṃ nikkhipanaṃ padavītihāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṃ hoti. Ekena padavītihārena atikkamitabbaṭṭhānañca samagamanena dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ, tasmā. **Mātikāmattaṃ adhiṭṭhahitvāti** muṭṭhiratanappamāṇaṃ mātikāmattaṃ adhiṭṭhāyati attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. **Vinayapaññattiyā**ti pubbe apaññattasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Thero hi paññattasikkhāpadāni ṭhapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuddesaṅca sandhāya “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakanāṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ”¹ti āha. Bhagavatāpi—

“Ko nu kho bhante hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṅghayimsu. Ko pana bhante hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṅghahantīti. Evametaṃ bhaddāli hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṅghahantīti. Na tāva bhaddāli satthā sāvakanāṃ sikkhāpadaṃ paññapeti, yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti”²ti—

imasmiṃ **bhaddālisutte**² viya ekaccesu paññattesupi tato param paññapetabbāni sandhāya “na tāva sārīputta satthā sāvakanāṃ sikkhāpadaṃ paññapeti”³ti vuttaṃ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṃ “sāmampi pacanaṃ samaṇasārūppaṃ na hoti, na ca vaṭṭatī”³ti³ vacanaṃ “ratticchedo vā vassacchedo vā na kato”⁴ti⁴ vacanaṅca pubbe paññattasikkhāpadaṇaṃ sabbhāve pamāṇanti daṭṭhabbāṃ. Sesaikkhāpadaṇaṃceva pātimokkhuddesassa ca therassa āyācanena paññattattā “**mūlato pabhuti nidānaṃ dassetuṃ**”⁴ti āha. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā paṭi sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa. Tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Ciranti** kālāpekkhaṃ accantasāmyoge upayogavacanaṃ. **Cirā**ti cirakālayuttā ṭhiti abhedena vuttā.

1. Vi 1. 10 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭṭha 1. 145 piṭṭhe.

2. Ma 2. 108 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 1. 148 piṭṭhe.

Etam na sakkotiti etam vinicchinitum na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṃ vuttanayaṃ dassetvā idāni theravādaṃ dassento āha “**mahāpadumatthero panā**”ti-ādi. Aṭṭhakathāyampi “na sakkoti”ti idam yasmā jānamānopi sammadeva paricchinditum na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti. **Soḷasavidhāya paññāya matthakaṃ pattassāti majjhimanikāye anupadasuttantadesanāya**¹—

“Mahāpañño bhikkhave sāriputto, puthupañño bhikkhave sāriputto, hāsapañño bhikkhave sāriputto, javanapañño bhikkhave sāriputto, tikkhapañño bhikkhave sāriputto, nibbedhikapañño bhikkhave sāriputto”ti—

evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmīmyeva sutte āgatā navānupubbavīhārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imāsaṃ seḷasappabhedānaṃ paññānaṃ sāvakaṃvisaye ukkaṭṭhakoṭṭippattassa.

Kasmā panettha bhagavā vipassī-ādīnaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ kathesi, na buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhiyyoti? Yesam sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasāsaṇaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassī-ādīnaṃyeva bhagavantānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ idha kathesi. Tesamīyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. Siddhatthatissaphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakā suddhāvāsesu uppannā uppattisamanantameva imasmim sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā na cirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha sāvakā yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsūti vadanti. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi, vipassī-ādīnaṃ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha “**hetu paccayoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacanaṃ**”ti. Hinoti

1. Ma 3. 75 piṭṭhe.

tena phalanti hetūti karaṇasāadhanoyaṃ hetusaddoti āha “**tena tassa phalan**”ti-ādi. Kattusāadhanopi hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṃ upagacchatīti hetūti. Taṃ paṭicca eti pavattatīti taṃ kāraṇaṃ paṭicca tassa phalaṃ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṃ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhatā na ālasiyavasenāti āha “**na ālasiyakilāsuno**”ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha “**na hī**”ti-ādi. **Ālasiyaṃ vāti** iminā thinamiddhavasappavattānaṃ akusalānaṃ abhāvamāha. **Osannavīriyatā vāti** iminā pana “ālasiyābhāvepi antamaso annabhāranesādānampi sakkaccaṃyeva dhammaṃ deseti”ti vacanato yassa kassaciṇi dhammadesanāya nirussāhatā natthīti dīpeti sabbesaṃ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha “**buddhā hī**”ti-ādi. **Osannavīriyāti** ohīnavīriyā, appossukkāti attho. **Ussannavīriyāti** adhikavīriyā, mahussāhāti attho. **Vegenāti** javena. Dhamme garu etesanti **dhammagaruno**. Dhamme gāravametesanti **dhammagāravā**. Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyuppamāṇaṃ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhi vassasahassāni āyuppamāṇanti āha “**tesaṃ kira kāle dīghāyukā sattā**”ti. **Abhisamentīti** paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. “Imasmiṃ vītikkame ayaṃ nāma āpattī”ti evaṃ āpattivaseṇa apaññapetvā “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti-ādinā¹ dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṃyeva paññattatā vuttaṃ “**sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṃ apaññattan**”ti. Channaṃ channaṃ vassānaṃ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasāṃ apekkhitvā “**sakim sakim**”ti vuttatā tadapekkhamidaṃ sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṃgho ekasmiṃyeva ṭhāne uposathaṃ akāsīti sambandho. Katamaṃ taṃ ṭhānanti āha “**bandhumatiyā rājadhāniyā**”ti-ādi.

1. Dī 1. 4, 59 piṭṭhesu.

Isipatanam tena samayena khemam nāma uyyānam hoti, migānam pana abhayavāsathāya dinnatā migadāyoti vuccati. Tam sandhāya vuttam “**kheme migadāye**”ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsati pi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṃsaṭṭhāni dasapi vīsati pi bhikkhūnam saḥassāni vasanti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyam** pana “te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiya pabbatacittalapabbata vihārasadisā ca ahesun”ti vuttam. **Uposathārocikāti** uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti “nikkhantam kho mārisā ekam vassam, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannam vassānam paccayena bandhumatī rājadhāni upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā”ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu “nikkhantāni kho mārisā dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnam vassānam accayena bandhumatī rājadhāni upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā”ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttam “**mārisā ekam vassam atikkantan**”ti-ādi. **Sānubhāvāti** iddhānubhāvena sānubhāvā. **Te kira bhikkhūti** ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. **Pācīnasamuddanteti** pācīnasamuddassa samīpadese. **Gamiyavattanti** gamikehi kātabbam senāsanapaṭijagganādivattam. **Uposathagganti** uposathakaraṇaṭṭhānam. **Gatāva hontīti** devatānubhāvena gatā eva honti. **Teti** attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbepi.

Khantī paramanti-ādīsu¹ parūpavādam parāpakāram sītuṇhādibhedañca guṇoparodham khamati sahati adhivāseṭīti **khanti**. Sā pana silādīnam paṭipakkhadhamme savisesam tapati santapati vidhamatīti **paramam** uttamam **tapo**. Titikkhanam khamanam **titikkhā**. Khantiyāyevetaṃ vevacanam. Akkharacintakā hi khamāyam titikkhāsaddam vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “titikkhāsāṅkhātā adhivāsanakhanti nāma uttamam tapo”ti. **Nibbānam paramam vadanti buddhāti** bhavena bhavantaram vināti bhavanikantibhāvena saṃsibbati, sataṇhasseva vā āyatim punabbhavabhāvato phalena saddhim kammam vināti

1. Dī-Ṭṭha 2. 69; Dhammapada-Ṭṭha 2. 154 piṭṭhesupi passitabbam.

saṃsibbatīti vānanti saṅkhyāṃ gatāya taṇhāya nikkhantaṃ nibbānaṃ tattha tassā sabbaso abhāvato. Taṃ nibbānaṃ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhvāsānakhantirahitattā param upaghātetī bādhati vihiṃsati, so pabbajito nāma na hoti pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanaṃ anattthantarattā. “Na hi pabbajito”ti etassa hi “na samaṇo hotī”ti vevacanaṃ. “Parūpaghātī”ti etassa “param viheṭṭhayanto”ti vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātīti** sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena “paran”ti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakkattā “puggalaparoparaññū”ti-ādīsu viya. Yo ca samaṇo param yaṃ kañci sattaṃ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhvāsānakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, param antamaso ḍaṃsamakasaṃpi jīvītā voropeti, so na hi pabbajito. Kim kāraṇā? Pāpamalassa apabbājittatā anīhaṭattā. “Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī”ti¹ idañhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi naeva kho upaghātetī na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭṭheti, sopi param viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kim kāraṇā? Viheṣāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idañhi samaṇalakkhaṇaṃ. “Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī”ti² hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkhaḥkathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito **“khantī paramaṃ tapo”**ti āha. Tena anīṭṭhassa paṭīhananūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ aratiṃ uppannaṃ ratiṃ abhibhuyya viharatīti ayamatto dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni

1. Khu 1. 69 piṭṭhe Dhammapade.

2. Khu 1. 51 piṭṭhe Dhammapade.

byatirekato taṃ dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ paraṃ pañiledḍḍudaṇḍādīhi viheṭhanañca “parūpaghāto paraṃ viheṭhanan”ti vuccati, evaṃ tesāṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ parāmasanaṃ visamvādanaṃ aññamaññabhedanaṃ pharusavacanena mammaghaṭṭanaṃ niraṭṭhakavippalāpo parasantakābhijjhānaṃ ucchedacintanaṃ micchābhinivesanañca upaghāto paraviheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammāpathassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassāti** sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittuppādasāṅgahitassa sāvajjadhammassa. **Akaraṇanti** anuppādanaṃ. Karaṇaṃhi nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṃ anuppādanaṃ. **Kusalassāti** catubhūmikakusalassa. “Kusalassā”ti hi idaṃ “etaṃ buddhāna sāsanaṃ”ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesaṃca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. **Upasampadāti** upasampādanaṃ. Taṃ pana atthato tassa kusalassa samadhigamo paṭilābho. **Sacittapariyodapananti** attano cittassa jotanaṃ cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Taṃ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ pana arahatthena hoti”ti. Iti sīlasamvarena sabbapāpaṃ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusīṭṭhi.

Tatīyagāthāya **anupavādoti** vācāya kassaci anupavādanaṃ. **Anupaghātoti** kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upaghātākaraṇassa vajjetabbattā. **Pātimokkheti** yaṃ taṃ pa-atimokkhaṃ atipamokkhaṃ uttamaṃ sīlaṃ, pāti vā sugatibhayehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti pātimokkhanti vuccati, tasmim pātimokkhe ca. **Samvaroti** sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avīṭikkamalakkhaṇo samvaro. **Mattaññutāti** bhojane mattaññutā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsanaṃ** janasaṅghaṭṭavirahitaṃ nijjanasambādhaṃ vivittaṃ senāsanañca. Ettha

dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpitoti veditabbo paccayasantosasāmaññaena itaradvayassapi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato¹. **Adhicitte ca āyogoti** vipassanāpādakam aṭṭhasamāpatticcittam adhicittam, tatopi ca maggaphalacittameva adhicittam, tasmim yathāvutte adhicitte āyogo ca, anuyogoti attho. **Etam buddhāna sāsana**nti etam parassa anupavadanam anupaghātanam pātimokkhe saṁvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā vivittasenāsanasevanam adhicittānuyogo ca buddhānam sāsanam ovādo anusitṭhi.

Imā pana sabbabuddhānam pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā. Tenāha “**eteneva upāyena**”ti-ādi. **Yāva sāsanapariyantā**ti dharamānakabuddhānam anusāsanapariyantam sandhāya vuttam, yāva buddhā dharanti, tāva uddisitabbatam āgacchantīti vuttam hoti. Ovādapātimokkhañhi buddhāyeva uddisanti, na sāvakā. paṭhamabodhiyamīyeva uddesamāgacchantīti sambandho. Paṭhamabodhi cettha vīsativassaparicchinnāti **mahāganṭhipade** vuttam. Tañca heṭṭhā aṭṭhakathāyameva “bhagavato hi paṭhamabodhiyam vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī”ti kathitattā “paṭhamabodhi nāma vīsativassāni”ti gahetvā vuttam. **Ācariyadhammapālatherena** pana “pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi”ti vuttam. Evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇam bodhīnam samappamāṇatā siyāti tampi vuttam. Pannarasattikena hi pañcacattālīsa vassāni pūrenti. Aṭṭhakathāyam pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā “paṭhamabodhiyam vīsativassantare”ti vuttanti evampi sakkā viññātum.

Nanu ca kānici sikkhāpadāni paññapetvāpi na tāva āṇāpātimokkham anuññātam pacchā therassa āyācanena anuññātattā, tasmā kathemetam vuttam “sikkhāpadapaññattikā lato pana pabhuṭi āṇāpātimokkhameva uddisīyati”ti, yadipi kānici sikkhāpadāni paññapetvāva āṇāpātimokkham na anuññātam, tathāpi apaññatte sikkhāpade āṇāpātimokkham natthi, kintu paññatteyevāti imamattham dassetuṃ “**sikkhāpadapaññattikā lato pana pabhuṭi**”ti vuttam. **Pubbārāmeti**

1. Bodhitabhāvato (Syā)

sāvattiya pācīnadisābhāge katattā evaṃladdhavohāre mahāvihāre.

Migāramātupāsādeti migāraseṭṭhino mātuṭṭhāniyattā migāramātāti saṅkhyam gatāya visākhāmahā-upāsikāya kārite pāsāde. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo.

Anavakāsoti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati.

Yanti yena kāraṇena.

Tesanti bhikkhūnam. **Sammukhasāvakanam santike pabbajitā** sabbantimānam subhaddasadisānam sammukhasāvakanam santike pabbajite sandhāya vadati. Khattiyakulādivaseneva vividhā kulāti sambandho.

Uccanīca-ūlārūlārabhogādikulavasena vāti uccanīcakulavasena ūlārūlārabhogādikulavasena vāti yojetabbam. Tattha khattiyabrāhmaṇa-vasena vā khattiyabrāhmaṇagahapatikānam vasena vā **uccakulatā** veditabbā, sesānam vasena **nīcakulatā**. **Ūlārūlārabhogādikulavasena vāti** ūlārataratama-upabhogavantādikulavasena. Ūlārātisayajotanatthañhi puna ūlāraggahaṇam “dukkhadukkhan”ti-ādīsu viya. **Ādi**-saddena ūlārānuṭārānam gahaṇam veditabbam.

Brahmacariyam rakkhantīti vuttamevattham pakāsetvā dassento āha “**ciram pariyaṭṭidhammam pariharantī**”ti. Apaññattepi sikkhāpade yadi samānajāti-ādikā siyūm, attano attano kulānugatagantham viya na nāseyyūm. Yasmā pana sikkhāpadampi apaññattam, ime ca bhikkhū na samānajāti-ādikā, tasmā vināsesunti imamattham dassetuṃ “**yasmā ekanāmā -pa- tasmā aññamaññam viheṭṭhantā**”ti-ādi vuttam. Yadi evam kasmā ciraṭṭhitikavārepi “nānānāmā”ti-ādi vuttanti? Satipi tesam nānājaccādibhāve sikkhāpadapaññattiyā eva sāsanaṃ cirappavattīti dassanattham vuttam. Sikkhāpadapaññattivaseneva sāsanaṃ cirappavatti. Yasmā buddhā attano parinibbānato uddhampi vinetabbasattasambhave sati sikkhāpadam paññapenti, asati na paññapenti, tasmāti veditabbo¹. Yathā kāyavacīdvārasaṅkhātā viññattim samuṭṭhāpetvā pavattamānampi cittam tassāyeva viññattiyā vasena pavattanato “kāyavacīdvārehi pavattan”ti vuccati, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbam. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattam. **Vaggasaṅgahapaṇṇāsasaṅgahādīhīti** sīlakkhandhavaggamahāvaggādivaggasaṅgahavasena mūlapaṇṇāsamaññhimapaṇṇāsādīpaṇṇāsasaṅgahavasena. **Ādi**-saddena saṃyuttādīsaṅgaho veditabbo.

1. Veditabbā (Syā)

Evam vitakketha, mā evam vitakkayitthāti ettha **evanti** yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhanavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānaṃca pavatti-ākāradassanavasena pavattati atthanisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanattham. Tenāha **“nekkhammavitakkādayo tayo vitakke vitakkethā”**ti-ādi. Ettha **ādi**-saddena abyāpādavitakka-avihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tatha nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi nikkhantattā nibbānaṃ, upanissayato sampayogato ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko**, sammāsaṅkappo. So asubhajjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Byāpādassa paṭipakkho abyāpādo, kañcīpi na byāpādentī etenāti vā abyāpādo, mettā. Yathāvuttena abyāpādena paṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko**. So mettājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Vihimsāya paṭipakkhā, na vihiṃsanti vā etāya satteti avihimsā, karuṇā. Tāya paṭisaṃyutto vitakko **avihiṃsāvitakko**. So karuṇājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro, karuṇābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro.

Nanu ca alobhādosāmohānaṃ aññamaññāviraḥato nesam vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato vavattthānaṃ na hotīti? No na hoti. Yadā hi alobho padhāno hoti niyāmitapariṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsāmpayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacīpi aviheṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya. Te

itare dve tasseva nekkhamavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmim̄ sati hontī, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha ādi-saddena

byāpādavitakkavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihimsāvitakko**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, “ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesun”ti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṃ “saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthī”ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametam̄, te pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimuccimsūti ettha āsavehīti kattu-atthe karaṇaniddeso, **cittānīti** paccattabahuvacanaṃ, **vimuccimsūti** kammasādhanam̄, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti¹ evamettha attho gahetabboti āha “**tesam̄ hi cittānī**”ti-ādi. **Yehi āsavehīti** etthāpi kattu-atthe eva karaṇaniddeso. **Vimuccimsūti** kammasādhanam̄. **Na**

1. Vimocitanīti (Syā)

te tāni gahetvā vimuccim̄sūti te āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimuccim̄su vimocesum̄. Ettha hi **cittānī**ti upayogabahuvacanaṃ, **vimuccim̄sūti** kattusādhanam̄. **Anuppādanirodhena nirujjhamānāti** āyatim̄ anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. **Aggahetvā vimuccim̄sūti** ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesum̄. **Vitasitacittā ahesunti** sātisayañāṇarasmisamphassena samphullacittā ahesum̄. **Purimavacanāpekkhanti** “aññatarasmim̄ bhimsanake vanasaṇḍe”ti vuttavacanāpekkham̄. Tenāha “**yaṃ vuttam̄ aññatarasmim̄ bhimsanake vanasaṇḍeti, tatrā**”ti. **Katanti** bhāvasādhanavāci idam̄ padanti āha “**bhisanakatasim̄ hoti, bhimsanakakiriyāyā**”ti. Bhimsanassa karaṇam̄ kiriyā bhimsanakatam̄, tasmim̄ **bhimsanakatasim̄**.

Idāni aññathāpi atthayojanam̄ dassento āha “**atha vā**”ti-ādi. Imasmim̄ atthavikappe bhimsayatīti bhimsano, bhimsano eva bhimsanako, tassa bhāvo bhimsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopaṃ katvā “bhimsanakatan”ti vuttanti dassento āha “**bhimsanakatasminti bhimsanakabhāveti attho**”ti-ādi. Yebhuyyaggahaṇam̄ lomavantavasenapi yojetabbam̄, na lomavasenevāti āha “**bahutarānam̄ vā**”ti-ādi.

Purisayugavasenāti purisakālavasena, purisānam̄ āyuppamāṇavasenāti vuttam̄ hoti. “Sabbapacchimako subhaddasadiṣo”ti **tīsūpi gaṇṭhipadesu** vuttam̄. Tasmim̄ kāle vijjamānānam̄ dvinnam̄ parisānam̄ āyuparicchedam̄ sakalameva gahetvā “**satasahassam̄ -pa- aṭṭhāsī**”ti vuttam̄. **Dveyeva purisayugānī**ti ettha purisānam̄ yugappavattikālo purisayugam̄. Abhilāpamattameva cetam̄, atthato pana purisova purisayugam̄. Dharamāne bhagavati ekam̄ purisayugam̄, parinibbute ekanti katvā “dveyeva purisayugānī”ti vuttam̄. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugam̄ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyam̄ aṭṭhasīti veditabbam̄.

20. **Sāvakayugānī**ti sāvakā eva sāvakayugāni. **Asambhuṇantenāti** apāpuṇantena. **Gabbham̄ gaṇhāpentassāti** sabbaññutaññāṇassa vijāyanattham̄ ñāṇagabbham̄ gaṇhāpentassa.

21. **Ko anusandhīti** pubbāparakathānaṃ kiṃ anusandhānaṃ, ko sambandhoti attho. **Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhanti** yāciyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṃ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṃ bhumavacanaṃ, yāciyamānasikkhāpadapaññatti-pekkhaṃ bhumavacanaṃ vuttaṃ hoti. Yācanavisiṭṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi “tatthā”ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati “tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā”ti. **Yaṃ vuttanti** “sikkhāpadaṃ paññapeyyā”ti iminā yaṃ sikkhāpadapaññapanam vuttaṃ, yācitantī attho. **Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyāti** tassam yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. **Akālanti** sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ.

Āsavatṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha “**āsavā tiṭṭhanti etesū**”ti-ādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūtāti āha “**yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā**”ti-ādi. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo, **samparāyikā** āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti **āsavā**. **Nesanti** parūpavādidi-āsavānaṃ. **Teti** vītikkamadhammā. Asati āsavaḷānīye dhamme sikkhāpadapaññattiyam ko doso, yenevaṃ vuttanti āha “**yadi hi paññapeyyā**”ti-ādi, vītikkamadosam adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṃ **parūpavādo**, parehi vacanesu dosāropanam **parūpārambho**, sammukhā garahanaṃ **garahadoso**.

Kathaṅhi nāma paliveṭṭhessatīti sambandho, kathaṃsaddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. **Anvāyikoti** anuvattako. **Bhogakkhandhanti** bhogarāsīm. “Amhākamete”ti nīyanti nīti, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, nītiyeva parivaṭṭo **nītiparivaṭṭo**. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhāti** ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṅghitāti attho. Ghāsacchādaneva vā paramam paramā koṭi etesam na tato param kiñci asāmisajātam pariyesanti paccāsanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesam bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassam **ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā**. **Tesu nāma koti**

yathāvuttagaṇaviṣiṭṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. **Lokāmisabhūta**ti lokapariyāpannaṃ hutvā kileseti āmasitabbattā lokāmisabhūtaṃ. **Pabbajjāsāṅkhepenevā**ti “pāṇātipātā veramaṇi”ti-ādinā pabbajjāmukheneva. **Etanti** methunādīnaṃ akaraṇaṃ. **Thāma**nti sikkhāpadānaṃ paññāpanakiriya sāmattiyaṃ. **Bala**nti yāthāvato sabbadhammānaṃ paṭivedhasamatthaṃ nāṇabalaṃ. **Kuppeyyā**ti kupaṃ bhaveyya. Etassevatthassa pākātakaraṇaṃ **na yathāthāne tiṭṭheyyā**ti, paññattiṭṭhāne na tiṭṭheyyāti attho. **Akusalo**ti tikicchitūṃ yuttakālassa aparijānato akusalo achedo. Avuddhi **anayo**, **byasaṇaṃ** dukkhaṃ. **Paṭikaccevā**ti gaṇḍuppādanato paṭhamameva. **Sañchaviṃ katvā**ti sobhanacchaviṃ katvā. **Bālavejjo**ti apaṇḍitavejjo. **Lohitakkhayaṇca maṃ pāpeti**ti vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. **Rogaṃ vūpasametvā**ti¹ phāsum katvā. **Sake ācariyake**ti ācariyassa bhāvo, kammaṃ vā ācariyakaṃ, tasmim attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetāṃ bhummavacanaṃ. **Viditānubhāvoti** pākāṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajitānaṃ babubhāvena. **Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti**ti yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādihetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nāyena**ti etena padasodhammasikkhāpadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhaggamahattanti cīvarādilaḥhitabbapaccayo lābho, tassa aggaṃ mahattaṃ paṇītata bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo **bāhusaccaṃ**. **Ayoniso ummujjamānā**ti anupāyena abhinivisaṃmānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvā**ti sabhāvena sabhāvaṃ saṃsanditvā, anuññātapaccattharaṇādīsu sukhasamphassasāmaññato upādinnaphassarasepi anavajjasāññitāya anupādinnaphassarasena upādinnaphassarasaṃ saṃsanditvā, samānabhāvaṃ upanetvāti attho. **Uddhammaṃ**

1. Ropetvāti (Sī, Syā)

ubbinayaṃ satthusāsanam dīpentī “tathāham bhagavatā dhammam desitam ājanāmī”¹ti-ādinā¹ satthusāsanam uddhammam ubbinayaṃ katvā dīpenti.

Imasmim attheti “nirabbudo hi sārīputta bhikkhusaṅgho”²ti² evam vuttabhikkhusaṅghasaññite atthe. Katham pana dussilānam corabhāvoti āha “**te hi assamaṇāva hutvā**”³ti-ādi. **Kālakadhammayogāti** dussilātāsankhātāpāpadhammayogato. **Pabhassaroti** pabhassarasīlo. **Sāroti vuccantīti** sāsana brahmacariyassa sārabhūtattā silādayo guṇā “sāro”³ti vuccanti.

Sabbaparittagūṇoti sabbehi nihīnagūṇo, appagūṇo vā. **So sotāpannoti** ānandattheram sandhāya vadati. **Sotam āpannoti** maggasotam āpanno. Paṭipakkhadhammānam anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha “**sototi ca maggasetam adhivacanan**”³ti. **Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassāti** iminā maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevattham udāharaṇena ādhetvā idāni idhādhippetapuggalam niddhāretvā dassento āha “**idha panā**”³ti-ādi. Idha āpannasaddo “phalasadhikiriya paṭipanno”³ti-ādīsu³ viya vattamānakālikoti āha “**maggena phalassa nāmam dinnan**”³ti. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmam dinnam, atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotam āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṃ sadukkham sa-upāyāsam nipātetīti **vinipāto**, apāyadukkhe khipanako. **Dhammoti** sabhāvo. Tenāha “**na attānam apāyesu vinipātanasabhāvo**”³ti. Atha vā **dhammoti** apāyesu khipanako sakkāyadiṭṭhi-ādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānam vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttam “**na attānam apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttam hoti**”³ti. **Kasmāti** avinipātanadhammatāya kāraṇam pucchati. Apāyam gamentīti **apāyagamaniyā**. **Vinipātanasabhāvoti** uppajjanasabhāvo. **Sammattaniyāmena maggenāti**

1. Vi 2. 177 piṭṭhe.

2. Vi 1. 11 piṭṭhe.

3. Sam 3. 178 piṭṭhe.

sammā bhavaniyāmakena paṭiladdhamaggena. **Niyatoti** vā heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya niyato. **Sambodhīti** uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi. Sambujjhatīti hi¹ sambodhi, ariyamaggo. So idha paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigantabbabhāvena icchitabboti. Tenāha “**uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpako**”ti. Uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpuṇātīti **sampāpako**, sotāpanno.

Vinayapaññattiyācanakathā niṭṭhitā.

Buddhāciṅṅakathā

22. **Anudhammatāti** lokuttaradhammānugato dhammo. **Anapaloketvāti** padassa vivaraṇaṃ “**anāpucchitvā**”ti. **Janapadacārikam pakkamantīti** ettha iti-saddo gamyamānatāya na vutto, evaṃ aññatthāpi īdisesu ṭhānesu. Tattha **janapadacārikanti** janapadesu caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā, janapadesu cārikā janapadacārikā. Taṃ pakkamanti, janapadagamanam gacchantīti attho. **Pakkamantiyevāti** avadhāraṇena no na pakkamantīti dasseti. “Janapadacārikam pakkamantī”ti ettha ṭhatvā bhagavato cārikāpakkamanavidhim dassento āha “**janapadacārikam carantā cā**”ti-ādi. Cārikā ca nāmesā² duvidhā turitacārikā ceva aturitacārikā ca. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṃ **turitacārikā** nāma, sā mahākassapattherapaccuggamanādisu daṭṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapattheram paccuggacchanto muhuttana tigāvutamagamāsi, ālavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṃ, mahākappinassa vīsayojanasatam, dhaniyassatthāya sattayojanasatāni agamāsi, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikam vīsayojanasatam agamāsi, ayaṃ turitacārikā. Yaṃ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭiyā devasikam yojana-aḍḍhajojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokam anuggaṇhantassa gamanaṃ, ayaṃ **aturitacārikā** nāma. Imaṃ pana cārikam caranto bhagavā mahāmaṇḍalam majjhimaṇḍalam antimamaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇam

1. Vā (Syā, Ka)

2. Dī-Ṭṭha 1. 213; Ma-Ṭṭha 2. 55 piṭṭhādīsupi passitabbam.

maṇḍalānaṃ aññatarasmiṃ carati. Tattha “janapadacārikan”ti vuttattā aturita-cārikāva idhādhippetā. Tameva vibhajitvā dassento āha “**mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍalan**”ti-ādi.

Tattha **antimamaṇḍalanti** khuddakamaṇḍalaṃ, itaresaṃ vā maṇḍalānaṃ antogadhattā antimamaṇḍalaṃ, abhantarimamaṇḍalanti vuttaṃ hoti. Imesaṃ pana maṇḍalānaṃ kiṃ pamāṇanti āha “**tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatikan**”ti-ādi. Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetam turita-cārikāvasena agamanato. Yasmā nikkhantakālato paṭṭhāya gatagataṭṭhānassa catūsu passesu¹ samantato yojanasataṃ ekakoḷāhalaṃ hoti, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍalaṃ osarati, tattha buddhā bhagavanto tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasantā mahājanaṃ āmisapaṭṭigghena anuggaṇhanti, dhammānena ca vivatṭūpanissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhenti, tasmā vuttaṃ “**gāmanigamādīsu mahājanaṃ āmisapaṭṭigghena anuggaṇhantā**”ti-ādi. **Samathavipassanā taruṇāhontī**ti ettha taruṇā vipassanāti saṅkhāraparicchedane ñāṇaṃ kaṅkhāvitarāṇe ñāṇaṃ sammasane ñāṇaṃ maggāmagge ñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Samathassa taruṇabhāvo pana upacārasamādhivasena veditabbo. “Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hontī”ti idaṃ nidassanamattanti daṭṭhabbāṃ. Aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmā cātumāsāṃ vasitvāva nikkhamanti.

Pavāraṇāsaṅgahaṃ datvāti anumati-dānavasena datvā. **Māgasirassa paṭhamadivaseti** māgasiramāsassa paṭhamadivase. Idañcetarahi pavattavohāravasena kattikamāsassa aparapakkhapāṭipadadivasāṃ sandhāya vuttaṃ. **Tesanti** tesāṃ buddhānaṃ. Tehi vinetabbattā “tesāṃ vineyyasattā”ti vuttaṃ. **Vineyyasattā**ti ca cārikāya vinetabbasattā. **Māgasiramāsampi tattheva vasitvā phussamāsassa paṭhamadivaseti** idampi nidassanamattanti daṭṭhabbāṃ. Cātumāsavutthānampi buddhānaṃ vineyyasattā aparipakkindriyā honti, tesāṃ indriyaparipākāṃ āgamayamānā paramampi ekamāsāṃ vā dvitīcatumāsāṃ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṅghaparivārā nikkhamitvā purimanayeneva lokāṃ

anuggaṇhantā sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikam pariyoṣāpentī. **Veneyyavasenevā**ti avadhāraṇena na cīvarādihetu carantīti dasseti. Tathā hi imesu tīsu maṇḍalesu yattha kattuaci cārikam carantā na cīvarādihetu caranti, atha kho ye duggatabālaḷaṇṇabyādhikā, te”kadā tathāgataṃ āgantvā passissanti, mayi pana cārikam carante mahājano tathāgataḍassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci māladīhi pūjessanti, keci kaṭacchubbhikkham dassanti, keci micchāḍassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti evaṃ lokānukampāya cārikam caranti.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikam caranti jaṅghavihāravasena sarīraphāsukatthāya, aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikam caranti buddham saraṇam gacchissantīti vā, dhammam, saṅgham saraṇam gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmāti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikam caranti paṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhanā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikam caranti paṭhamam jhānam paṭilabhissantīti vā, dutiyam -pa- nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikam caranti sotāpattimaggam adhigamissantīti vā, sotāpattiphalam -pa- arahattaphalam sacchikarissantīti vāti.

Pupphāni ocinantā viya carantīti iminā yathā mālakāro bahum pupphagaccham disvā tattha cirampi ṭhatvā pupphāni ocinitvā pupphasuññam gaccham disvā tattha papañcam akatvā taṃ pahāya aññattha gantvā pupphāni ocinanto vicarati, evameva buddhāpi yattha gāmanigamādīsu vineyyasattā bahū honti, tattha cirampi vasantā te vinetvā vineyyasuññagāmādīsu papañcam akatvā taṃ pahāya aññattha bahuvineyyakesu gāmādīsu vasantā vicarantīti dasseti. Tatoyeva ca atikhuddakepi antimamaṇḍale upanissayagantānam bahubhāvato tāva bahumpi kalam sattamāsapariyantaṃ cārikam caranti.

Santasabhāvattā kilesasamaṇahetutāya vā santam nibbānaṃ, sukhakāraṇatāya ca sukhanti āha “**santaṃ sukhaṃ nibbānamārammaṇaṃ katvā**”ti. **Dasasahassacakkavāḷeti** jātikkhettabhūtāya dasasahasilokadhātuyā. Idañca devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ, manussā pana imasmiṃyeva cakkavāḷe bodhaneyyā honti.

Bodhaneyyasattasamavalokananti¹ paṭhamāṃ mahākaruṇāya pharitvā pacchā sabbaññutaññāṇajālaṃ pattharivā tassa anto pavitṭhānaṃ bodhaneyyasattānaṃ samolokanaṃ. Buddhā kira mahākaruṇāsamāpattim samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripākaññā ajjayeva mayā vinetabbā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharanti. Tesaṃ saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā sabbaññutaññāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha buddhānubhāvo. Evaṃ āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampativattamānañca² paṭipattim olokenti. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti. Atha “kiṃ nu kho bhavissatī”ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattim³ vīmaṃsamānā pubbupanissayāni olokenti.

Otiṇṇeti ārocite, parisamajjhaṃ vā otiṇṇe. **Dvikkhattunti** ekasmiṃ saṃvacchare dvikkhattuṃ. Buddhakāle kira ekekasmiṃ saṃvacchare dve vāre bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇākāle ca. Upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggavaggā hutvā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṃ sammoditvā “kasmā bhikkhave upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathā”ti pucchati. Atha te “bhagavā kammaṭṭhānattham āgatamha, kammaṭṭhānaṃ no dethā”ti yācanti. Satthā tesaṃ cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṃ deti, dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṃ, mohacaritassa “uddeso paripucchā kālena dhammassavanaṃ kālena dhammasākacchā idam tuyhaṃ sappāyan”ti ācikkhati. Kiñcāpi hi mohacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ

1. Bovaneyyasattasamolokananti (Sī, Syā)

2. Sampattim vattamānañca (Sī)

3. Kiccanipphattim (Sī)

sammohavigamāya paṭhamam
uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojeti.
Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānam deti. Saddhācaritassa visesato
purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsam pana anuyuñjane ayam
pubbabhāgaṭṭipattīti dassetuṃ pasādanīyasuttantena buddhasubodhitam
dhammasudhammataṃ saṃghasuppaṭṭipattīna pakāseti. Nāṇacaritassa pana
maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānam āhārepaṭṭikūlasaṅgā
visesato sappāyā, tesam upakāradhammadassanattam
aniccatādipaṭṭisamyutte gambhīre suttante katheti. Te kammaṭṭhānam
gahetvā sace sappāyam hoti, satthu santike eva vasanti. No ce hoti,
sappāyam senāsanam pucchantā gacchati. Tepi tattha vasantā temāsikam
paṭṭipadam gahetvā ghaṭentā vāyamantā sotāpannāpi honti sakadāgāminopi
anāgāminopi arahantopi. Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikam gantvā
“bhagavā aham tumhākam santike kammaṭṭhānam gahetvā sotāpattiphalam
patto -pa- aham aggaphalam arahattan”ti paṭiladdhaguṇam ārocenti, upari
anadhigatassa adhigamāya kammaṭṭhānaṅca yācanti. Tena vuttam **“pure
vassūpanāyikāya ca kammaṭṭhānaggahaṇattham -pa- upari
kammaṭṭhānaggahaṇatthaṅcā”**ti.

Āyāmāti ettha ā-saddo “āgacchā”ti iminā samānatthoti āha **“āyāmāti
āgaccha yāmā”**ti, ehi gacchāmāti attho. **Ānandā**ti bhagavā santikāvacarattā
theram ālapati, na pana tadā satthu santike vasantānam bhikkhūnam
abhāvato. Pañcasataparimāṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṅgho.
Thero pana “gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānam
gantukāmo”ti bhikkhūnam āroceti. “Atha kho bhagavā āyasmantaṃ
ānandaṃ āmantesī”ti vuttattā **“bhagavato paccassesī”**ti idha **bhagavatoti**
sāmivacanam āmantanavacanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā
adhippāyena **“bhagavato vacanam paṭi-assosī”**ti vuttam. **Bhagavatoti** pana
idam patissavasambandhena sampadānavacanam yathā “devadattassa
paṭissuṇoti”ti. **Paccassosī**ti ettha **paṭi**-saddo abhimukhavacanoti āha
“abhimukho hutvā suṇī”ti. Bhagavato mukhābhimukho hutvā adhivāsetvā
suṇi, na udāsino hutvāti adhippāyo.

Tassa pāṭihāriyassa āgantukavasena katattā vuttam **“nagaradvārato paṭṭhāyā”**ti. **Suvaṇṇarasapiṇṇjarāhi rasmihīti** ettha **rasa-saddo** udakapariyāyo, **piṇṇjara-saddo** hemavaṇṇapariyāyo, tasmā suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇāhi rasmihīti attho. **Samujjotayamānoti** obhāsayingamāno. **Assāti** verañjassa brāhmaṇassa. **Bhagavantam upanisīditukāmoti** bhagavantam upagantvā nisīditukāmo, bhagavato samīpe nisīditukāmoti vuttam hoti.

Brāhmaṇa tayā nimantitā vassamvutthā amhāti pāḷiyam sambandho veditabbo. **Dātabbo assāti** dātabbo bhaveyya. **No asantoti** neva avijjamāno, kintu vijjamānoyevāti dīpeti. Vinā vā liṅgavipallāsenettha attho daṭṭhabboti āha **“atha vā”**ti-ādi. Iminā sāmāññavacanato ettha napuṃsakaliṅganiddesoti dasseti. **No natthīti** no amhākaṃ natthi. **Noti vā** etassa vivaraṇam **natthīti**. Kesaṃ adātukāmatā viyāti āha **“yathā”**ti-ādi. **Pahūtavittūpakaraṇānanti** ettha **vittīti** tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇam vittūpakaraṇam, tuṭṭhikāraṇanti attho. Pahūtam

dhanadhaññajātarūparajatanānāvidhālānkārasuvaṇṇabhājanādibhedam vittūpakaraṇametesanti pahūtavittūpakaraṇā, tesam pahūtavittūpakaraṇānam maccharīnam yathā adātukāmatā, evam no adātukāmatāpi natthīti sambandho. **Tam kutettha labbhāti** ettha **tanti** tam kāraṇam, tam kiccaṃ vā. **Etthāti** gharāvāse. Dutiye pana atthavikappe **tanti** deyyadhammassa parāmasanam. **Etthāti** imasmim temāsabbhantareti attho. **Yanti** yena kāraṇena, kiriyāparāmasanam vā. Dutiye pana atthavikappe **yanti** yam deyyadhammanti attho.

Alam gharāvāsapalibodhacintāyāti saññāpetvāti brāhmaṇa netam gharāvāsapalibodhena katam, atha kho mārāvattānenāti brāhmaṇam saññāpetvā. **Tankhaṇānurūpāyāti** yādisī tadā tassa ajjhāsayingappavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivattasannissitassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalam abbhantarassannissito¹ eva attho dassitoti āha **“diṭṭhadhammikasamparāyikam attham sandassetvā”**ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake

1. Abibhudayanissito (Sī), abbhudayanissito (Syā), abbhudassa nissito (Ka)

kusale dhamme. **Tatthā**ti kusaladhamme yathāsamādapite. **Nanti** brāhmaṇaṃ. **Samuttejetvā**ti sammadeva uparūpari nivesetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tassa ussāhajananaṃ hotīti āha “**sa-ussāhaṃ katvā**”ti. Evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhato evarūpaguṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikādi-atthasampādananti evaṃ sa-ussāhatāya aññehi ca tasmim̐ vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchi? Upanissayasampattiyā abhāvato. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti? Vuccate—yadipi tassa visesādhigamo natthi, āyatim̐ pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimāpacchimadhammakathā ahoṣīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niraṭṭhakā dhammadesanā atthi. **Temāsikopi deyyadhammoti** temāsaṃ dātabbopi deyyadhammo. **Yaṃ divasanti** yasmim̐ divase.

23. **Buddhapaṇiṇāyakanti** buddho paṇiṇāyako etassāti buddhapaṇiṇāyako, bhikkhusaṅgho. Taṃ buddhapaṇiṇāyakaṃ, buddhajeṭṭhakanti attho. **Yāvadatthaṃ katvā**ti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṃ upanītabhikkhāya paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedenā vā hotīti āha “**hatthasaññāyā**”ti-ādi. **Onītapattapāṇinti** ettha onīto pattato pāṇi etassāti onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṃ saddo¹ bāhiratthasamāsoti āha “**pattato onītapāṇin**”ti-ādi. “Onītapattapāṇin”tipi pāṭho, tassattho onittam̐ nānābhūtam̐ vinābhūtam̐ āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattam̐ pāṇito assāti onītapattapāṇi, taṃ onītapattapāṇim̐, hatthe ca pattañca dhovivā ekamante pattam̐ nikkhipivā nisinnanti attho. **Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cāti** pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tattha pattuṇṇapadesa bhavā pattuṇṇā, kosiyavisesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni. **Āyogādīsu āyogoti** paṭi-āyogo, **aṃsabaddhakaṃ** pattatthavikādīsu. **Bhesajjatelānanti** bhesajjasampākena sādhitatelānaṃ.

1. Tipado (St), pado (Syā)

Tumbānīti cammamayatelabhājanāni. Ekamekassa bhikkhuno sahasagghanakaṃ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgaṃ yajitvāti mahādānaṃ datvā. **Saputtadāraṃ vanditvā nisinnanti** puttadārehi saddhiṃ vanditvā nisinnaṃ. **Temāsanti** accantasāmyoge upayogavacanaṃ. “Temāsaṃ sotabbadhammaṃ ajevva suṇissāmī”ti nisinnassa taṃ ajjhāsayaṃ pūretvā desitattā vuttaṃ “**paripuṇṇasaṅkappaṃ kurumāno**”ti. **Anubandhitvā**ti anugantvā.

Buddhānaṃ anabhiratiparitassitā nāma natthīti āha “**yathājjhāsayaṃ yathārucitaṃ vāsaṃ vasitvā**”ti. Abhirantaṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhirantasaddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena ca katthaci vasantassa assādavatthuvigamanena siyā tassa tattha anabhirati, tayidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhānaṃ, tasmā abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamaṇaṃ nāma buddhānaṃ natthi, vineyyavinayanatthaṃ pana katthaci vasitvā tasmim siddhe vineyyavinayathameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathāruci. **Soreyyādīni anupagammā**ti mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni soreyyanagarādīni anupagantvā. **Payāgapatiṭṭhānanti** gāmassapi adhivacanaṃ titthassapi. **Gaṅgaṃnadinti** gaṅgaṃ nāma nadim. **Tadavasari**ti ettha **tanti** karaṇatthe upayogavacananti āha “**tena avasari tadavasari**”ti.

Buddhāciṇṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā samantapāsādikāya. **Tatridaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasminti** ettha **tatrā**ti purimavacanāpekkhaṃ, **idanti** vakkhamānākāraṇavacanāpekkhaṃ. Tatrāyaṃ yojanā—yaṃ vuttaṃ “samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāyā”ti, tatra yā sā samantapāsādikāti saṃvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṃvaṇṇanāya samantapāsādikattasmim samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṃ hoti. Kim hotīti āha “**ācariyaparamparato**”ti-ādi.

Ācariyaparamparatoti “upāli dāsako”¹ti-ādinā¹ vutta-
 ācariyaparamparato. **Nidānavatthuppabhedadīpanatoti**
 nidānappabhedadīpanato vatthuppabhedadīpanato ca. Tattha bāhiraṇidāna-
 abbhantaraṇidānasikkhāpadanidānadassanavasena **nidānappabhedadīpanam**
 veditabbaṃ, theravādappakāsaṇam pana **vatthuppabhedadīpanam**.
Parasamayavivajjanatoti “sakāya paṭiññāya mettiyaṃ bhikkhuṇiṃ
 nāsethā”²ti-ādīsu² micchāpaṭipannānaṃ paresaṃ laddhinirākaraṇato, tatoyeva
 ca attano samayaṭiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṃ
 veditabbaṃ, saddasatthānusāreṇa vā nibbacanaṃ dassetvā
 padanipphattidassanaṃ byañjanaparisodhanaṃ.
Vibhaṅganayabhedadassanatoti “tisso itthiyo”²ti-ādipadabhājanassa
 anurūpavasena nayabhedadassanato. **Sampassatanti** ñāṇacakkhunā sammā
 passantānaṃ, upaparikkhantānanti attho. **Apāsādikanti** appasādāvahaṃ.
Etthāti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho. Tasmā
 ayaṃ saṃvaṇṇanā samantapāsādikāveva pavattāti yojetabbaṃ. Kassa kena
 desitassa saṃvaṇṇanāti āha “**vinayassā**”²ti-ādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

1. Vi 5. 2 piṭṭhe.

2. Vi 1. 249 piṭṭhe.

Sāratthadīpanītikāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṁsu	21	Aṅguliveṭhakamuttā	162
Akaraṇaṁ	443	Acinteyyāni	91
Akālaṁ	449	Accantaṁ	14
Akālo	55	Accāraddhaṁ	58
Akiriyaṁ	342	Accāraddhavīriyaṁ	399
Akuppadhammataṁ	350	Acchariyāni	108
Akusalapariyāpanno	357	Acchare	411
Akusalo	450	Acchijjamānaṁ	111
Akosallasambhūtaṭṭhena	347	Ajavīthi	262
Akkamitvā	140	Ajātasattu	56
Akkharaṁ	328	Ajānaṁ	403
Akkhāyati	414	Ajjhagā	65
Agatiṁ gantuṁ	49	Ajjhāsayo	75
Agati	307	Ajjhiṭṭho	153
Agadaharītakam	124	Ajjhesanaṁ	19
Agadāmalakam	124	Ajjhogāḷho	252
Agamāsi	179	Ajjhosānaṁ	309
Agārāni	284	Añjaliṁ	425
Aggaṁ	436	Aññaṁ	405
Aggadakkhiṇeyyattā	224	Aññataravihārasamaṅgī-	
Aggaheṣi	293	paridīpanaṁ	204
Aggiṁ	138	Aññadatthu	150
Agginā	278	Aññāṇaṁ	219, 338, 411
Aggo	339	Aññāṇatāya	191
Aghassa	414	Aññātaṁ	131
Aṅgapaccaṅge	83		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aññāya	340	Attakilamathānuyoga-	
Aṭṭhakathā	20, 21	vivajjanam	207
Aṭṭhaṅgasamannāgataṃ	385	Attanā	90
Aṭṭhasatataṅhāvicarītāni	310	Attapaccakkhavacanam	26
Aṭṭhānam	445	Attasanniyyātanam	417
Aṭṭhitassa	16	Attānam	91
Aṭṭhuppattiyuttam	432	Attham	83
Aḍḍhuḍḍhāni	153	Atthaṅgatā	368
Aḍḍhe	401	Atthajātam	80
Aṇimā	311	Atthato	195, 196
Ataccham	238	Atthapadam	292
Atikkamitvā	400	Atthapadāni	328
Aticchatha	119	Atthaparisuddhatāya	337
Aticchāto	403	Attharasassa	299
Atidukkarāni	7	Atthavaṇṇanā	366
Atidhāvanto	91	Atthavikappe	366
Atinijjhāyitattam	399	Atthānam	69
Atimaññissati	434	Atthānurūpam	80
Atimāno	302	Atthābhisamayā	197
Atirocatha	149	Atthāvaham	335
Atilīnavīriyam	399	Atthitā	249
Ativiya parisuddho	312	Attho	197
Atisamagge	426	Atha	206
Atisayanirodho	377	Adantā	290
Atiharatha	127	Adāsi	133
Atītaṃsaññaṃ	410	Adinnādānam	344
Atītasatthukam	32	Adukkhamasukham	379
Atītā	409	Adesisum	153
Aturitacārikā	452	Adosanissandayuttattā	401
		Addasa	182

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Addhaniyaṁ	34	Anatthasaṁhitā	238
Addhānaṁ	337	Anantaram	392
Addhānakkhamā	427	Anantāni	277
Addhānaparicchedo	382	Anantena	277
Addhānamaggo	42	Anayo	172, 450
Adhammo	44	Anavakāso	445
Adhi	350	Anavajjo	421
Adhikaraṇaṁ	115, 309	Anavaññattimado	304
Adhikaraṇattho	199	Anāgatā	409
Adhikāpi	73	Anāgate	409
Adhigatarūpadassanaṁ	124	Anādikālappavattaṁ	218
Adhigamabyattito	334	Anāpatti	107
Adhiccasaṁmuppannikā	147	Anābhogarasā	374
Adhiṭṭhahitvā	168, 437	Anālayā	111
Adhippāyo	79	Aniccatādipaṭisaṁyuttāya	54
Adhimuttataṁ	208	Aniccatāvasaṁ	115
Adhimutti	250	Anibbisāṁ	65
Adhivāsetu	425	Animittavimokkho	313
Adhivāsetvā	120	Aniyamaṇiddeśavacanaṁ	195
Adhisayitāni	350	Anīlakāṁ	436
Adho	122	Anu	341
Adhomukhaṭṭhapitaṁ	412	Anu-acchariyā	341
Anaññaneyyatāya buddho	296	Anu-abhāvaṁ gatā	341
Anabhibhūto	214	Anukampāya	160
Anamataggasāmsāraṇaṭṭhaṁ	218	Anukkipanto	340
Anamataggiyaṁ	153	Anugantvā anugantvā	389
Anattamaṇo	120	Anuttaram	64, 323
Anattukkaṁsaṇato	412	Anuttarena maggena	349
Anatthakāmā	403	Anuttaro purisaḍḍamaṣārathi	320

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anudeva	389	Anusandhi	449
Anudhammatā	452	Anusandhikkamo	323
Anupagamma	459	Anusayappahānaṃ	76
Anupaghāto	443	Anusayā	75
Anupaparikkhataṃ	83	Anusāsati	292
Anupabbajito	140	Anusiṭṭhikarānaṃ	188
Anuparivattanti	138	Anussariyamānasukhako	337
Anupavādo	443	Anekatūriyasaṃghuṭṭhaṃ	179
Anupādā cittassa	193	Anekabhedo	357
Anupādā parinibbānatthāya	193	Anekavidhaṃ	389
Anupādāya	58	Anekavihitaṃ	161
Anupādisesāya	28	Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitaṃ	179
Anupubbādīgatena	353	Anekehi	337
Anupubbena	185	Anejamasokaṃ	414
Anuppatto	183	Antarā	62
Anuppādanīrodhena	448	Antarāyikā	88
Anubandhanto	160	Antare	28, 67
Anubandhitvā	459	Antānantikā	144
Anubuddho	232	Antimamaṇḍalaṃ	453
Anubyañjanasaṅkappaṇā	355	Antimavayaṃ	338
Anumajjanaṃ	359	Antepuraṃ	127
Anumatikappo	112	Antogadhatheravādaṃ	20
Anumatiyā	49	Anvāyiko	449
Anumānādīpaṭikkhepo	323	Apasakkanto	171
Anuyuñja	58	Apaṇṇakasuttaṃ	134
Anurādhapuraṃ	185	Apatamāne	414
Anurūpaṃ	130	Apadesāraho	363
Anulomato	232	Apadesena	223
Anulomiko	92	Apanamatu	171
Anusaṭaṃ	350		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aparaṁ	342	Apphoṭanehi	179
Aparagoyānaṁ satta- sahassayojanaṁ	273	Abbāhimsu	140
Aparaṇṇaṁ	426	Abbudaṁ	114, 138
Aparavambhanaṭo	412	Abbhaññāsiraṁ	352
Aparipatantaṁ	204	Abbhatthaṅgatā	368
Aparibyattakiccato	374	Abbhantare	425
Apalibuddhaṁ	396	Abbhācikkhati	91
Apāyagamaṇiyā	451	Abbhuggato	215
Apāyesu	414	Abbhutadhammaṁ	103
Apāsādikaṁ	460	Abyāpādavitaṅko	446
Api	24	Abyāpārapaccupaṭṭhānā	374
Apunabbhavabhūtā	349	Abhavo	11
Appaṁ	323	Abhikkantataro	411
Appaṭṭikūlaṁ	415	Abhikkantā	411
Appaṭṭimo	289	Abhikkantena	72, 294
Appaṭṭisamaṁ	350	Abhijappā	399
Appaṇihitavimokkha	313	Abhijjhā	346
Appannaṭpāne	401	Abhiññā	235, 323
Appamādena	137	Abhiññātā	71
Appamādo	131	Abhiññāpakkhe	353
Appameyyaṁ	6	Abhiññāpādaṅkaṁ	141, 383
Apparajakkhe	251	Abhiññeyyaṁ	230
Appavattiraṁ	408	Abhiññeyyato	229
Appavatti	231	Abhiññeyye	229
Appātaṅkaṁ	337	Abhidhamme	72
Appābādhaṁ	337	Abhinandaṇā	308
Appitā	368	Abhinandantānaṁ	340
Appesi	178	Abhinīharaṁ	389
Appossukkā	428	Abhinīhāraṅkhammaṁ	386
		Abhibhavati	288

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhimukho	456	Ayujjhapurānaṃ	270
Abhirūpe	401	Ayoniso	450
Abhilāpamattabhedo	202	Aravāḷadahapiṭṭhiyaṃ	150
Abhilakkhitā	72	Arahaṃ	225, 320
Abhivādanānaṃ	170	Arahattappattiṃ	59
Abhivādanādiraho	339	Arahattā	225
Abhivādeti	338	Arānaṃ	224
Abhivinaye	72	Ariyavihāro	313
Abhisāṅkhāramāro	310	Ariyaśaṅghaṃ	13
Abhisamayaṭṭho	198	Ariyaśaṅgho	13
Abhisamayo	198	Ariyūpavādova	403
Abhisamenti	440	Arīnaṃ	216
Abhisekaṃ datvā	182	Arūpabhavo	232
Abhisekena	163	Are	183
Abhihaṭṭabhikkhāsāṅkhhepena	431	Alaṃ	32
Abhūtaṃ	238	Alagaddagavesī	82
Amaccā	127	Alagaddatthiko	82
Amataṃ padaṃ	131	Alagaddūpamā	81
Amataṭṭho	313	Alagaddapariyesanaṃ	82
Amatosadhaṃ	162	Alaṅkaritvā	161
Amathitakappo	112	Alaṅkārāpetvā	185
Amanasikāro	398	Alobhanissandayuttattā	401
Amanussapurisā	291	Avaññāte	401
Amarāvikkhepikā	145	Avadhī	294
Amohanissandayuttattā	401	Avassikova	123
Ambare	155	Avahasantaṃ	57
Ambalaṭṭhikā	62	Avicāretvā	348
Ambunā	17	Avijjā	394
Amhe	91	Avijjādikilesajāla-	
Ayā	406	viddhaṃsino	11

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Avijjāmūlakattaṁ	218	Asammussanarasā	375
Avinayo	45	Asammohato	80
Avippaṭṭisāro	193	Asammohalakkhaṇaṁ	375
Avibhūtapaccupaṭṭhānā	379	Asallīnaṁ	354
Aviruḷhidhammattā	341	Asahamāno	150
Avisahatāya	431	Asādhāraṇahetumhi	205
Avisahanto	138	Asilokabhayena	225
Avisiṭṭhaṁ	73	Asuttamayikaṁ	124
Avisesena	203	Asambhuṇantena	448
Avihimsāvitakko	446	Asammuṭṭhā	354
Avedi	242	Asurabhavanaṁ	270
Avokkamitvā	24	Asurasadisaṁ	407
Avoca	178	Asekkhapaṭṭisambhidāppatte	49
Asaṁkiliṭṭhaṁ	376	Asesayitvā	24
Asakkonto	122	Asokaraññā	163
Asaṁkhataṭṭho	313	Asokārāme	132
Asaṅgītaṁ	67	Assa	25
Asajjamānā	292	Assaddhiyena	385
Asajjamāno	237	Assamaṇḍalikāyo	427
Asaññībhavo	232	Assādasaññito	407
Asaññīvādā	147	Assāso	139
Asaddhamme	413	Ahitāya	84
Asaddho	424	Ahogaṅgapabbataṁ	138
Asabbaguṇadāyakattā	351	Ahosi	111
Asaniyo	150		
Asanto	457		
Asamasamo	288	[Ā]	
Asamo	288	Ākaṅkhanti	394
Asambudhaṁ	10	Ākaṅkhāmi	40
Asammissaṁ	16	Ākārato	223

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ākārasallakkhaṇa-		Ānayanam	359
kusalatāya	425	Ānayitvā	125
Ākāra	392	Ānubhāvena	15, 259
Ākāro	329	Ānubhāvo	390
Ākāsaṅgā	257	Āpātham	125
Ākāse	139	Āpāthamaṇiyate	412
Ākāseṇa	59	Āpādite	337
Ākhyātapadam	329	Āpanno	451
Āgacchatha	140	Ābhataṃ	406
Āgataphalo	167	Āmantayāmi	66
Āgantvā	59	Āmantesi	60
Āgamabyattito	335	Āmalakaṃ	162
Āgamāsi	175	Āyassa	406
Āgamimsu	133	Āyācanā	430
Ācariyake	450	Āyāma	456
Ācariyaparamparato	460	Āyūhanam	371
Ācariyaparamparā	109	Āyūhanaṭṭho	312
Ācariyupajjhāyanam	132	Āyūhanā	222
Ācāragocarakusalatā	189	Āyogo	194, 458
Ācikkhi	122	Ārakattā	216
Āciṇṇakappo	112	Ārakkham	153
Ājīvo	422	Ārakkhapaccupaṭṭhānā	375
Āṇākkhettaṃ	278	Ārakkhādhikaraṇam	309
Āṇācakkam	57	Ārakkho	309
Āṇārahena	74	Āraddhappakāradassanatthe	390
Ādikalyāṇādippakāram	323	Ārammaṇato	374
Ādikalyāṇo	325	Ārammaṇādīhi	73
Ādiccam	138	Ārāmo	197
Ādhipateyyaṭṭho	313	Ārogyamado	303
Āneṅjappatte	385	Āropesi	154

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā - I]		[I - Ī]	
Ārohantassa	391	Īcchitaṃ patthitaṃ	312
Ārohamado	305	Ījjhanti	403
Ālapanamattaṃ	213	Īñjati	385
Ālokapariggahena	396	Ītṭhāniṭṭhaviparītānu-	
Ālokitaṃ	129	bhavanalakkhaṇā	379
Āvajjesi	58	Iti	332
Āvaṭṭagaṅgā	257	Itivādappamokkhānisaṃsā	83
Āvatthikaṃ	297	Ito	356
Āvāsakappo	112	Itthattāya	409, 410
Āvijji	176	Itthambhūtākhyānatthe	214
Āviñchanti	340	Iddhipādakabhāvūpa-	
Āvibhāvattaraṃ	403	gamanena	387
Āvuso	32	Iddhipattā	166
Āsanārahaṃ	58	Iddhimado	304
Āsannaṃ	166	Iddhiyā	294, 411
Āsannataraṃ	336	Idha	22
Āsabhiṃ	339	Iriyaṃ	364
Āsayaposaṃ	357	Iriyāpathamado	304
Āsavaṭṭhāniyā	449	Iriyāpathavihāro	203
Āsavā	306, 449	Isi	153
Āsavehi	58	Isivātaṭṭhivātā	151
Āsāvati	269	Issariyaṃ	311
Āhananaṃ	359	Issā	301
Āhāraṭṭhitikā	241	Īsitā	311
Āhārā	242		
Āhiṇḍanto	136	[U]	
Āhiṇḍasi	171	Ukkaṭṭhaparicchedato	323
Āhitāṃ	354	Ukkaṭṭhaparicchedavasena	293
Īcchācāro	433	Ukkujjeyya	413
Īcchāvācarānaṃ	386	Ukkoṭeyya	50

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Ukkhipitvā	183	Udānagātham	66
Uggaṇhāpesi	142	Udikkhati	178
Uggatā	259	Uddānasaṅgaho	107
Ugghāṭeyya	412	Uddisīyati	392
Uccakulatā	445	Uddesakkamena	377
Uccāvacāni	127	Uddeso	392
Uccinatu	45	Uddham	122
Uccinitena	50	Uddhaccāya	58
Ucchedadiṭṭhim	397	Uddhammam	450
Ucchedavādā	148	Upakaṭṭhā	54
Uññāte	401	Upakārabahulataṃ	208
Uṭṭhānaṭṭhāne	427	Upakkilissati	384
Uṭṭhitassa	124	Upagaccheyya	375
Uṇhīsam	162	Upagamanam	222
Uttaradvārato	184	Upacārena	363
Uttarābhimukham	58	Upacitam	401
Uttarābhimukho	338	Upaññāso	26
Uttaritaro	339	Upaṭṭhāpetvā	170
Uttarimanussadhamme	41	Upaṭṭhāpesi	123
Uttānapadato	412	Upaṭṭhitā	354
Uttānīkaraṇam	328	Upadhiviveko	313
Uttānīkaraṇapaññāpanāni	328	Upanāho	300
Uttāreti	293	Upañijjhāyati	363
Utrastarūpā	184	Upanisā	193
Udakam	169	Upanisīditukāmo	457
Udakadantaponam	123	Upanissayasampattim	293
Udake	294	Upapattim	371
Udakena	285	Upapattito	369
Udaggudaggo	115	Upapattiyā	392
Udapādim	392	Upapattivasena	340

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Upapannaphalo	436	Upehi	163
Upaparikkhanti	83	Uposathaggaṁ	441
Upapāte	395	Uposathārocikā	441
Upabrūhanam	361	Uposatho	112
Uparibrahmalokūpapattiyā	114	Uppajjamāno	208
Upavattane	28	Uppajji	161
Upavadantā	437	Uppatitvā	139
Upavasanti	112	Uppannaṁ	357, 377
Upasaggapadam	329	Uppannalatā	161
Upasaṅkama	336	Uppannasaddho	124
Upasamaṁ	119	Uppātapāṭhakā	168
Upasamaparibāhirena	127	Uppādam	371
Upasampajja	364	Uppilam	399
Upasampadā	131, 443	Ubbinayaṁ	451
Upādānaṁ	196, 222	Ubhayāni	67
Upādānakkhandhā	243	Ubhinnaṁ	231
Upādāya	113	Umaṅgagaṅgā	257
Upādinnaphasso	87	Ummujjamānā	450
Upāyena	63	Uyyānaṁ	168
Upārambhānisamsā	83	Uruga	271
Upāsakattaṁ	163	Ussannadhātukaṁ	55
Upāsakapaṭikuṭṭho	424	Ussannavīriyā	440
Upāsakapadumaṁ	424	Ussāhena	350
Upāsakapuṇḍarīko	424	Uḷāro	138
Upāsakarataṇaṁ	424		
Upāsako	422	[E]	
Upekkham	373	Ekakanipātādisaṅgaho	108
Upekkhā	369	Ekakolāhalaṁ	179
Upekkhāsatiṭṭhā-		Ekakkhaṇavasena	374
bhāvena	384	Ekadivasameva	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekaniḱāyampi	92	Oññātaṃ	435
Ekaninnādaṃ	180	Otaranti	187
Ekantanikkilesa	296	Otiṇṇe	455
Ekamātikaṃ	123	Odagyaṃ	361
Ekarajjābhisekaṃ	123	Onītapattapāṇim	458
Ekaladdhike	142	Opammanidassanattaṃ	436
Ekavokārabhavo	232	Opammasampañipādanaṃ	352
Ekasataṃ	123	Obhāsaṃ	399
Ekasataputtā	123	Obhāsakaraṇaṭṭhena	394
Ekasālako	197	Obhāsagataṃ	385
Ekāyanamaggaṃ	296	Obhāsayaṃ	294, 411
Ekā latāyaṭṭhi	161	Omānaṃ	435
Ekībhāvaṃ	336	Olujjati	48
Ekekapaduddhārena	231	Olokento	338
Eko	107	Olokesiṃ	339
Etaṃ	91	Ovadvitvā	137
Etadatthā	193	Osannavīriyā	440
Etamatthaṃ	141	Ohīḷite	401
Ettāvata	134	Oḷārikaṅgappahānena	375
Ettha	351	Oḷārikaṭṭhena	360
Erāvaṇo	267	Oḷārikattā	375
Evaṃdubbhikkhe	432	[Ka]	
Evarūpe	400	Kaṃsapātim	113
[O]		Kakusandho	176
Okāsaloko	241	Kaṅcikalāma	149
Oghā	307	Kaññaṃ	162
Ocinantā	454	Kaññāsatehi	178
Ojavantaṃ	436	Kaṇṭakaṃ	138
		Kaṇṇasukhato	412

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṇhagaṅgā	257	Kasiṇāni	231
Katakiccā	114	Kasiṇārammaṇūpa-	
Katapuñño	58	nijjhāyanato	363
Katabuddhacicca	27	Kasmīragandhāra	151
Kattikachaṇapūjaṁ	182	Kassapo	177
Kattikapuṇṇamāyaṁ	169	Kahāpaṇampi	113
Katvā	137	Kākaṇḍakaputto	112
Kathā	193	Kāmaṁ	17
Kathādosso	58	Kāmacchandoyeva	357
Kanakagirisikharaṁ	125	Kāmadhātu	355
Kantāraṁ	362	Kāmabhavo	231
Kantāro	293	Kāmarāgapaṭipakkhato	356
Kanditvā	184	Kāmaṅkhaṇḍo	447
Kapaṇapuriso	348	Kāmasukhallikānuyoga-	
Kappakoṭṭhi	6	vivaḷḷanupāyadassanaṁ	207
Kappati	111	Kāmā	355
Kappo	390	Kāmesu	357
Kammakkhame	384	Kāyakammavacikamma-	
Kammakkhayakaraṁ	218	vipphanditavinayaṇaṁ	188
Kammāraṇṇaṁ	178	Kāyaṅgaṁ	425
Kayakesu	426	Kāyacittapassaddhivasena	354
Karakavassaṁ	150	Kāyaduccaritaṁ	342
Karuṇā	9	Kāyavivekādayo	356
Karuṇāvipphāraṁ	349	Kāyaviveko	313, 356
Karuṇāvihārena	199	Kāyo	403
Karuṇāsītalato	412	Kāraṇa	336
Karoṭi	271	Kāruṇiko	9
Karonto	7	Kālattho	199
Kalaho	309	Kāliṅgakulāni	183
Kalyāṇo	215	Kālo	199

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kāsāvapajjotā	151	Kusalattikānaṃ	13
Kāsāvavasano	150	Kusalassa	443
Kāḷakadhammayogā	451	Kusalādīhi bhedehi	312
Kāḷakūṭaṃ	255	Kusalādhippāyo	140
Kāḷapakkhacātuddasī	413	Kusale	457
Kiccama	58	Kūṭaṃ	65
Kiñci mantama	120	Kūṭāgārasālā	112
Kiñjakkhāni	161	Ke	120
Kiṇitvā	426	Keṭubhama	121
Kiriyākappavikappo	121	Kelāsakūṭaṃ	256
Kilāsuno	440	Kevalaparipuṇṇama	335
Kilesānaṃ	76	Koṭippattama	408
Kilesakālussiyassa	368	Koṭiyama	425
Kilesapariniḃbānaṃ	173	Koṇāgamano	177
Kilesamāro	310	Kotūhalamaṅgaliko	424
Kilesavasena	408	Kotūhale	411
Kilesā	12	Kodhe	411
Kilesārayo	217	Kodho	300
Kukkuccapakatānaṃ	191	Kontaputtatissatthero	135
Kukkuccakesu	189	[Kha]	
Kudālapitaṅkaṃ	73	Khaṇe	196
Kupito	120	Khaṇo	196, 200
Kuppeyya	450	Khaṇḍama	56
Kummaggo	413	Khaṇḍiccādibhāvaṃ	337
Kurundī	20	Khaṇḍaphullapaṭi-	
Kulavaṃsappatiṭṭhāpakaṃ	42	saṅkharaṇama	56
Kulasamudācāraṅkammaṃ	342	Khattiyo	284
Kulūpaghātaṃ	48	Khanati	91
Kusalattikavasena	374	Khanti	441

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ga]	
Khandhakāni	67	Gataṃ	65
Khandhapaṭipāṭi	393	Gatagataṭṭhāne	428
Khandhaparinibbānaṃ	173	Gatiṃ	371
Khandhamāro	310	Gati	189
Khandhasaṅgahavasena	374	Gato	7
Khamanīyaṃ	336	Gantvā	140
Khamanīyādīni	336	Ganthā	307
Khamanti	83	Gandhakuṭiyā	54
Kharabhāvo	352	Gandhamādanakūṭaṃ	255
Khassa	314	Gabbhaṃ	353, 448
Khāyati	161	Gabbhaggahaṅakālo	353
Khīṇā	409	Gabbhato	348
Khīṇāsavasaṅkhātena buddho	296	Gabbhaseyyā	349
Khīravirecanaṃ	55	Gamanena	240
Khuraggeyeva	128	Gamiyavattaṃ	441
Khettaṃ	13	Gambhīratthato	412
Khedam	7	Gambhīrā	331
Kho	32	Garahadoso	449
[Ga]		Garahantā	437
Gaganatalaṃ	125	Garahāyaṃ	412
Gaggarāya	293	Garukāramado	303
Gacchāmi	414	Gavakkhajālasadisam	179
Gajamuttā	162	Gahaṭṭhānuggahakaraṇam	206
Gaṇanānupubbato	363, 368	Gahetvā	60
Gaṇhāti	90	Gāmantarakappo	112
Gaṇhāpetvā	353	Gāravayutto	297
Gaṇhim	104	Gāravādhivacanaṃ	299
Gaṇhitvā	140	Gāhayituṃ	378
		Guṇaparidhamāsanena	403

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga - Gha]		[Ca]	
Guṇādhigamanato	412	Caritvā	427
Guttaṃ	127	Cātuddasīdivase	186
Gehaṃ	65	Cāretvā	425
Gehe	119	Cittaṃ	92
Gocaraṃ	363	Cittato	374
Gocaro	189	Cittarūpaṃ	139
Gottamado	303	Cittalatāvanam	268
Gottavasena	213	Cittaviveko	313
Goyūthāni	206	Cittasampahamsanattamaṃ	216
Govīthi	262	Cittāni	447
Ghātena	384	Cittekaggatattāni	380
Ghāsacchādanaparamatāya	449	Cittehi nayehi	19
[Ca]		Citrakūṭaṃ	255
Ca	26	Cintesi	160
Cakkavāḷasiluccayo	260	Ciraṃ	438
Caṅkamati	128	Ciraṭṭhitikaṃ	34
Caṅkamena	58	Cirā	438
Caṇḍikkabhāve	120	Cīvare	36
Catutthe divase	185	Cutipāṭisandhivasena	393
Caturaṅgasamannāgataṃ	353	Cutiya	395
Caturāsīti	104	Cūḷavedallaṃ	103
Candamaṇḍalaṃ	260	Cetakattherena	55
Cando	264	Cetanāham	141
Caramāno	82	Cetayitvā	141
Carasi	48	Cetaso	366
Carahi	134	Cetiyaḡirimhi	169, 171
Caritaṃ	250	Cetiyaḡaṭimaṇḍitāni	132
Cariyā	75	Cetokhilāni	308
		Cetopariyakovidā	166

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cetovinibandhā	308	Jarāmarañapariyantattaṃ	219
Celukkhepasatasahassāni	179	Jalaṃ	294
Codetā	131	Jalogī	112
Codetvā	151	Jātakam	103
Corakantāraṃ	293	Jātarūparajataṃ	112
[Cha]		Jātim	390
Chaḍḍitapatita-uklāpā	56	Jātikantāro	293
Chaṇatthaṃ	154	Jātikkhettaṃ	278, 390
Chaṇavesaṃ	140	Jātimado	303
Chaddantadahato	124	Jātimahallakatāya	337
Chandarāgaparibhogo	342	Jātibrahmaṇe	337
Chandarāgo	309, 355	Jātivasena	340
Chandā	49	Jātisamudāgataṃ	213
Chandāgamaṇaṃ	49	Jātisampannakulehi	185
Chando	309	Jānaṃ	403
Chambhitattaṃ	398	Jānato	409
Chaḷaṅgupekkhā	369	Jānantova	294
Chaḷabhiññā	41	Jānāti	224
Chātapabbatapāde	160	Jānituṃ	120
Chinnabhinnapaṭadharo	150	Jānissanti	120
[Ja]		Jālaṃ	12
Jaggitvā	128	Jigucchati	347
Janapadacārikaṃ	452	Jigucchi	403
Janapado	174	Jiṇṇe	338
Jambudīpe	149	Jiyaṃ	160
Jambusirivhaye	111	Jīvakambavane	63
Jammim	115	Jīvaloko	11
		Jīvitamado	303
		Jegucchitaṃ	347
		Jeṭṭho	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
	[Ja]		[Ta]
Jotayitvā	111	Taṃ	16
	[Jha]	Taṃkammārammaṇaṃ	402
Jhānaṅgapaccanīkāni	357	Taṃ vacanaṃ	339
Jhānapaṭipakkhato	357	Taṃkhaṇaṇṇeva	128
Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ	386	Taṃkhaṇānurūpāya	457
Jhānamado	304	Tacchakānaṃ	71
Jhānāni	232, 235	Taṇhaṃ paṭicca	308
Jhānupekkhā	373	Taṇhākāyā	308
Jhāpeti	363	Taṇhāmūlakā	308
	[Ña]	Taṇhāsamkilesassa	76
Ñatvā	224	Tatiyaṃ	183
Ñānacakkhu	396	Tatonidānaṃ	83
Ñānapharasuṃ	218	Tatramajjhattupekkhā	373
Ñānambuniddhotamalāsavā	17	Tathattāya	325
Ñāṇena	395	Tathāgatassa	340
Ñātaṭṭhena	224	Tathāgatā	339
Ñātiparivaṭṭo	449	Tathārūpānaṃ	335
Ñāto	21	Tadaṅgappahānaṃ	76
Ñāpetukāmo	59	Tadaññaṃ	92
Ñāyehi	298	Tadatthajotanatthaṃ	199, 201-2
	[Tha]	Tadatthadīpakam	368
Ṭhapetvā	54	Tadatthapariniṭṭhānaṃ	211
Ṭhapesi	182	Tadadhigamāya	369
Ṭhānaṃ	32, 408	Tadantaresu	276
Ṭhitattā	385	Tadavasari	112
Ṭhite	16	Tadahu	112
		Tadupiyaṃ	428
		Tantikkamaṃ	24
		Tannissaraṇaṃ	355
		Tapo	441

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tapparāyaṇatā	417, 418
Tabbiparīte	401
Tambapaṇṇidīpaṃ	155
Tambapaṇṇiyaṃ	161
Tambapaṇṇiyā	149
Tammūlakattā	390
Taraṅgā	366
Taruṇā	453
Tāpasam	141
Tārāgaṇa	125
Tāreti	293
Tālāvattukattā	340
Tāvatiṃsabhavanaṃ	
dasasahassayojanam	266
Tāvadeva	171
Tikacchedo	107
Tikkhatā	352
Tikkhindriye	251
Titikkhā	441
Titthiyā	392
Tipaṇcayojanakkhandha-	
parikkhepā	259
Tipiṭakasabbapariyattippa-	
bhedadhare	45
Tipetaḥko	149
Tibhavarathe	218
Tiyaggaḷapokkharāṇī	257
Tiracchānapurisā	290
Tivaggasaṅgahāṇī	91
Tividhākusalamūlaṃ	305
Tividhaduccarītāṇī	305
Tividhapapaṇcā	305

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tividhamalāṇī	305
Tividhavitakkā	305
Tividhavisamāṇī	305
Tividhasamkilesā	305
Tividhasaññā	305
Tissakumārassa	135
Tihatthavikkhambham	179
Tīraṇam	375
Tīretvā	115
Tuṭṭhim	103
Tumbāṇī	459
Turitacārikā	452
Turite	411
Tejodhātum	137
Tejosaṃvaṭṭo	390
Temāsam	459
Temāsiko	458
Telamiva	189
Tevijjā	166
Tevijjādibhede	46
[Tha]	
Thambho	302
Thāmaṃ	450
Thāmagatāya	369
Thāvarakammaṃ	50
Thinamiddham	398
Thutijappehi	179
Thūpapatiṭṭhānabhūmiṃ	174

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Da]	
Theravādam	135	Diṭṭhisīlasāmañña-	
Therassa	137	saṅkhātasāṅghāto	211
Therim	184	Diṭṭhe	197
Thero	140	Diṭṭhosi	65
		Dippati	45
[Da]		Dibbacakkhunā	410
Dakkhiṇāpathamanussā	427	Dibbañca	124
Dakkhiṇeyyam	424	Dibbavihāravasena	396
Daṭṭhabbasāramaṇḍo	57	Dibbavihārasannissitattā	396
Daṭṭheyyam	240	Dibbavihāro	203, 313
Daṇḍādānam	309	Dibbasadisattā	395
Datvā	132	Dibbena cakkhunā	400
Dantam	127	Diyaḍḍhasatam	92
Dantakhacitam	58	Diyaḍḍhasahassam	153
Dameti	290	Divase	132, 182
Dalidde	401	Disā	411
Dasa akusalakammamāpathā	309	Dīgharattam	84
Dasanakhasamodhāna-		Dīpaṃ	149
samujjalam	425	Dīpakatittiro	141
Dasabhātikasamākulam	169	Dukkham	408
Dasasahassacakkavāḷe	455	Dukkhamanubhavamāne	402
Dasasahassayojanam	267	Dukkhasa	197
Dassanaṭṭhena	397	Dukkhadīsu	219
Dassanaṭṭho	313	Dukkhāya	84
Dāyādo	134	Dukkhogāham	80
Diṭṭhadhammanibbānavādā	148	Dukkhogāhā	78
Diṭṭhadhammikā	449	Duggahitam	90
Diṭṭhasacco	155	Duggahitā	81
Diṭṭhigatāni	138, 309	Duccaritam	403
Diṭṭhisamkilesassa	76		
Diṭṭhisīlasāṅghātena	415		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Da]	
Duccaritasāṃkilesassa	76	Dvattiṃsākārā	231
Duṭṭhaṃ	151	Dvāraṃ	54
Duṭṭhassa	378	Dvāresu	137
Duṭṭhullaṃ	399	Dvikkhattum	455
Dutiyadvase	55, 59	[Dha]	
Dubbaṇṇe	401	Dhajūpamehi	18
Dubbiñṇeyyā	378	Dhañṇakaraṇaṭṭhāne	426
Dubbuṭṭhikā	172	Dhammaṃ	83
Dubbhikkhakantāraṃ	293	Dhammakkhandho	107
Durabhisaṃbhavaṃ	115	Dhammagaruno	400
Dullabhapiṇḍe	432	Dhammagāravā	400
Dussīlo	424	Dhammacakkaṃ	27
Duhitikā	426	Dhammacakkhuṃ	151
Devatākulāni	182	Dhammacintaṃ	91
Devatāhi	392	Dhammajātaṃ	80
Devadundubhiyo	179	Dhammaṭṭhitiññaṃ	221
Devadūtehi	151	Dhammadasā	415
Devaputtamāro	310	Dhammadesanābhiyogo	207
Devamanussanayana- vihanṅānaṃ	57	Dhammadhātum	349
Devalokagabbhasampattiyā	348	Dhammappadīpassa	21
Devasikaṃ	124	Dhammaratanaṃ	299
Devā	127	Dhammavarassa	12
Desanā	73	Dhammavaro	12
Desanāvilāpasappatto	349	Dhammasabhāyaṃ	59
Desito	32	Dhammānurūpaṃ	80
Desesiṃ	163	Dhammābhilāpo	79
Doṇamattā	178	Dhammābhisamayo	151
Doṇamukhaṃ	273	Dhammāmataṃ	153
Dosaṇāsanaṭo	412		
Dvaṅgulakappo	111		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhammikasukhāpariccāga-		Navappāyā	48
nimittam	208	Navasattapātubhāvadiṭṭhi	397
Dhamme	197	Navahatthaparikkhepaṃ	178
Dhammesu	80	Navānupubbavihārā	41
Dhammo	12, 21	Nassanti	173
Dhātu-oropanattāya	174	Nahutāni	252
Dhātuparinibbānam	173	Naḷeru	205
Dhātupūjādivasesu	54	Nāgamāhaṭam	162
Dhāretu	422	Nāgarājānam	125
Dhāressasi	34	Nāgavīthi	262
Dhīti	189	Nāgā āgantvā	184
Dhīro	197	Nātho	8
Dhuram	60	Nānattasaññā	399
Dhuraggāho	111	Nānābaddha-avikopanam	381
Dhuvabhattāni	131	Nānāratana vicittam	179
Dhenupago	375	Nānāvajjane	377
		Nānāvīdhakusuma-	
		samākiṇṇam	179
		Nānubhonti	84
		Nāmapadam	329
		Nālakasuttam	96
		Nāvā	140
		Nāvāsaṅghāṭam	140
		Nāsanā	338
		Nikanti	222
		Nikāye	149
		Niketamiva	57
		Nikkujjitam	413
		Nikkhamantānam	351
		Nikkhamitvā	139
		Nikkhitto	406
[Na]			
Nakhasikhā	351		
Nagamuddhani	155		
Nagavhayā	259		
Natthitā	249		
Nandanavanam	268		
Nandā	268		
Nandiyāvaṭṭam	162		
Nappahoti	60		
Namassaneyyam	14		
Namassamāno	14		
Navakammādhīṭṭhāyakam	133		
Navakā	115		
Navappabhedam	92		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nigaṇṭho	127	Nibbānadhātuyā	28
Nigamo	437	Nibbāyimsu	111
Niggaṇhāti	192	Nibbidā	193
Nigrodhattherassa	137	Nimittam	371
Nighaṇḍu	120	Nimittasaṅkappanā	355
Niccabhattasaṅkhepena	427	Niyato	452
Nijjhānaṃ	83	Niyyānaṭṭho	313
Niṭṭhitam	58	Nirāmisā	391
Nittāreti	293	Nirujjhati	121
Nittharaṇatthāya	335	Nirujjhissati	121
Nitthusakaṇe	124	Nirutti	330, 332
Nidassitā	92	Nirupakkilesato	335
Nidānakosallattham	27	Nirupalepanam	208
Nidānaṭṭho	312	Nirodhato	239
Nidānavatthuppa- bhedadīpanato	460	Nirodhappajānanā	231
Nidānena	324	Nirodhasamāpatti	380
Niddese	356	Nirodhūpāyato	239
Niddeso	330	Nivāte	205
Niddosatāya	440	Nivāsam	389
Niddhamatha	150	Nisīdītipi	59
Niddhametvāna	153	Nissaraṇaṭṭho	312
Niddhotāni	17	Nissaraṇatthā	81
Nipaccakārārahaṃ	338	Nissāya	190
Nipātapadam	329	Nīcakulatā	445
Nibaddhadānassa	431	Nīlavaṇṇayogato	366
Nibaddhavattam	128	Nīlavattham	366
Nibbattim	371	Nīvaraṇavikkhambhanato	325
Nibbattikam	408	Nīvaraṇāni	308
Nibbasanāni	36	Nīvaraṇe paṭisaṅkhā	371
Nibbānam	351	Nuppajjissati	121

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nekkhammaṃ	356, 446	Paccekaḅhaṇīhi	187
Nemittikaṃ	297	Pacceti	424
Nevasaññānāsaññābhavo	232	Pacchā	196
Nevasaññānāsaññāvivādā	147	Pacchimo tatiyabhāgo	337
Nosuttanāmikā	97	Pajjarakena	172
Nosulabhūpamehi	18	Pañcadasavaggapariggaho	92
[Pa]		Pañcadasavaggasaṅghāni	92
Pakkamantiyeva	452	Pañca raṭṭhāni	153
Pakkhaṃ	32	Pañcavokārabhavo	232
Paguṇaṃ	415	Pañcātape	138
Paggaṅhiṃsu	138	Paññatti	79, 328
Paggahitaṃ	353	Paññattipathānurūpaṃ	80
Paggahena	427	Paññattīsu	80
Paccatthike	192	Paññatto	32, 33
Paccanīkadhamme	363	Paññā	13
Paccanīkapaṭipakkha-		Paññājananato	412
bhāvadassanato	357	Paññāyīṃsu	427
Paccayadassanatthaṃ	378	Paññāvadātato	412
Paccayādīnaṃ	216, 225	Paññāveyyattiyāṃ	166
Paccayānaṃ	384	Paṭikacceva	450
Paccayo	219	Paṭikkhepā	430
Paccarī	20	Paṭijaggāpetvā	178
Paccavekkhaṇaṃ	392	Paṭiniddeso	195
Paccavekkhaṇañña-		Paṭinivattantassa	391
pariggahitaṃ	410	Paṭipakkhabhūtaṃ	379
Paccavekkhantena	64	Paṭipajjīṃ	35
Paccassosi	456	Paṭipattiyā	334
Paccāgamīṃsu	115	Paṭipanno	326
Paccuṭṭheti	338	Paṭibhānamado	304
Paccuppannānā-		Paṭimukhoyeva	425
gataṃsaññaṃ	410		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭiyāditabhaddato	119	Patitṭhāya	218
Paṭiyādetum	427	Patitṭhitam	16
Paṭiyādesum	140	Patitṭhito	149
Paṭiladdhattā	396	Patimānesi	339
Paṭiladdharasānubhavanaṁ	362	Patirūpaṁ	435
Paṭilābhatuṭṭhi	361	Patti	311
Paṭivasati	197	Pattuṇṇapaṭṭapaṭe	458
Paṭivijjhitvā	349	Patteyyaṁ	240
Paṭividdhākuppo	85	Patvā	408
Paṭivedesi	415	Padam	131
Paṭivedesum	57	Padattho	348
Paṭisandhim	119	Padālatā	283
Paṭisallīnassa	438	Padena	402
Paṭissuṇitvā	115	Padhānaṁ	58
Paṭhamam	75	Padhānagharam	140
Paṭhamam māsam	56	Padhānānuyogassa	395
Paṭhamapāṭipadadivase	183	Pana	366
Paṭhamamahāsaṅgīti	27	Pantaṁ	443
Paṭṭhapesi	123	Pannabhārā	114
Paṇipāto	417	Pabbajitakālato	135
Paṇītabhāvūpagamanena	387	Pabbajitānuggahakaraṇam	207
Paṇītena	168	Pabbajito	442
Paṇḍukambasilā	268	Pabbajjā	131
Paṇḍukassa	158	Pabbajjāpurekkhārā	178
Paṇṇāni	133	Pabbajjāsāṅkhepeneva	450
Paṇṇāsakasaṅgaho	108	Pabbato	254
Patanti	205	Pabhassaro	451
Patāreti	293	Pabhuti	135
Patitṭhahissati	168	Pamānaṁ	71
Patitṭhātu	171	Pamādalekham	22

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pamādo	131, 305	Pariyattibhedam	74
Pamocanam	240	Pariyattibhedo	81
Payatto	312	Pariyattiyā	335
Payassahārī	271	Pariyatto	50
Payāgapatiṭṭhānam	459	Pariyāpuṇanti	83
Payirupāsanaṃ	414	Pariyāyam	342
Payogasuddhi	357	Pariyāyehi	337
Parato	202	Pariyāyo	339
Parappavādam	148	Pariyāhananam	359
Paramaṃ	441	Pariyuṭṭhānappahānam	76
Parasamayavivajjanato	460	Pariyuṭṭhitacitto	431
Parāyaṇam	413	Pariyesati	424
Parikammaṃ	389, 395	Pariyesanā	308
Parikkhipitvā	260	Pariyosānakalyāṇo	325
Pariggaṇhi	126	Pariyosāpehi	131
Pariggaho	309	Parivāramado	303
Paricayena	359	Parivitakko	195
Paricaranti	138	Pariveṇam	56
Pariññātakkhando	85	Pariveṇaṭṭhāne	187
Pariññeyye	230	Parisuddham	335
Pariṇāmakālo	353	Parisuddhabhāvādīsu	385
Pariṇāhamado	305	Parissayānam	310
Paridīpanā	74	Parihāyamāno	390
Paridevittha	32	Parūpaghāti	442
Parinibbāne	28	Parūpavādo	449
Paripākasithilabandhanam	339	Parūpārambho	449
Paripuṇṇagabbhā	128	Palibodhaṭṭho	312
Paribbājako	62	Palujjanti	48
Paribbhamanam	360	Pallaṅkam	120
Paribhāvītāni	350	Pallaṅkena	137

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pavajjimsu	184	Paḷinā	155
Pavattaṁ	371	Pākataḅhāvato	362
Pavattaphalabhojano	391	Pākatikam	404, 405
Pavattitaṁ	389	Pākammaṁ	311
Pavattino	104	Pācīnamahāsālamūle	182
Pavanaṁ	196	Pācīnasamuddante	441
Pavāraṇāsāṅgahaṁ	453	Pāḷaliputtadvāre	171
Pavāretvā	169	Pāḷihāriyaṁ	133
Pavicayo	375	Pāṇātipāto	342
Paveṇī	85	Pāṇo	342
Pasaṁsāyaṁ	411	Pātimokkhāni	67
Pasaṁsāvacaṇaṁ	394	Pātimokkhe	443
Pasatamattaṁ	136	Pātubhavanti	66
Pasannabhāvo	353	Pādāni	294
Pasannākāraṁ	413	Pānakaṁ	124
Pasavati	71	Pāpakānaṁ	386
Pasādacakkhu	396	Pāpabhikkhū	32
Pasāde	411	Pāmojjaṁ	193, 337
Pasāraṇaṁ	129	Pāmojjajāto	135
Pasāretvā	337	Pāyesi	153
Pasīditvā	120	Pāragū	120
Passato	183	Pārappattaṁ	300
Paharaṇavuṭṭhiyo	150	Pāricchattako	268
Pahātabbe	230	Parijuñña	214
Pahānaṁ	76	Paripūrimado	305
Pahānakkamo	376	Pārisuddhupekkhā	373
Pahitaṁ	55	Pālaṇaṁ	364
Pahīnakilesa	85	Pāvacaṇaṁ	32
Pahūtavittūpakaraṇānaṁ	457	Pāvāya	42
Paḷāso	301	Pāsādiko	205

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāḷinayānurūpaṃ	19	Pubbaṇṇaṃ	426
Piṭakasampadānena	73	Pubbabhāgato	353
Piṭakesu	81	Pubbācariyānubhāvaṃ	17
Piṇḍapātīkamado	304	Pubbācariyāsabhēhi	17
Pisati	428	Pubbārāme	444
Pisuṇavācā	345	Pubbe	92
Pisuṇā	345	Pubbe kataṃ	113
Pīti	193	Pubbenivāsānussati	387
Pītipāmojjaṃ	134	Purato	155
Pītipharaṇena	377	Puratthimena	171
Pītivipphāraparipuṇṇa- gattacitto	411	Purimakammabhavasmiṃ	222
Pītisukhaṃ	363	Purimataṇhā	231
Pīnanarasā	361	Purimasmiṃ	366
Pīḷanaṭṭho	197, 312	Purimena	356
Puggalato	374	Purisadammasārathi	290
Puggalena	375	Purisayugasena	448
Puggalo	339	Pure	294
Pucchanto	336	Purekkhāramado	303
Pucchi	141	Pure dīpati	44
Pucchitvā	120	Pūjāvisesānaṃ	225
Puñṇappabhāvanibbattaṃ	125	Pūjite	72
Puttānaṃ	135	Pūrāpetvā	137
Puthujjanā	45	Pekkhamānā	139
Punadivasepi	169	Petavatthuṃ	168
Pupphaṃ	161	Pemaṃ	129
Pupphaṇāmo	149	Peyyālasaṅgaho	108
Pupphāni	454	Pesitacittassa	395
Pupphūpahāro	58	Pesitena	163
Pubbakattikapavāraṇādivase	182	Pokkharāṇiyo	137
Pubbakāraṃ	424	Pothujjanikena	133

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa - Pha]		[Ba]	
Porāṇā	202	Bindusāro	126
Pharaṇarasā	361	Bījanim	60
Pharivā	73	Buddhakkhettaṁ	390
Pharusavācā	345	Buddhacakkhu	155
Pharusā	345	Buddhañca	163
Phalanti	150	Buddhato	104
Phalimsu	179	Buddhattā	232
Phārusakavanañca	268	Buddhadhammā	175
Phāsukā	65	Buddhadhammaṇaṁ	300
Phāsuvihāro	337	Buddhanisevitaṁ	10
Phuṭattā	376	Buddhapaṇiṇāyakaṁ	458
Phullaṁ	56	Buddhavacanaṁ	123
[Ba]		Buddhasirivhayo	20
Bandhanā	151	Buddhasubodhitāya	325
Bandhitvā	140	Buddho	10, 109
Balaṁ	337, 450	Bojjhaṅgupekkhā	370
Balikammaṁ	124	Bodhimaṇḍe	218, 353
Bahuṁ vā	323	Bodhimaṇḍo	218
Bahukārattā	46	Byañjanaṁ	329
Bahujanasukhāya	209	Byañjanaparisuddhatāya	337
Bahujanahitāya	209	Byañjanasampattiyā	326
Bahalagaṅgā	257	Byañjanāni	348
Bālabhāvo	357	Byantikatā	368
Bālavejjo	450	Byasanaṁ	172, 450
Bāhāya	83	Byākatā	155
Bāhirakapaṇḍaṁ	126	Byādhipaṭikammatthaṁ	136
Bāhirato	140	Byāpādavitaṅko	447
Bāhusaccaṁ	450	Byāpādo	346
Bindusārassa	123	Byāmapabhāya	432
		Brahā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Bha]	
Brahmaṃ	212	Bhave vā	391
Brahmacariyaṃ	332, 334	Bhavo	11
Brahmalokasampattim	220	Bhavokkamanatthāni	380
Brahmavihārupekkhā	370	Bhāgī	298
Brahmavihārā	203, 313	Bhāge	319
Brahmānaṃ	179	Bhāgyaṃ	300
Brāhmaṇabhatto	126	Bhāgyavā	298
Brāhmaṇānaṃ	127	Bhāriyaṃ kammaṃ	403
[Bha]		Bhāvanāpāripūriyā	387
Bhagavati	111	Bhāvitamaggam	114
Bhagavā	109, 320	Bhāvetabbaṃ	230
Bhagavāti vacanaṃ	297	Bhāvetabbe	230
Bhagī	298	Bhāveti	73
Bhaggā	65	Bhāvenabhāvalakkhaṇattho	199
Bhajaṇaṃ	414	Bhāsantarameva	23
Bhajī	298	Bhāsitamattaṃ	341
Bhaṇḍāgārikapariyatti	81	Bhīmsanaṃ	150
Bhaṇḍu	150	Bhīmsanakāni	150
Bhattavissaggakaraṇatthāya	120	Bhikkhamānā	426
Bhaddanāmo	149	Bhikkhācāravattena	136
Bhaddapīṭhakesu	127	Bhikkhuto	104
Bhantamigappaṭibhāgo	129	Bhikkhusaṃghena	42
Bhayaṃ	150	Bhikkhusamudāyo	111
Bhayabheravaṃ	150	Bhikkhusahassaparivāraṃ	140
Bhaye	41	Bhiṅgāraṃ	162
Bhavantago	298	Bhusā vātā	150
Bhavā	231	Bhūtaṃ	373
Bhavābhavaṃ	11	Bhūmattharaṇasaṅkhepena	168
Bhavābhavo	307	Bhūmiṃ	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhūmito	374	Mattamaññāsi	46
Bhūmipappaṭako	283	Madanayuta	271
Bheravaṁ	150	Mado	302
Bhesajjatelānaṁ	458	Maddanto	148
Bhesajjamattā	55	Madhuṁ	124
Bhesajjassa	137	Manaṁ	135
Bhogakkhandhaṁ	449	Manussā	291
Bhogamado	304	Manussūpacāraṁ	400
Bhoge	82	Manomayiddhiyā	235
Bhojjayāgu	30	Mantanā	193
[Ma]		Mandiraṁ	427
Makkhaṁ	150	Mamaccayena	33
Makkho	300	Mamāti	75
Maggam	54	Malaṁ	138
Maggapaṭipanne	338	Mahatā	42
Maggassa	313	Mahatthā	271
Maggo	351	Mahaddhane	401
Maṅgalaṁ	424	Mahantaṁ	402
Maccuno	131	Mahallako	403
Maccumāro	310	Mahākaruṇā	9
Macchariyaṁ	301, 309	Mahākassapo	29
Majjavaṇijjā	423	Mahākāruṇikassa	8
Majjhekaḷyāṇo	325	Mahākāruṇiko	9
Maṇḍanakajātiyo	347	Mahāgaṇṭhipade	7, 8, 22
Maṇḍapo	57	Mahāgatikkattā	396
Maṇḍūko	294	Mahāgocaraṁ	50
Matimaccajantā	21	Mahājano	54
Matta	212	Mahājutikkattā	396
Mattaññūtā	443	Mahādānaṁ	132
		Mahānubhāvā	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mahāpuriso	339	Migāramātupāsāde	445
Mahābodhiviyogadukkhito	184	Micchattā	308
Mahābodhisamāruḷhā	183	Micchācāro	344
Mahāmaṇḍalam	453	Micchādiṭṭhi	347
Mahāmūlā	179	Micchādiṭṭhikammasamādānā	405
Mahāmeghavanuyyānaṃ	169	Micchādiṭṭhigahana-	
Mahāyāgaṃ	459	paṭicchannaṃ	413
Mahāvāṃse	169	Micchāmaggo	413
Mahāvānaṃ	112	Milātamaḷākacavaraṃ	54
Mahāvivādo	173	Missakapabbataṃ	155
Mahāvīro	171	Mukhatuṇḍakaṃ	351
Mahāsaṅgīti	27	Mukhamattanidassanaṃ	196
Mahāsamayo	196	Muccāma	48
Mahāsamuddatalaṃ	184	Muṭṭhassatinā	353
Mahāsammato	284	Mudindriye	251
Mahimsakamaṇḍalaṃ	150	Mudukammaññabhāvena	385
Mahimā	311	Mudukā	35
Mahejavatthu	171	Musā	344
Mahesayo	188	Musāvādo	344
Māgasiramāsassa	183	Mūlaṃ	340
Māgasirassa	453	Mūlakāraṇabhāvena	231
Mātikā	25	Mūlasatena	179
Mātikāmattaṃ	437	Me	337
Mātulabhāgineyyānaṃ	176	Meghavanaṃ	168
Mānābhisamayā	197	Mettaṃ	220
Māno	302	Methunaṃ dhammaṃ	284
Māyā	301	Mehanassa	314
Mārāvattaṅgāya	431	Moggaliputtattherassa	134
Māsakarūpaṃ	113	Moggalibrāhmaṇassa	114
Migavaṃ	139, 160	Moghapurisā	83

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]		[Ra]	
Yaṁ	32	Rattaññumado	304
Yakkhānaṁ	179	Ratticchedo	433, 434
Yajitvā	459	Rathayaṭṭhippamaṇā	160
Yattha kāmāvasāyitā	312	Ramaṇīyo	205
Yathāṭhāne	54, 450	Rasapathavī	283
Yathādhammaṁ	75, 79	Rasena rasam	450
Yathānulomaṁ	75	Rasmīhi	457
Yathānusiṭṭham	151, 414	Raho	225
Yathābhuccaguṇādhigato	312	Rahogatassa	438
Yathābhūtaṁ	224	Rāgavirāgoti	414
Yathābhūtaṇṇadassanaṁ	193	Rāgo	355
Yathāvuddham	59	Rājakakudhabhaṇḍāni	162
Yathāvuttana	73	Rājagahaṁ	56
Yamakasālānaṁ	28	Rājagahanagaraparivattakena	153
Yasamado	304	Rājaṅgaṇena	127
Yasasā	294, 411	Rājaparivaṭṭe	337
Yahim	74	Rājabhavanabhūtim	57
Yāpanīyaṁ	337	Rājā	284
Yāvadattham	458	Rājāgārake	62
Yogā	307	Rājābhirājā	72
Yojaniya-ārāmesu	187	Rājiddhiyo	124
Yojemi	58	Rukkho	351
Yobbanamado	303	Rūpadassanena	400
[Ra]		Rūpabhavo	231
Rajatayaṭṭhī	161	Rūparasā	340
Rajjaṁ	139	Rūpāni	399
Rajjantānaṁ	340	Rogaṁ vūpasametvā	450
Raṇṇo	123	Rohitamigarūpaṁ	160
Ratanaṁ	14		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]		[La]	
Lakkhaṇīyattā	73	Lokānukampāya	209
Lakkhaṇūpanijjhāyanato	363	Lokāmisānirapekkhato	335
Laggetvā	120	Lokāmisabhūtam	450
Laghimā	311	Lokiyasarikkhakānaṃ	311
Lacchasi	171	Lokuttaradhammo	129
Lacchāma	170	Loke	208
Lajjīsu	189	Lobhanissandayuttattā	401
Latā	161	Lolabhāvo	357
Laddhaṃ	153	Lohapāsādaṭṭhānaṃ	187
Laddhā laddhā	103	Lohitakkhayaṅca	450
Labhitvā	135	[Va]	
Lahuṭṭhānaṃ	337	Vaṃsānurakkhaṇatthāya	85
Lābhaggamahattaṃ	450	Vaggasaṅgaho	108
Lābhamado	303	Vacanasiliṭṭhatāya	350
Lābhasakkāro	138	Vacānāmattham	24
Lābho	309	Vacīduccaritaṃ	344
Lokaṃ	240	Vacchapālako	294
Lokajetṭhakakammaṃ	347	Vijito	433
Lokatanti	347	Vajjayitvāna	22
Lokadhammā	246	Vajjāvajjaṃ	131
Lokanirodhaṃ	240	Vajjīsu	112
Lokantagū	240	Vaṭaṃsakaṃ	162
Lokantarikanirayā	276	Vaṭṭakhāṇubhūtaṃ	350
Lokabyūhā	279	Vaḍḍhamānaṃ	162
Lokarāmaṇeyyakam	57	Vaḍḍhāpento	132
Lokavidū	240, 287	Vaḍḍhetvā	122
Lokavivaraṇaṃ	133	Vaṇṇajjhakkhaṃ	427
Lokasannivāse	351	Vaṇṇamado	304
Lokassantaṃ	240	Vaṇṇādīhi	392
Lokahitāya	7		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaṇṇena	294, 411	Viggahajātā	173
Vata	48	Viggaho	309
Vatthakoṭikaṃ	162	Vicāresi	185
Vatthārammaṇādi- sāmaggiyaṃ	340	Vicikicchā	398
Vatthukāmappahānaṃ	207	Vijitāvino	111
Vatthukāmehipi	356	Vijjā	231
Vanantaṃ	362	Vijjācaraṇasampanno	320
Vantaṃ	314	Vijjāhi	235
Vantivā	425	Viññāṇaṭṭhitiyo	243
Vami	319	Viññūnaṃ	71
Vayadhammā	66	Vitakkaṇaṃ	358
Vayhaṃ	140	Vitakkavicārapalibodhā- bhāvena	366
Varabhūrimedhaso	351	Vitti	457
Vavatthapetabbo	25	Vitthāramaggaṇca	23
Vasitā	311	Viditānubhāvo	450
Vasībhāvappatte	384	Viddhaṃsakāni	357
Vassasatapariniḅbutte	111	Vidhunantā	351
Vassūpanāyikā	54	Vinayaṃ	348
Vā	391	Vinayati	361
Vākyena	19	Vinayapaññattiyā	438
Vācaṅgaṃ	425	Vinayapaññattiyācana- hetubhūto	195
Vācesuṃ	149	Vinayapariyattiṃ	190
Vāṇijako	129	Vinayapiṭakaṃ	123
Vātena	286	Vinayo	21
Vādo	225	Vinicchayaṃ	24
Vārigocaro	294	Vinicchayo	309
Vāḷakantāraṃ	293	Vinipātanasabhāvo	451
Vikasitacittā	448	Vinipāto	451
Vikkhambhanappahānaṃ	76		
Vigatadaratho	354		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vineyyasattā	453	Vilokitam	129
Vipatti	422, 423	Vivaṭṭatṭhāyī	278, 285
Vipariṇāmo	197	Vivaṭṭo	277, 285, 390
Vipariṇāmatṭho	312	Vivaraṇam	328
Viparītadassanā	405	Vivaraṇavibhajanāni	327
Vipassanāñāṇassa	353	Vivaritvā	54
Vipassanāpādakaṃ	383, 407	Vivasā	406
Vipassanupekkhā	372	Vivādamūlāni	308
Vipulabhāvena	450	Vivādo	309
Vipulāya	369	Viviccitvā	355
Vipphāravā	360	Vivekajaṃ	363
Vibhaṅge	356	Vivekaṭṭho	313
Vibhajanam	328	Vivekā	361
Vibhajjavādī	148	Visaṅkhatam	65
Vibhāvanā	74	Visaṅkhāram	65
Vibhāvane	338	Visajjesi	137
Vibhūtim	134, 184	Visadāya	369
Vibhūtiyā	185	Visamāsanupatāpo	377
Vimaddakkhamato	412	Visayakkhettaṃ	278
Vimānavatthum	168	Visayato	80
Vimuccimsu	447	Visavaṇijjā	423
Vimucci	58	Visavitāya buddho	296
Vimutti	13, 193	Visahati	431
Vimuttiñāṇam	13	Visākhapuṇṇamāyam	164
Vimuttiñāṇadassanam	193	Visārado	191
Vimuttirasam	64	Visuddhavijjāpaṭisambhidehi	17
Vimuttirasassa	299	Vissatthā	57
Vimokkhantikañāṇavasena	295	Vissattho	46, 139
Vimokkho	193	Vissutā	113
Virāgo	193	Vissutāsu	20

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vihāraggena	425	Vedanupekkhā	372
Vihāramahapūjāya	134	Vedānaṃ	120
Vihimsāvitakko	447	Vedehiputtana	63
Vīciyo	184, 366	Veneyyavaseneva	454
Vītikkamappahānaṃ	76	Veneyyānaṃ	334
Vīmaṃsiyamānahitato	412	Verañjaṃ	427
Vīriyapariggahitaṃ	385	Verañjā	202
Vīriyapādehi	218	Veramaṇiyo	423
Vīriyabhāvanābalanibbattaṃ	396	Vevacanappakāsakaṃ	120
Vīriyasamataṃ	58	Vesālikā	111
Vīriyupekkhā	370	Vesālī	112
Vuṭṭhahati	338	Vokāro	232
Vuḍḍhataro	404	Voharati	191
Vuḍḍhapabbajito	29		
Vuḍḍhimanto	73	[Sa]	
Vuḍḍhimariyādappatte	337	Sam	351
Vuttatthā	80	Samkilesavattthuppahānaṃ	357
Vuttavipariyāyena	407	Samghatthero	28
Vuttasassaṃ	426	Samghapatimānaṃ	382
Vuttiṃ	364	Samghamajjhe	191
Vutto	21	Samyuttasaṅgaho	92, 108
Vusitabrahmacariyo	240	Samyogaṭṭho	312
Vūpasantā	368	Samvaṭṭati	390
Vūpasamā	364	Samvaṭṭatṭhāyī	277, 285, 390
Vūpasametuṃ	138	Samvaṭṭasīmā	390
Vegena	440	Samvaṭṭo	277, 284
Vejayantaratho	267	Samvaḍḍhabhāvaṃ	208
Vejayanto	267	Samvaṇṇanā	19
Veṭṭhakam	162	Samvaṇṇitaṃ	389
Vedaṃ	103	Samvaṇṇito	19

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samvarāsamvaro	75	Saṅkhārupekkhāsu	371
Samvaro	443	Saṅkhepavasena	374
Samsanditvā	450	Saṅkhepo	221
Samsāracakkam	218	Saṅkhyāyapi	211
Samhato	415	Saṅgīti	26
Sa-uppattikam	334	Sacittapariyodapanam	443
Sa-ussāham	458	Saccasamyuttaṅca	168
Sakakavaca-issariyā-		Sacchikātabbe	230
nuppadānena	42	Sacchikā paññatti	298
Sakaraṇīyo	46	Pañchavim	450
Sakalanavaṅgasatthusāsana-		Saṅjhāppabhā	125
pariyattidhare	45	Saññāpetvā	54
Sakiṅcano	213	Saññāpesi	139
Sake	450	Saññābhāvanānam	300
Sakkā	120	Saññino	75
Sakkāram	137	Saññībhavo	232
Sakkāramado	303	Saññīvādā	147
Sakkhati	141	Saṅṭhahantam	391
Sakkhasi	135	Saṅṭhaheyya	340
Sakyaputtassa	163	Saṅṭhānamado	305
Sakyaputto	214	Satapuññajalakkhaṇadharassa	310
Saṅkapparāgo	355	Sati	189
Saṅkappo	355	Satisīsena	379
Saṅkampi	108	Sattadivasena	139
Saṅkham	162	Sattamam	260
Saṅkhataṭṭho	197, 312	Sattaloko	241
Saṅkhāraloko	241	Sattavaṇijjā	423
Saṅkhārā	219	Sattavassāni	119
Saṅkhārānam	219	Sattāhapariniibbuto	29
Saṅkhārupekkhā	371	Satte	293

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Satto	342	Santuṭṭhā	449
Satthavaṇijjā	423	Sandassetvā	151
Satthādānaṁ	309	Sandhāvissaṁ	65
Satthā devamanussānaṁ	320	Sannipatitā	59
Satthupakkosanaṁ	382	Sannirumbhitvā	293
Satthusāsaṇaṁ	138	Sannivāseṇa	130
Satthe	293	Sannisajjattṭhānaṁ	57
Sattho	292	Saputtadāraṁ	459
Sadā	390	Sappim	136
Sadevakaṁ	323	Sabbakiccaśādhakaṁ	383
Saddanayena	300	Sabbaṅgapaccaṅgasirī	312
Saddhammavaṁsakovido	149	Sabbaññutaññānaṁ	351
Saddhammavimukhaṁ	413	Sabbaññutāya buddho	296
Saddhammasaṁvaṇṇa- nakovidehi	18	Sabbatāḷāvacaṇe	170
Saddhammā	235	Sabbadarathapariḷāhakilesa- satasahassāni	310
Saddhā	163	Sabbadassāvītāya	296
Saddhājananato	412	Sabbadhammānaṁ	229, 232
Saddhādīhi	385	Sabbanagarehi	133
Saddhāpaṭilābhena	334	Sabbaparittaguṇo	451
Saddhāpariggahitaṁ	385	Sabbapariyāyesu	341
Saddhāhatthena	218	Sabbapāpassa	443
Sanighaṇḍukeṭubhā	121	Sabbamadhūhi	436
Sanidānaṁ	334	Sabbasamussayehi	407
Santaṁ	455	Sabbākārato	224
Santappetvā	168	Sabbākārappariyāya	312
Santā	368	Sabyañjanaṁ	330, 332, 335
Santāpaṭṭho	312	Sabyañjanato	412
Santāpo	197	Sabhāyaṁ	137
Santiṭṭhanā	371		
Santindriyaṁ	128		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sabhāvaparicchinnattā	73	Samāraḁam	323
Samam	369	Samāsayitvā	23
Samaṇamuṇḁikāputto	197	Samāhari	378
Samatikkamma	183	Samiṇḁanam	129
Samathavipassanā	453	Samitā	368
Samathavipassanāsukhāva-		Samitāvī	240
hanato	325	Samucchedappahānam	76
Samadhikāni	153	Samujjotayamāno	457
Samanake	240	Samuṭṭhāpikā	231
Samantato	153	Samuttejetvā	151, 458
Samantapāsādikāya	459	Samudayato	239
Samantabhaddakattā	324	Samuddatīre	185
Samantā yojanam	184	Samuddasālavatthusmiṁ	185
Samayam	142	Samussitadhajapaṭākam	179
Samayappavāḁako	197	Samūhattho	199
Samayena	153	Sampakampi	108
Samayo	196, 198	Sampajānāti	375
Samavāye	196	Sampaṭicchā	139
Samavāyo	200	Sampaṭipāḁento	351
Samasamaṭṭhapanena	41	Sampatijāto	338
Samassāsetum	55	Sampatti	424
Samāḁhi	13, 193	Sampadam	405
Samāno	123	Sampannam	436
Samāpajjāti	363	Sampanna-iriyāpatham	128
Samāpajjanam	381	Sampannattā	235
Samāpajjanti	381	Samparāyikā	449
Samāpajjitvā	137	Samparāyiko	197
Samāpatti	347	Sampavedhi	108
Samāyojitaṁ	218	Sampassatam	460
		Sampahamsetvā	458

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sampāpakaṁ	408	Sarasaraṁsijāla-	
Sampāpako	452	vissajjanakena	178
Sampāpuṇiṁsu	115	Sarasalakkhaṇapaṭivedhena	408
Sampiṇḍanaṁ	369	Saritabbabhāvato	337
Sampiṇḍitaṁ	57	Sarīraṁ	128
Sampiyāyanalakkhaṇā	361	Sarīradhātuyo	170
Samphappalāpo	346	Sarūpena	195
Sambuddhavaravayehi	19	Sallekhiyaṁ	18
Sambuddho	229	Sallekho	18
Sambodhi	452	Sassaghātaṁ	48
Sambhāvanatthe	350	Sahatthā	168
Sammattaniyāmena	451	Sahassāni	104
Sammanni	60	Sākkharappabhedā	121
Sammā	229, 237, 350	Sāṭheyyaṁ	301
Sammāpaṭipattiyā	238	Sāṇasambhūto	113
Sammāvāyāmasaṅkhāto	312	Sāṇāni	36
Sammāsambuddho	170, 229, 320	Sāṇipākāraṁ	142
Sammāsambodhiṁ	64	Sātalakkhaṇaṁ	361
Sammukhā	114	Sātthaṁ	326, 332
Sammodaniyaṁ	166	Sātthato	412
Sammoditaṁ	336	Sādhāraṇaparibhogena	36
Sayanāsaṇaṁ	443	Sādhāraṇavacanena	356
Saraṇaṁ	413, 415	Sādhu	115
Saraṇagamaṇaṁ	416	Sādhukīlanaṁ	53
Saraṇagamaṇāni	415	Sādhukīlanadivasesu	53
Saraṇalakkhaṇā	375	Sānubhāvā	441
Saraṇavaṇṇanato	422	Sāmaṁ	229
Saranti	394	Sāmisā	391
Sarasaraṁsijālaṁ	183	Sāraṇiyaṁ	337
		Sāraddhakāyena	353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sārapāmaṅgam	162	Sīlakkhandhādīpāripūrim	84
Sārambho	302	Sīlaṅgāni	133
Sāretā	131	Sīlaguṇenapi	288
Sāro	127	Sīlapathaviyaṃ	218
Sāroti	451	Sīlamado	304
Sālaṃ	128	Sīlādīpañcadhammakkhanda-	
Sālavane	28	yuttato	335
Sāli	283	Sihapañjare	127, 128
Sāliṇo	124	Sīhaḍḍipakena	19
Sāvakaṇḍāmiṇṇaṃ	352	Sīhaḷo	19
Sāvakayugaṇi	448	Sīhokkantaṇḍāsenā	394
Sāvaka	393	Sukarā	427
Sāvajjo	421	Sukkhavipassakā	45
Sāsanaṃ	16, 34	Sukhaṃ	193, 361
Sāsanaṇḍā	134	Sukhaṃ somaṇḍāssaṇḍā	379
Sāsane	124	Sukhapāraṇḍāpatte	376
Sikkhākāṇḍesu	189	Sukhasaṇḍāphassaṇḍāni	87
Sikkhāpapaṇḍāṇḍā-		Sukhasayaṇḍābhāvaṇḍā	168
yācaṇāpekkhaṇḍā	449	Sukhādīghāteṇā	379
Sikkhāpapaṇḍāṇḍā-	201	Sukhābhisaṇḍāgeṇā	376
tīhetuṇḍā		Sukhāvahaṇḍā	335
Sikkhāya	135	Sukhumattā	375
Sikkhitaḍḍākaḍḍā-	131	Sukhumā	378
ḍāmaṇḍā		Sukhokkanta	377
Sīṅgīloṇakappa	111	Sugatigate	401
Sitaṇḍā katvā	294	Sugato	237, 238, 320
Sippamaḍḍā	305	Sucaṇḍāritakamaṇḍānibbaṇḍā	396
Sīriyā	57	Suṇḍāṇḍātaṇḍāvimokkha	313
Sīrīseṇā	260	Suṇḍāntassa	294
Sīmaṇḍā	140	Suṇḍānto	167
Sīlaṇḍā	13	Sutaṇḍāmaḍḍā	304
Sīlakūṭamaṇḍā	155		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suttantaṃ	167	Seṭṭhaṃ	436
Suttantikānaṃ	24	Seṭṭhehi	334
Suttasabhāgaṃ	71	Seṭṭho	339, 353
Sutvā	168	Setā	161
Sudassanakūṭaṃ	255	Senāṅgesu	364
Sudhammā	269	Senāsammuti	364
Suniggahitaṃ	192	Sevanā	414
Sundaraṃ	335	Soke	411
Supaṇṇarūpena	184	Socittha	32
Subhāvitattano	298	Soṇuttarā	153
Subhāvitattā	384	Sotaṃ	451
Subhena māṇavena	55	Sotāvadhānaṃ	193
Sumanapupphapaṭaṃ	124	Sodhāpetvā	184
Sumuttā	32	Sobhanaṃ	237
Sumedho	240	Somanassamayañāṇena	66
Suyyamaṇasukhato	337, 412	Soreyyādīni	459
Surasaṃ	436	Sositā	368
Suvaṇṇarasapiṇjarāhi	457	Soḷasaparivārā	67
Suvaṇṇasaṅkha- likabandhanaṃ	124	Soḷasavassuddesiko	120
Suvaṇṇe	401	Svākāre	251
Suviññāpaye	251	[Ha]	
Susaṅghitassa	16	Haṭṭhapahaṭṭho	115
Susassakāle	426	Hatattā	216
Susunāgaputto	112	Hatantarāyo	15
Sūcanaṭo	69	Hatthapuñcanaṃ	162
Sūrabhāvo	353	Hatthā	351
Sūriyappabhāvibhavā	379	Hatthināgena	139
Sūriyamaṇḍalaṃ	260	Hatthe	82, 130
Sūriyo	264, 282	Hadayaṅgamato	412
Sekkho	46		

